

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2017/3

Journal of the University of Latvia

HISTORY

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla
“Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums.
Šis laidniens ir minētā žurnāla 98. numurs.

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of
the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”.
The current journal is the 98th volume of the series.

LU Akadēmiskais apgāds

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidieni ir minētā žurnāla 98. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českins – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloju – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Literārā redaktore **Gīta Bērziņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojumus nesniedz.

Žurnāla interneta vietne:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© Latvijas Universitāte, 2017

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/10.22364/luzv.3.2017>

Established by the University of Latvia
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 98th volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy

Samuēl Krūzīnga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Levāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, The Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Štranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičenonis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Literary editor **Gīta Bērziņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Andra Liepiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67033825

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Republic of Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subject to the blind peer review. No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Free access:

<http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/>

© University of Latvia, 2017

ISSN 2500-9621

DOI: <https://doi.org/10.22364/luzv.3.2017>

Saturs / Contents

Redaktora sleja	
Editorial	9
Raksti	
Articles	11
Māris Goldmanis	
Nacionālo attiecību atspoguļojums latviešu presē (1918–1934): īss ieskats <i>Reflection of Ethnic Relations in Latvian Press (1918–1934): A Brief Insight</i>	13
Zane Rozīte	
Latvijas Universitātes studentes (1919–1920) – mūžīgā studenta piemērs <i>Female Students at the University of Latvia (1919–1920) – Example of “Eternal Student”</i>	27
Guntis Vāveris	
Studentu atturības organizācijas kā jaunu tradīciju ieviešējas Latvijas Universitātē 20. gadsimta 20.–30. gados <i>Students’ Temperance Associations as New Tradition Introducers at University of Latvia in 1920s and 1930s</i>	39
Andrejs Gusačenko	
Sokol organizāciju darbība starpkaru perioda Latvijā <i>Activity of Sokol Organizations in Interwar Latvia</i>	59
Kārlis Sils	
Pieejamas dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma starpkaru periodā Rīgā <i>Lack of Affordable Housing as a Social Problem in Riga During Interwar Period</i>	78
Viktors Dāboliņš	
Bitnieka Klauša Kreihela tiesas process (1594) <i>The Trial of Non-guild Artisan Claus Kreychel (1594)</i>	98

Lilīta Zemīte	
Imigrācijas cēloņi: Amerikas Savienoto Valstu vēstures piemērs <i>Causes of Immigration: The Case of the History of the United States of America</i>	112
Andrea Griffante	
Fighting over Children. Relief, Rehabilitation and Childhood in Lithuania, 1914–1923 <i>Cīņa par bērniem. Palīdzība, rehabilitācija un bērnība Lietuvā, 1914–1923</i>	124
Roberts Saulītis	
Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumi ASV historiogrāfijā <i>Origins of Research on Plantation Slavery in the Historiography of USA</i>	138
Vēstures avoti	
Sources of History	151
Ēriks Jēkabsons	
Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stivena Talentsa redzējums <i>Truce of Strazdumuiža in July 3, 1919 and its Direct Consequences: Perspective of Stephen Tallents, British Commissioner for the Baltic Provinces</i>	153
Klāvs Zariņš	
Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915) <i>Events of the First World War in the Memoirs of the Baltic German Landlord Silvio Broedrich (1914–1915)</i>	171
Recenzijas	
Reviews	187
Jānis Taurēns	
Nacionālā pretestība un Rietumi. Recenzija par Ulda Neiburga monogrāfiju “Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”	189
Ziņas par autoriem	
About Authors	193

Redaktora sleja / Editorial

Ceļu pie saviem lasītājiem atradis kārtējais – nu jau trešais mūsu izdevums “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”. Šis numurs tematiski pievēršas vairākiem problēmjautājumiem, kas ir tālāki no parastās politiskās vēstures. Viena no numura galvenajām tēmām ir etniskā vēsture. Žurnāla autori šo jomu aplūkojuši gan Amerikas Savienoto Valstu, gan Latvijas vēstures kontekstā. Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore Lilita Zemīte savu rakstu veltījusi emigrācijai uz šo nozīmīgo lielvalsti un norāda uz vairākiem stereotipiem saistībā ar šo problēmu, kurus konkrētā izpēte neapstiprina. Roberts Saulītis raksta par mūsdienu afroamerikāņu senču situāciju. Vērtīgs ieguldījums nepietiekami pētītās Latvijas krievu minoritātes vēsturē ir Andreja Gusačenko pētījums par emigrācijas krievu kustības *Sokol* biedrību darbību starpkaru perioda Latvijā. Savukārt LU Jūdaikas studiju centra pētnieks Māris Goldmanis pievērsies Latvijas starpkaru perioda preses diskursam par nacionālajām attiecībām.

Mums ir izdevies izpildīt iepriekš doto solījumu par jaunu hronoloģisko robežu apgūšanu. Tartu Universitātes doktoranta Viktora Dāboliņa raksts caur senā naudas fenomena prizmu atspoguļo ārpuscunftes amatnieka likteni agrajos jaunajos laikos 16. gadsimta beigās konfrontācijā ar varu un sociālajiem apstākļiem.

Vairāki raksti veltīti sociālās vēstures problēmām. Kauņas Vītauta Dižā universitātes profesors Andrea Grifante raksta par starptautiskās palīdzības programmām Lietuvā Pirmā pasaules kara laikā, piedāvājot koncepciju par to kopsakaru ar Lietuvas nacionālās apziņas un nacionālās valsts veidošanos un nostiprināšanos. Zane Rozīte, pētot mūžīgo studentu problēmu, veiksmīgi apvienojusi sieviešu vēstures problemātiku ar mūsu *Alma Mater* vēstures izpēti. LU vēsturi skāris arī LU doktorants Guntis Vāveris, pievērsoties atturības kustībai kā sociālam fenomenam starpkaru periodā un tās vietai augstskolas dzīvē. Savukārt Kārlis Sils pievērsies dzīvokļu deficītam starpkaru laikmeta Rīgā kā sociālai un pilsētībūvnieciskai problēmai.

Žurnālā publicēti arī divi vēstures avoti. Profesors Ēriks Jēkabsons sagatavojis publikācijai britu misijas vadītāja Baltijas valstis Stīvena Talentsa ziņojumu par situāciju Latvijā kritiskajā 1919. gada vasarā, savukārt vēsturnieks Klāvs Zariņš iztulkojis un sagatavojis publikācijai fragmentu no Silvio Brēdriha atmiņām par Pirmā pasaules kara notikumiem.

Žurnāla redakcijas kolēģijā piekrituši piedalīties vairāki godājami Eiropas valstu zinātnieki no Apvienotās Karalistes, Nīderlandes, Dānijas un Igaunijas universitātēm. Žurnāla nākamajā numurā paredzam pievērsties gan 20. gadsimta, gan citu Latvijas vēstures periodu problemātikai, kā arī citu valstu vēstures norisēm. Turpinās darbs, lai nodrošinātu žurnāla pārstāvību starptautiskajās datubāzēs.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Nacionālo attiecību atspoguļojums latviešu presē (1918–1934): īss ieskats

Reflection of Ethnic Relations in Latvian Press (1918–1934): A Brief Insight

Māris Goldmanis, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centra pētnieks

Raiņa bulvāris 19, Rīga, LV-1586

E-pasts: gold@way.lv

Rakstā sniegts ieskats nacionālo attiecību atspoguļojumā latviešu presē no 1918. līdz 1934. gadam. Šajā laika posmā jaundibinātajā Latvijas valstī bija demokrātiski garantēta gan plaša preses brīvība, gan nacionālo minoritāšu jeb mazākumtautību tiesības. Latvijas Republikas iedzīvotāju sastāvs vēsturiski bija veidojies etniski nevienlīdzīgs, tādēļ nacionālo attiecību problemātika un latviešu kā pamatnācijas attiecības ar mazākumtautībām (vācbaltiešiem, krieviem, ebrejiem, poļiem u. c.) jaunajā nacionālajā valstī pastāvīgi bija politiskā diskursa centrā un atspoguļojās daudzo laikrakstu un žurnālu slejās. Rakstā analizēti galvenie periodiskie izdevumi latviešu valodā, kuri tolaik iznāca Latvijā, identificējot nacionālo attiecību diskursa galvenos tematus, to aktualizācijas intensitāti un dinamiku dažādos preses izdevumos.

Atslēgvārdi: latviešu prese, Latvijas preses vēsture, nacionālās attiecības, nacionālās minoritātes, antisemitisms.

The article focuses on the reflection of national relations in Latvian written media from 1918 to 1934, when for the very first time Latvia had a democratic order that offered various rights to national minorities and granted extensive rights for free press. In multi-ethnic Latvia, the problem of national relations was constantly reviewed in Latvian press. This matter requires attention to understand the issues within Latvian society between two world wars. The article presents the analysis of the main newspapers in Latvia, the leading themes and tendencies regarding national relations. The table is used to show the dynamics of the number of articles devoted to national relations from 1920 to 1934, May 15, when Kārlis Ulmanis seized the power by coup.

Keywords: Latvian press, history of the Latvian press, national relations, national minorities, anti-Semitism.

Latvijas Republikā, līdzīgi kā citās Austrumviduseiropas valstīs, kuras pēc Pirmā pasaules kara tika no jauna dibinātas uz bijušo impēriju drupām, etniskie saspilējumi, amerikāņu politologa Džozefa Rotčailda (*Joseph Rothschild*) vārdiem runājot, bija vizisiteiktākā un visdelikātākā politiskā problēma, ko bieži izmantoja, lai slēptu nepilnības ekonomikā un sociālajā jomā.¹ Jaunajā Latvijas valstī bez titulnācijas – latviešiem – izsenis dzīvojošie vācbaltieši, krievi, ebreji, poļi, lietuvieši, igauņi un citas mazākumtautības bija atzītas par kulturāli patstāvīgām nacionālām minoritātēm, kurām parlamentārās demokrātijas apstākļos bija nozīmīga pārstāvniecība Latvijas politikā un saimniecībā.² Latviešu politiķis un demogrāfs Margērs Skujenieks 1927. gadā rakstīja, ka Latvija nevar būt mononacionāla valsts, bet ir “nāciju valsts”, kur dzīvo “*daudzu tautu piederīgie, turklāt katrai tautai ir savi mērķi un centieni, katra tauta grib dzīvot savu dzīvi*”.³

No mūsdienu skatpunkta vērtējot, Latviju varētu raksturot kā nacionālu valsti ar izteikti multikulturālu sabiedrību, līdz ar to atbilstoši toreizējai izpratnei par nacionālo minoritāšu tiesībām un brīvībām Latvijas likumi, piemēram, Pavalstniecības likums (1919), Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu (1919), garantēja mazākumtautību pārstāvjiem izglītības autonomiju un salīdzinoši vienkāršu iespēju iegūt pilsonību. Liberāls bija arī Preses likums (1924), kas žurnālistiem un izdevējiem kopumā deva plašas iespējas brīvi paust savu viedokli par norisēm Latvijas sabiedrībā, tostarp arī par nacionālo attiecību problēmām un valsts īstenoto etnopolitiku.

Šajā ziņā pastāvēja izteikts dualisms, kuru varēja novērot jau Latvijas Republikas dibināšanas dienās. Vēsturiskajā Latvijas valsts proklamēšanas aktā 1918. gada 18. novembrī Kārlis Ulmanis savā runā deklarēja: “*Visi pilsoņi, bez tautības izšķirības, aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības*

būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības.”⁴ Pamatots šis apsolījums tika izpildīts un realizējās Tautas padoomes 1919. gada 8. decembrī pieņemtajā Likumā par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā, ar kuru tika garantēta iespēja iegūt izglītību dzimtajā valodā, turklāt nacionālajām minoritātēm tika dotas diezgan plašas tiesības piedalīties izglītības un kultūras jautājumu līdzspriešanā, piemēram, Izglītības ministrijas Mazākuma tautību skolu nodaļas priekšniekus amatā apstiprināja pēc attiecīgās minoritātes pārstāvju ieteikuma, un viņiem bija tiesības piedalīties Ministru kabineta sēdēs, ja tajās tika skatīti jautājumi saistībā ar viņu reprezentētās tautības kultūras dzīvi.⁵ Mazākumtautību tiesības tika respektētas arī pilsonības, vēlēšanu un citos likumos. Tomēr latviešu sabiedrībā jau tolaik bija visai atšķirīgi priekšstati par to, kā turpmāk sadzīvot ar cittautiešiem. Tikai dažas dienas pirms Latvijas valsts proklamēšanas atjaunotā laikraksta “Jaunākās Ziņas” 1. numura ievadrakstā vēlākais Satversmes sapulces loceklis Pauls Ašmanis pauda viedokli, ka “*brīvības zvaigzne tagad uzlēkusi arī priekš mazajām tautām, kuras līdz šim politiskā vēsture apzīmēja par “atkarīgām” no “valdošām” pasaules tautām*”. Arī latviešu tautas likteni pēdējos septiņsimt gados noteicis vai nu Vācu ordenis, vai krievu carisms, vai cita, ne mazāk sāpīga, vara; tagad nu pienācis laiks, kad “*par latviešu tautas likteni varēs lemt paši latvieši*”.⁶ Šajā tekstā atspoguļojās lielas latviešu sabiedrības daļas vēlme ne tikai, kā vēlāk tika dziedāts, “*būt kungiem mūsu dzimtajā zemē*”, kur var “*paši sev likumus lemt*”,⁷ bet arī vismaz ierobežot šādas tiesības tiem, kas simbolizēja svešvaru valdīšanas laikus, kad latvieši politiski un ekonomiski bija atkarīgi no tām.

Jau drīz pēc Neatkarības karā (1918–1920) izcīnītās uzvaras liela daļa šī viedokļa piekritēju atskārta, ka – par spīti politiskās varas pārņemšanai – saimnieciskajā jomā

latviešiem joprojām bija neizdevīgas pozīcijas konkurencē ar nacionālajām minoritātēm un ka šajā jomā cerības uz drīziem un viegliem panākumiem diemžēl nav īpaši lielas. Vācbaltiešu, ebreju, poļu un citu cittautiešu pozīcijas gan finanšu, komercijas un industriālajā jomā, gan pilsētu saimniecībā un pat kultūrā daudzi latvieši – gan valdošās elites un inteliģences pārstāvji, gan arī vienkāršie cilvēki – sāka uzskatīt par personisku un nacionālu apdraudējumu, interpretējot šo situāciju kā nacionālajai valstij naidīgu un veco laiku kārtību reprezentējošo spēku centienus ar dažādu liberālu likumu palīdzību atgūt savu zaudēto stāvokli.

Tādējādi nacionālo attiecību diskurss lielā mērā ieguva negatīvu ievirzi, ko noteica etnocentriskas bailes no nacionālajām minoritātēm un to etnokulturālajiem un etnopolitiskajiem centieniem. Nacionālās attiecības bieži tika aprakstītas kā latviešiem nelabvēlīgas, no tā izrietēja nostādne ierobežot vai pilnībā likvidēt tās cittautiešu demokrātiskās tiesības, kas it kā kaitēja latviešiem un Latvijas valstij. Šādi latviešu sabiedrības noskaņojumi reljefi atspoguļojas 20.–30. gadu latviešu presē. Šajā rakstā aplūkotas nozīmīgāko latviešu laikrakstu un žurnālu publikācijas par, kā toreiz parasti teica, “nacionālo jautājumu”, un, cik publikācijas ierobežotais apjoms atļauj, analizēti tajās paustie viedokļi.

Laikraksti izvēlēti un grupēti pēc kategorijām: politisko partiju laikraksti un žurnāli, bezpartijiskie jeb no partijām neatkarīgie izdevumi. Aprakstos dots šo periodisko izdevumu raksturojums, ar konkrētiem piemēriem iezīmēta to pozīcija nacionālajā jautājumā un attieksme pret mazākumtautībām un mēģināts raksturot dominējošās tendences, jo jāņem vērā, ka ikkatra konkrētā preses izdevuma pozīcija mūs interesējošajā jautājumā ne vienmēr bija skaidri definēta un konsekventa, redakcijas nereti publicēja materiālus, kuros pat pausti krasi atšķirīgi viedokļi. Šāds apraksts un analīze

gan dod vispārēju pārskatu par nacionālo attiecību atspoguļojumu latviešu presē laika posmā no 1918. gada līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam, kad K. Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos cenzūra stipri ierobežoja iespējas presē paust no valdošās ideoloģijas atšķirīgus viedokļus nacionālajos jautājumos, gan paver iespēju izdarīt konkrētus secinājumus par uzskatiem, kas valdīja tā laika latviešu sabiedrībā, un tendencēm nacionālajā jautājumā. Raksts ir aktuāls Latvijas nacionālo minoritāšu vēstures turpmākajā izpētē un kontekstā ar mūsdienu nacionālo attiecību problemātiku un salīdzināšanu.

Nacionālo attiecību jautājumu Latvijas presē detalizēti aprakstījis Leo Dribins grāmatās “Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940”⁸ un “Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā”,⁹ kā arī citās akadēmiskās publikācijās. Šis aspekts piesaistījis arī komunikāciju teorijas un mediju vēstures pētnieku uzmanību, piemēram, Ojāra Skudras redakcijā sagatavotajā rakstu krājumā “Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes”¹⁰ vairāki autori pievērsušies dažādiem 20.–30. gadu latviešu, krievu un vācbaltiešu preses diskursiem saistībā ar kolektīvās, etniskās, nacionālās un arī pašu mediju identitātes konstruēšanas un rekonstruēšanas aspektiem, tostarp antisemitisma diskursam laikrakstā “Latvijas Sargs”.¹¹ Pārskats par latviešu un minoritāšu preses vēsturi starpkaru posmā sniegts Riharda Treija redakcijā sagatavotajā kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas Republikas prese, 1918–1940”.¹² Lielu uzmanību nacionālo attiecību interpretācijai preses publikācijās savos darbos ir veltījuši Aivars Stranga, Uldis Krēsliņš, Boriss Volkovičs, Tatjana Feigmane un citi vēsturnieki. Detalizētu ieskatu preses avotu analīzes metodikā savā publicētajā lekciju kursā “Vēstures avotu pētniecība” devis Aleksandrs Gavriļins.¹³

Šajā rakstā aplūkotas gan bibliogrāfiskajā rādītājā “Latvijas zinātne un literatūra:

periodikā iespiesto rakstu sistemātisks rādītājs. 1920–1934”¹⁴ minētās publikācijas par nacionālo jautājumu un minoritāšu problēmām, gan pētījuma gaitā papildus atlasītie raksti. Periodisko izdevumu raksturojumam noderīgas ziņas atrodamas bibliogrāfiskajā rādītājā “Latviešu periodika”¹⁵ un Latviešu konversācijas vārdnīcā.

Latviešu periodisko izdevumu raksturojums

Politisko partiju laikraksti un žurnāli. Šajā kategorijā aplūkoti lielāko Saeimā pārstāvēto partiju laikraksti, kā arī daži Saeimā nepārstāvēto radikāli labējo partiju izdevumi, kuri īpaši fokusējās uz nacionālo attiecību diskursu.

Vispirms jāmin Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (turpmāk – LSDSP) laikraksts “Sociāldemokrāts”, kas iznāca no 1919. līdz 1934. gadam. Laikraksts galvenokārt puda LSDSP kreisi sociāldemokrātisko pozīciju, kam bija raksturīga konsekventi kritiska attieksme pret labēji nacionālo partiju ideoloģiju un politiku. Tādēļ kopumā laikraksta “Sociāldemokrāts” saturs vērtējams kā nacionālajām minoritātēm draudzīgs, pret mazākumtautībām vērstā polemika tajā parasti tika īpaši nosodīta.¹⁶ Izņēmums bija vācbaltiešu minoritāte, kuru sociāldemokrāti joprojām interpretēja kā bijušās muižniecības pārstāvjus un pret kuru vērsa asu kritiku. Radikāli antivāciskā retorika sakņojās 1905. gada revolūcijas un Pirmā pasaules kara laika pretstāvē, un tā saglabājās arī Latvijas Republikā, kad, piemēram, 1920. gada vasarā pretmuižnieciskā un egalitārā sociāldemokrātu agrārā programma noveda partiju pie neredzētas emocionālas aktivitātes, kas izpaudās masu sapulcēs par labu “*galvas noraušanai Melnajam bruņiniekam*”.¹⁷ Šāda duāla attieksme pret mazākumtautībām konstatējama arī laikraksta “Sociāldemokrāts” publikāciju

nekonsekventajā nostājā pret nacionālo minoritāšu kultūrautonomijas prasībām.¹⁸ Kopumā “Sociāldemokrāta” rakstus caurvij īpašs aizdomīgums un pat naidīgums gan pret labējam vācu partijām Latvijā, gan Baltijas vācu emigrantu pārstāvjiem Vācijā. Taču sociāldemokrātu galvenais laikraksts bija visnotaļ kritisks arī pret labēji orientētajām ebreju, poļu un krievu partijām.¹⁹ Publicētie raksti arī atspoguļo partijā valdošo priekšstatu, ka Ilūkstes aprīnķī norisinās pārpoļošana, kuru pilsoniskās partijas nav spējīgas apturēt.²⁰

No LSDSP atšķēlušos “sociāldemokrātus maziniekus” presē pārstāvēja izdevums “Darba Balss”, kas iznāca no 1921. līdz 1925. gadam. Nacionālajā jautājumā laikrakstam bija daudz nacionālistiskāka ievirze salīdzinājumā ar “Sociāldemokrātu”. Piemēram, tas asi vērsās pret “latgaliešu pārpoļošanu”, interpretējot šo problēmu klaji nacionālistiskā garā.²¹ Šāda laikraksta ievirze skaidrojama ar “sociāldemokrātu mazinieku” vadītāja M. Skujenieka un viņu atbalstītāju nacionālistisko pārliecību, kuras dēļ politiķis galu galā no šīs politiskās partijas aizgāja.

Lielākā un ietekmīgākā labējā politiskā partija Latvijā bija Latviešu zemnieku savienība (turpmāk – LZS), tā izdeva laikrakstu “Brīvā Zeme”, kas iznāca no 1920. līdz 1940. gadam. Laikraksta ievirze bija labēji konservatīva un nacionāla, nacionālajā jautājumā tai bija raksturīgs kritisks skatījums uz nacionālo minoritāšu, īpaši – vācu, politiskajiem centieniem. Atsevišķos gadījumos “Brīvajā Zemē” bija publicēti arī antisemitiskas ievirzes raksti, piemēram, Edmunda Freivalda raksts “Žīdu jautājums”, kurā bija aicināts veidot nacionālu fronti, izolēt ebrejus un panākt to skaita samazināšanu.²² LZS elektorāts pamatā bija latviešu zemniecība, kurā bija vērojama ksenofobiska attieksme pret nacionālajām minoritātēm, tādēļ laikrakstā tā daļēji reflektējas – par to liecina raksti, kuros pausta klaji negatīva attieksme

pret cittautiešu lielo klātbūtni, taču tajā pašā laikā nav konstatējami aicinājumi vērsties pret tiem ar radikālām metodēm.²³

Avīze "Centra Balss" (1928–1934) pārstāvēja "Demokrātisko centru", kas bija viena no nozīmīgākajām labēji centriskajām partijām. Šī mērēni labējā latviešu partija pieļāva sadarbību arī ar kreisajiem spēkiem. Lai gan kopumā "Centra Balsī" bija vērojama klaji nacionālistisku uzskatu un politisko izpausmju kritika, tomēr tās slejās atrodami arī lozungi "Nevienu balsi vācu kalpiem: Par latvisku Saeimu!".²⁴ Laikraksts atbalstīja Māras (Doma) baznīcas atņemšanu vācu draudzēm un iesaistījās polemikā par poļu jautājumu Ilūkstes novadā. Attiecībā pret ebrejiem negativisms nebija īpaši spilgti izteikts.

Par satura un pausto viedokļu ziņā nozīmīgu var uzskatīt politisko partiju laikrakstu "Latvija" (1922–1934), kas pārstāvēja Latviešu jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas intereses. Laikraksts puda nacionālistisku ieskatu attiecībā uz minoritātēm, norādot, ka to iespajds Saeimā ir pārlieku liels, un izteica šaubas par to lojalitāti Latvijas valstij.²⁵

Laikraksts "Latvis" (1921–1934) bija galēji labējās Latviešu nacionālās apvienības (turpmāk – LNA) izdevums. Tā galvenais redaktors Arveds Bergs bija arī LNA liders. Lai gan partija pārstāvēja respektablās latviešu konservatīvās pilsonības intereses, tā savā retorikā nevairījās no nacionālistiskām frāzēm un nereti bija ar noslieci uz ksenofobiju un antidemokrātiskumu. Ministru prezidents Zigfrīds Anna Meierovics kādā valdības sēdē pat apsūdzēja "Latvi" fašisma slavināšanā, "bet tikai maskētā veidā".²⁶ Laikrakstā samērā bieži tika publicēti dažādi kritiski raksti gan par ebrejiem, gan baltkrieviem un citām nacionālajām minoritātēm. Tomēr, atšķirībā no daudz radikālākiem nacionāli orientētiem preses izdevumiem, "Latvis" tieši neaicināja uz radikālu rīcību šajā jomā.

Laikraksts "Tautas Balss" (1921–1922), kura redaktors bija Gustavs Reinhards, pārstāvēja Kristīgi nacionālo savienību (pēc 1928. gada – Kristīgā apvienība) un savās slejās regulāri proponēja tā sauktā kristīgā antisemitisma idejas. Rakstu autori neaprobežojās ar ebreju vainošanu Jēzus Kristus krustā sišanā, bet asi un plaši spriedelēja par "žīdu starptautisko sazvērestību".²⁷ Antisemitiskas ievirzes raksti aizņēma prāvu daļu avīzes satura. Šādu laikraksta pozīciju acīmredzot ietekmēja arī tas, ka tā satura veidošanā aktīvi piedalījās Jānis Dāvis – plaši pazīstamais antisemitisko brošūru autors (K. Ulmaņa autoritārās valdības laikā cenzūra šādus sacerējumus viņam vairs neļāva publicēt²⁸).

Daudz radikālāka vēršanās pret nacionālajām minoritātēm bija vērojama t. s. aktīvo nacionālistu jeb galēji labējo nacionālradiķāļu partiju un organizāciju laikrakstos. Šeit jāmin "Latvju Nacionālā Kluba Biļetens" (1924–1925), "Imantas Gars" (1925–1928), "Ugunskrusts" (1932–1933), "Pērkonkrusts" (1933–1934), "Nacionālsociālists" (1932–1933) un "Zilais Ērglis" (1933–1934). Šiem preses izdevumiem bija raksturīga atklāta vēršanās pret valsts demokrātisko iekārtu, simpatizēšana fašisma un nacionālsociālisma ideoloģijai (tā īpatnējā veidā sadzīvoja ar noliedzošu vai vismaz rezervētu attieksmi pret Ādolfa Hitlera revanšistiskajiem centieniem, kuri tieši apdraudēja arī Baltijas valstis²⁹). Atbilstoši savai ideoloģijai aktīvie nacionālisti principā vērsās pret "cittautiešiem", taču, spriežot pēc publikācijām viņu izdevumos, īpaši netikamas šķita skaitliski lielākās mazākumtautības – krievi, ebreji un vācieši, taču konkrētās situācijās neiecietības izpausmes tika vērstas arī pret poļiem u. c. mazākumtautībām. Lai gan nacionālistiska ievirze bija vērojama pārsvarā visu Saeimā pārstāvēto labējo jeb "demokrātisko nacionālistu" partijās, "aktīvo nacionālistu" izdevumi daudz atklātāk

demonstrēja negativismu pret nacionālajām minoritātēm, bet antisemitisms ar laiku pastiprinājās.

1918.–1934. gadā Latvijā nepastāvēja liberālas partijas, kas asi vērstos pret “naida runas” ierobežošanu. Labējām latviešu partijām bija raksturīga etnocentriski nacionālistiska pozīcija, partiju preses izdevumos nereti tika publicēta arī vienpusēja un klaji naidīga satura informācija.

Bezpartijiskie jeb no partijām neatkarīgie izdevumi. Šeit jāatzīmē, ka jēdziens “bezpartijisks laikraksts” bieži jāliek pēdīnās, jo attiecīgie preses izdevumi, īpaši priekšvēlēšanu laikā, mēdza tieši norādīt, par kuru sarakstu jābalso un par kuriem balsot nekādi nedrīkst. Vai nu liela daļa laikrakstu atradās politiķu vai tiem pietuvinātu personu īpašumā, vai arī tā vai cita izdevuma redakcija atklāti simpatizēja konkrētam politiskam spēkam. Tādējādi par spīti proklamētajam “bezpartijiskumam” arī šiem laikrakstiem bieži piemita politiska angažētība. Slēptā politiskā reklāma neatkarīgos preses izdevumos Preses likumā nebija aizliegta, tādēļ, lai objektīvi izvērtētu šo izdevumu pozīciju nacionālajā jautājumā, svarīgi noskaidrot, kuru politisko spēku laikraksts savās slejās īpaši reklamē. Tajā pašā laikā jāmin, ka gluži universāla parādība tā nebija, un lielajā neatkarīgo laikrakstu un žurnālu klāstā bija vairāki izdevumi, kuru redakcija saglabāja politisko neitralitāti.

Par tādu varētu uzskatīt avīzi “Jaunākās Ziņas” (1911–1940), kas bija valsti lielākais neatkarīgais laikraksts. Raksts “Jaunākajās Ziņās” nozīmēja prestižu un vislielāko uzmanību. Redakcionālo vadību īstenoja tā dibinātāji un izdevēji Antons un Emilija Benjamiņi, kā arī juniors – Jānis Benjamiņš. Parlamentārās demokrātijas posmā “Jaunākās Ziņas” politiski simpatizēja centriski labējām partijām, piemēram, “Demokrātiskajam centram” un Progresīvajai apvienībai. Laikraksta slejās atrodami arī negatīvi tendēti raksti par minoritātēm, taču citreiz

šāda pozīcija tika kritizēta. Piemēram, “Jaunākajās Ziņās” publicējās latgaliešu politiķis Francis Kemps, kura rakstos atrodami klaji negatīvi un aizskaroši vērtējumi par baltkrieviem.³⁰ Taču vēlāk laikraksta redakcija nosodīja F. Kempa un citu politiķu vērsanos pret baltkrievu minoritāti un aizstāvēja tās politiskos centienus.³¹ “Jaunākās Ziņas” tāpat varēja publicēt galēji pretējus viedokļus dažādos jautājumos, piemēram, par grozījumiem Pavalstniecības likumā 1927. gadā. Kopumā laikraksts pārstāvēja latviskās vidusšķiras labējo viedokli, kas pieļāva nacionālistiski tendētus rakstus.

“Pēdējā Brīdī” (1927–1936) bija nozīmīgs laikraksts, kas varēja konkurēt ar “Jaunākajām Ziņām”. Tā izdevējs bija saistīts ar LZS tuvām aprindām. Laikrakstā publicēti bijušā Latvijas Tautas padomes locekļa (pārstāvēja nacionāldemokrātus) rakstnieka Eduarda Čāliša raksti, kuros kritizēta pārāk iecietīgā latviešu attieksme pret minoritātēm un nacionālisma trūkums latviešu tautā. Autora aicinājumi revidēt pārlieku labvēlīgo minoritāšu politiku acīmredzot redakcijai patika, un 1931. gadā tie vairākkārt parādījās laikraksta pirmajās slejās.³² Tāpat laikrakstā publicējās arī citi autori, kuri iestājās par mazākumtautību tiesību sašaurināšanu, jo, viņuprāt, tās apdraud latviešu tautu un valsti kopumā. Laikraksts arī iesaistījās diskusijā par tā saukto pārpoļošanas jautājumu un kopumā pārstāvēja nacionāli konservatīvo viedokli, ka nacionālajām minoritātēm Latvijā piešķirtas pārlieku dāsnas tiesības un ka tās apdraud nacionālo valsti.

Svarīga vieta nacionālā jautājuma diskursā bija laikrakstam “Latvijas Sargs” (1919–1934). Laikraksts nereti izcēlās ar asu nacionālistisku pozīciju, reizēm pat pārkāpjot tolaik salīdzinoši brīvi interpretējamo izpratni par presē publicēto viedokļu robežām šajā jomā, piemēram, kad 1922. gadā aktīvi atbalstīja uzbrukumus ebrejiem Latvijas Universitātē, tādējādi izpelnoties Latvijas valsts varas sankcijas.³³

Vairāki laikrakstā "Latvijas Sargs" publicētie raksti bija vērsti arī pret citām minoritātēm, jo īpaši pret vāciešiem. Tā redaktoru Artura Krodera, Ernesta Blanka un Jāņa Bankava nacionāli konservatīvā pozīcija sabiedrībā bija labi zināma, tādēļ ir pamats uzskatīt "Latvijas Sargu" par vienu no nacionāli konservatīvākajiem preses izdevumiem (vismaz bezpartijisko laikrakstu vidū). Nacionālisma sludināšana lielā mērā bija laikraksta vadmotīvs līdz tā slēgšanai 1934. gadā.

Viens no vecākajiem latviešu laikrakstiem, kas tika izdots no 1868. gada, bija "Baltijas Vēstnesis". 1920. gadā tas sāka iznākt ar nosaukumu "Latvijas Vēstnesis". Redaktori bija Kārlis Skalbe un Jānis Akmens, vēlāk Aleksandrs Kārklīšs un E. Blanks. Laikraksts bija tuvs "Demokrātiskajam centram" un puda demokrātiski nacionālas idejas. Līdzīgi citiem laikrakstiem, tas publicēja rakstus, kas vērsās pret minoritāšu tiesībām un atsevišķām minoritātēm.³⁴ 1925. gadā tas apvienojās ar "Rīgas Ziņām", paturot savu nosaukumu un turpinot saturiski līdzīgas tendences.

Laikraksti gandrīz vienmēr uzsvēra rakstā minēto cilvēku tautību, tādējādi stigmatizējot viņus latviešu sabiedrībā. Bieži vieni un tie paši autori publicējās vairākos laikrakstos, padarot to nostāju nacionālajos jautājumos samērā vienveidīgu. Satura žanri bija kopumā līdzīgi – minoritāšu tiesības, mazākumtautības izglītības iestādes un to problēmas, minoritāšu politiķi, dažādi incidenti, kuros, no vienas puses, iesaistīti latvieši, no otras puses – kādas nacionālās minoritātes pārstāvji. Pārsvārā raksti bija ieturēti no latviešu nacionālā skatpunkta, retu reizi ļaujot publicēties minoritāšu pārstāvjiem, galvenokārt tikai tad, ja viņu rakstītais bija latviešiem labvēlīgs. Lai gan tika publicēti arī pozitīvi un mazākumtautību tiesības aizstāvoši raksti, pārsvārā latviešu preses publikāciju tonis bija negatīvs un baiļu piesātināts. Tika visādi uzkurināts viedoklis, ka minoritāšu tiesības pārsniedz

visas normas un minoritātēm daudzās jomās jau ir labāki apstākļi nekā pašiem latviešiem, līdz galu galā latvieši zaudēs kontrolpaketi politikā. Šīs bailes veidojās no latviešu sociālās atmiņas par laiku pirms Pirmā pasaules kara, kas daudziem asociējās ar apspiestību un svešu tautu varu. Bailes, ka šie laiki atgriezīsies, motivēja nacionālo attiecību negatīvu attēlojumu Latvijas presē. Laikrakstu saturu ietekmēja arī tas, ka aktīvajā politikā faktiski nebija liberālu partiju un liberālās ideoloģijas, kas nepieļautu tik plaši negatīvu nacionālo attiecību diskursu. Laikrakstu redakcijas pielāgojās pārsvārā labēji konservatīvajai lasītāju gumei un neredzēja nekā nosodāma nacionāli naidīgu rakstu publicēšanā. Šeit gan jāpiebilst, ka visā Eiropā 20.–30. gados nebija attīstījušās liberālās idejas, kas nosodītu nacionālā naida kurināšanu masu medijos.

Pastāvēja arī vairāki "bezpartijiskie" reģionālie laikraksti. Arī šajā gadījumā vārds "bezpartijisks" ir jāliek pēdīnās, jo ļoti bieži reģionālie laikraksti atradās vietējo politisko spēku ietekmē un atklāti propagandēja to idejas. Reģionālā līmenī saglabāt redakcionālu neatkarību no pašvaldībā dominējošiem spēkiem bija vēl sarežģītāk. Bieži viens no iemesliem, kādēļ kādai pilsētai vai novadam bija vairāki laikraksti, bija tas, ka tie pārstāvēja dažādu konkurējošo vietējo spēku intereses. Iegūt kontroli pār vietējo laikrakstu bija politisko spēku interesēs, jo īpaši pašvaldību vēlēšanu laikā. Taču tas nenozīmēja, ka šajos laikrakstos pamatā trūktu pašvaldības politikas kritikas, – bieži tā bija tikpat nesaudzīga kā pret Saeimu un valdību vērstā.

No Kurzemes reģiona laikrakstiem zināms ir "Kurzemes Vārds" (1918–1940). Avīzes galvenā uzmanība tika pievērsta Liepājai, un tās pozīcija nacionālajos jautājumos pamatā neatšķīrās no Rīgas labējās preses. Cits Liepājas laikraksts "Liepājas Avīze" (1921–1924) izcēlās ar asu polemiku pret kreisajām partijām, īpaši izceļot

“žīdus-komunistus”.³⁵ No Kurzemes avīzēm jāpiemin arī “Talsu Vēstnesis” un “Tukuma Ziņas”, kas savās publikācijās ievēroja līdzīgas labējas tendences.

Zemgalē populāri laikraksti bija “Zemgalietis” (1920–1924) un vēlāk “Zemgales Balss” (1924–1940), kuri attiekmē pret minoritātēm atbalstīja LZS pozīciju. Sēlijas reģionā centrālo vietu ieņēma “Jēkabpils Vēstnesis” (1923–1940). Avīze aprakstīja notikumus Jēkabpilī, Krustpilī, Viesītē, Aknistē u. c. un izcēlās ar sevišķu neiecietību pret turienes ebrejiem, vainojot viņus dažādās nelaimēs – nabadzībā, netīrībā un noziedzībā.³⁶

Latgales reģiona presi var iedalīt divās kategorijās: latgaliskajā un latviskajā. Latgaliskā prese iznāca latgaliešu rakstu valodā un mēdza uzsvērt latgaliešu atšķirīgumu no pārējiem latviešiem, kurus nereti dēvēja par “baltiešiem”. Šie preses izdevumi arī bija vairāk vai mazāk saistīti ar Romas Katoļu baznīcu. Latviskā prese iznāca latviešu literārajā valodā un centās aizstāvēt “Rīgas viedokli”, nereti vērsdamās pret latgaliešu nacionālistiem un Katoļu baznīcu.

Par spilgtāko latgaliskās preses pārstāvi var uzskatīt “Latgolas Vārdu” (1919–1940). Sākotnēji laikraksts bija bezpartijisks, taču 1920. gadā kļuva par Latgales Kristīgo zemnieku partijas (turpmāk – LKZP) izdevumu. Pamatā tajā gan bija rakstīts par norisēm Latgalē, tādēļ tas uzskatāms par reģionālu partijas laikrakstu. LKZP vadošā persona bija Francis Trasuns, kura politikas vadmotīvs bija Latgales politiskā autonomija un oficiālas valodas tiesību piešķiršana latgaliešu dialektam. Līdz ar to laikraksts pārstāvēja provinciālo nacionālismu, bieži pretnostatot latgaliešus pārējiem Latvijas iedzīvotājiem. Tas attiecās arī uz nacionālajām minoritātēm, kas dzīvoja Latgalē. Laikraksta publikācijās sastopama negatīva attieksme ne tikai pret ebrejiem, bet arī pret poļu skolām, viņu nacionālajām organizācijām un poļu katoļu priesteriem. Attiecībā pret baltkrieviem laikraksts kultivēja uzskatu, ka baltkrievi nav

tauta, bet latgaliešu un poļu sajaukums. Šos uzskatus veicināja nacionālistisko latgaliešu bailes no pārpoļošanas un pārkrievošanas, kas, viņuprāt, plaši notika Latgalē, un jo īpaši pierobežā.³⁷ Laikraksta saturu ietekmēja Latgales politiskā sadrumstalošanās, tādēļ tajā daudzi raksti bija vērsti pret citām latgaliešu partijām. Taču laikrakstam izdevās ieņemt nozīmīgu vietu Latgales reģionā, un tas bija viens no retajiem politisko partiju laikrakstiem, kuram izdevās pārdzīvot K. Ulmaņa apvērsumu un iznākt līdz 1940. gadam. Līdzīgi darbojās citu latgaliešu partiju izdevumi: “Jaunais Vārds” (1931–1940), “Latgalītis” (1920–1926) un “Jaunā Straume” (1921–1924). Daudz “latviskāku” viedokli pārstāvēja “Daugavas Vārds” (1926–1928) un “Latgales Ziņas” (1928–1934) – šīs avīzes iznāca Daugavpilī, un to galvenais vadmotīvs bija stiprināt latvisko garu šajā pilsētā un Latgales saikni ar Rīgu.

Nacionālo attiecību raksturojums

Latviešu preses viedokli par nacionālajām attiecībām pamatā izpaudās etnocentrisms un pretnostatīšana. Fokuss parasti tika vērst uz latviešu un mazākumtautību savstarpējo attiecību reālajām vai iedomātajām problēmām. Nacionālā mērogā galvenās problēmas bija latviešu un minoritāšu konkurence politikas, saimniecības, kā arī kultūras un izglītības jomā. Priekšplānā izvirzījās divas problēmas – minoritāšu pretenzijas uz savu, ar likumu garantētu kulturāli nacionālo autonomiju un mazākumtautību izglītības iestāžu finansējuma un mācību satura jautājumi. Skolu jautājums bija vissāpīgākais, jo tieši skāra daudzus iedzīvotājus, turklāt arī mazākumtautību skolu autonomijas modeļa kritiķi savās publikācijās faktiski reāli nepiedāvāja alternatīvu risinājumu, bet galvenokārt kurnēja par lielajiem tērīņiem vai pauda aizdomas par skolotāju vai audzēkņu iespējamu valstisko nelojalitāti. Visnotaļ

pamatota bija kritika par latviešu valodas mācīšanas kvalitāti.

Analizējot specifiski nacionālajām minoritātēm veltīto preses publikāciju galvenos tematus, jākonstatē, ka vācu un krievu minoritāšu aprakstos dominēja politiskās sacensības jautājums un problēmas ar latviešu valodas lietojumu. Vācu politisko partiju un to deputātu regulārās politiskās aktivitātes, ierosinot Saeimā likumprojektus un iesaistoties kādā no referendumiem, plaši tika komentētas latviešu laikrakstos un parasti interpretētas kā pretlatviskas. Šādi problēmjaudājumi, piemēram, bija Rīgas dievnamu piederība latviešu vai vācu draudzēm (1931. gada referendums par Likumu par Māras baznīcu), landesvēra veterānu piemiņa un viņu pabalsta jautājums. 1933. gadā, reaģējot uz nacisma nākšanu pie varas Vācijā, latviešu preses izdevumi aktualizēja jautājumu par vietējo vāciešu atbalstu jaunajam Vācijas režīmam, kas klaji sludināja revanšismu, un par vācu nācijas dzīves telpas paplašināšanu austrumos (*Drang nach Osten*). Saasināti tika uztvertas arī krievu politiskās aktivitātes, kurās daudzi latvieši saskatīja bijušās Krievijas impērijas politisko nostādņu atblāzmu. Abu šo bijušo valdošo tautu pārstāvju gadījumā nepārprotami izpaudās latviešu aizvainojums par politisko un ekonomisko apspiestību laika posmā pirms neatkarīgās Latvijas valsts izveides.

Aplūkojot poļu problēmas, latviešu preses izdevumu publikāciju degpunktā bija iespējamie pārpoļošanas centieni, īpaši jau Ilūkstes aprīņķi un citur Latvijas pierobežā. Savukārt attiecībā uz baltkrieviem latviešu laikrakstos bija vērojams zināms apjukums – vairāki autori pat apšaubīja baltkrievu identitātes – un līdz ar to pašas baltkrievu minoritātes – īstenumu: tika spekulēts, ka Latvijas baltkrievi ir pārpoļoti vai pārkrievoti latviešu katoļi.

Ebreju problemātikā, vērtējot tā laika latviešu un arī citās valodās iznākušo Latvijas laikrakstu un žurnālu publikācijas,

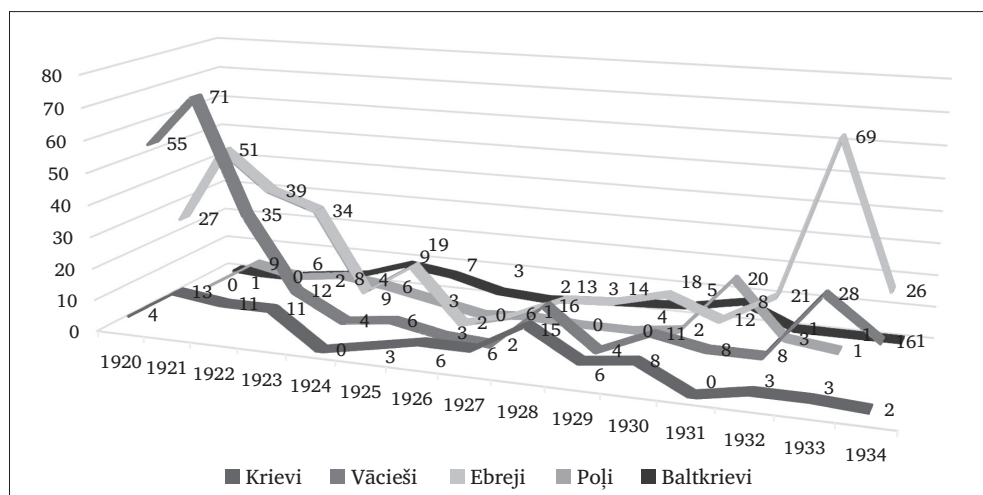
nepārprotami jākonstatē dažādu pakāpju antisemitisms. Galvenā pamatproblēma bija latviešu ne vienmēr pārliecinošās pozīcijas saimnieciskajā konkurencē ar ebrejiem, īpaši jau siktirdzniecībā, kā arī finanšu un industriālajā sektorā, taču prese arī publicēja rakstus par ebreju “vispasaules savērētību”, “šeftēm un rebēm”. Šie raksti pamatā reducējās uz žēlošanos par ebreju it kā lielo ietekmi, taču parasti nepiedāvāja nekādas konstruktīvas ieteikumus, kā to mazināt, izņemot aicinājumus ignorēt ebreju veikalus un uzņēmumus un nebalsot par ebrejiem draudzīgiem politiķiem. Izņēmums bija nacionāli radikālie laikraksti, piemēram, “Pērkonkrusts” pat pieļāva etniskas tīrīšanas iespējamību.³⁸ Raksturīgi, ka antisemitisko rakstu pieaugums vērojams 1933. gadā, un to var saistīt ar nacistiskās Vācijas jauno politiku pret ebrejiem, kas ne vienmēr tika vērtēta negatīvi.

Pilnīgi apkopot Latvijas preses izdevumos publicētos rakstus, kas veltīti nacionālajām minoritātēm un Latvijas valsts politikai nacionālajā jautājumā, ir apjomīgs un komplicēts uzdevums. Šāda reģistra izveidē iespējams balstīties uz bibliogrāfiskajā rādītājā “Latvijas zinātne un literatūra” jeb t. s. Ģintera rādītāja³⁹ apkopoto informāciju – bibliogrāfa Augusta Ģintera un viņa kolēģu sagatavoto un daudzos sējumos publicēto Latvijas periodikā iespiesto rakstu sistemātisko rādītāju pa gadiem. Būtiska nozīme ir tam, ka minēto rādītāju sastādījuši laikabiedri, kuri tādejādi labi izjuta sabiedrības noskaņojumu, viņiem bija priekšstats par tās vai citas publikācijas aktualitāti. Tajā pašā laikā jāņem vērā tas, ka nacionālajām minoritātēm veltīto rakstu atlases kritēriji laika gaitā mainījušies, tādēļ šajā aspektā rādītājs diemžēl nav pilnīgs un precīzs. Turklāt kopš 1925. gada sarakstā ietvertas ne tikai latviešu, bet arī vācu un krievu (bet ne ebreju u. c.) valodā iznākušo Latvijas periodisko izdevumu publikācijas. Tomēr apkopotie kvantitatīvie dati iezīmē

interesantu ainu, kas atsedz vispārīgās tendences laikposmā no 1920. līdz 1934. gadam (sk. att.).

Shēmā redzams, ka proporcionāli visvairāk rakstu bija veltīti attiecībām ar ebrejiem un vāciešiem. Daudz mazāk aplūkota baltkrievu un poļu problemātika, izņemot 1931. gadu, kad Ilūkstes aprinča poļu dēļ krasi saasinājās ne tikai “poļu jautājums” Latvijā, bet arī Latvijas un Polijas starpvalstu attiecības. Daudz vairāk rakstu katru gadu bija veltīti kopējai minoritāšu politikai un latviešu nacionālisma jautājumiem. Shēmā diemžēl iezīmējas nekoncekvence – 20. gadu vidū rakstu skaits krietni samazinās, bet tas, no vienas puses, daļēji varētu būt izskaidrojams ar to, ka Ģintera rādītāja veidotāji, to īpaši nepamatojot, sadaļā par nacionālajām minoritātēm iekļāvuši galvenokārt tikai vācu, krievu un citās minoritāšu valodās publicēto rakstu autorus. No otras puses, 20. gadu vidū Latvijas politikā spriedze attiecībās ar minoritātēm mazinājās, to

sekmēja ekonomiskā augšupeja un dažādu ar minoritātēm saistītu politisko procesu noslēgums. Turpretī 20. gadu pirmajā pusē šādu spriedzi īpaši veicināja agrārreforma, ebreju reemigrācija no Krievijas un viņu īpašā loma pēckara ekonomikas atjaunošanā, savukārt 30. gadu sākumā, saasinoties ekonomiskajai un politiskajai situācijai, latviešu politisko partiju pārstāvji Saeimā un valdībā aktualizēja mazākumtautību skolu jautājumu, izraisījās t. s. *Kulturkampf* (1931–1933), kad izglītības ministrs Atis Ķeniņš ar Ministru prezidenta M. Skujenieka atbalstu sāka samazināt mazākumtautību skolu finansējumu, izdeva rīkojumus par latviešu pamatskolu programmu ieviešanu minoritāšu pamatskolās utt. Visbeidzot, situācija īpaši saasinājās 1933. gadā sakarā ar Ā. Hitlera nākšanu pie varas Vācijā un pronacistisko elementu aktivizēšanos t. s. tautvāciešu (*Volksdeutsche*) diasporā – līdz ar to pastiprinājās gan pretvācu, gan pretbreju noskaņojums.

Att. Raksti par nacionālajām minoritātēm: to dinamika latviešu presē. Autors: Māris Goldmanis. Attēls veidots pēc 1923.–1936. gadā periodikā iespiesto rakstu sistematisko rādītāju “Latviešu zinātne un literatūra” (1.–16. sēj.) datiem, sagatavojusi Latvijas Valsts bibliotēka.

Fig. Dynamic of the articles concerning national minorities in Latvian writing press. Author: Māris Goldmanis. Made according to data from systematic glossary of the articles printed in press “Latvian science and literature 1–16. volume” published by Latvia State Library in 1923–1936”.

Secinājumi

20. gadsimta 20.–30. gados Latvijā bija multikulturāla vide, jo iedzīvotāju sastāvs vēsturiski bija veidojies etniski nevienlīdzīgs. Parlamentārās demokrātijas apstākļos iznāca daudzi un dažādi preses izdevumi, preses brīvība bija samērā maz ierobežota. Īpaši svarīgs temats, kas savas vēsturiskās, politiskās un arī ekonomiskās nozīmes dēļ tika plaši iztirzāts laikrakstu slejās no Latvijas valsts dibināšanas 1918. gadā līdz autoritārā režīma izveidei 1934. gadā, bija nacionālās attiecības un mazākumtautību statuss nacionālā valstī. Nacionālās attiecības tika aplūkotas partiju, valsts un tā sauktajos bezpartijiskajos laikrakstos. Tāpat tam uzmanību veltīja arī zinātniskie un literārie žurnāli. Lai gan raksti satura ziņā bija dažādi, to lielai daļai raksturīga etnocentriska latviešu pozīcija attiecībā pret nacionālajām minoritātēm. Tā pārsvarā bija kritiska, minoritāšu centieni politikā un ekonomikā parasti tika uztverti ar aizdomām un bažām. Atsevišķi autori dažkārt pauda pat klaji diskriminējošu un ignorantu attieksmi pret mazākumtautībām. Šādai kritiskai pozīcijai bija dažādi iemesli, galvenokārt tā bija latviešu neapmierinātība ar minoritāšu konkurenci politikā un ekonomikā. Tāpat svarīga loma bija arī latviešu traumatiskajai sociālajai atmiņai par vēstures posmu līdz savas valsts dibināšanai 1918. gadā, vēsturiskie aizvainojumi neveicināja latviešu uzticību minoritāšu centieniem.

Visvairāk latviešu prese pievērsa uzmanību vācu un ebreju minoritātei. Vācbaltiešu politiķi pastāvīgi tika kritizēti, pret vācu minoritāti bija pieņemts izturēties ar neuzticību, savukārt ebreji saskārās ar dažādām antisemitisma izpausmēm. Mazāk rakstu bija par poļiem, baltkrieviem, lietuviešiem un citām mazākumtautībām.

Latviešu preses saturs norāda uz divdaļīgu situāciju Latvijas nacionālajā politikā.

No vienas puses, Latvijas valsts nodrošināja nacionālajām minoritātēm savas autonomās skolas, vienlīdzīgas iespējas politikā un ekonomikā, taču tas nebūt automātiski negarantēja labas savstarpējās attiecības, pat pretēji – šīs vienlīdzīgās iespējas bieži tika uzskatītas par problēmu. Līdz ar to veidojās labvēlīga augsne antidemokrātiskiem strāvojumiem, izskanēja prasības ierobežot minoritāšu tiesības un atsevišķos gadījumos – “nolikt cittautiešus pie vietas”. Tas varēja būt viens no iemesliem, kādēļ Latvijas sabiedrība viegli akceptēja K. Ulmaņa apvērsumu un tā veiktās reformas, kas ierobežoja minoritāšu tiesības. Kritiskais un aizdomīgais noskaņojums pret vāciešiem un ebrejiem varēja būt par iemeslu, kādēļ daļa latviešu tuvdzīgi priecājās par vācbaltiešu izceļošanu 1939. gada nogalē vai pārsvarā akceptēja holokaustu 1941. gadā. Antisemitiskās publikācijas un tā sauktā sadzīves antisemitisma izpausmes diemžēl bija labvēlīgs fons arī nacistu izvērstajai propagandai Otrā pasaules kara gados.

Laikā, kad demokrātiska politiskā kultūra vēl tikai veidojās un sabiedrībā pastāvošās politiskās, sociālās un ekonomiskās problēmas daudzos gadījumos tika reducētas uz starpnacionālām pretrunām, etniskās mentalitātes un tradīciju atšķirībām, latviešu preses publikācijas ne tikai atspoguļoja valdošo noskaņojumu, bet zināmā mērā arī ietekmēja nacionālo attiecību diskursu gan politikas darba kārtībā, gan ikdienas starpetniskajā saskarsmē. Latviešu un minoritāšu presē publicēto rakstu satura analīze liecina par tolaik plaši izplatīto etnocentristisko uztveri un salīdzinājumā ar mūsdienas izpratni – par starpetniskās tolerances trūkumu un nacionālo minoritāšu tiesību ignoranci. Līdzīgas problēmas 20.–30. gados pastāvēja arī citās Eiropas valstīs, un tam bija negatīvas sekas Otrā pasaules kara kontekstā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ DŽOZEFS ROTČAILDS. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem pasaules kariem. [Rīga] 1999, 24. lpp.
- ² Par to plašāk sk.: Nacionālās attiecības. In: VALDIS BĒRZIŅŠ (red.). 20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts: 1918–1934. Rīga 2003, 290.–369. lpp.; LEO DRIBINS. Latvijas valsts minoritāšu politika 20. gadsimta 20.–30. gados un mūsdienās. In: JĀNIS STRADIŅŠ (galv. red.). Latvieši un Latvija. II sēj. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga 2013, 300.–322. lpp.
- ³ MARĢERS SKUJENIEKS. Latvija: zeme un iedzīvotāji. 3. pārstr. un papild. izd. Rīga 1927, 260. lpp.
- ⁴ Latvijas valsts pasludināšana 18. novembrī 1918. g. Rakstu vaiņags. Rīga 1918, 19. lpp.
- ⁵ Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā. In: Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1920, Nr. 2, 94.–95. lpp.
- ⁶ P. AŠMANIS. [Ievadraksts]. In: Jaunākās Ziņas, 15.11.1918., 1. lpp.
- ⁷ VILIS PLŪDONS. Latvju himna. In: JĀNIS GRĪNS (sast.). Dziesmotā Latvija: patriotiska antoloģija. Rīga 1936, 317. lpp.
- ⁸ LEO DRIBINS. Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940: historiogrāfisks apskats: latviešu autori. Rīga 1997.
- ⁹ LEO DRIBINS. Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats. Rīga 2002 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4).
- ¹⁰ OJĀRS SKUDRA (red.). Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes. Rīga: 2010. Pieejams: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/185250.pdf>
- ¹¹ KRISTIĀNA KIRŠA. Antisemitisma diskursus laikrakstā “Latvijas Sargs” (1920–1928). In: SKUDRA, Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes, 45.–61. lpp.
- ¹² RIHARDS TRELJS (red.). Latvijas Republikas prese: 1918–1940. Rīga 1996.
- ¹³ ALEKSANDRS GAVRIĻINS. Vēstures avotu pētniecība: lekciju kurss. Rīga 2017, 73.–79. lpp.
- ¹⁴ Latvijas zinātne un literatūra: periodikā iespiesto rakstu sistemātisks rādītājs. 1920–1934. 1.–16. sēj. [1.–6. sēj. iznāca ar nosaukumu “Latviešu zinātne un literatūra: periodiskos izdevumos iespiesto rakstu sistemātisks satura un alfabētisks autoru rādītājs”]. Rīga 1920–1940.
- ¹⁵ Latviešu periodika: 1768–1940 [bibliogrāfisks rādītājs 3 sējumos]. 3. sēj. 1920–1940, 1. daļa. LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka. Rīga 1988.
- ¹⁶ Par nacionālisma politiku dažādus kritiskus materiālus laikrakstā publicēja Īzaks Rabinovičs, kurš pārstāvēja kreiso ebreju sociāldemokrātu viedokli. Sk., piemēram, ĪZAKS RABINOVĪČS. Nacionālais jautājums un sociāldemokrātija. In: Sociāldemokrāts, 30.11.1921., 1. lpp.
- ¹⁷ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998, 28. lpp.
- ¹⁸ Piemēram, laikraksta slejās plaši un kopumā labvēlīgi bija aprakstīti ebreju kultūrnacionālās autonomijas projekti, turpreti Saeimā iesniegtais likumprojekts par vācu tautības apvienības nacionālkulturālo pašvaldību un vācu valodas lietošanu Latvijā tika asi kritizēts. Sk.: ĪZAKS RABINOVĪČS. Kas andelējas ar vācu autonomijas projektu? In: Sociāldemokrāts, 31.03.1925., 1. lpp.
- ¹⁹ Līdzīgi kā labējie latviešu laikraksti, “Sociāldemokrāts” asi vērsās pret partijas *Agutad Israel* vadītāja deputāta Mordehaja Dubina aktivitātēm, piemēram, nosodīja viņa centienus panākt, lai ebreju jauniesauktie varētu dienēt Rīgā. Sk.: Mordehajs Dubins komandē kara kungus. In: Sociāldemokrāts, 23.02.1928., 3. lpp.
- ²⁰ R. DUKURS. Bankrots [Par pārpoļošanu Ilūkstes apriņķī]. In: Sociāldemokrāts, 26.07.1931., 1. lpp.
- ²¹ Latgaliešu pārpoļošana. In: Darba Balss, 22.12.1922., 1. lpp.
- ²² EDMUNDS FREIVALDS. Žīdu jautājums. In: Brīvā Zeme, 07.17.1921., 1. lpp.
- ²³ ĀDOLFS KLĪVE. Latviešu pilsonības saimnieciskā politika. In: Brīvā Zeme, 12.09.1928., 1. lpp.

- ²⁴ Par latvisku Saeimu! Balsojiet par demokrātisko centru! In: Centra Balss, 09.11.1931., 1. lpp.
- ²⁵ Ko nu es, lai jau tie citi. In: Latvija, 04.10.1928., 1. lpp.
- ²⁶ Ministru Kabineta sēdes protokols, 09.12.1922. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, 1632-2-108, 161. lp.
- ²⁷ GUSTAVS REINHARDS. Gudrais žids un vientiesīgais sociāldemokrāts. In: Tautas Balss, 07.03.1922., 16. lpp.
- ²⁸ DRIBINS, Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā, 100. lpp.
- ²⁹ Par to sīkāk sk.: ULDIS KRĒSLIŅŠ. Aktīvais nacionālisms Latvijā: 1922–1934. Rīga 2005, 190.–214. lpp.
- ³⁰ FRANCIS KEMPS. Par Latvijas “baltkrieviem”. In: Jaunākās Ziņas, 01.02.1923., 1. lpp.
- ³¹ Baltkrievu nacionālisms un Latvijas politika. In: Jaunākās Ziņas, 18.06.1924., 1. lpp.
- ³² EDUARDS CĀLĪTIS. Nacionālisms un šovinisms. In: Pēdējā Bridī, 10.02.1931., 1. lpp.
- ³³ Sk. sīkāk: MĀRIS GOLDMANIS. Nacionālo naidu pret ebrejiem kurinošo rakstu un izdevumu cenzūras prakse Latvijā parlamentārās iekārtas laikā (1918–1934). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2015, Nr. 2, 37.–63. lpp.
- ³⁴ Piemēram: Rīgas pilsētas valde un mazākumtautību pilsētas skolas. In: Baltijas Vēstnesis, 09.06.1920., 1. lpp.
- ³⁵ Židu sišana. In: Liepājas Vēstnesis, 04.12.1923., 1. lpp.
- ³⁶ Krustpils pilsētas saimniecība. In: Jēkabpils Vēstnesis, 26.09.1924., 1. lpp.
- ³⁷ M. KALVE. Aizgojuši no tautas. In: Latgolas Vords, 26.04.1930., 2. lpp.
- ³⁸ Žīdiem stunda situs! In: Ugunskrusts, 28.08.1932., 1. lpp. (publikācijā nepārprotami tiek sludināts, ka nepieciešams gādāt par ebreju fiziskā skaita samazināšanu); GUSTAVS CELMIŅŠ. Latvijas korenščina ar oktobra revolūciju nebeigsies. In: Pērkonkrusts, 24.09.1933., 2. lpp. (tiek runāts par plašu un sistemātisku cittautiešu samazināšanu, ar tiesību ierobežošanu panākot viņu izbraukšanu vai asimilēšanu).
- ³⁹ Latvijas zinātne un literatūra: periodikā iespiesto rakstu sistemātisks rādītājs. 1920–1934. Piemēram, 1920. gadā mūs interesējošās publikācijas apkopotas sadaļā “Nacionālais jautājums”, 1921. gadā – sadaļā “Nacionālais jautājums. Autonomija. Latgales lietas”, bet jau, sākot ar 1922. gadu, sadaļas nosaukumā minētas arī minoritātes.

SUMMARY

During the first 20 years of independent Latvia, the country was in a unique situation with many culturally sovereign national minorities. Latvia, in fact, was a multicultural country and, taking that into account, the founders of the Republic of Latvia made early advancements for extended national minority rights. Official statement in November 18 during the proclamation was that “the rights of every nation will be guaranteed in Latvia”. The national minorities gained rights for school autonomy and rights to learn in native language, and take part in politics, also, almost all people in Latvia received citizenship. However, there was a large portion of Latvian society, whose feelings were expressed by the article published by the newspaper *Jaunākās Ziņas* of November 15, 1918, where Pauls Ašmanis states that for hundreds of years Latvians had suffered from German, Russian and other rogue power, and now it is time for Latvians to determine their own fate in the country. After the end of the war, these people were disappointed that national minorities still had a lot of leverage in Latvian politics and economy, and Latvians often had an unequal rivalry with them. This created a dual situation, where the

state officially had provided for crucial rights to national minorities, while large parts of Latvian society were critical or even opposed the rights of national minorities. This created a rather negative discourse on national relations that called for limitation or even abolition of the national minority rights. This discourse is most clearly observed in Latvian written media of the time. The article reviews the main Latvian press by dividing it in categories: partisan press, official state press, nonpartisan press, regional press. The official political parties' newspapers expressed the views of the respective party and their supporters. While left-wing party rhetoric was friendlier towards national minorities, they also expressed criticism or even prejudice against Germans, Poles and Jews. The right-wing parties were mostly nationally conservative regarding the national minority matters and open to very harsh criticism towards national minorities. There was a lack of liberal Latvian right-wing party that would stand against hate speech in 1920s and 1930s. The so-called nonpartisan press was often influenced by parties and openly expressed their position. When regarding the national questions, the independent press mostly expressed the ethnocentric view that was often critical or discriminatory towards national minorities. Similar notion is observed in regional newspapers and represents the Latvian point of view. Again, this negative discourse was contributed to by the lack of liberal ideology or party that would prevent such negativity, as the ethnocentric national conservative view prevailed. By reviewing "Latvian index of science and literature", a dynamic table was made to show the number of articles devoted to major national minorities. In the period of 1920–1934, until the coup by Kārlis Ulmanis, the most discussed minorities were Baltic Germans and Jews, Russians, Poles and Belarusians were also reviewed, but much more rarely. The main issues reviewed regarding Germans included the criticism of their political actions in Latvia. Regarding Jews, Latvian press in various degrees expressed anti-Semitism, mostly with complaints about their presence in economy and politics, and publishing occasional articles accusing Jews of international conspiracies. The Poles and Russians both received accusations in Russification and Polonization, while Latvian press questioned whether most of Belarusians in Latvia were, in fact, Polonized or Russified Latvians. Despite having a varied content, these articles were mostly ethnocentric, critical, suspicious and even discriminatory towards national minorities. It was augmented by Latvian rivalry with national minorities in politics and economics, and Latvian disappointment towards the minorities dating back to the period before gaining independence. While there were isolated calls for ethnic cleansing, the overall climate of national relations was characterised by complaints against each other contributed by ethnocentric thinking. This ethnocentric thinking and critical view towards the minority rights and anti-democratic calls to limit these rights promoted the Latvian acceptance of Kārlis Ulmanis authoritarian regime and its limitations imposed upon the national rights. The critical susceptible view towards Germans encouraged acceptance of the Baltic German repatriation to Germany in 1939. Various degrees of anti-Semitism common in Latvian society before 1941 prepared ground for Nazi propaganda against Jews during the Holocaust. Overall, this ethnocentric view was present in most of the new European states, and while national minority rights were instituted, nothing was done for education in tolerance and inclusion. This ethnocentric thinking showed its negative effect during the years of the next World War.

Latvijas Universitātes studentes (1919–1920) – mūžīgā studenta piemērs¹

Female Students at the University of Latvia (1919–1920) – Example of “Eternal Student”

Zane Rozīte, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: zane.rozite2@inbox.lv

Rakstā aplūkotas 1919./1920. gadā Latvijas Universitātē iestājušās sievietes kā piemērs ilggadējo jeb mūžīgo studentu problēmai, kas bija raksturīgs augstskolas darbības aspekts. Balstoties uz gandrīz nepētītajām studenšu personas lietām, raksturoti galvenie studiju procesa pagarināšanas iemesli: augstskolas iekšējās problēmas – telpu, mācību līdzekļu, pasniedzēju trūkums, latviešu valodas prasmes, lekciju noslodze, kā arī ārējie apstākļi – ekonomiskā un sociālā situācija, ģimene, nodarbošanās, slimības. Turpinājumā aplūkota sabiedrības reakcija un risinājumi, lai novērstu studiju procesa ieilgšanu. Studijas ieilga gan vīriešiem, gan sievietēm, tomēr sievietes bija vairāk pakļautas ikdienas dzīves sociālajām un ekonomiskajām problēmām, un tas pagarināja studiju procesu ilgāk par desmit gadiem.

Atslēgvārdi: sieviete studente, Latvijas Universitāte, mūžīgais students, studiju process, sociālais stāvoklis.

The article is devoted to female students of the University of Latvia, who started their studies in 1919/1920. Based on nearly unexplored personal files of students, the female students are researched as an example of the long-term or “eternal student” problem, analyzing principal reasons for prolonging studies: the internal problems of the university – shortage of study materials, lecturers, Latvian language skills, schedule of lectures; and also the external problems, including personal situation of students – economical and social circumstances, family, work, diseases. In continuation of the article, the reaction of society and a solution to avoid study process prolonging are reflected. Although study process could become extended both in case of male and female students, women were more likely to become exposed to everyday’s life social and economical difficulties, and this resulted in stretching out the study process for more than a decade.

Keywords: female student, University of Latvia, “eternal student”, study process, social circumstances.

Latvijas Universitātē² (turpmāk – LU) starpkaru periodā kļuva par lielāko augstskolu un nozīmīgāko pētniecības centru Latvijā. Tās vēsturei veltīta salīdzinoši plaša literatūra, kas ļauj izsekot LU izveidošanai, fakultāšu darbībai un sniedz detalizētas ziņas par mācībspēku un studentu skaitu un sastāvu, kā arī plašāk par studentu korporāciju vēsturi. Savukārt paši studenti gandrīz nemaz nav raksturoti, trūkst arī studentu sociālā portreta analīzes un studiju gaitu izpētes.

Saskaņā ar fakultāšu mācību programmām studiju ilgums LU tika noteikts četri gadi, Medicīnas fakultātē – pieci.³ Tomēr jau 20. gadu vidū un beigās kļuva acīmredzams, ka ievērojams skaits studentu ne tikai nespēja pabeigt universitāti, bet vairākumam studentu studiju process būtiski ieilga. Rezultātā veidojās LU darbībai raksturīga problēma – ilggadējie jeb mūžīgie studenti.

LU vēsturei veltītajos darbos, tai skaitā jubilejas izdevumos un darbības pārskatos, lai arī atzīmēta, tomēr ilggadējo studentu problēma aplūkota vien dažos teikumos bez plašākas analīzes. Piemēram, Latvijas Universitātes 90 gadu jubilejas izdevumā norādīts, ka “*daudziem studijas ieilga*”,⁴ kā galveno iemeslu minot – “*darba un mācību apvienošana*”.⁵ Šiem darbiem kopumā gan raksturīgāka LU darbības slavēšana, rezultātā arī problemātiskie LU darbības aspekti nav aplūkoti. Ilggadējo studentu problēma skatīta vienlaicīgi ar LU raksturīgi nelielu absolventu skaitu. Vēsturnieks Heinrihs Strods šiem procesiem par iemeslu minējis studiju apvienošanu ar algotu darbu, mācību grāmatu trūkumu latviešu valodā, savu (studenta) spēju pārvērtēšanu, ģimenes veidošanu.⁶ Šāds vērtējums gan ir reti sastopams. Kopumā darbos uzskaitīti statistiskie dati, norādot vidējo studiju ilgumu

un studentu skaitu, kuriem studijas ieilgušas, neiedziļinoties problēmas būtībā.

Kaut gan jēdziens “mūžīgais students” historiogrāfijā kā noteiktas studentu grupas apzīmējums praktiski netiek lietots, kā arī starpkaru Latvijas periodikā ir reti sastopams, tomēr šis ironiskais apzīmējums ir ārkārtīgi trāpīgs, domājot par LU studentu vairākumu. Vēsturnieks H. Strods ir viens no nedaudzajiem, kurš minējis jēdzienu “mūžīgie studenti”. Tomēr viņš norādījis, ka mūžīgie studenti lielā skaitā bijuši starp studentiem brīvklaušitājiem. Viņaprāt, tie esot bijuši “*turīgi laudis, kuri par savu hobiju uzskatīja Universitātes apmeklēšanu*”.⁷ Šajā rakstā ar apzīmējumu “mūžīgais students” jāsaprot tādu pilntiesīgo studentu kategorija, kuru studijas turpinājās ilgāk, nekā to paredzēja LU noteikumi, pat 10–15 gadus, turklāt vairākos gadījumos pat visu LU darbības periodu līdz padomju okupācijai 1940. gadā. Kaut arī mūžīgie studenti bija gan vīrieši, gan sievietes, Latvijas Universitātes fondā glabāto studentu personas lietu analīze atspoguļo, ka ieilgušas studijas bija raksturīgākas studentēm sievietēm, kas veidoja ievērojamu studentu daļu.⁸ Jau 1919. gada rudens semestrī LU tika reģistrētas 685 sievietes⁹ – tas atspoguļoja demokrātiskās izmaiņas, pirmo reizi Latvijas teritorijā sniedzot sievietēm pilnvērtīgas tiesības uz augstāko izglītību neatkarīgi no tautības, pilsonības, reliģiskās piederības vai sociālās izcelsmes.¹⁰

Raksta mērķis ir aplūkot galvenos iemeslus, kas veidoja mūžīgo studentu problēmu, kā galveno avotu bāzi izmantojot 1919.–1920. gadā mācības uzsākušo sieviešu personas lietas.¹¹ Raksta pamatā ir 1919.–1920. gadā studijas uzsākušo sieviešu piemērs, kas aptver LU darbību visā starpkaru periodā, rezultātā plašāk atsedzot mūžīgā studenta problēmu.

Mūžīgais students – cik ilgi?

Statistikas dati rāda, ka studenšu vidējais mācību ilgums bija 9,7 gadi. Interesanti, ka tieši Medicīnas fakultātē, kaut arī tajā bija viena no smagākajām un garākajām studiju programmām, ne tikai bija lielākais absolvenšu skaits, bet fakultātes studentes mācības spēja nobeigt vidēji visīsākajā laikā – 7,3 gados. Savukārt Filoloģijas un filozofijas fakultātē studējošo sieviešu mācības ieilga vidēji 12 gadus. LU 1919. gadā studijas uzsāka arī ievērojams skaits sieviešu, kuras vēlējās pabeigt iesākto, bet dažādu iemeslu dēļ nepabeigto augstāko izglītību. Tādējādi fakultātēs tika atvērti 2. un 3. kursi, kas studentiem sniedza iespēju nobeigt iepriekš uzsāktās studijas divu vai trīs gadu laikā. Arī šīm studentēm mācību process būtiski ieilga. Atsevišķas sievietes 1919./1920. gadā iesāktās studijas spēja nobeigt tikai padomju vai vācu okupācijas laikā. Piemēram, ķīmijas studente Zelma Ungure farmācijas grādu ieguva tikai 25 gadus pēc studiju uzsākšanas – 1944. gadā.¹² Tiesa gan, LU noteikumi paredzēja, ka nepārtraukti studēt varēja maksimāli astoņus gadus, tādējādi ieilgušo studiju gaitu raksturoja bieži pārtraukumi. Uzskatāms piemērs ir studentes Elfrīdas Stepes studijas. 1919. gada novembrī sieviete sākotnēji lūgusi viņu uzņemt Dabaszinātņu nodaļā, bet 1920. gadā pārskaitīta uz Inženierzinātņu fakultāti. Šajā fakultātē studente līdz 1944. gadam atkārtoti lūgusi viņu ieskaitīt astoņas reizes.¹³

Statistika liecina, ka no 1919./1920. gadā uzņemtajiem 1245 studentiem (gan vīriešiem, gan sievietēm) piecu gadu laikā augstskolu bija beiguši aptuveni trešdaļa studentu jeb 443.¹⁴ Lai arī bija ievērojams skaits studenšu, kuras jau bija izstājušās no LU, tomēr personas lietu materiāli liecina, ka vairākumam studenšu mācību process bija ieildzis, lūdzot studiju pagarinājumus vai prasot atstāt konkrētā kursā uz otru

gadu, savukārt daļa sieviešu uz noteiktu laiku bija pārtraukušas studijas.

Studiju procesa pagarinājuma iemesli

Studiju dokumentācijā mācību pārtraukums (izbeigšana) tika pamatots ar diviem oficiāliem iemesliem – eksāmena minimuma nenokārtošana vai lekciju naudas nesamaksāšana.¹⁵ Tomēr studentu personas lietās apkopotie un saglabātie dažādie dokumenti – studentu lūgumi, skaidrojumi, CV, ārstu vai darbavietu izziņas – sniedz detalizētāku un vispusīgāku informāciju par studiju procesa pārtraukšanas vai pagarinājuma iemesliem.

Studiju pārtraukšanas iemeslus nosacīti varētu iedalīt divās lielās grupās – LU iekšējās problēmas un studentu personīgie apstākļi, lai gan šāds iedalījums ir ārkārtīgi nosacīts, jo tie savstarpēji mijiedarbojas un ietekmēja viens otru.

Latvijas Universitātes iekšējās problēmas

Viens no galvenajiem faktoriem, kas ietekmēja studiju procesa pagarināšanos, bija fakultāšu studiju programmas, kas tika raksturotas kā smagas un sarežģītas. Studenti sūdzējās par lielo lekciju, semināru un praktisko darbu skaitu, eksāmenu un citu pārbaudījumu grafiku noslodzi, par neatbilstošām lekcijām, no kurām atsakoties studijas kļūtu atbilstošākas izvēlētajam studiju novirzienam. Samērā izplatīta problēma bija kursos lasīto tēmu atkārtotāšanās pie dažādiem pasniedzējiem – tas radīja nevajadzīgu lekciju skaitu un slodzi studentiem.¹⁶

Sekmīgu mācību procesu, jo īpaši LU pirmajos darbības gados, ietekmēja izteiktais studiju materiālu – grāmatu, laboratoriju aprīkojumu, telpu – trūkums. Tehnisko zinātņu studentiem studiju materiāli sākotnēji praktiski bija tikai vācu un krievu valodā. Tā kā lekciju galvenā valoda bija latviešu, līdz ar LU darba uzsākšanu vienlaicīgi bija

jārada tehnisko zinātņu terminoloģija, bet tas būtiski kavēja studiju procesu un studentu iespēju kārtot pārbaudījumus un pat veiksmīgi uzrakstīt diplomdarbu.

Turpinot ar valodas aspektu, studenšu personas lietas rāda, ka viens no būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmēja studenšu sekmīgu mācību gaitu, bija latviešu valodas zināšanas. LU pirmajos darbības gados vairākās fakultātēs bija samērā grūti nodrošināt lekciju pasniegšanu latviešu valodā, īpaši tehnisko zinātņu, dabaszinātņu un tiesību zinātņu nodaļā, jo trūka akadēmiski izglītotu latviešu izcelsmes pasniedzēju.¹⁷ Tādējādi tika pielauta lekciju lasīšana citā valodā, paredzot profesoriem piecu, bet docentiem trīs gadu pārejas periodu uz nodarbību pasniegšanu latviešu valodā.¹⁸ Savukārt studentiem prasības bija daudz stingrākas. Bija skaidrs princips, kas noteica, ka latviešu valodā pasniegtās lekcijas iespējams mācīt citā valodā tikai tad, ja to pieprasīja visa studentu grupa.¹⁹ Turklāt diplomdarbu kandidāta grāda iegūšanai atļāva iesniegt tikai latviešu valodā. Sliktās latviešu valodas prasmes visbiežāk ietekmēja nelatviešu tautības studentes, jo īpaši procentuāli lielo skaitu ebreju studenšu.²⁰ Vairākums ebreju studenšu bija dzimušas Latgales, Baltkrievijas, Krievijas vai Lietuvas teritorijā un primāri runāja jidišā un krievu valodā. Par sliktajām latviešu valodas zināšanām liecināja arī visi ebreju, vācu, poļu un krievu tautības studenšu uzņemšanas lūgumraksti un dažādie iesniegumi, kas bija rakstīti krievu valodā. Konkrēta liecība par latviešu valodas saprašanas grūtībām, kas rezultātā pagarināja mācību procesu, atrodama, piemēram, ebreju tautības studentes Leas Rašales lietā. Viņa kopā ar vēl vienu studentu 1925. gada novembrī adresējusi lūgumu Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes padomei:

“Nemot vērā to, ka diploma darbam jābūt iesniegtam valsts valodā, un pamatodamies

uz to apstākli, ka tanī laikā, kad jaunā paaudze mācās latviešu valodu jau no pamatskolas, mums, kuras ir nobeigušas vidusskolas Krievijā, nākas iepazīties ar valsts valodu pēdējos gados, jau būdamas universitātē. [...] Tāpēc lūdzam atļaut mums iesniegt mūsu diploma darbu krievu valodā [...] tulkojums bez saistītiem ar viņu grūtībām prasa daudz laika.”²¹

Saskaņā ar LU Dekānu padomi studentus no universitātes varēja izslēgt arī dažādu pārkāpumu dēļ uz laiku vai pilnībā – atkarībā no pārkāpuma nopietnības. Piemēram, Ķīmijas fakultātes studente Esfira Libermane izslēgta “*dēļ nepieklājīgas uzvešanās pret sekretariāta darbiniekiem*”.²² Šai studentei sods par disciplinārlietu bija izslēgšana no fakultātes līdz semestra beigām. Par nopietnu pārkāpumu tika uzskatīta arī dažādu nepatiesu ziņu sniegšana par studenšu personību vai iepriekšējo izglītību. LU pirmajā darbības gadā šim aspektam tika pievērsta ļoti liela uzmanība, jo kara apstākļos un bēgļu gaitās bija nozaudēti, iznīcināti vai citās mācību iestādēs atstāti dažādi personu un izglītību apliecinājoši dokumenti. Ja studiju kandidāti nespēja uzrādīt dokumentu oriģinālus vai apstiprinātus norakstus, tad kā pierādījums par skolas absolvēšanu un dažādu augstāko mācību iestāžu apmeklēšanu tika iesniegtas vai nu ieejas kartiņas, studenta apliecības, lekciju grāmatiņas, vai arī liecinieku apliecinājumi, ka konkrētais studiju kandidāts ir mācījies attiecīgajā izglītības iestādē. Šādos gadījumos gan vairākums studenšu tika izslēgtas pilnībā, nevis uz laiku. Piemēram, par nepatiesu ziņu sniegšanu no Medicīnas fakultātes studentu skaita izslēgta ebreju tautības studente Ida Horone, kuras dokumentos atrodams šāds lēmums:

“Ar dekānu padomes lēmumu 1920. gada 26. aprīlī – caur nepareizu ziņu sniegšanu par savu personu uz tekošo 19./20. mācību

*gadu zaudējusi tiesības būt LA studējošo skaitā. Lēmums paziņots 5.05.1920., atņemot studiju grāmatīņu un leģitimācijas kartiņu.*²³

Studentu personīgie apstākļi

Līdzās dažādām Latvijas Universitātes darbības problēmām iespēju nobeigt studijas paredzētajā laikā tiešā veidā ietekmēja arī studentu personīgie apstākļi – sociālais un ekonomiskais stāvoklis, ģimenes apstākļi, veselība u. c.

Stājoties augstskolā 1919./1920. gadā, topošajiem studentiem bija iespēja atzīmēt sev vēlamu lekciju apmeklēšanas laiku, kas ir nozīmīgs rādītājs un netieši ļauj spriest par dažādiem apstākļiem (algotu darbu, ģimeni), kas ietekmēja iespējas apmeklēt nodarbības. Studentu vairākums kā vēlamāko lekciju apmeklējumu laiku norādīja pēcpusdienu – tas liecina par sieviešu aizņemtbu dienas laikā. Vairums sieviešu strādāja algotu darbu, kas nodrošināja ikdienas iztiku un ļāva samaksāt par studijām, bet vienlaicīgi kavēja universitātes apmeklēšanu. Situāciju raksturo filoloģijas studentes Leontīnes Bērziņas lūgums pagarināt pārbaudījumu nolikšanas termiņu:

*“Esmu no plkst. 8–16 aizņemta ārpus universitātes darbā, kas man ir eksistences jautājums, kamdēļ nevaru apmeklēt romāņu nodaļas minētā laikā lasītās lekcijas un noturētos seminārus, bez kuriem nav iespējams nodaļu beigt.”*²⁴

Studiju dokumentācija liecina, ka vairākumā gadījumu LU fakultāšu vadība centās palīdzēt, pagarinot eksāmenu nolikšanas vai kandidāta darba iesniegšanas termiņu. Tomēr šāda pretimnākšana studentiem tika izrādīta, maksimums, divas reizes.

Studentes bieži uzturēja ne tikai sevi, bet arī savus ģimenes locekļus un tādēļ bija spiestas meklēt papildu nodarbošanos.

Piemēram, medicīnas studente Mira Lahoviča 1922. gadā lūgusi viņu atstāt 3. kursā uz otru gadu, jo nav spējusi nokārtot visus prasītos pārbaudījumus. Studente rakstīja: “[...] lai varētu nodrošināt sev un slimajam tēvam iztiku, strādāju skolā, kur esmu nodarbināta pusi dienas un dodu privāttundas ārpus skolas”.²⁵ Darbs ietekmēja ne tikai iespējas apmeklēt lekcijas un kārtot pārbaudījumus, bet arī kandidāta darba rakstīšanas procesu. Daudzas studentes norādījušas – tā kā viņas esot aizņemtas darbā, neatliekot laika materiālu vākšanai, bibliotēku un arhīvu apmeklējumiem un arī paša darba rakstīšanai. Kā piemērs minama vēstures studente Minna Miķelsone, kura atkārtoti lūgusi pagarināt kandidāta darba iesniegšanas termiņu, atzīmējama:

*“Savam darbam varu tikai izmantot materiālus, kas atrodas valsts arhīvā. Tā kā arhīvs atvērts līdz 3 pēcpusdienā, tad man kā skolotājai iespējams tur strādāt 2–3 reizes nedēļā pa 1,5 stundai.”*²⁶

Kaut arī algota nodarbošanās sniedza iespēju samaksāt par studijām, tomēr liela daļa studentu atkārtoti norādīja uz sarežģītajiem materiālajiem apstākļiem un lūdza atbrīvot viņas no studiju maksas vai pagarināt maksāšanas termiņu. Studentu vidū bija arī tādas, kuras nestrādāja, daļu no viņām uzturēja vecāki, vīrs vai citi radnieki. Smagā ekonomiskā situācija Latvijā ietekmēja studentu iespējas atrast nodarbošanos, tā bija izplatīta sociālā parādība pēckara apstākļos. Milda Kapele, stājoties Medicīnas fakultātē, rakstīja: “Esmu jau pusgadu bez jebkādas nodarbošanās un man mazo krājumiņu ir gandrīz aprijuse grūta slimība, kurai par upuri es ilgu laiku biju.”²⁷ Turpinājumā studente norādījusi, ka viņai nav arī neviena tuvinieka, kas varētu viņu atbalstīt, jo tēvs ir miris, savukārt “māte atraitne arī bez darba un peļņas avota”.²⁸ Sievietes bija biežāk pakļautas atlaišanas

iespējai. Kaut arī gandrīz visu karotspējīgo vīriešu iesaistīšana militārajā dienestā un milzīgais upuru skaits kopš Pirmā pasaules kara sākuma, kas ietekmēja demogrāfisko situāciju, noteica sieviešu sociālās noderības akcentēšanu pēckara Latvijā un paplašināja sieviešu iespējas strādāt algotu darbu, tomēr sievietes joprojām tika uzskatītas kā mazvērtīgāks darbaspēks (pat ja viņām varēja maksāt mazāku algu). Situāciju pēckara Latvijas darba tirgū saasināja arī demobilizētie karavīri, kuri, *“atgriezušies mājās un neatraduši brīvas darbavietas, centās tās iegūt atpakaļ”*.²⁹ Īpaši tas skāra valsts pārvaldes iestādes, kur bija nodarbināti arī ievērojams skaits studenšu. Situāciju labi raksturo Rīgas pilsētas prefekta Jāņa Dambekalna vēstule Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa vadībai 1919. gada decembrī:

*“Ministrija aiz saimnieciskiem nolūkiem prasa, lai man padoto policijas ierēdņu skaitu samazinātu, kādēļ 1. janvārī no policijas valdes jāatļauj 12 ierēdnes – sievietes. Janvāra mēnesī beigsies Latvijas pasu izdošana un būs jāatļauj šim darbam uz laiku pieņemtās aptuveni 70 sievietes.”*³⁰

Lai arī Latvijā netika pieņemti tiesību normatīvi, kas pēc likuma pieprasīja sievietēm atteikties no darbvietām konkrētās nozarēs, lai atbrīvotu darbavietas kara veterāniem,³¹ tomēr presē samērā bieži bija lasāmi aicinājumi sievietēm atstāt amatus valsts iestādēs par labu karavīriem.

Studentu trūcīgie finansiālie apstākļi un aizņemtība darbā bija aktuāls temats arī preses slejās visā LU darbības laikā. Piemēram, laikrakstā “Students” 1923. gadā atzīmēts, ka *“students vai studente ir spiesta vispirms vest grūtu, līdz ārprātam bendējošu cīņu dēļ dienšķas maizes un tad tikai domāt par studijām”*.³² Raksturīgu studentu dzīves aspektu novērojusi arī amerikāņu žurnāliste Nellija Gārdnere, kura Rīgā ieradusies

1922. gada ziemā.³³ N. Gārdnere liecināja, ka jaunie studenti un studentes nereti bija spiesti lūgt vecākiem, kas pārsvarā bija ļoti trūcīgi zemnieki, sūtīt pārtiku no mājām.³⁴ Arī studenšu personas lietas apliecina, ka smago materiālo apstākļu dēļ studenti lielā mērā bija atkarīgi no vecāku materiālā atbalsta. Dokumentos atrodamas liecības, ka studentēm bieži nācās doties uz vecāku mājām laukos, tādējādi uz kādu laiku pārtraucot studijas. Studente Austra Ozola, lūgdama 1922. gadā viņu atkārtoti ieskaitīt Medicīnas fakultātē, norādījusi:

*“Manu ārkārtīgi sarežģīto un smago materiālo apstākļu dēļ, biju spiesta divus pēdējos gadus pavadīt ārpus Rīgas vecāku mājās.”*³⁵

Jāatzīmē, ka studiju procesu paildzināja arī dažādi kuriozāki gadījumi saistībā ar studiju maksu. Ķīmijas nodaļas studente Elza Jansone, piemēram, laika trūkuma dēļ naudu par studijām esot iedevusi šveicaram ar lūgumu samaksāt viņas vietā (lietā gan nav konkrētizēta ne šveicara personība, ne tas, kuras iestādes šveicars viņš bijis). Šveicars, savukārt, studentes naudu esot piesavinājis, un studente lekciju naudas nesamaksāšanas dēļ 1923. gada 15. janvārī izslēgta no universitātes.³⁶ Šāds lēmums nozīmēja, ka sieviete varēja lūgt viņu atkārtoti ieskaitīt studentu skaitā tikai nākamajā semestrī.

Viens no biežākajiem studiju procesa pagarinājuma iemesliem bija dažādi studenšu ģimenes apstākļi – grūtniecība, bērnu audzināšana, radnieku slimības, vīra nespēja strādāt u. tml. Studiju dokumentācijas izpēte liecina, ka absolūts vairākums sieviešu, uzsākot studijas, bija gados jaunas un neprecējušās, tomēr jau tuvāko gadu laikā viņas izveidoja ģimeni. Bērnu audzināšana ierasti bija sievas pienākums, tādēļ tas bija viens no biežākajiem iemesliem, kāpēc studentes uz laiku pārtrauca savu izglītāšanos universitātē. Studenšu personas lietas

tāpat rāda, ka neparasta nebija situācija, kad sievietes pārtrauca studijas, lai uzturētu ģimeni, tādējādi ļaujot studēt vīram. Iespējams, tas apliecina valdošo uzskatu, ka vīriešiem tomēr bija lielākas izredzes atrast darbu, tādēļ vīrieša izglītība bija prioritāra.

Ikdienas rūpes neizbēgami ietekmēja arī pašu studenšu veselību. Būtiski, ka dažādu slimību (piemēram, tīfa) izplatību veicināja arī ilgstošās kara norises un tā sekas Latvijas teritorijā. Vairākums personas lietu gan nesatur detalizētāku informāciju par slimību raksturojumu, tomēr ievērojams skaits lietu ļauj secināt, ka studenšu vidū izplatītākās bija infekcijas slimības – gripa, pleirīts, tuberkuloze, dažādi iekaisumi. Daudzas studentes slimoja ar nervu kaitēm. Pašas studentes nervu kaites pamatojušas ar to, ka darbu nākas apvienot ar intensīvām studijām, lai gan ir atrodamas arī personiskāki skaidrojumi, kā vecāku nāve, laulības šķiršana, pat nelaimīga laulība ar vīru alkoholiķi.³⁷ Savukārt neilgi pēc iestāšanās LU bermontiādes laikā sprāgstoša granātas šķemba nonāvējusi Emmas Vitenbergas-Traubergas³⁸ četrus gadus veco meitu. Šis traģiskais gadījums nebija tik ātri un viegli aizmirstams, tādēļ studijas tika te pārtrauktas, te atkal turpinātas.³⁹ Ja studentēm tika diagnosticētas nervu slimības, ārsti parasti rekomendēja vismaz pusgadu atpūtas, kas, protams, nozīmēja studiju pārtraukumu. Turklāt redzams, ka šādi pārtraukumi ņemti vairākkārt. Sieviešu slimošana, ko ietekmēja smagās studijas un algots darbs, veicināja diskusijas sabiedrībā, tomēr tajās netika apspriesta mūžīgo studentu problēma, prasot meklēt risinājumus šai situācijai, bet tika aktualizēti tradicionālie uzskati par sievietes lomu sabiedrībā. Latvijā joprojām bija izplatīti konservatīvie uzskati par sievietes lomu sabiedrībā un ģimenē, kādi bija raksturīgi laika posmam pirms Pirmā pasaules kara. Demogrāfiskās situācijas dēļ, ko noteica milzīgs iedzīvotāju zaudējums kara laikā, tika pastiprināti uzsvērti

sievietes mātes loma, kas it kā nebija savienojama ar studenšu un sabiedriski aktīvu sieviešu dzīvi.

Mūžīgo studentu problēmas risinājumi

Ilggadējo studentu jeb mūžīgo studentu problēma rosināja diskusijas arī publiskajā telpā. Presē, pirmkārt, bija lasāmi pašu studentu un pasniedzēju viedokļi un aicinājumi reformēt studiju programmas. Pārsvārā tās bija prasības sabalansēt lekciju, praktisko darbu un semināru skaitu semestrī vai atteikties no lekcijām, kuras ir mazāk atbilstošas konkrētām studiju programmām. Atsevišķos gadījumos izskanēja ierosinājumi mainīt lekciju lasīšanas laiku – vienu semestri rītos, otru semestri – vakaros, tas vismaz daļēji spētu atvieglot strādājošo studentu iespējas apmeklēt lekcijas.⁴⁰ Visas LU fakultāšu nodaļas un mācību programmas starparu periodā piedzīvoja vairākas reorganizācijas, kas liecināja par universitātes vadības vēlmi atrast optimālo risinājumu sekmīgām studijām, bet tomēr nedeva vēlamus rezultātus.

Viedokļus par mūžīgajiem studentiem izteica arī sabiedrība. Jau iepriekš minēts, ka publiskajā vidē bija vērojamas raizes par studentu grūtajiem materiālajiem apstākļiem, saspringto dzīvesveidu, apvienojot algotu darbu un studijas, kas kopumā kavēja studiju beigšanu. Piemēram, 1927. gadā novērots: “*Students gandrīz viss ir mūžīgi aizņemts ārpus Universitātes, protams, lielāko tiesu tam par cēloni mūsu saimnieciskie apstākļi, bet tas ir kaitējis un kaitēs akadēmiskai dzīvei, ja viņas loceklis izšķiedīs spēkus ikdienišķā dzīvē savas eksistences dēļ.*”⁴¹ Tomēr vērā ņemama bija lasītāju kritika, ka mācību process ievielkas, jo studenti nevelta tam pienācīgu laiku. Samērā bieži lasāms uzskats, ka studentu starpā bija izplatīta dzeršana un izklaides, nevis nopietna studēšana, un

tas radīja uztraukumu par šo ilggadējo studentu uzturēšanu, kas bija slogs nodokļu maksātājiem.⁴²

LU bija autonoma iestāde, tomēr tās budžetu daļēji veidoja valsts piešķirtie līdzekļi. Tādējādi LU problēmas veicināja arī Saeimas deputātu debates. Deputāti jau 20. gadu vidū konstatēja, ka universitātes beidzēju skaits ir ārkārtīgi mazs un trūkst speciālistu dažādās valstij nozīmīgās nozarēs.⁴³ Vienlaicīgi debatēs tika rosinātas pārdomas par ārkārtīgi lielo studentu skaitu, kas radīja slogu valsts budžetam, turklāt studenti, kuru studiju process ieilga, tikai palielināja valsts finansiālos izdevumus. Diskusijas labi raksturoja deputāta Kārļa Dēķena izteiktās raizes 1925. gadā:

"[...] augstskola tomēr nedod tik daudz darbinieku, cik mums vajaga un vienam beidzējam līdzī no augstskolas aiziet 5 nebeidzēji. Arī tie, kas augstskolu beidz, būs to apmeklējuši caurmērā 6–7 gadus. Cik tad mums izmaksā viens augstskolas beidzējs?"⁴⁴

Turpinājumā K. Dēķens⁴⁵ prognozēja, ka tuvākajā laikā viens universitātes students valstij "izmaksās apmēram vienu miljonu rubļu vai vēl vairāk".⁴⁶

Lai risinātu studentu finansiālās problēmas, kas veidojās kā pamats mūžīgo studentu jautājumam, jau kopš LU dibināšanas laika gaitā dažādas studentu grupas bija atbrīvotas no lekciju naudas maksāšanas. Pirmām kārtām šādas priekšrocības tika piešķirtas Neatkarības kara dalībniekiem, atlaižot vienu gadu lekciju naudas: brīvprātīgajiem pilnībā, mobilizētajiem – pusi lekciju naudas.⁴⁷ Savukārt studentēm bija salīdzinoši grūtāk iegūt LU vai valsts dotēto palīdzību, jo arī Kultūrkapitāla fonda piešķirtās stipendijas (aizdevumi), kas bija jāatmaksā ar procentiem piecu gadu laikā pēc studiju beigšanas, primāri tika izsniegtas Neatkarības kara dalībniekiem. Turklāt tika norādīts, ka stipendiju skaits ir ierobežots,

un arī to iegūšanas process bija sarežģīts, piemēram, studenti ne vienmēr spēja iesniegt nepieciešamos dokumentus, tai skaitā apliecības par ģimenes un mantiskajiem apstākļiem.⁴⁸

Palīdzība studentiem tika sniegta arī ar dažādu ziedojumu palīdzību. Piemēram, ar Amerikāņu palīdzības organizācijas, ASV Jaunekļu kristīgās savienības un Jaunavu kristīgās savienības un ASV Sarkanā Krusta palīdzību tika vākti līdzekļi studentu apgādei ar apģērbiem un pārtiku šim mērķim ierīkotajās studentu virtuvēs, kā arī grāmatu iegādei.⁴⁹ Tāpat studenti paši veidoja dažādas organizācijas, kuru mērķis bija materiālā palīdzība studentiem. Viena no šādām organizācijām bija, piemēram, Žīdu palīdzības kase. Līdzīgas organizācijas tika veidotas arī latviešu, vācu, krievu un lietuvišu studentiem.

Kopumā gan jāatzīst, ka dažāda materiālā palīdzība studentiem bija īslaicīga un nespēja atrisināt studentu finansiālās problēmas, kuru dēļ studenti bija spiesti nepilnvērtīgi pievērsties mācību procesam.

Secinājumi

Latvijas Universitāte pirms Otrā pasaules kara Latvijā kļuva par nozīmīgāko zinātnes centru, sagatavojot dabaszinātņu, humanitāro un tehnisko zinātņu speciālistus, kas bija nozīmīgs devums jaunās valsts saimnieciskajā un kulturālajā attīstībā.

Tomēr universitātes darbu raksturoja vairākas būtiskas problēmas, tai skaitā ilggadējie studenti. Ilggadējo jeb mūžīgo studentu problēmu spilgti atspoguļo 1919.–1920. gadā mācības uzsākušo studentu personas lietas, kas atklāj ievērojamu skaitu gadījumu, kad studiju process ieldzījis vairāk nekā dekādi un pat turpinājies no LU dibināšanas līdz tās pastāvēšanas beigām, tas ir, līdz padomju okupācijai 1940. gadā, kad Latvijas Universitāti

pārdēvēja par Latvijas Valsts universitāti. Studentu personas lietas rāda, ka mūžīgo studentu fenomens veidojās par raksturīgu problēmu tieši studenšu vidū, kurām studijas Latvijas Universitātē bija pirmā pilnvērtīgā iespēja studēt tepat Latvijas teritorijā.

Ieilgušos sieviešu studiju procesus raksturoja bieži studiju pārtraukumi dažādu iemeslu dēļ. Sekmīgu studiju procesu ietekmēja dažādas LU iekšējās problēmas – telpu, mācību līdzekļu, pasniedzēju trūkums, latviešu valodas prasmes (šie iemesli bija īpaši raksturīgi LU darbības pirmajos gados), lekciju, semināru un praktisko darbu noslodze. Studenšu lietas sniedz ieskatu arī par dažādu ārējo apstākļu ietekmi uz studijām LU. Līdzās ģimenes apstākļiem, sieviešu veselības stāvoklim un sociālajiem apstākļiem kā viena no nozīmīgākajām studenšu problēmām atklājas nodarbinātība. Algots darbs kavēja apmeklēt lekcijas, vienlaicīgi zemais atalgojums liedza sekmīgi samaksāt studiju maksu, turklāt sievietes biežāk

atradās bezdarba apstākļos, jo priekšroka tika dota vīriešu darbaspēkam.

Lai arī attiecīgā laika prese pieskaras ilggadējo studentu problēmai, tomēr tajā runāts vispārīgi par visiem studentiem kopumā, neizšķirot ne studentes sievietes, ne studentus vīriešus. Sabiedrībā gan bija vērojama jautājuma aktualizēšana par studenšu biežo slimošanu. Rezultātā tika uzsvērtā sieviešu nespēja būt mātēm, kuras dzemdētu veselus bērnus.

Kopumā studējošo sieviešu skaits visā starpkaru periodā saglabājās augsts, kas apliecināja, ka pakāpeniski tika izprasta izglītības nozīme sievietes politiskās, garīgās un finansiālās patstāvības centienu realizēšanā. Tomēr ilggadējo studenšu piemērs rāda, ka pēckara Latvijas sabiedrībā ikdienas dzīves sociālās un ekonomiskās grūtības lielākā mērā ietekmēja sievietes, apliecinot, ka studentes zināmā mērā palika viena no sociāli neaizsargātākajām sabiedrības daļām, rezultātā studenšu studiju procesi ielga vairāk nekā dekādi.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Sievietes Latvijas inteliģencē: Latvijas Universitātes studenšu sociālais portrets 1919–1920” (Latvijas Universitāte, 2016), darba zinātniskais vadītājs – profesors Ēriks Jēkabsons.
- ² Sākotnēji 1919. gada septembrī dibinātā augstākā mācību iestāde tika nosaukta par Latvijas Augstskolu. Savukārt Latvijas Universitātes nosaukumu tā ieguva 1923. gada 27. martā, kad Saeima izsludināja apstiprinātu augstskolas Satversmi. Literatūrā LU nosaukums tiek lietots arī attiecībā uz laiku pirms augstskolas Satversmes izsludināšanas.
- ³ Medicīnas fakultātes sākotnējās darbības posmā tika pieņemts mācību plāns, kas paredzēja piecu gadu studijas. Tomēr 1922. gada 29. maijā Medicīnas fakultāte nolēma pagarināt studiju laiku līdz sešiem gadiem. Tāpat tika nolemts, ka studenti, kas iestājušies pirms jaunās mācību programmas apstiprināšanas, nobeigs studijas pēc vecā mācību plāna. Arī Arhitektūras fakultātē vēlāk studijas tika paildzinātas – sākotnēji līdz pieciem gadiem, vēlāk līdz septiņiem gadiem.
- ⁴ Latvijas Universitāte 90 gados: dzīve. Rīga 2009, 63. lpp.
- ⁵ Ibidem.
- ⁶ HEINRIHS STRODS (red.). Latvijas Valsts universitātes vēsture, 1940–1990. Rīga 1999, 37. lpp.
- ⁷ HEINRIHS STRODS. Latvijas Universitāte (1919–1940). In: ALBERTS VARSLAVĀNS (red.). Latvijas Universitāte, 75. Rīga 1994, 59. lpp.
- ⁸ Piemēram, aplūkojot personas lietas 650 vīriešiem, kuri studijas uzsāka 1919./1920. gadā, redzams, ka viņu vidējais mācību ilgums bija 7,5 gadi. Turklāt studiju beidzēju skaits bija procentuāli lielāks – 53%. No 610 aplūkotajām sievietēm studijas beidza 265 jeb 43% studenšu.

Šie skaitļi gan nevar būt pilnīgi precīzi, jo nav aplūkotas visu 1919./1920. gadā studijas uzsākušo studentu mācību gaitas.

- ⁹ 1919. gada rudens semestri bija 577 studenti vīrieši. 1919./1920. gada pavasara semestra beigās LU tika reģistrētas 650 sievietes un 704 vīrieši. Vīriešu skaits būtiski pieauga, jo daļa karavīru bija atbrīvoti no armijas dienesta. Turpmākajos semestros studējošo vīriešu skaits ievērojami pieauga un pārsniedza sieviešu skaitu, tomēr nākamajos gados sieviešu īpatsvars stabili turējās nedaudz vairāk par 30%. Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats: 1919–1924. Rīga 1925, 344.–347. lpp.
- ¹⁰ Sievietēm Krievijas impērijā 19. gadsimtā vienīgā iespēja iegūt augstāko izglītību bija doties uz ārzemēm – visbiežāk uz Šveici un Franciju. Krievijas augstskolu centros Maskavā un Pēterburgā ar 19. gadsimta otro pusi sāka darboties Augstākie sieviešu kursi un citas speciālas mācību institūcijas, kur sievietes varēja iegūt zināšanas augstskolas programmas apmērā, bet ne augstskolas diplomu. Krievijas augstskolas sāka uzņemt sievietes tikai pēc monarhijas likvidēšanas 1917. gadā, tai skaitā uz Maskavu evakuētais Rīgas Politehniskais institūts un 1918. gadā vācu okupācijas varas dibinātā Baltijas Tehniskā augstskola Rīgā, – šajās augstskolās studentiem tepat Latvijas teritorijā bija iespējams apgūt tikai tehniskās zinātnes. Tehniskās zinātnes tika pasniegtas arī Latvijas Augstskolā, ko padomju vara izveidoja 1919. gada februārī.
- ¹¹ Rakstā aplūkotas 610 studenšu personas lietas.
- ¹² Zelmas Ungures pagaidu apliecība. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 7427-1-203, 12. lp.v
- ¹³ Elfrīdas Stepes lūgumi Latvijas Universitātei. LNA LVVA, 7427-1-460, 1., 4.–5., 7.–9., 16.–17. lp.
- ¹⁴ 15 gados Latvijas universitāti beiguši 4264. In: Rīts, 28.09.1934., 7. lpp. Pati Latvijas Universitātes vadība atzina problēmu, ka ļoti daudziem studentiem mācības ir ieilgušas. Tomēr tas, ka absolventu skaits nebija liels (visā LU darbības periodā tas saglabājās vidēji 30%), tika uzlūkota nevis kā būtiska problēma, bet kā raksturīga situācija visām augstskolām. Turklāt kopējais LU absolventu skaits tika vērtēts kā pozitīvs rādītājs. Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939. Rīga 1939, 63. lpp.
- ¹⁵ Studiju dokumentācija samērā bieži ir nepilnīga. Ne visiem mācību procesu pārtraukušajiem studentiem matrikulā ir norādīts studiju pārtraukšanas iemesls. Turklāt studentu personas lietas rāda, ka studijas tika pārtrauktas uz laiku vai pilnībā arī pēc pašu studentu lūguma, tomēr aplūkotajās matrikulās šādi aspekti nav norādīti.
- ¹⁶ Uja. Neapskaužams stāvoklis. In: Students, 13.12.1922., 5. lpp.
- ¹⁷ Pārskatā par universitātes darbību 1921. gadā konstatēts, ka Mehānikas fakultātē tikai 29% lekciju tika pasniegtas latviešu valodā, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē – 38%, Inženierzinātņu fakultātē – 43%, Ķīmijas fakultātē – 45%, bet Medicīnas fakultātē – 52%. PER BOLIN. Between National and Academic Agendas: Ethnic Policies and 'National Disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940. Huddinge 2012, p. 119.
- ¹⁸ BOLIN, Between National and Academic Agendas, p. 127.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ No 610 aplūkotajām studentēm 123 jeb 20% bija ebreju tautības studentes.
- ²¹ Leas Rašales lūgums Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes padomei. LNA LVVA, 7427-1-328, 4. lp.
- ²² Esfiras Libermanes matrikula. LNA LVVA, 7427-1-285, 23. lp.
- ²³ Idas Horones matrikula. LNA LVVA, 7427-1-927, 7. lp.v
- ²⁴ Leontīnes Bērziņas lūgums Filoloģijas un filozofijas fakultātei 1935. gada 24. septembrī. LNA LVVA, 7427-1-1238, 14. lp.
- ²⁵ Miras Lahovičas lūgums Latvijas Universitātei 1922. gadā. LNA LVVA, 7427-1-616, 2. lp.
- ²⁶ Mīnņas Miķelsones lūgums Filoloģijas un filozofijas fakultātei 1931. gadā. LNA LVVA, 7427-1-2232, 14. lp.
- ²⁷ Mildas Kapeles lūgums Latvijas Augstskolas rektoram 1920. gada 16. jūnijā. LNA LVVA, 7427-1-1198, 3. lp.

- ²⁸ Mildas Kapeles lūgums Latvijas Augstskolas rektoram 1920. gada 16. jūnijā. LNA LVVA, 7427-1-1198, 3. lp.
- ²⁹ INETA LIPŠA. Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939. Rīga 2014, 223. lpp.
- ³⁰ AIGA BĒRZIŅA. Latvijas sieviešu palīdzības korpuss: izveide un darbība 1919–1920. Bakalaura darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2013, 57. lpp.
- ³¹ Šāds likums, piemēram, tika pieņemts Austrijā 1919. gadā. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, saasinoties pasaules ekonomiskajai krīzei, tika rosināts atlaist vienu no laulātajiem, ja abi strādātu valsts pārvaldē. Acīmredzami šāds lēmums tiktu vērsti pret sievietēm, jo viņas pelnīja mazāku algu. LIPŠA, Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939, 223.–232. lpp.
- ³² PAULA SKULTE. Pārbaudījumu dienas. In: Students, 28.09.1923., 5. lpp.
- ³³ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Dzīves ainas Rīgā 1922. gada februārī: Nellijas Gārdneres liecība. In: Latvijas Arhīvi 2014, Nr. 3, 118.–148. lpp.
- ³⁴ Ibidem, 121. lpp.
- ³⁵ Austras Ozolas lūgums Medicīnas fakultātei 1924. gada 6. oktobrī. LNA LVVA, 7427-1-321, 8. lp.
- ³⁶ Elzas Jansones lūgums Ķīmijas fakultātei 1923. gadā. LNA LVVA, 7427-1-1218, 12. lp.
- ³⁷ Maijas Grosbergas lūgums Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātei 1931. gadā. LNA LVVA, 7427-1-1135, 17. lp.
- ³⁸ Emma Vitenberga-Trauberga (prec. Liekne, 1886–1942) bija pazīstama latviešu pedagoģe un izglītības darbiniece. Starpkaru periodā bijusi ilggadēja (1919–1934, 1940–1941) Rīgas 3. ģimnāzijas direktore. Filozofijas un literatūras kandidātes grādu ieguva 1912. gadā, studējot Briseles Jaunās universitātes Sabiedrisko zinātņu fakultātes Filozofijas un filoloģijas nodaļā. 1919. gada rudenī E. Vitenberga-Trauberga uzņēma LU Pedagoģijas nodaļā, jo viņas Beļģijā iegūtā izglītība Latvijā netika atzīta. Sikāk sk.: GUNTA MARIHINA, ALĪDA ZIGMUNDE. Emmas Lieknas (1886–1942) pedagoģiskā darbība un devums izglītības attīstībā Latvijā. In: RTU Zinātniskie raksti 2015, Nr. 25, 62.–67. lpp.
- ³⁹ MARIHINA, ZIGMUNDE, Emmas Lieknas (1886–1942) pedagoģiskā darbība un devums izglītības attīstībā, 63. lpp.
- ⁴⁰ Uja. Neapskauzams stāvoklis. In: Students, 13.12.1922., 5. lpp.
- ⁴¹ Universitāte svētkos. In: Students, 27.09.1927., 2. lpp.
- ⁴² Šāds viedoklis gan vairāk tika attiecināts uz studentiem vīriešiem, jo īpaši korporāciju biedriem, nevis studentēm sievietēm.
- ⁴³ Līdz pat 20. gadu beigām par nozīmīgāko problēmu bieži tika atzīts vidusskolu skolotāju trūkums. Kaut gan skolotājus Latvijā sagatavoja arī dažādos semināros un institūtos, tomēr likums noteica, ka par pilntiesīgiem vidusskolu skolotājiem var kļūt personas ar augstāko izglītību, ko varēja iegūt Latvijā Universitātē.
- ⁴⁴ Latvijas Republikas Saeimas VIII sesijas 17. sēde. 1925. gada 15. maijs. Kārlis Dēķens. 639. sleja. In: Latvijas Republikas Saeimas stenogrammas, VIII. sesija. Rīga 1925.
- ⁴⁵ Kārlis Dēķens (1866–1942) pārstāvēja Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju, kuras retorikā bija samērā izteikta Latvijas Universitātes kritika, ņemot vērā, ka LU pasniedzēji un studenti pārsvarā līdz pat padomju okupācijai atbalstīja un pārstāvēja pilsoniskos, labējos un nacionālistiskos spēkus.
- ⁴⁶ Latvijas Republikas Saeimas VIII sesijas 17. sēde.
- ⁴⁷ Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939, 75. lpp.
- ⁴⁸ Ibidem, 79. lpp.; ED. FELDBERGS. Studentu palīdzības kase. In: Studentu dzīve, 01.11.1925., 122. lpp.
- ⁴⁹ ĒRIKS JĒKABSONS. Amerikas Savienoto Valstu Jaunekļu kristīgā savienības (YMCA; *Young Men Christian Association*) un Jaunavu kristīgās savienības (YWCA; *Young Women Christian Association*) darbība Latvijā 1920.–1922. gadā. In: Latvijas Arhīvi 2009, Nr. 4, 31.–62. lpp.

SUMMARY

UL in the interwar period was characterized by two major problems. Firstly, the low number of graduates, and the other major problem was the so-called “eternal students” – the students, whose study process often dragged on for over a decade. UL rules determined that the study term was four years, in the Faculty of Medicine – six. The average study duration for graduating females was 9.7 years. There were some students who managed to graduate only with the onset of Soviet or German occupation time. UL rules determined that to study continuously one was allowed the maximum of eight years, thus, studies were characterized by frequent study breaks.

In official study documentation, the study breaks were justified in case of failing to pass exams, with a minimum or non-payment of lecture fee. However, students' application, CV, medical or employment references disclose more detailed reasons for study interruptions. These reasons can be conditionally divided into two categories: the UL internal problems and students' personal circumstances. Successful study progress was interfered with by lack of premises at the UL, shortage of study materials, dense schedule of lectures and seminars, high lecture fee. A significant proportion of female students were affected by lacking the sufficient knowledge of Latvian language. A great part of them were students of Jewish origin from territory of Latgale, Belarus and Lithuania, who primarily spoke Yiddish and Russian. The UL regulations stipulated that lectures were to be held and candidate's work submitted in Latvian.

Female students often were affected by different personal circumstances. The absolute majority of them were forced to work in order to be able to secure livelihood and to pay for their studies. Employment interfered with lecture attendance, passing exams, and submitting candidates' works in time. A large proportion of female students were teachers or officials – professions that provided permanent but small salary, as a result, it was difficult to pay for studies. Sources often give evidence that students were forced to go to the countryside because of their poor material circumstances, thus interrupting their studies for a certain period of time.

The study process was also influenced by various family circumstances – pregnancy, parenting, illness or death of a relative, etc. Balancing job with intensive studies also affected health of female students. Women mostly were suffering from various infectious diseases – flu, tuberculosis, pleurisy, different inflammations. Besides, in the early period of the UL, the illnesses spread due to difficult social conditions in the post-war Latvia. A significant number of female students suffered from various nervous ailments, explained by students themselves as a result of intensive studies and additionally holding a job. However, documents also show some more personal explanations, like death of a parent or divorce. Significantly, that “eternal student” phenomenon was a topical subject of publish discussion in press, as well as among *Saeima's* deputies who expressed a concern regarding the budget of UL, its misuse by maintaining long-time students, calling for defining more strict admission criteria to the UL. Another topical subject was the shortage of professionals, especially teachers, the problem was aggravated by the small number of graduates and numerous long-time students.

Studentu atturības organizācijas kā jaunu tradīciju ieviesējas Latvijas Universitātē 20. gadsimta 20.–30. gados

Students' Temperance Associations as New Tradition Introducers at University of Latvia in 1920s and 1930s

Guntis Vāveris, *Mg. hist.*

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva

Fondu analītikas un uzziņu sistēmas nodaļas galvenais arhivists

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

Slokas iela 16, Rīga, LV-1067

E-pasts: guntis.vaveris@arhivi.gov.lv

Starpkaru periodā Latvijā radās iespējas dibināt vairākas jaunas dažādu veidu studentu organizācijas. Jaunās organizācijas Latvijas Universitātē 20. gadsimta 20. gados apmierināja jauno studentu vēlmi būt piederīgiem akadēmiskai videi. Valsts alkohola politikas, sabiedrībā izplatīto alkohola lietošanas ieražu un atturības kustības ideju ietekmē 20. gadu otrajā pusē veidojās pirmās studentu atturības organizācijas Latvijas Universitātē. Raksts sniedz ieskatu šo organizāciju centienos akadēmiskajā vidē ieviest jaunu tradīciju – atturēties no alkohola lietošanas, vēršoties pret pastāvošo un, pēc atturībnieku ieskatiem, novecojušo alkohola dzeršanas ieražu.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, LUSAB, studenti, atturība, alkohola lietošana, studentu organizācijas.

In the first half of the 1920s, the University of Latvia saw a rapid growth of different types of student organizations, however, there were no temperance organizations among them. The current article describes the activities of Students' Temperance Associations founded at the University of Latvia in the interwar period. Following the ideals striving for alcohol-free society, the main goal for Students' Temperance Associations was to transform the existing assumptions that allowed to view alcohol drinking as a normal behaviour, and instead to promote new, healthy and modern non-drinking traditions in academic environment.

Keywords: students, temperance associations, LUSAB, University of Latvia, alcohol drinking, temperance.

Starpkaru periodā Latvijas Universitātes (turpmāk – LU) paspārnē veidojās daudz studentu organizāciju, kas kļuva par pamatu studentu identitātei, vērtībām un principiem akadēmiskajā vidē un ārpus tās.

Sabiedrības vairumam studentu organizācijas vispirms asociējas ar studentu un studentu korporācijām. Mūsdienās, gluži tāpat kā starpkaru periodā, sabiedrībā tās ir populārākās studentu organizācijas. Līdz ar to šo organizāciju vēstures izpētē Latvijas historiogrāfijā tapušas publikācijas trimdas kopienā¹ un pēc neatkarības atjaunošanas.² Pētnieku uzmanību saistījuši dažādi jautājumi, bet galvenokārt uzmanība pievērsta gan LU korporāciju, gan citu augstāko mācību iestāžu organizāciju dibināšanas vēsturei un simbolikai. Kā piemērus var minēt akadēmiķa Jāņa Stradiņa (1933), Valtera Ščerbinska (1969)³ un Mārtiņa Vāvera (1990)⁴ publikācijas.

Tomēr vairāku citu LU studentu organizāciju vēsture vēl tikai gaida padziļinātu akadēmisku izpēti. Studentu biedrību, apvienību, vienību u. c. formas organizāciju darbības virzieni, mērķi, darbības pamatjums un to nozīme ir perspektīva izpētes tēma, kas atklāj ne tikai pašas organizācijas vēsturi, bet ļauj labāk izprast LU vidi un sabiedrību kopumā. Tādēļ raksta autors topošās disertācijas izstrādes gaitā piedāvā lasītājam ieskatu to Latvijas Universitātes studentu organizāciju darbībā, kas akadēmiskajā vidē starpkaru periodā centās sekmet jaunū tradīciju – atturēšanos no alkohola lietošanas.

Rakstā lietoto terminu “atturība” (*Temperance*) amerikāņu sociologs, pētnieks Harijs Dž. Levins (*Harry G. Levine*) skaidro kā tādu, kas visprecīzāk atspoguļo kustības būtību, – tā ir paškontrolē, cilvēka uzvedības darbība, atsakoties no tā, kas to traucē.⁵

Raksta mērķis ir raksturot Latvijas Universitātē dibinātās atturības organizācijas un to darbību pret akadēmiskajā vidē pastāvošajām alkohola lietošanas tradīcijām. Raksta autors cer, ka šāds ieskatu LU vēsturē un gandrīz aizmirstas LU kustības pieredzē motivēs pētniekus (vispirms jau arī studentus), tuvojoties LU 100 gadu

jubilejai, pievērsties arī citu jau pētītu un vēl nepētītu LU studentu organizāciju vēsturei un ar LU vēstures izpēti kopumā saistītiem jautājumiem.

LU dibināto atturības organizāciju vēstures izpētei pagātnē pievērsušies atsevišķi pētnieki, no kuriem izceļami bibliofils Jānis Tāļivaldis Zemzaris (līdz 1936. gadam Zommers, 1902–1996) un Ilga Kapeniece (1932–2010). J. T. Zemzaris savos nedaudzajos rakstos (publicēti pēc autora nāves rakstu krājumā “Tautas skaidrībai”, 2002) vienlaikus kā laikabiedrs dalās atmiņās par atturības organizāciju darbību, bet īsumā arī raksturo organizāciju darbību un darbības apstākļus. Savukārt I. Kapeniece bez rakstiem atturībai veltītos izdevumos (piemēram, izdevumā “Ziemeļblāzma”) apkopojusi plašu, galvenokārt nepublicētu informāciju par atturības kustību Latvijā un bijusi minētā J. T. Zemzara rakstu krājuma sastādītāja, kā arī kopš 20. gadsimta 90. gadiem aktīvi darbojusies LU atturības organizāciju darbības atjaunošanā (Latvijas Universitātes Atturības un veselības izglītības veicināšanas biedrībā jeb LUAVIV). Abi autori ne vien darbojušies zinātnē, bet arī bijuši atturības kustības dalībnieki, tādēļ, no vienas puses, plaši raksturo kustības darbības virzienus un motivāciju, bet, no otras puses, publikācijās trūkst kritisku vērtējumu par kustības panākumiem un neveiksmēm.

Pagaidām vienīgais akadēmiskais raksts par atturības kustību akadēmiskajā vidē ir Alidas Zigmundes (1960) 2006. gada publikācija par atturības kustību Rīgas Politehnikumā (turpmāk – RP), vēlāk Rīgas Politehnikajā institūtā (turpmāk – RPI). Autore vispārīgi aplūko, kā atturības kustības idejas parādās atsevišķu mācībspēku publikācijās un kā tās ietekmējušas pētnieku un literātu darbus. Rakstā secināts, ka kustībai bijusi nozīme gan vēsturē, gan pedagoģijā, tomēr visdrīzāk var runāt par atturības kustības ideju atblāzmu, ko

veicināja kustības globālais raksturs blakus esošajās Rietumvalstīs un Ziemeļvalstīs (ASV, Lielbritānijā, Skandināvijas valstīs).

Vispārīgs Latvijas atturības kustības raksturojums: 19. gadsimta beigas – 20. gadsimta 30. gadi

19. gadsimta 90. gados sākotnēji Rīgā, bet vēlāk arī citviet (Jelgavā, Liepājā, Tukumā, Dzelzavā u. c.) tika izveidotas pirmās atturības organizācijas Latvijas teritorijā. Līdz Pirmajam pasaules karam atturības biedrību kopējais skaits, pēc Ādolfa Šildes (1907–1990) aprēķiniem, bija 52.⁶ Tas, salīdzinot kaut vai ar aptuveno kopējo biedrību skaitu Vidzemes guberņā (apmēram 1700 biedrību⁷), veidoja ļoti mazu atturības organizāciju īpatsvaru. Tas skaidrojams ne tik ļoti ar Krievijas impērijā pastāvošajiem biedrību izveides tiesiskajiem apgrūtinājumiem un biedrību rūpīgo kontroli, cik ar latviešu inteliģences neviennozīmīgo attieksmi pret atturības idejām un to lietderību – nereti tika izteikti vien teorētiski spriedumi, un tas bija būtisks iemesls tālākas iniciatīvas trūkumam.

Līdz Pirmajam pasaules karam nedaudzo atturības organizāciju darbība iedalāma četros virzienos: nacionālais, sociālistiskais, evaņģēliskais un pārnacionālais virziens. Katru no tiem pārstāvēja darbības ziņā aktīvākās atturības biedrības, un tām bija savs, nereti savstarpēji atšķirīgs darbības pamatojums un darbības formas.

Nacionālais atturības kustības virziens uzsvēra kustības nozīmi kulturāli un saimnieciski izglītotas, pašapzinīgas un no kaitīgām ieražām brīvas nācijas veidošanā (Mīlgrāvja bezalkohola biedrība “Ziemeļblāzma”⁸ (1904), Rīgas Igaunņu atturības biedrība (*Riia Eesti Karkuse Seltsi* (1900)). Sociālistiskais virziens norādīja uz atturības idejām kā daļu no plašākas sociālas kustības, kas iestājas pret pastāvošo sociālo,

tiesisko un ekonomisko netaisnību – strādniecības beztiesiskumu, smagiem darba apstākļiem, atalgojumu⁹ un citiem jautājumiem (atturības biedrības “Auseklis” (1891), “Rīts” (1908), “Apziņa” (1911)). Evaņģēliskais virziens uzsvēra atturības kustības idejas kā līdzekli morālai pašdisciplīnai, atgādinot par alkohola lietošanu grēka kontekstā¹⁰ (Evaņģēliskā atturības biedrība (1891), Rīgas evaņģēliskā “Zilā krusta” atturības biedrība (1908), evaņģēliskā atturības biedrība “Glābšana” (*Evanglischer Abstinenzverein “Rettung”*) (1907)). Savukārt pārnacionālais virziens, daļēji pārklājoties ar pārējo minēto virzienu darbību, akcentēja alkohola lietošanu kā no sociālās kārtas, statusa un tautības neatkarīgu kopēju ļaunu parādību sabiedrībā¹¹ (Vidzemes Antialkoholiskā biedrība (1908), Rīgas Labtempliešu sabiedrība (1909)).

Visi šie virzieni vienlaikus pildīja divas funkcijas: 1) pauda un aizstāvēja konkrētas idejas un argumentus, pamatojot atturības kustību; 2) šos virzienus pārstāvošās biedrības vienoja tas, ka tās sabiedrībai piedāvāja no alkohola lietošanas brīvu un reizē izglītojošu un saviesīgu vidi. Tomēr pat t. s. biedrību dibināšanas laikmetā atturības kustībai kopumā bija margināls raksturs ar atsevišķiem, bet vērā ņemamiem izņēmumiem (piemēram, biedrības “Ziemeļblāzma” darbība un biedrības “Auseklis” darbība 1905. gada revolūcijas laikā).

Starpkaru periodā valsts alkohola politiku 20. gadu pirmajā pusē var raksturot kā tādu, kas bija vērsta uz uzņēmējdarbības ierobežošanu un sabiedrības alkohola lietošanas kontroli. 1924. gada 24. decembrī pieņemtais Žūpības apkaršanas likums ar noteiktajiem alkohola ražošanas, tirdzniecības un lietošanas ierobežojumiem un valsts budžetā paredzētais Žūpības apkaršanas fonds nodrošināja tiesisku un finansiālu stimulu atturības organizācijām aktīvi darboties.

20. gadu pirmajā pusē atturības organizācijām radās iespējas attīstīt jaunus, iepriekš Krievijas impērijas apstākļos neīstenotus darbības virzienus – veidot valsti visaptverošu atturības organizāciju tīklu, kā arī izplatīt atturības kustības izglītības iestādēs, konkrēti, skolās un akadēmiskajā vidē. Jaundibināto atturības organizāciju (galvenokārt Latvijas Pretalkohola biedrības (1920)) nodaļu skaita kāpums rada priekšstatu, ka neatkarīgas Latvijas apstākļos 20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē sabiedrība pēkšņi būtu masveidā atskārtusi rūgto patiesību par alkoholu. H. Dž. Levins, analizējot atturības kustības vēsturi Ziemeļvalstīs un angļiski runājošajās zemēs, norāda, ka šādas *patiesības atskāršanas* pamatā ir jauna izpratne par alkoholu un jauni priekšstati par cilvēku iereibušā stāvoklī.¹² Kaut kādā mērā jauns skatījums uz alkoholu un tā lietošanas ieražām 20. gadu sākumā vērojams arī Latvijas politiskajā elitē un sabiedriskajās organizācijās. Spilgtākais apliecinājums tam bija pieņemtais Žūpības apkaršanas likums tā visradikālākajā variantā, neņemot vērā spēcīgo opozīciju.¹³

Izcīnītā Latvijas neatkarība, neņemot vērā kara mantojumu – smagos sociālos un ekonomiskos apstākļus, atturības kustības diskursā stiprināja kustībai jau tā raksturīgo ideālismu. Pēc Pirmā pasaules kara joprojām daudzviet pasaulē, tostarp arī Latvijā, pastāvēja uzskats, ka alkohols primāri vainojams visās sabiedrības nelaimēs. Proti, atturības idejas bija kā universāllīdzeklis pret virkni sociāla rakstura problēmu (bezdarbu, nabadzību, noziedzību, vardarbību u. c.),¹⁴ jo atturība sekmē šo problēmu mazināšanos un beigu beigās arī izzušanu. Šāda pārliecība raksturīga arī Latvijas atturības kustības darbiniekiem.

Latvijas Pretalkohola biedrības (turpmāk – LPB) nodaļu skaits līdz 1927. gadam bija audzis no deviņām nodaļām 1923. gadā līdz 104 nodaļām 1926. gada beigās.¹⁵ Tālākas darbības attīstībai 20. gadu otrajā pusē

LPB valde izstrādāja vadlīnijas, kas noteica regulāru sapulču, priekšlasījumu un tiem sekojošu debašu kārtību.¹⁶ Visvairāk atturības organizāciju 20. gadu vidū bija Vidzemē – 165, bet vismazāk Latgalē – 40.¹⁷ LPB biedru skaits no 331 biedra 1923. gadā¹⁸ bija audzis līdz aptuveni 15 000 biedriem 1926. gada beigās.¹⁹ Tas bija aptuvenš skaits, jo biedrības valde Rīgā nekad precīzi nezināja savu biedru kopskaitu.

Salīdzinājumā ar t. s. cara laiku iespējām biedrībām brīvi organizēt savu darbību situācija 20. gados bija krietni vien liberālāka. Nodaļu skaita pieaugums skaidrojams ar to samērā vienkāršo dibināšanas procedūru – LPB noteica, ka tam nepieciešami minimums pieci cilvēki.²⁰ 1930. gadā LPB valdei Rīgā savas darbības anketas iesniedza vien 83 no 188 nodaļām, bet 90 nodaļas neabonēja galveno atturības kustības informācijas vēstnesi presē – “Jauno Balsi”, turklāt vairums nodaļu “Jauno Balsi” abonēja ne vairāk kā trīs numurus vienai nodaļai.²¹

1928. gada maijā Ziemeļlatvijas atturības konferences Valmierā LPB delegāti atzina, ka nodaļu biedru skaits ir mazs, priekšlasījumi vāji apmeklēti, bet vietējā inteliģence neizrāda sevišķu interesi sadarbībai.²² LPB nodaļu darbības problēmas bija zema biedru aktivitāte, biedru iniciatoru dzīvesvietas maiņa, vietējo atturības entuziastu nāve un sadarbības trūkums ar vietējo pašvaldību iestādēm. LPB valdes sadarbība ar nodaļām bija vāji organizēta, jo nereti trūka lektoru, ko nosūtīt uz nodaļām provincē. Tādēļ savas cerības LPB un atturības kustības darbinieki saistīja ar LU paspārnē izveidotajām atturības organizācijām, kas spētu atrisināt trūkstošo lektoru problēmu, un arī kopumā studentu aktīva iesaiste alkohola politikas veidošanā būtu labs piemērs sabiedrībai.

Visas pasaules ekonomiskajā krīzē 30. gadu pirmajā pusē un līdz Kārļa Ulmaņa valsts apvērsumam 1934. gada 15. maijā valsts alkohola politika bija mainījusies

kustībai par sliktu. Atturības organizācijas daudzkārtējos Žūpības apkarošanas likuma grozījumus un Žūpības apkarošanas fonda apturēšanu 1932. gadā raksturoja kā “vis-elementārāko tautas vajadzību izpratnes trūkumu” un konstatēja, ka “tāda noliedzīga izturēšanās pret atturības centieniem nepastāvēja pat bijušās cariskās Krievijas laikā”.²³ Pēc K. Ulmaņa apvērsuma 30. gadu otrajā pusē pakāpeniski tika slēgtas atsevišķas, autoritārajam režīmam ideoloģiski pretējas (piemēram, strādniecības) atturības organizācijas un dažādu citu virzienu (piemēram, reliģiskas ievirzes) atturības organizācijas tika iekļautas LPB. Izņēmums bija vien atsevišķas biedrības (bezalkohola biedrība “Ziemeļblāzma”, sieviešu atturības biedrība “Baltā lenta” un Labtempliešu organizācija), kuras, pēc LPB ieskatiem, kalpoja citiem mērķiem.

Faktiski LPB 30. gadu beigas kļuva par vienīgo atturības organizāciju valstī, kas jaunajos darbības apstākļos zināmā mērā atzina iepriekšējās darbības neveiksmes un turpmākajā darbībā pauda apņēmību atteikties no “garas izrunāšanās, tukšas spriedelēšanas” un neizvirzīt “visos jautājumos tūliņ maksimālas prasības”.²⁴ 1939. gada jūnijā notika V Latvijas pretalkohola kongress, un tā atzinums, ka atturības kustība nav kļuvusi par tautas kustību,²⁵ raksturo atturības kustības marginālo ietekmi sabiedrībā.

Alkohola dzeršanas ieradumi kā problēma izglītības sistēmā

Atturības kustības idejas akadēmiskajā vidē Latvijas teritorijā bija pazīstamas jau kopš 19. gadsimta otrās puses. RP pastāvēja disciplinārie noteikumi, kuru starpā bija paredzēti soda mēri arī par pārmērigu alkoholisko dzērienu lietošanu (kopš 1875. gada soda izpildes vieta bija karceris). Līdz Latvijas Augstskolas (vēlāk Latvijas

Universitātes) dibināšanai 1919. gadā atturības idejas akadēmiskajā vidē bija zināmas. Teorētiskā līmenī virkne respektablu mācībspēku (Georgs fon Bunge (*Georg von Bunge*), Ženija Zengbuša u. c.) un RPI bijušo studentu (Jānis Asaris u. c.) rakstīja par atturības kustību un tās nozīmi. Tomēr pašā akadēmiskajā vidē nenotika praktiska darbība jeb atturības organizāciju izveide.

Kā norāda pētniece A. Zigmunde, studenti un mācībspēki nebija atsaucīgi atturības idejām, jo daļa RP absolventu bija tirgotāji, agronomi, kuriem alkohols vispirms bija resurss vai prece ienākumu gūšanai.²⁶ Par izņēmumu nosacīti var uzskatīt igauņu studentu atturības biedrību, kas 1907. gada novembrī tika dibināta RPI. Šīs biedrības izveide ir skaidrojama gan ar Tērbatas Universitātes mācībspēku un studentu organizāciju ieteikumiem,²⁷ gan ar daudzu igauņu atturības organizāciju skaitu (ap 60) 20. gadsimta sākumā.²⁸

Latvijas Republikas nodibināšana atturības kustības darbiniekiem pavēra iespējas brīvi organizēt atturības ideju izplatīšanu valstī. 1920. gada Latvijas I pretalkohola kongresa laikā latviešu inteliģence rosināja atjaunot bijušo biedrību darbību, kā arī veicināt jaunu veidošanos, tostarp arī studentu un skolēnu pulciņus.²⁹ Kā paraugs šādu organizāciju izveidei un darbībai tika izvēlētas ASV, Lielbritānija, Somija u. c. atturības kustībai atsaucīgas zemes, kur sekmīgi darbojošies “Cerības pulciņi” (turpmāk – CP) jeb *Band of Hope*.³⁰ Atturības organizācijas Latvijā izvirzīja prasību valdībai: skolās ieviest atturības mācību.³¹ Šajā virzienā notika atsevišķi mēģinājumi, piemēram, Rīgas 8. pamatskola Rīgas skolotājiem tika rīkota “atturības mācības paraugstunda”, ko vadīja Latvijas II pretalkohola kongresa referente, somu atturības kustības pārstāve Alli Triga-Heleniusa (*Alli Trygg-Helenius*, 1852–1926).³² Tomēr iecere ieviest atturības mācību skolās istenojās ļoti lēni – pat vēl 30. gadu sākumā mācību

programma nenodrošināja zināšanas veselības higiēnā.³³

Citādi bija ar "Cerības pulciņiem", kuru darbību pārraudzīja LPB. CP skaits 20. gadu pirmajā pusē strauji auga – no astoņiem pulciņiem 1923. gada nogalē līdz 201 pulciņam 1926. gada beigās.³⁴ Pulciņu darbība veicināja izpratni par veselīgu, no alkohola, smēķēšanas un narkotiskajām vielām brīvu dzīvesveidu, reizē arī atradinot "no muļķīgas, vecmodīgas paražas: skolu nobeidzot, rīkot kopā ar skolotājiem lielu iedzeršanu".³⁵

Pretēji skolām, kurās tika dibināti CP, akadēmiskajā vidē, konkrēti, LU, atturības organizācijas līdz 20. gadu vidum neizveidojās. To daļēji var skaidrot ar dažādu jaunu studentu organizāciju izveidi LU, turklāt daļa no tām savos statūtos paredzēja disciplīnas prasības, kas skāra arī alkohola lietošanu. Piemēram, vienai no vecākajām korporācijām *Talavija* (1902) statūtos bija iestrādāta prasība nosodīt pārmērīgu dzeršanu.³⁶ Tāpat atsevišķu studentu korporāciju filistri un sabiedrībā ievērojamas personības bija pārliecināti atturībnieki, piemēram, profesors Juris Plāķis (1869–1942), studentu korporācijas *Beveronija* filistrs.

Tomēr, līdzīgi kā RP un RPI laikos, atturības idejas LU līdz pirmo organizāciju izveidei neieguva praktiskas darbības formas. Tas tika uzskatīts par trūkumu, ko 20. gados konstatēja atturības kustības darbinieki, norādot, ka tieši akadēmiskajai videi būtu vajadzējis būt vietai, kas atzītu atturības nozīmi zinātniskā līmenī.³⁷

Akadēmiskajā vidē dominēja princips atbalstīt atturību, bet tajā pašā laikā atzīt, ka no alkoholiskajiem dzērieniem "izvairīties dažādos gadījumos neērti un nepatīkami".³⁸ Atturības kustības darbinieki uzsvēra šo pretrunu un apelēja pie Universitātes mācībspēkiem (tostarp arī pie inteliģences kopumā), pārmetot tai ideālisma trūkumu un savas nozīmes, ietekmes un misijas

neapzināšanos.³⁹ Alkohola dzeršanas ierāžas tika uzlūkotas par esošajam laikam nepiemērotu pagātnes reliktu jeb par vienu no iemesliem, kādēļ "Latvijas valsts un sabiedrības aparāts nedarbojas tā, kā tam vajadzētu darboties".⁴⁰

Pēc atturības kustības darbinieku domām, Latvijas Republikas pastāvēšanai jau vien būtu jābūt iemeslam, lai piespiestu sabiedrību būtiski izmainīt ikdienas paradumus. Šāda ideālisma pārņemti, atturībnieki 20. gadu vidū ar nožēlu un nievājoši konstatēja, ka "mūsu studentu, it sevišķi korporeļu dzīvē, tā vien liekas, ka 10 gadi nav devuši nekādas pārmaiņas".⁴¹

1924. gada 24. decembrī pieņemtā Žūpības apkarošanas likuma⁴² ietekmē presē parādījās vairāk rakstu, kas pievērsa uzmanību izglītības nozīmei, lai risinātu ar alkohola lietošanu saistītās sociālās problēmas, norādot uz citu valstu pieredzi. Atsevišķos nacionāli noskaņotos preses izdevumos, piemēram, "Latvi" un "Tautas Balsi", tika norādīts, ka Igaunijā atturības kustībā aktīvi darbojas studentu korporāciju biedri.⁴³ Arī igauņu studenti 20. gados rakstīja, ka starp igauņu studentiem gandrīz izskausta obligāta alkohola dzeršanas ierāža.⁴⁴

Arī turpmāk latviešu presē atrodamas norādes, kā t. s. žūpošanas problēma tika risināta kaimiņvalstīs (Igaunijā, Somijā, arī Rietumeiropas valstīs u. c.), tādējādi uzsverot, ka atturība bija aktuāla, laikmetam atbilstoša prasība sociālu problēmu risināšanai. Savukārt alkohola lietošana, pēc atturībnieku ieskata, atbalsta "vecu, mākslīgi uzturētu buršu tradīciju"⁴⁵ un neveicina jauniešos ideālismu un tiekšanos pēc labākas nākotnes. Tiesa, šādi raksti parādījās vien atturībnieku izdevumos, visbiežāk laikrakstā, vēlāk žurnālā "Jaunā Balss". Tātad, ņemot vērā faktu, ka pat gandrīz puse Latvijas Pretalkohola biedrības nodaļu bija kūtras abonēt izdevumu, var pieņemt, ka žurnāls nebija izplatīts ārpus atturībnieku kopienas.

Līdz pat pirmo atturības organizāciju izveidei LU tie nedaudzie atturības kustības darbinieki, kas piederēja pie akadēmiskās vides, presē un atturībai veltītās brošūrās norādīja uz problēmām Universitātē. Īpaši nesaudzīgs un subjektīvs LU mācībspēku kritiķis bija pedagogs, publicists un mecenāts Jānis Dāvis (1867–1959). Viņa spalvai pieder emocionāli izteikumi, kas reizēm pārauga skaļos apvainojumos, piemēram, *“korporāciju filistri vēl no veciem laikiem piesūkušies un piemirkuši ar alkoholu”*.⁴⁶ 20. gadu pirmajā pusē viņš vairākkārt pasvītvoja mācībspēku atbalsta nozīmi, lai atturības kustība Latvijā gūtu panākumus. J. Dāvim bija nesatricināma pārlicība, ka mācībspēku (profesoru, skolotāju) un studentu organizāciju filistru uzvedību neizbēgami atdarinās gan studentu organizāciju biedri, gan studenti un studentes ārpus organizācijām. Viņš norādīja: *“[...] būtu ļoti jāvēlas, ka arī Latvijas augstskolas profesori pārlicinātos, ka alkohols labi konservē tikai liķu smadzenes [...], tad tiešām viņi nemērcētu savas smadzenes alkoholā un ar savas dzeršanas paraugu nepavedinātu studentus uz dzeršanu”*.⁴⁷

Līdzās J. Dāvim LU pastāvošās alkohola lietošanas ieražas kritizēja arī atsevišķi studenti. Īpaši tika pasvītrotas pretrunas starp Universitātes organizāciju nospraustajiem mērķiem – audzināt patriotiskus, izglītotus pilsoņus ar labām manierēm – un reālo studentu uzvedību. Arī profesors J. Plāķis atzina, ka *“vienīgais ļaunums korporāciju dzīvē, ka nevar jaunie komilitoņi atturēties no dzeršanas un tam līdzīgi arī no liekas tērēšanās”*.⁴⁸

LU laikrakstā “Students” kāda studente rakstīja, ka praksē studenta *“iekšējais cilvēks neatbilst ārējām solidām formām, sevišķi attiecībā ar līdzcilvēkiem un sievieti, kur taisni studentam vajadzēja būt par paraugu”*.⁴⁹ Bet par apkaunojošu jāuzskata tāds dzīvesveids, kurš vedina *“pavadīt bezmiega naktis un baudīt pusmirusī cilvēka stāvokli”*.⁵⁰ LU students Eduards Tūbelis (1890–1976)

konstatēja, ka *“pietiek, ja atceramies sestdienas vakarus Rīgā, kad bez izņēmuma pēc pamatīgas iemešanas [...] studentu komeršos, jeb vienkārši krogos redzam un dzirdam mūsu iereibušo studentu ālēšanos”*.⁵¹ Studentu uzvedība nereti nonāca arī humoristiski satīrisko žurnālu uzmanības lokā, kur karikatūrās attēloti studenti ar alus glāzēm, kausiem vai pat mucām blakus.⁵²

Kaut arī LU nenoliedzami pastāvēja alkohola lietošanas ieražas, kuras, visdrīzāk, nereti izgāja ārpus mēra izjūtas, pārkāpjot, piemēram, studentu korporāciju alus komānos rakstīto, viennozīmīgi atturības kustības darbiniekiem bija tieksme dramatizēt situāciju. J. Dāvja sacītajam, ka *“mūsu augstskolas studentu vairākums ir akli dzeršanas parašas vergi un sargi”*,⁵³ bija vairāk emocionāli cēloņi. Viņa viedokli dažādi vērtēja arī paši atturības kustības darbinieki, atzīstot, ka J. Dāvis *“pieļāva daudz vairāk frāžu un žūpu nozākāšanas, kā arī citu novecojušos atribūtiku”*.⁵⁴

Starpkaru periodā students kļuva par simbolu labākai nākotnei. Ar studentiem saistījās pamatotas cerības, ka viņu zināšanas un ideāli sekmēs Latvijas Republikas attīstību. Pat vēl neilgi pirms Latvijas okupācijas pastāvēja uzskats, ka uz personu, kura studējusi, *“mēdz skatīties kā uz tādu no kā apkārtne var daudz ko mācīties”*.⁵⁵ To uzsvēra arī atturības kustības darbinieki, taču vienlaikus starpkaru periodā atturības organizācijas akcentēja divus pretējus studenta tēlus: students kā nākotnes cerība un žūpojošs students, kuram blakus allaž milzīga alus muca.

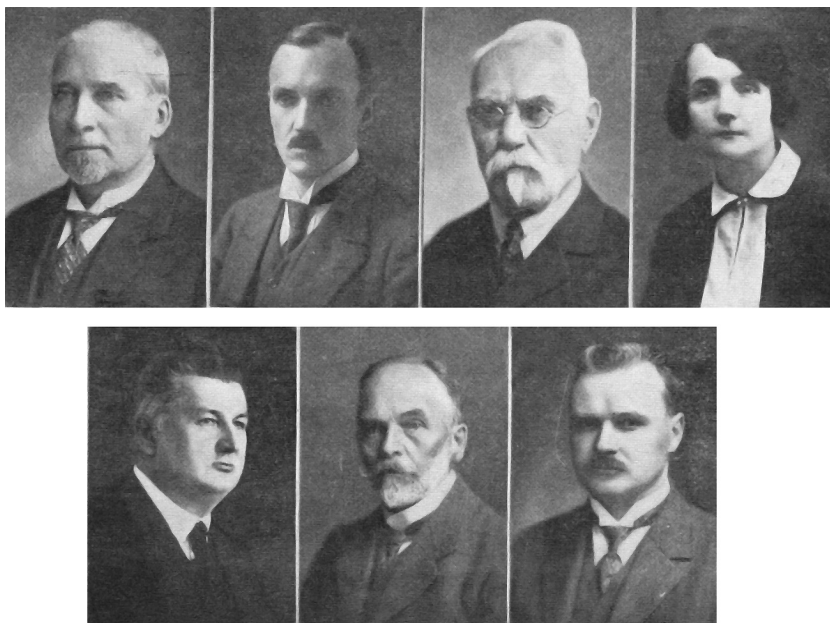
Latvijas Universitātes Studējošo atturības biedrība (1926–1935)

Biedrības izveide. 1925. gada nogalē laikraksts “Latvijas Kareivis” ziņoja par studentu atturības biedrības izveidi. Biedrības izveidi atbalstīja LU jaunu biedrību ar mērķi *“veicināt*

atturības ideju starp studentiem”.⁵⁶ Latvijas Universitātes Studējošo atturības biedrības (turpmāk – LUSAB) dibināšanas sapulce notika 1926. gada 7. februārī, tajā piedalījās 14⁵⁷ vai 15 pirmie biedri.⁵⁸ Presē ziņots, ka biedrības statūti Universitātes padomes sēdē apstiprināti 1926. gada 5. maijā,⁵⁹ kaut gan patiesībā tas notika 21. maijā. Jaunās biedrības mērķis bija “apvienot studējošos cīņā pret alkoholu, organizēt alkoholisma zinātnisku pētīšanu un rast jaunas, veselīgas, no alkohola brīvas tradīcijas”.⁶⁰ Biedrības devīze: “Caur atturību pie turības un gara gaismas!”.⁶¹ Biedrības mērķauditorija bija jaunatne – LU un citu

augstāko mācību iestāžu studenti, kā arī skolu audzēkņi, kuri laika gaitā, iegūstot augstāko izglītību un akadēmiskas zināšanas par alkohola lietošanas kaitīgo ietekmi, kā inteliģences pārstāvji ar savu piemēru veicinātu no alkohola lietošanas atturīgas sabiedrības veidošanos. LUSAB dibināšanu atturības kustības darbinieki komentēja kā “visgrūtāk iekarojamā cietokšņa – Latvijas Universitātes iegūšanu”.⁶²

Biedrības dibinātāju mazo skaitu (15 biedri) salīdzinājumā ar apmēram 6000 lielo studentu saimi tie, kas nebija iesaistījušies atturības kustībā, vērtēja skeptiski – “bankrotējusi kustība”.⁶³ Atturības

1. att. LUSAB goda biedri jeb filistri. 1928. No kreisās apakšējā rindā: profesors Kārlis Barons, profesors Jānis Bergs, docents Arvīds Kalniņš; augšējā rindā: Dr. med. Gustavs Reinhards, profesors Kārlis Kundziņš, profesors Jēkabs Lautenbahs, agronome Dagmāra Talce. Avots: ĀDOLFS ŠILDE. The Latvian Student in Abstinence Work. In: VILLEM ERNITS, ĀDOLFS ŠILDE (eds.). La Lutte Contre L'Alcoolisme. Chez, les Etudiants des Etats Baltiques. Tartu, Riga 1928, p. 38.

Fig. 1. Honorary members of LUSAB. 1928. From the left, front row: Prof. Kārlis Barons, Prof. Jānis Bergs and Doc. Arvīds Kalniņš; Back row: Dr. med. Gustavs Reinhards, Prof. Kārlis Kundziņš, Prof. Jēkabs Lautenbahs, agr. Dagmāra Talce. Source: ĀDOLFS ŠILDE. The Latvian Student in Abstinence Work. In: VILLEM ERNITS, ĀDOLFS ŠILDE (eds.). La Lutte Contre L'Alcoolisme. Chez, les Etudiants des Etats Baltiques. Tartu, Riga 1928, p. 38.

kustības darbinieki norādīja, ka studentu atturības skaita ir krietni vien lielāks, bet pasīvā attieksme skaidrojama ar šādu studentu piederību korporācijām.⁶⁴ LUSAB izveidi profesors Kārlis Kundziņš (1883–1967) vērtēja kā pirmos soļus un pirmo mēģinājumu ar akadēmiskās vides palīdzību vērsties pret sabiedrībā esošo *“trulumu un vienaldzību”* pret alkohola lietošanas paražām.⁶⁵ Jaunās biedrības kodolu veidoja tie studenti, kuri tikko bija uzsākuši studiju gaitas. Jau iepriekš tika izteiktas pamatotas cerības par skolu absolventiem, kuri, iestājoties LU, *“varētu gādāt par šādas organizācijas izveidi”*.⁶⁶

LUSAB un studentu korporācijas *Fraternitas Lataviensis* biedrs Ā. Šilde kādā no saviem rakstiem presē, komentējot jaunizveidoto biedrību, norādīja, ka *“sevišķi jaunāko studentu starpā atturības domu sāk respektēt un atzīt”*.⁶⁷ Līdz ar to LUSAB pievērsa īpašu uzmanību saišu veidošanai ar CP, kas bija izveidoti lauku apriņķu un pilsētu skolās.⁶⁸ Rīgā LUSAB apņēmas *“noturēt lekcijas visās Rīgas vidusskolās alkohola un atturības jautājumos”*,⁶⁹ bet ārpus galvaspilsētas lektori devās uz sarikojumiem Aucē, Alūksnē, Jelgavā, Jaunjelgavā, Daugavpilī, Valmierā, Cēsis, Sabilē, Liepājā, Lubānā un citās Latvijas pilsētās un pagastos.

Šādu saišu veidošanas mērķis bija, lai bijušie CP *“biedri, entuziasti, kuri iestātos Latvijas Universitātē arī te sekotu atturības saucieniem”*.⁷⁰ Tādējādi iestāšanās LUSAB studentiem kļuva par nākamo pakāpienu, lai jau akadēmiskā līmenī gūtu zināšanas par alkoholu kā sociālu ļaunumu. Viena laikus LUSAB lektoru izbraukumi ārpus Rīgas veicināja informācijas izplatīšanu par LU kā iestādi tālākas izglītības iegūšanai. Biedrības paspārnē 20. gadu otrajā pusē tika izveidoti uz vidusskolu un arodskolu skolniekiem orientēti atturības pulciņi *“Dzintars”* un *“Saulstars”*,⁷¹ kuri *“ar vispusīgu pašdarbību un biedru audzināšanu skaidra*

dzīves veida garā iekaroja redzamu vietu”.⁷² Šie pulciņi akadēmiskajai videi sagatavoja nākamos studentus, kuri vēlējās *“nekādos apstākļos neatkāpties saviem principiem: nelietot reibinātājus dzērienus un nesmekēt”*.⁷³

Pastāv viedoklis, ka LUSAB bijusi liela loma izglītības darbā ar jauniešiem, speciālas atturības literatūras izdošanā un kvalificētu pedagogu gatavošanā.⁷⁴ Tomēr jau 30. gadu sākumā Ā. Šilde konstatēja, ka liela daļa bijušo CP biedru, uzsākuši studijas, dažādu iemeslu dēļ atteicās no atturības principiem.⁷⁵ Visdrīzāk šie studenti, vēlēdams pilntiesīgi piederēt pie akadēmiskās vides, iestājās LU studentu organizācijās, kas stingri nesekoja atturības kustības ideāliem.

Atturība – jauna tradīcija. LUSAB uzskatīja: *“[...] visplašākajās sabiedrības aprindās jānostiprinās uzskatam, ka alkohola tradīcija ir nevēlama un neattaisnojama parādība”*.⁷⁶ Turpmāk 20. gadu otrajā pusē LUSAB biedru publicētajos rakstos un brošūrās vairākas reizes uzsvēta citu valstu studentu pieredze un atsaucība atturības kustībai, tādējādi aicinot studentus pārvērtēt pastāvošās alkohola lietošanas tradīcijas.⁷⁷ Savukārt 20. gadsimta 30. gadu sākumā līdzās uzskatam par jaunu tradīciju attīstīšanu starp studentiem arvien izteiktāk tika uzsvēta nepieciešamība izcelt un izkopt *“latvju tautai īpatnējās tradīcijas atturības garā”*.⁷⁸

Atturības kā jaunas tradīcijas ieviešanai akadēmiskajā vidē LUSAB izveidoja komisijas: 1) Intelektuālo komiteju, kuras galvenais uzdevums bija gatavot lektoros; 2) Propagandas komisiju, kuras mērķis bija izplatīt atturības ideju un sadarboties ar skolām; 3) Preses un ārlietu biroju, kas sagatavoja rakstus, caurskatīja preses izdevumus un sadarbojās ar līdzīgām studentu organizācijām ārzemēs; 4) Mūzikas komisiju, kas pārraudzīja biedrības kora darbību; 5) Sporta komisiju, kas popularizēja sportu un tūrismu kā daļu no veselīga dzīvesveida.⁷⁹

Pretēji J. Dāvim, kurš Universitātē pieprasīja dibināt Alkoholoģijas katedru,⁸⁰ LUSAB ambīcijas bija krietni piezēmētākas. Biedrība centās panākt obligātus lekciju kursus par alkohola lietošanas kaitīgumu visās LU fakultātēs, tos lasītu *Dr. med.* Gustavs Reinharde (1868–1937), aktīvs atturības kustības darbinieks. Biedrības iecere bija “*sekmēt pareizu ieskatu nodibināšanos šinī [alkohola lietošanas – G. V.] jautājumā un mazināt alkohola postošo iespaidu studējošo un visas tautas dzīvē*”.⁸¹ Ieceres īstenošanu LU padome un fakultātes neatbalstīja, tādēļ biedrība pašas spēkiem sagatavoja īpašus kursus, kas ne tikai izglītoja atturības jautājumos, bet vienlaikus arī gatavoja jaunus lektoros atturības kustībai Latvijā. Piemēram, no 1928. gada 31. janvāra līdz 19. aprīlim rīkotajosursos lekcijas par dažādām tēmām nolasīja LU mācībaspēki un Latvijas Pretalkohola biedrības lektori: profesors Hermanis Buduls (“Intelektuālais darbs un narkotiskās vielas”), *Dr. med.* G. Reinharde (“Pēctecība un rasu higiēna”), profesors Augusts Kirhenšteins (“Alkohols un tuberkuloze”), profesors K. Kundziņš (“Alkohola ietekme uz cilvēka ētiku un estētiku”), lektors Andrejs Frīdenbergs (“Alkohola problēma no sociālekonomiskā skatpunkta”), lektors Gustavs Ķempelis (“Atturības kustības vēsture”), *Dr. phil.* Teodors Celms (“Garīgās dzīves pamati”), profesors Kārlis Barons (“Alkohols un fizioloģija”), J. Dāvis (“Atturības kustības darbības veidi un līdzekļi”) un Jānis Kreicbergs (“Runas māksla”).⁸² Lekciju tēmas raksturo atturības kustības teorētisko bāzi, argumentus un nepieciešamās zināšanās sekmīgai darbībai. Visdrīzāk, ja LU padome un fakultātes būtu atbalstījušas obligāto lekciju kursa ieviešanu, tad tā saturs būtu ļoti līdzīgs. Neņemot vērā kursu akadēmisko kvalitāti, jau 1930. gada maijā LUSAB valde atzina, ka to apmeklētība ir “*samērā vāja – vislielākais skaits – 54 apmeklētāju, bet vismazākais – 11*” un ka ļoti mazu interesi izrāda LUSAB biedri.⁸³

LUSAB darbībai finansiālu ziedojumu 10 000 latu apmērā sniedza J. Dāvis. Daļu ziedojuma biedrība novirzīja “*alkohola jautājuma zinātniskas pētīšanas veicināšanai, izveidojot “J. Dāvja prēmijas” labākajiem studentu darbiem alkohola jautājumā 300 latu apmērā*”.⁸⁴ Bez mecenātu ziedojumiem LUSAB saņēma līdzekļus arī no LU Studentu padomes un Žūpības apkarošanas fonda.⁸⁵

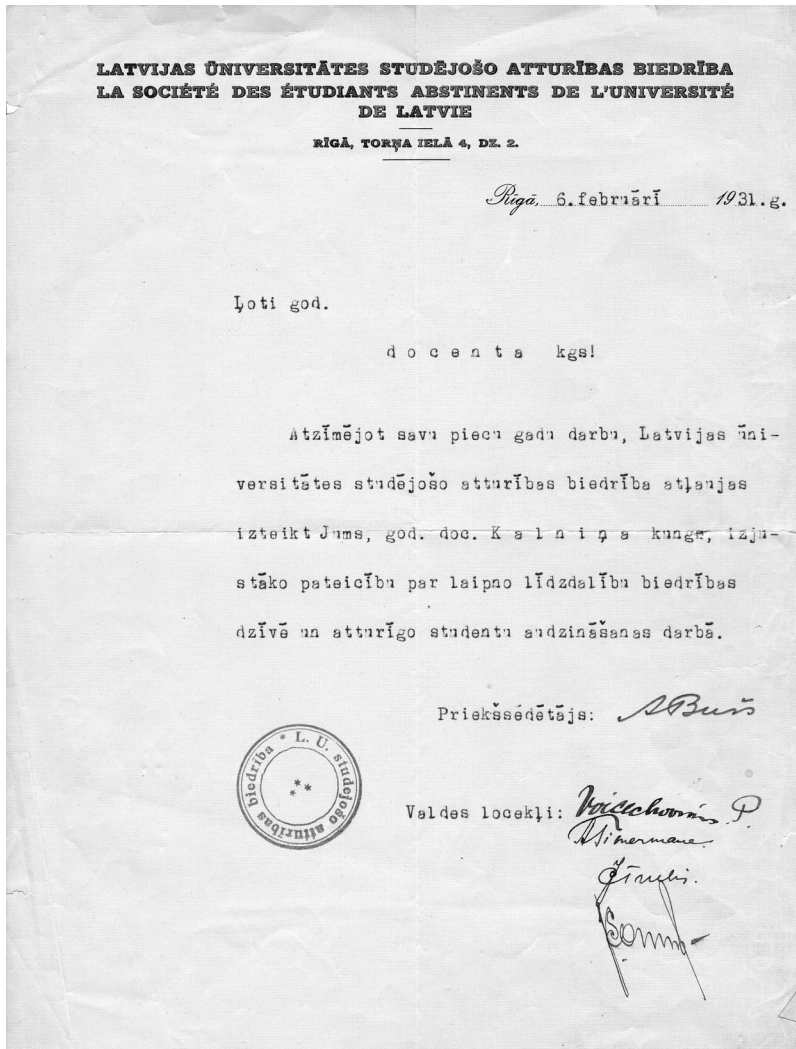
Kursu programmu un norisi uzraudzīja paši studenti kopā ar tiem Universitātes mācību spēkiem, kuri atbalstīja atturības idejas (piemēram, *Dr. med.* G. Reinharde, profesors Arvids Kalniņš u. c.).⁸⁶ Sagatavoto kursu materiāli kļuva par pamatu publikācijām, kurās tika uzsvērts to akadēmiskums bez “*parastiem apgalvojumiem un kailas didaktikas*”, kas, pēc LUSAB domām, raksturīgi citu organizāciju sagatavotajām atturības brošūrām.⁸⁷

Tāpat biedrība ik gadus Universitātē organizēja Pretalkohola nedēļu ar priekšlasījumiem un saviesīgo daļu. Pasākumu apmeklēšana bija bez maksas vai par brīvprātīgiem ziedojumiem.⁸⁸ Tomēr šādu pasākumu apmeklētāju skaits bija neliels, un par tā galvenajiem iemesliem LUSAB valde atzina vēlo norises laiku un to, ka vienlaikus arī citas studentu organizācijas rīkoja savus pasākumus.⁸⁹ Tomēr visdrīzāk studentu vājo atsaucību ietekmēja valsts alkohola politika, kura pēc Žūpības apkarošanas likuma vairākkārtējiem grozījumiem 20. gadu otrajā pusē kļuva liberālāka. Tādējādi par normu sabiedrībā kļuva mēreni dzert legāli pirktu alkoholu,⁹⁰ turpretī atturības organizācijas neatzina šādus mērenas alkohola lietošanas principus.

Līdzās izglītojošai darbībai LUSAB izveidoja un regulāri papildināja atturības kustības literatūras un periodisko izdevumu bibliotēku. Tās izveides iecere bija “*būt par atturības literatūras krātuvi*”.⁹¹ Līdz 20. gadsimta 30. gadu vidum biedrības bibliotēkā lasītājiem bija pieejami vairāk

nekā 1800 sējumi deviņās dažādās valodās (latviešu, angļu, vācu, krievu, franču, zviedru, somu, igauņu un lietuviešu valodā).⁹² Bibliotēkas krājums bija zināšanu bāze lektoru gatavošanai, kā arī piedāvāja iespējas apgādāt citas bibliotēkas ar

atturības kustībai veltītiem izdevumiem. Piemēram, 1935. gada februārī LUSAB nodeva Kultūras fondam ap 2000 atturības literatūras izdevumu eksemplāru, lai tie tiktu izdalīti pilsētu un lauku pamatskolu bibliotēkām.⁹³

2. att. LUSAB nosūtīta pateicības vēstule LU docentam Arvidam Kalniņam 1931. gada 6. februārī. Avots: autora personīgais arhīvs. Dokumenta oriģināls atrodas autora īpašumā.

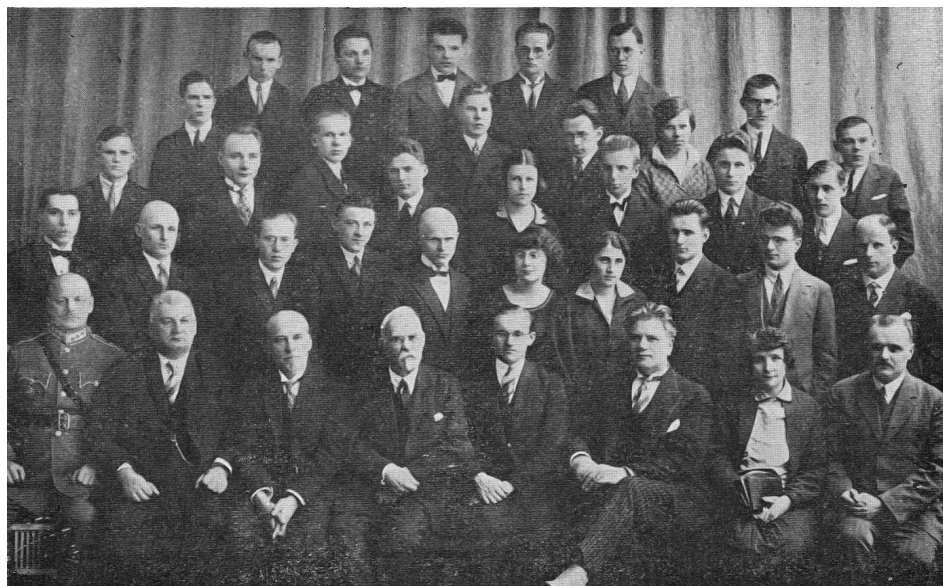
Fig. 2. Acknowledgement letter sent by LUSAB to the University of Latvia doc. Arvids Kalniņš to express appreciation of his participation in LUSAB activities and educational work, dated February 6, 1931. Source: The private archive of the author. The original document is the property of the author.

Starptautiskā sadarbība. Jau kopš izveides pirmajiem mēnešiem biedrība aktīvi dibināja kontaktus ar līdzīga rakstura biedrībām citās valstīs. Šim nolūkam kalpoja biedrībā izveidotais Preses un ārlietu birojs. LUSAB nodibināja kontaktus ar pieredzes bagāto Somijas Studentu atturības asociāciju (*Ylioppilaiden Raittiusyhdistys* (1886)), Igaunijas Studentu atturības apvienību (*Eesti Üliopilaste Karskusihendus* (1920)), Studentu atturības korporāciju Lietuvā (*Lietuvos Studentų Ateitininkų Blaivininkų korporacija* (1922)) u. c., kopumā ar 12 studentu pretalkohola biedrībām (bez minētajām valstīm arī ar biedrībām no Šveices, ASV, Vācijas, Zviedrijas, Dānijas, Norvēģijas, Beļģijas un Nīderlandes).⁹⁴

LUSAB delegāti vairākkārt pārstāvēja Latviju starptautiskās pretalkohola konferencēs, piemēram, 18. Vispasaules pretalkohola organizāciju kongresā Tartu

1926. gadā un Vispasaules studentu pretalkohola biedrību konferencē Helsinkos 1930. gada 17. februārī. Tāpat biedrības pārstāvji piedalījās starptautiskos pretalkohola kongresos Stokholmā un Antverpenē. Cits Preses un ārlietu biroja uzdevums bija sekot līdzi presē publicētiem rakstiem pret atturības kustību, kā arī sagatavot atturības kustībai veltītus zinātniskus rakstus publicēšanai Latvijas un ārzemju izdevumos. Piemēram, 20. gadu beigās biedri sprieda par iespējām publicēties ASV iznākošajā studentu periodiskajā izdevumā *The International Student*.⁹⁵ Nav zināms, vai iecere tika realizēta praksē.

Biedri. Jau pāris mēnešu pēc biedrības izveides biedru skaits bija pieaudzis vairāk nekā divas reizes (no 15 līdz 34 biedriem), bet divu gadu laikā līdz 106 biedriem (tostarp 4 filistri un 16 goda filistri).⁹⁶ Turpmākajos gados, sākotnējai atsaucībai

3. att. LUSAB biedri un goda biedri (filistri). 1927. Avots: ĀDOLFS ŠILDE. The Latvian Student in Abstinence Work. In: La Lutte Contre L'Alcoolisme. Chez, les Etudiants des Etats Baltiques. Tartu, Rīga 1928, p. 43.

Fig. 3. LUSAB associates and honorary members, 1927. Source: ĀDOLFS ŠILDE. The Latvian Student in Abstinence Work. In: La Lutte Contre L'Alcoolisme. Chez, les Etudiants des Etats Baltiques. Tartu, Rīga 1928, p. 43.

norimstot, biedru skaits stabili turējās nedaudz virs 100, kas no kopējā studentu skaita LU (virs 8000) bija ļoti niecīgs. Jāuzsver, ka biedrībā darbojās studenti, kas pārstāvēja arī dažādas citas organizācijas. Piemēram, vairāki ievērojami studentu atturības kustības darbinieki, kā Osvalds Freivalds (1905–1975), Ā. Šilde, Arvīds Prāms (1906–1965) u. c., bija studentu korporācijas *Fraternitas Lataviensis* biedri.⁹⁷ Jaunu biedru piesaistei 1928. gada 20. februārī LUSAB nosūtīja dalības aicinājumu Latvijas Mākslas akadēmijas un Latvijas Konservatorijas audzēkņiem.⁹⁸ Nav datu, vai aicinājums rada atsaucību.

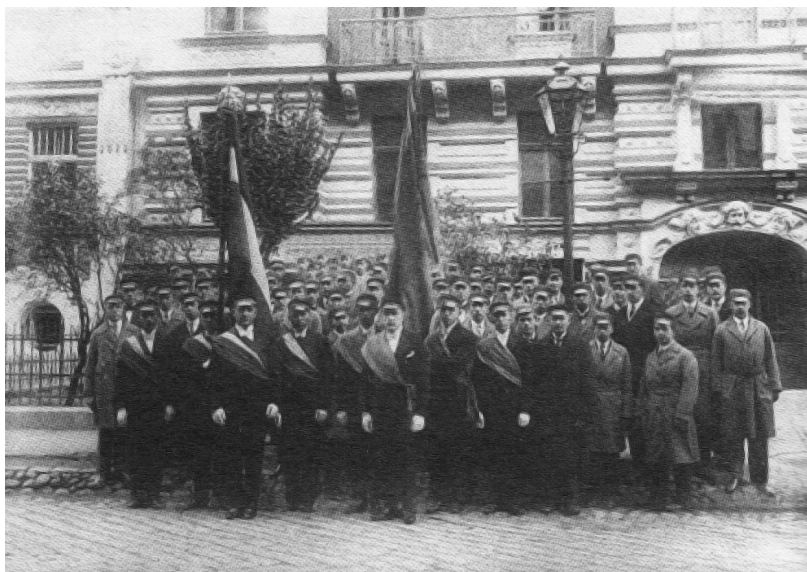
Dažādu citu studentu organizāciju biedru pārstāvniecība 30. gadu sākumā radīja nesaskaņas starp biedriem, kuri pārstāvēja korporācijas, un biedriem ārpus tām. Korporāciju biedriem tika pārņemta to pasīvā darbība, veicinot atturības idejas izplatību korporācijās.⁹⁹ Šādas iekšējas nesaskaņas atstāja iespaidu uz jaunu biedru piesaistišanu un esošo biedru noturēšanu. Ja vienlaikus students atturībnieks bija gan LUSAB, gan kādas mūža organizācijas biedrs, tad faktiski viņš noliedza vienas vai otras vērtības (atturība pret organizāciju tradīcijām). Rakstot vai lasot kārtējo rakstu, piemēram, par korporācijas studentu alkohola lietošanas paražām, varēja rasties praktiskas situācijas un dilemmas, ka studentam jāvēršas pret paša organizāciju, tās vērtībām un zināmā mērā arī pret simboliku.

1935. gada pavasarī LUSAB iekļāvās Latvijas Pretalkohola biedrībā, kurai K. Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos bija jākļūst par vienīgo atturības organizāciju valstī. LUSAB pārtapa par Latvijas Pretalkohola biedrības Akadēmisko sekciju.¹⁰⁰ Tās izvirzītie uzdevumi bija turpināt LUSAB iesākto “alkohola jautājuma” zinātnisko izpēti; veicināt jaunu, veselīgu un no alkohola brīvu tradīciju rašanos; sagatavot lektoros un veicināt sadarbību ar atturības pulciņiem skolās.¹⁰¹

Citas atturības organizācijas Latvijas Universitātē

Līdzās LUSAB Universitātē darbojās vēl divas studentu un studenšu atturības organizācijas – *Veronia* (1927) un *Astra* (1931). Tās bija slēgta tipa mūža organizācijas, un to darbība – gandrīz identiska LUSAB: iestāties “*pret novecojošām paražām akadēmiskajā vidē un sabiedrībā kopumā, veicinot jaunu veselīgu un pozitīvu tradīciju iedibināšanu*”.¹⁰² LU konkordijas *Veronia* devīze ietvēra saukli “Par atturību, draudzību, patiesību!”. Tās mērķis bija “*uz mūžu apvienot latviešu studentus patiesā, draudzīgā akadēmiskā atturībnieku saimē, [...] izveidot savus locekļus uz visu mūžu par noteiktiem, dedzīgiem atturībniekiem, kas izskauž alkohola un nikotīna lietošanu tautā un valstī!*”.¹⁰³ Kopš 30. gadiem šo organizāciju diskursā īpaši tika uzsvērts, ka jaunās, no alkohola lietošanas brīvās tradīcijas jāuztur “*latviskā garā*”.¹⁰⁴ 1939. gadā *Veronia* pārveidojās par LU studentu vienību “Avots”,¹⁰⁵ kas līdz Latvijas okupācijai 1940. gada 17. jūnijā turpināja iesāktās atturības kustības tradīcijas Universitātē.¹⁰⁶ Abas studentu atturības organizācijas 30. gados daļēji turpināja LUSAB iesāktos darbības virzienus. 1932. gadā tās apvienoja spēkus LU atturības organizāciju savienībā *Juventus*.¹⁰⁷ Organizācijas uzsvēra, ka atturībnieks ir cilvēks, kas “*kritiski vēro sabiedrības parādības [...], neiet barā, nepeld pa straumi [...], atsaucīgs katrai labai domai un darbam, vienmēr možs un spēka pilns*”,¹⁰⁸ tādējādi definējot ideālo latviešu studentu.

Veronia un *Astra* biedru kopskaits nepārsniedza 50,¹⁰⁹ un kopumā tas atbilda citu ārpus korporācijām esošu, slēgta tipa organizāciju vidējam skaitam – 28 biedri konkordijām un 33 citam LU organizāciju tipam – vienībām.¹¹⁰ Salīdzinājumā ar LUSAB krietni mazākais organizāciju *Veronia* un *Astra* biedru skaits skaidrojams ar to statusu. Tās bija slēgta tipa mūža

4. att. Studentu konkordijas *Veronia* biedri pirms došanās LU studentu organizāciju kopīgajā gājienā uz Brāļu kapiem 30. gadu sākumā. Avots: JĀNIS TĀLIVALDIS ZEMZARIS. Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā. In: ILGA KAPENIECE (sast.). Tautas skaidrībai. Rīga 2002, 70. lpp.

Fig. 4. *Concordia Veronia* members gathering before procession to The Brethern Cemetery, beginning of the 1930s. Source: JĀNIS TĀLIVALDIS ZEMZARIS. Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā. In: ILGA KAPENIECE (sast.). Tautas skaidrībai. Rīga 2002, p. 70.

organizācijas, kas studentam, jau iestājoties, lika izdarīt nopietnu izvēli – kļūt par atturībnieku. Ne tuvu ne katrs, pat ja atturības idejas viņam šķita pievilcīgas, bija gatavs uzņemties atturībnieka dzīvesveidu un tādējādi liegt iespēju jebkad piederēt pie kādas citas LU studentu mūža organizācijas.

Jauno organizāciju izveidi laikabiedrs un LUSAB biedrs J. T. Zemzaris skaidro ar studentu vēlmi piederēt pie kādas no slēgta tipa biedrībām, kurām bija sava ārēja simbolika.¹¹¹ Tās esamība bija būtiska daļa no studenta identitātes, kas ne tikai radīja piederības sajūtu konkrētajai organizācijai un studentu saimei kopumā, bet arī pārējai sabiedrībai uzskatāmi demonstrēja noteiktus ideālus un vērtības. Gadījumos, kad statūtos un zvērestos paustais bija pretējs attiecīgai uzvedībai, loģiski, ka studenti

vispirms (pateicoties simbolikai) nokļuva uzmanības centrā. LUSAB valdes priekšsēdētājs A. Prāms kādā rakstā uzsvēra, ka alkohola lietošana starp studentiem nav izplatītāka kā sabiedrībā kopumā, tomēr sabiedrībā par tiem pastāv “*stipri negatīvs slēdziens*”.¹¹²

Konkordijas, pēc to dibinātāju pārliecības, veidojās kā laikmetam atbilstošas modernas jauna tipa organizācijas, kā pretstats esošajām korporācijām. Pēdējās tika uzskatītas par tādām, kas līdzās izglītošanai reizē arī degradē jaunos studentus, uzspiežot vecas tradīcijas – aizraušanos ar alkoholiskajiem dzērieniem un bravūrīgu uzvedību.¹¹³ Preses izdevumos šādu studentu uzvedību, kas ignorē jaunāko zinātnes sasniegumu paustās atziņas par alkohola kaitīgumu, atturībnieki raksturoja kā “*vecā, feodālā un viduslaiku studentu uzspodrinātā*

elka – Bakhus¹¹⁴ godināšanu [...] turpinot skandināt slavas dziesmas un cilāt smagus alus kausus”.¹¹⁵

Izvēloties zināmā mērā atdarināt korporāciju simboliku, jaunā tipa organizācijas vēlējās “atvaseļot”, pēc viņu domām, pretrunīgi vērtēto studentu tēlu sabiedrībā. Viens no konkordiju ideāliem bija disciplīna un rakstura audzināšana, aicinot atteikties no alkohola lietošanas ierāžām un tā klātbūtnes konkordiju rīkotajos pasākumos.¹¹⁶ Atturības idejas 20. gadu beigās un 30. gados studentiem kļuva par būtisku pašdisciplīnas instrumentu, kā arī par savdabīgu ieroci polemikā starp konkordijām un korporācijām.

Starpkaru periodā LU studenti atturībnieki izveidoja vairākas organizācijas, kas centās akadēmiskajā vidē iedzīvināt jaunu tradīciju – vidi bez alkohola lietošanas, kas sekmētu no kaitīgiem ieradumiem brīva studenta ideālu. Atturības kustība LU

starpkaru periodā iedalāma divās fāzēs: 1) organizāciju rašanās jeb piedzimšanas fāze, kurai raksturīga starptautiskai sadarbībai un pieredzei atvērta aktīva sabiedriskā darbība un nereti pārspilēta akadēmiskās vides alkohola lietošanas ierāžu kritika; 2) atslābuma fāze, kurā atturības organizācijas meklēja jaunas darbības formas, rēķinoties ar studentu dzīves un studentu organizāciju darbības principiem un tradīcijām.

Kopumā starpkaru periodā atturības kustības idejas kļuva klātesošas akadēmiskajā vidē, tiesa, paliekot kā margināla kustība starp studentiem un nesaistot plašu sekotāju loku. LU atturības organizācijas piedāvāja alternatīvu studenta dzīves un uzvedības modeli, kas bija balstīts uz zinātnes argumentiem un vienlaikus uz patriotisku ideālismu, izslēdzot indivīdam un sabiedrībai kopumā kaitīgus ieradumus. Tomēr organizāciju nelielais biedru skaits norādīja, ka studenti skaidri izvēlas nesekot šādam alternatīvam dzīvesveidam, iespējams, neizpildāmu paškontroles prasību dēļ vidē, kur alkohola lietošanai nebija noraidošas simboliskas nozīmes.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Trimdas kopienā 20. gadsimta 50.–70. gados virkne autoru (Arturs Druva, Voldemārs Celmarauģis, Kārlis Dzirkalis, Daumants Hazners, Alfreds Plakans u. c.) publicējuši rakstus trimdas izdevumos (galvenokārt *Universitas*) gan par korporāciju vēsturi un nozīmi kopumā, gan par atsevišķu korporāciju vēsturi, simboliku un tradīcijām.

² Pēc neatkarības atjaunošanas korporāciju vēstures jautājumiem pievērsušies vairāki autori (J. Stradiņš, V. Ščerbinskis, M. Vāveris u. c.), viņi kopumā turpina trimdas autoru izpēti tradīcijas, papildinot izpēti jautājumu loku un izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentus, kuri trimdas autoriem okupācijas gados nebija pieejami.

³ Sk.: JĀNIS STRADIŅŠ. Studentu akadēmiskās organizācijas. In: *Universitas*, 01.01.–07.01.1995., 74.–75. lpp.; VALTERS ŠČERBINSKIS. Trikolora vilinājums: komercinstitūtu korporācijas 20. gs. 20.–30. gadu Latvijā. In: *Latvijas Arhīvi 2003*, Nr. 3, 75.–89. lpp.; VALTERS ŠČERBINSKIS. Uzticīgi draugam. Latvijas studējošo slēgtās mūža organizācijas. Rīga 2010, 199 lpp.

⁴ Sk.: MĀRTIŅŠ VĀVERIS. Latvijas Universitātes studentu biedrības: Konkordiju ārējo nozīmju izveides un lietošanas problēmas, 1926.–1930. gads. In: *Latvijas Arhīvi 2015*, Nr. 1/2, 137.–160. lpp.; MĀRTIŅŠ VĀVERIS. Simbolikas karš: Latvijas Universitātes studentu korporāciju cīņa pret komercinstitūtu korporāciju simboliku. 20. gadsimta 20.–30. gadi. In: IRĒNA SALENIECE (atb. red.). *Vēsture XIX. Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils 2016, 377.–388. lpp.

- ⁵ HARRY G. LEVINE. Temperance Cultures. Concerning about Alcohol Problems in Nordic and English-speaking Cultures. In: MALCOM LADER, GRIFFITH EDWARDS AND D. COLIN DRUMMOND (eds.). *The Nature of Alcohol and Drug-Related Problems*. New York 1993, pp. 16–36, here p. 22.
- ⁶ ĀDOLFS ŠILDE. Cīņa ar sadzīves netikumu. [Nepublicēts manuskripts. Atrodas bezalkohola biedrības “Ziemeļblāzma” arhīvā]. Rīga 1941, 303. lpp.
- ⁷ FR. KRAUKLIS. Noteikumi par biedrībām, sapulcēm, bibliotēkām, laikrakstiem un loterijām. Rīga 1907, 3. lpp.
- ⁸ Tās izveides iniciators – fabrikants un mecenāts Augusts Dombrovskis (1845–1927) ar biedrības “Ziemeļblāzma” darbību centās atrisināt tās pretrunas, kas iepriekš bija radījušas sadarbības problēmas starp Rīgas Latviešu biedrības biedriem, tā saucamajiem saimniecības vīriem, un literātiem, par kurām jau 1893. gadā rakstīja rakstnieks un atturības kustības darbinieks Augusts Deglavs (1862–1920) (AUGUSTS DEGLAVS. *Latviešu attīstības solis no 1848.–1875. g.* Rīga 1893, 96.–101. lpp.). Biedrības “Ziemeļblāzma” darbība norāda, ka domstarpību laikabiedram A. Dombrovskim bija iecere ar atturības kustības idejām veicināt tāda inteliģenta latvieša garīgu tapšanu, kurā vienlaicīgi apvienojas izglītošana kultūras un saimnieciskajā darbībā. Pēc šī raksta autora domām, A. Dombrovskā ideāls bija izglītots (no kaitīgiem ieradumiem – alkohola un smēķēšanas – brīvs), strādīgs latvietis, kam nav sveša tautas kultūra un kas spēj finansiāli un tālredzīgi nodrošināt sevi un ģimeni.
- ⁹ A. Deglavs bija pārliecināts, ka *“alkoholisms balstās uz saimnieciskiem apstākļiem, ciešā sakarā ar sociālā jautājuma izšķiršanu”*. ĀDOLFS ŠILDE. Augusts Deglavs cīņā par atturību. In: *Jaunā Balss*, 01.03.1932., 5. lpp.
- ¹⁰ GUNTIS VĀVERIS. Evaņģēlisko atturības biedrību darbība Vidzemes un Kurzemes guberņās (1893–1914). In: *Ceļš 2014*, Nr. 64, 176.–191. lpp., šeit 179. lpp.
- ¹¹ *Ibidem*, 185.–186. lpp.
- ¹² LEVINE, Temperance Cultures, p. 23.
- ¹³ INETA LIPŠA. Sabiedriskā tikumība Latvijas Republikā (1918–1934): priekšstatu maiņa. In: *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki 2006*, Nr. 2 (62), 16.–33. lpp., šeit 22. lpp.
- ¹⁴ HARRY G. LEVINE, CRAIG REINARMAN. *From Prohibition to Regulation. Temperance, Prohibition, Alcohol Control. Lessons from alcohol policy for drug policy*. Amsterdam 2004. Pieejams: <http://www.cedro-uva.org/lib/levine.alcohol.html>
- ¹⁵ OSVALDS FREIVALDS. Atturības kustības uzvaras gājiens. In: *Jaunā Balss*, 25.07.1926., 8. lpp.
- ¹⁶ GUSTAVS ĶEMPELIS. LPB nodaļu (Cerības pulciņu) minimālais darbības plāns 1927. g. In: *Jaunā Balss*, 15.01.1927., 3. lpp.
- ¹⁷ FREIVALDS, Atturības kustības uzvaras gājiens, 8. lpp.
- ¹⁸ [B. A.]. Ziņas par Latvijā pastāvošām pretalkohola biedrībām un viņu nodaļām. In: *Jaunā Balss*, 24.11.1923., 13.–14. lpp.
- ¹⁹ [B. A.]. Jaunajā gadā. In: *Jaunā Balss*, 15.01.1927., 3. lpp.
- ²⁰ Dokumenti par Latvijas Pretalkohola biedrības darbību. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3724-1-7351, 52. lpp.
- ²¹ LPB valdes Rīgā ziņojums par atturības konferences. LNA LVVA, 2397-1-40, 16.–17. lpp.
- ²² [B. A.]. [B. N.]. In: *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.10.1928., 585. lpp.
- ²³ 15 atturības organizāciju uzsaukums Latvijas pilsoņiem 1932. gadā. LNA LVVA, 3019-1-6, 8. lpp.
- ²⁴ [B. A.]. [B. N.]. Gatavosimies V Latvijas pretalkohola kongresam! In: *Jaunā Balss*, 01.04.1939., 8. lpp.
- ²⁵ [B. A.]. [B. N.]. Sabiedrisko organizāciju pienākumi atturības kustībā. In: *Jaunā Balss*, 01.06.1939., 183. lpp.
- ²⁶ ALĪDA ZIGMUNDE. Pretalkohola kustība pirmajā augstskolā Rīgā. In: *Latvijas Universitātes raksti*. 700. sēj.: *Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Rīga 2006, 82.–88. lpp., šeit 84. lpp.

- ²⁷ ALĪDA ZIGMUNDE. Pretalkohola kustība pirmajā augstskolā Rīgā. In: Latvijas Universitātes raksti. 700. sēj.: Pedagoģija un skolotāju izglītība. Rīga 2006, 82.–88. lpp., šeit 85. lpp.
- ²⁸ Sk.: E. KARU. Pīlk Eesti karskusseltside algusaastaisee. In: E. SILVET (koost.). 100 aasat karskusliikumist Eestis 1889–1989. Tallin 1989, pp. 8–29.
- ²⁹ IN. Pretalkohola kongress (turpinājums). In: Baltijas Vēstnesis, 02.03.1920., 3. lpp.
- ³⁰ Ieskatam raksta autors iesaka britu pētnieces Annemarijas Makelisteres (*McAllister*) pētījumus par organizācijas *Band of Hope* vēsturi. Piemēram, ANNEMARIE MCALLISTER. Picturing the Demon Drink: How Children were Shown. Temperance Principles in the Band of Hope. In: Visual Resources 28, 2012, No. 4, pp. 309–323, here p. 310.
- ³¹ IN, Pretalkohola kongress (turpinājums), 3. lpp.
- ³² ST. Kulturelā un sabiedriskā dzīve. In: Sociāldemokrāts, 16.09.1922., 4. lpp.
- ³³ ILGA KAPENIECE. Jaunatnes pretalkohola izglītošana un audzināšana Latvijas Republikā (1920–1940). In: Daži ziņojumi un tēzes Latvijas VII Pretalkohola kongresam. Rīga 1991, 18. lpp.
- ³⁴ FREIVALDS, Atturības kustības uzvaras gājiens, 8. lpp.
- ³⁵ SEFIRS. Jaunatnei ceļa jūtis. In: Jaunā Balss, 15.05.1925., 4. lpp.
- ³⁶ Studentu korporācijas Talavija statūti un aktīvo biedru skaits. LNA LVVA, 4261-1-1, 1. lp.
- ³⁷ ĀDOLFS ŠILDE. Nopietns jautājums. In: Students, 18.02.1926., 1. lpp.
- ³⁸ ĀDOLFS ŠILDE. Dzirdēta, bet nesaprasta patiesība. In: Students, 09.02.1927., 1. lpp.
- ³⁹ A. BERGMANIS. Inteligence un alkohols. In: Students, 27.10.1927., 3. lpp.
- ⁴⁰ E. K. KAUFMANS. Studenti un tradīcijas. In: Jaunā Balss, 15.10.1925., 3. lpp.
- ⁴¹ EDUARDS TŪBELIS. Alkohols un studenti. In: Jaunā Balss, 24.05.1924., 3. lpp.
- ⁴² Mazliet plašāk par pieņemto žūpības apkarošanu sk.: LIPŠA, Sabiedriskā tikumība Latvijas Republikā (1918–1934), 16.–33. lpp.
- ⁴³ [B. A.]. XII. igauņu pretalkohola kongress. In: Latvis, 08.04.1922., 2. lpp.
- ⁴⁴ K. LAJA. The Students Abstinence Movement in Estonia. In: VILLEM ERNITS, ĀDOLFS ŠILDE (eds.). La Lutte Contre L'Alcoolisme. Chez, les Etudiants des Etats Baltiques. Tartu, Rīga 1928, pp. 19–24, here p. 22.
- ⁴⁵ KAUFMANS, Studenti un tradīcijas, 3. lpp.
- ⁴⁶ JĀNIS DĀVIS. Atturības kustība Latvijā. Rīga 1926, 7. lpp.
- ⁴⁷ JĀNIS DĀVIS. Pretalkohola kustība Francijā. In: Jaunā Balss, 22.11.1924., 3. lpp.
- ⁴⁸ ILGA KAPENIECE. Pēctecība. In: Ziemeļblāzma 2000, Nr. 96, 4. lpp.
- ⁴⁹ M. ĶIRSTEINE. Alkohols un studenti. In: Students, 02.05.1924., 2. lpp.
- ⁵⁰ Ibidem, 3. lpp.
- ⁵¹ TŪBELIS, Alkohols un studenti, 4. lpp.
- ⁵² INESE INDRIČĀNE. Studenti Latvijas humoristiski satīrisko žurnālu karikatūrās, 1919–1925. In: Universitas 2004, Nr. 86, 10.–12. lpp., šeit 12. lpp.
- ⁵³ DĀVIS, Atturības kustība Latvijā, 7. lpp.
- ⁵⁴ JĀNIS TĀLIVALDIS ZEMZARIS. Ik viena lekcija ir sējusi sēklu... Atmiņas par piedalīšanos atturības kustībā. In: ILGA KAPENIECE (sast.). Tautas skaidrībai. Rīga 2002, 87.–93. lpp., šeit 90. lpp.
- ⁵⁵ E. RUMBA. Atturības nozīme akadēmiski izglītota cilvēka dzīvē. In: Jaunā Balss, 01.03.1940., 77. lpp.
- ⁵⁶ DS. Galvas pilsēta. In: Latvijas Kareivis, 10.12.1925., 3. lpp.
- ⁵⁷ JĀNIS TĀLIVALDIS ZEMZARIS. Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā. In: KAPENIECE, Tautas skaidrībai, 67. lpp.
- ⁵⁸ R. I. No 6000 studentiem tikai 15 atturībnieku. In: Balss, 14.05.1926., 1. lpp.

- ⁵⁹ [B. A.]. Universitātes padomes sēde. In: Balss, 06.05.1926., 1. lpp.
- ⁶⁰ LU Studējošo Atturības biedrības 1926. gada 21. maija paziņojums visiem Cerības pulciņiem vidusskolās. LNA LVVA, 3019-1-232, 2. lp.
- ⁶¹ Studenta A. Antona sagatavota biedrības skrejlapa "Sveiciens Ziemas svētkos". LNA LVVA, 3019-1-237, 10. lp.
- ⁶² OSVALDS FREIVALDS. Uzvaras zīme. In: Jaunā Balss, 31.05.1926., 3. lpp.
- ⁶³ Ibidem, 3. lpp.
- ⁶⁴ R. I., No 6000 studentiem tikai 15 atturībnieku, 1. lpp.
- ⁶⁵ J. R. Prof. Dr. K. Kundziņa svētku runa L.U.S.A.B. gada svētkos. In: Jaunā Balss, 25.02.1927., 3. lpp.
- ⁶⁶ SEFIRS, Jaunatnei ceļa jūtīs, 4. lpp.
- ⁶⁷ ĀDOLFS ŠILDE. Latvju students. In: Latvis, 25.09.1927., 2. lpp.
- ⁶⁸ A. BERGMANIS. Kā spriež un domā par "Cerību pulciņiem". In: Jaunā Balss, 15.12.1928., 4. lpp.
- ⁶⁹ LU Studējošo atturības biedrības paziņojums Rīgas pilsētas Domes Žūpības apkaršanas komisijai. LNA LVVA, 3019-1-233, 18. lp.
- ⁷⁰ LU Studējošo Atturības biedrības 1926. gada 21. maija paziņojums visiem Cerības pulciņiem vidusskolās. LNA LVVA, 3019-1-232, 2. lp.
- ⁷¹ Par abu pulciņu, it īpaši "Saulstars", darbību skatīt atturības kustības darbinieka Riharda Preinvalca (1912–?) atmiņas "Atturības kustībai veltītie gadi", kas publicētas 2000. gadā laikrakstā "Ziemeļblāzma" (Nr. 103–105).
- ⁷² ZEMZARIS, Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā, 68. lpp.
- ⁷³ RIHARDS PREINVALCS. Atturības kustībai veltītie gadi. In: Ziemeļblāzma 2000, Nr. 103, 3. lpp.
- ⁷⁴ KAPENIECE, Jaunatnes pretalkohola izglītošana un audzināšana Latvijas Republikā (1920–1940), 19. lpp.
- ⁷⁵ ĀDOLFS ŠILDE. Atturības jautājums un studenti. In: Universitas, 01.11.1930., 13. lpp.
- ⁷⁶ A. B. LU studējošo atturības biedrība. In: Tautas veselība, 01.03.1927., 70. lpp.
- ⁷⁷ ĀDOLFS ŠILDE. Gadusimteņu tradīcijām sabrūkot. In: Jaunā Balss, 25.02.1927., 4. lpp.
- ⁷⁸ [B. A.]. Arī studentam jābūt atturībniekam. In: Uz nākotni, 01.11.1930., 83. lpp.
- ⁷⁹ Biedrības gada darbības pārskats par 1928. gadu. LNA LVVA, 3019-1-223, 14. lp.
- ⁸⁰ DĀVIS, Atturības kustība Latvijā, 6. lpp.
- ⁸¹ LU Studējošo atturības biedrības 1927. gada 18. oktobra lūgums Latvijas Universitātes padomei. LNA LVVA, 3019-1-232, 56. lp.
- ⁸² ĀDOLFS ŠILDE. The Latvian Student in Abstinence Work. In: La Lutte Contre L'Alcoolisme, pp. 37–45, here pp. 39–40.
- ⁸³ Pārskats par L.Ū.S.A.B atturības kursiem 1930. gadā. LNA LVVA, 3019-1-220, 27. lp.
- ⁸⁴ Paziņojums Latvijas Universitātes Padomei. 04.10.1927. LNA LVVA, 3019-1-232, 53. lp.
- ⁸⁵ Ibidem, 11. lp.
- ⁸⁶ Ibidem, 53. lp.
- ⁸⁷ [B. A.]. Latvijas Ūniversitātes studējošo atturības biedrības izdevumā. In: Studenta Dzīve, 21.04.1931., 4. lpp.
- ⁸⁸ Ziņojums Rīgas pilsētas Žūpības apkaršanas komisijai. 19.02.1927. LNA LVVA, 3019-1-232, 36. lp.
- ⁸⁹ Pārskats par L.Ū.S.A.B atturības kursiem 1930. gadā. LNA LVVA, 3019-1-220, 27. lp.

- ⁹⁰ INETA LIPŠA. Sabiedriskā tikumība Latvijā: Alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–1940. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2010, Nr. 1, 71.–95. lpp., šeit 87. lpp.
- ⁹¹ Ziņojums Rīgas pilsētas Domes žūpošanas apkarošanas komisijai. 24.03.1928. LNA LVVA, 3019-1-233, 88. lp.
- ⁹² Ibidem.
- ⁹³ [B. A.]. Vakar lauku skolām dāvinātas 5775 grāmatas. In: Rīts, 24.02.1935., 6. lpp.
- ⁹⁴ Sarakste ar ārvalstu studentu atturības biedrībām, starptautiskām atturības organizācijām u. c. [latv. val., vācu val.]. LNA LVVA, 3019-1-225, 1.–106. lp.
- ⁹⁵ Ibidem, 64. lp.
- ⁹⁶ Biedrības gada darbības pārskats par 1928. gadu. LNA LVVA, 3019-1-223, 14.–16. lp.
- ⁹⁷ E. LAZDA. Fraternitas Lataviensis 45 gadi. In: Latvija Amerikā, 30.10.1971., 1. lpp.
- ⁹⁸ LU studējošo biedrības apkārtraksts. 20.02.1928. LNA LVVA, 3019-1-223, 21. lp.
- ⁹⁹ [B. A.]. Sabiedriskā tiesa. In: Studenta Dzīve, 16.05.1930., 4. lpp.
- ¹⁰⁰ [B. A.]. Vajadzīgi ļaudis, kas spēj pretoties kārdinājumam. In: Rīts, 24.02.1936., 4. lpp.
- ¹⁰¹ A. PUNTULIS. Biedrību dzīve. Akadēmiskā darbā. In: Jaunā Balss, 01.11.1936., 21. lpp.
- ¹⁰² ZEMZARIS, Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā, 71. lpp.
- ¹⁰³ LU studentu biedrības “Veronia” likvidācijas dokumenti. LNA LVVA, 3724-1-8947, 1. lp.
- ¹⁰⁴ [B. A.]. L.U.S. att. biedrība. In: Students, 27.10.1930., 2. lpp.
- ¹⁰⁵ [B. A.]. Atturības dienas Latvijas Universitātē. In: Jaunā Balss, 01.12.1939., 350. lpp.
- ¹⁰⁶ Ibidem.
- ¹⁰⁷ ZEMZARIS, Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā, 71. lpp.
- ¹⁰⁸ JĀNIS TĀLIVALDIS ZOMMERS. Kurp? In: Juventus, 01.09.1932., 12. lpp.
- ¹⁰⁹ Ibidem.
- ¹¹⁰ A. SIETINSONS. Latvijas Universitāte. In: E. PILMANIS (sast.). Latvijas Korporāciju apvienība. Ņujorka 1990, 44. lpp.
- ¹¹¹ ZEMZARIS, Atturības kustība Latvijā divu pasaules karu starplaikā, 70. lpp.
- ¹¹² ARVĪDS PRĀMS. Students sabiedrībā. In: Students, 20.09.1929., 4. lpp.
- ¹¹³ VĀVERIS, Latvijas Universitātes studentu biedrības, 138. lpp.
- ¹¹⁴ Domāts Bakhs – vīna un auglības dievs romiešu mitoloģijā.
- ¹¹⁵ EDUARDS TŪBELIS. Studenti un alkohols. In: Tautas veselība, 01.01.1927., 1. lpp.
- ¹¹⁶ A. I. Konkordiju idejiskie pamati pirms 10 gadiem un tagad. In: Studenta Dzīve, 20.02.1937., 6. lpp.

SUMMARY

The article describes attempts to promote non-drinking traditions and temperance education within the academic environment at the University of Latvia in the interwar period.

For the temperance advocates, the independence of Latvia became a ready argument to automatically require introduction of new concepts of alcohol and drunkenness in society. The advocates continued to sustain an idealistic idea of alcohol-free society, that already had become a utopian goal in global temperance movement in the 19th century. Alcohol was constructed as a social evil, fully responsible for all the social issues in the society.

Temperance movement members were confident that without alcohol, there would be no social issues – neither crime, nor immoral behaviour, epidemics or diseases.

In the interwar Latvia, a student became a sort of an ideal futuristic hope or prospect to secure intellectual, economical and cultural prosperity of Latvia. Despite the fact that in the first half of the 1920s various types of new student organizations at the University of Latvia proliferated, there were no temperance organizations. Consequently, the temperance advocates in Latvia tended to draw a rough picture, describing alcohol drinking customs in academic environment. The result was an exaggerated portrait of University students and professors as drunkards and slaves to the so-called *medieval boozing traditions* – the relicts of past long gone.

The article follows the foundation of several student temperance associations in the late 1920s and the beginning of 1930s, mostly focusing on the activities of Latvian Student Abstinence Society (Latvian abbreviation – LUSAB). The article provides an overview of LUSAB's striving to achieve the change in academic environment regarding the ingrained assumptions of alcohol drinking as a normal practice and the reasons why LUSAB and other two associations (fraternity "Konkordija Veronia" and society "Astra") did not attract much attention and support in the academic environment.

Sokol organizāciju darbība starpkaru perioda Latvijā

Activity of Sokol Organizations in Interwar Latvia

Andrejs Gusačenko, *Mg. hist.*

E-pasts: andrejs.gusacenko@faro-group.lv

Raksta mērķis ir izpētīt populārākās krievu fiziskās un garīgās audzināšanas kustības *Sokol* biedrību darbību starpkaru periodā Latvijā. Rakstā ir analizēta *Sokol* organizāciju ideoloģija, struktūra, iekšējā un ārējā darbība, ka arī to vadītāju piederība pie monarhistiskajām organizācijām un ar tām saistītu personu aprindām. Raksta tapšanā ir izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva *Sokol* biedrību arhīva, politpārvaldes aģentūras ziņojuma arhīva un kartotēkas materiāli, starpkaru laikā un mūsdienās izdotā periodika, literatūra, kā arī zinātniskie pētījumi.

Atslēgvārdi: krievu emigrācija, krievu minoritāte, starpkaru Latvija, jauniešu organizācijas, kustība *Sokol*, monarhisms.

The objective of the current article is to research the activities of associations of the most popular Russian organization dedicated to physical and intellectual education *Sokol (Falcon)* in the interwar Latvia. Within the framework of the article, the ideology, structure, internal and external activities of *Sokol* organizations have been researched, and an analysis provided regarding the attachment of their leaders to monarchist organizations and the related circles. The materials of the Latvian National Historical Archive, *Sokol* organization archive, State Political Directorate and card catalogue, interwar and modern periodicals, literature, as well as scientific studies have been used in creation of the article.

Keywords: Russian emigration, Russian minority, interwar Latvia, youth organizations, *Sokol* movement, monarchism.

Krievu emigrācijas fenomens

1917. gada Krievijas revolūcijas un tām sekojošie notikumi izraisīja līdz šim nepieredzētu emigrācijas vilni, kurā iesaistījās visu Krievijas tautu, sociālo slāņu un politisko strāvojumu pārstāvji. Vislielāko emigrantu īpatsvaru veidoja cilvēki, kuri izjuta jaunā režīma draudus, pirmām kārtām militārais kontingents, inteliģence, uzņēmēji, garīdzniecība un citi padomju varai “potenciāli naidīgi elementi”.

Pēc Tautu Savienības datiem, pēc 1917. gada oktobra bruņotā apvērsuma no Krievijas emigrācijā devās 1,16 miljoni cilvēku. Ap 1,5 miljoniem krievu dzīvoja jaunizveidoto valstu teritorijās (Čehoslovākijā, Rumānijā, Polijā, Somijā, Baltijas valstīs). Emigranti nevēlējās integrēties valstīs, kurās guva patvērumu, jo cerēja, ka viņu prombūtne būs īslaicīga un pēc padomju varas krišanas (kas viņu uztverē bija neizbēgama) viņi varēs atgriezties dzimtenē. Šī emigrācija nebija tikai fiziskās izdzīvošanas jautājums, tai piemita garīgas misijas raksturs, kas paredzēja krievu kultūras un tradīciju saglabāšanu. Līdz ar to tā nelidzinājās klasiskajai emigrācijas izpratnei – dzimtenes atstāšanai labas dzīves meklējumos. Šāda nostāja noteica emigrantu vēlmi atrasties pēc iespējas tuvāk Krievijai. Šī pozīcija, kā arī emigrantu paniskās bailes asimilācijas draudu priekšā daļēji noteica dzīvesvietas izvēli – lielākoties viņi apmetās Rietumeiropā, nevis ASV.¹ Rietumeiropas kontekstā bija manāma izteikta tendence: Balkānos galvenokārt koncentrējās militārpersonu kontingents, Francijā – inteliģence un aristokrātija, Čehoslovākijā izveidojās spēcīga akadēmiskā kopiena.²

Radās jauns fenomens – ārzemju Krievija. Tajā izveidojās un veiksmīgi darbojās izglītības sistēma, zinātnisko institūciju un biedrību kopums, daudznazaru grāmatniecība un prese, kā arī pastāvēja citas krievu kultūras izpausmes.³ Ārzemju Krievija saglabāja visu pirmsrevolūcijas Krievijas politisko uzskatu un tendenču spektru, tomēr politikai (uz ikdienas izdzīvošanas rūpju fona) piemita sekundāra nozīme, tāpēc tā interesēja tikai nelielu daļu inteliģences un virsnieku. Partiju starpā norisinājās neskaitāmi strīdi, to centieni ietekmēt apmešanās valsts “krievu” politiku ātri vien piedzīvoja fiasko.⁴

Ievērojamu daļu emigrācijas veidoja Eiropā nonākušās Krievijas karaspēka vienības. Pēc Baltās kustības sakāves un

evakuācijas no Novorosijskas un Krimas Eiropā ieradās ap 190 tūkstošiem bēgļu, no kuriem aptuveni 60 tūkstošus veidoja virsniecība, kareivji un militārais personāls.⁵ Sākotnējo krievu militārpersonu pozīciju un noskaņojumu trāpīgi raksturo virspavēlnieka barona Pjotra Vrangelja (*Pjotr Vrangel'*) vārdi: “Kareivji tikai īslaicīgi nomainīja zobenu pret arklu.” Savu stāvokli viņi vērtēja kā piespiedu atkāpšanos, taktisku manevru (nevis sakāvi), lai, dziedinot brūces, atkārtoti dotos pretuzbrukumā.⁶ Nespēdami adaptēties jaunajai videi, daudzi emigranti morāli degradējās, citi iestājās ārzemju armijās. Franču ārzemju leģionā vien dienēja 15 tūkstoši krievu kareivju.⁷ Attiecībā uz intervenci Padomju Savienībā lolotie militārās emigrācijas sapņi drīz piedzīvoja sabrukumu. Arvien vairāk pasaules valstu atzina Padomju Krievijas *de facto* un *de iure* statusu, līdz ar to Antantes sabiedroto attieksme pret to mainījās no krasi negatīvas uz neitrālu, arvien lielāku nozīmi piešķīrot ekonomiskās sadarbības aspektiem.⁸

Pēc 1917. gada notikumiem Krievijā arvien dzīvoja plašs radošās inteliģences slānis, kas neieklāvās primārajā komunistiskā režīma pretinieku kategorijā, līdz ar to tiem bija iespēja turpināt dzīvi un darbu Padomju Krievijā, protams, ievērojot varas prasības, pielāgojoties sadzīves īpatnībām un citām izmaiņām. Kaut arī jaunajai varai bija drastiski vaibsti, tā vēl nesasniedza 30. gadu totalitārisma līmeni, tādēļ bija iespējama arī zināma deviācija neatkarīgu domu paušanā. Tomēr drīz šī “nepilnība” tika novērsta, 1922. gadā istenojot “kontr-revolucionārās inteliģences” izsūtīšanas projektu. Dažu mēnešu laikā no Petrogradas uz Ščecinu, no Maskavas uz Rīgu un no Odesas uz Konstantinopoli tika izsūtīti 160 cilvēki, starp kuriem bija spilgti filozofi, literāti, ārsti, ekonomisti, garīdznieki, studenti un citi radošās intelektuālās jomas pārstāvji. Ņemot vērā īpaši lielu filozofu īpatsvaru izsūtāmo starpā, šī izsūtīšana

iegāja vēsturē ar nosaukumu “Filozofu kuģis”.⁹ Starp izsūtītajiem bija tādas personas kā Nikolajs Berdjajevs (*Nikolaj Berdjaev*), Mihails Novikovs (*Mihail Novikov*), Ivans Iljins (*Ivan Il'in*), Sergejs Trubeckojš (*Sergej Trubeckoj*), Ivans Šmeļevs (*Ivan Shmelev*) un daudzi citi.¹⁰

Apmetusies uz dzīvi svešumā, akadēmiskā sabiedrība lauza stereotipus par tās pasīvajām organizatoriskajām spējām – straujos tempos radās akadēmiskās grupas lielākajās krievu apdzīvotajās valstīs. Šajā ziņā lielākā aktivitāte bija vērojama Čehoslovākijā, kur valdība ar prezidentu Tomāšu Masariku (*Tomáš Masaryk*) priekšgalā īstenoja kampaņu “Krievu akcija”, kas deva ievērojamu atbalstu emigrācijas akadēmiskās darbības nodrošināšanai. Prāgā tika nodibināta Krievu Tautas universitāte, Prāgas Kārļa universitātes paspārnē radās vairāki krievu institūti un fakultātes. Tika nodibinātas 2000 stipendijas krievu studentiem, kā arī izveidotas vairākas vidējās speciālās mācību iestādes. Akadēmiskā darbība norisinājās arī Francijā, kur tika nodibināta Tautas universitāte, vairāki institūti (tajā skaitā slavenais Pareizticīgo Sv. Sergija Teoloģijas institūts) un konservatorija. Ne tik aktīvi darbojās akadēmiskās organizācijas Dienvidslāvijā un Bulgārijā.¹¹

Nemot vērā emigrācijas garīgo raksturu, svešumā nonākušie vecāki visvairāk vēlējās, lai viņu bērni (neatkarīgi no tā, kur tie piedzima – Krievijā vai svešumā) saglabātu nacionālo identitāti, maksimāli izvairoties no jaunās paaudzes asimilācijas.¹² Īpaši liela vērība tika pievērsta jaunās paaudzes audzināšanai, turklāt ne tikai skolās, bet arī ārpuskolas vai darba dzīvē. Mācību iestādes likumsakarīgi fokusējās uz savu primāro uzdevumu – izglītošanu, kas būtu pietiekoši, dzīvojot Krievijā, bet bija par maz svešas kultūras, valodas un sabiedrības vidē. Arvien vairāk aktualizējās nepieciešamība saliedēties, pamatojoties uz kultūru, reliģisko un patriotisko audzināšanu,

kas tiktu nodrošināta kompetentu vadītāju uzraudzībā. Šī uzdevuma izpildīšanai tika izveidotas vairākas jauniešu organizācijas, kas kļuva par sociālpolitisko un kultūras procesu neatņemamu sastāvdaļu. Šai tendencei piemita visaptverošs raksturs, jauniešu organizācijas tika veidotas visās krievu emigrācijas koncentrēšanās valstīs.

Neņemot vērā organizāciju kuplo skaitu un ideoloģisko atšķirību, var definēt kopīgās iezīmes, kas piemita lielākajai to daļai: harmoniska jaunatnes attīstība emigrācijas apstākļos, aktīva pretdarbība asimilācijai, fiziska, garīga un patriotiska jaunās paaudzes audzināšana, lai tā spētu ieņemt pienācīgu vietu Krievijas atdzimšanā pēc PSRS krišanas.¹³ Apskatītajā laika posmā krievu jauniešu organizācijas var iedalīt pēc ideoloģiskajiem principiem, mērķiem un to sasniegšanas metodēm. Lietojot minētos kritērijus, ir definējami vairāki organizāciju tipi: fiziskās un pirmssmilitārās audzināšanas organizācijas, nacionālpolitiskās jauniešu organizācijas, politiskās krievu jauniešu organizācijas, reliģiskās audzināšanas krievu jauniešu organizācijas, militarizētās krievu jauniešu organizācijas.¹⁴

Raksta mērķis ir izpētīt krievu populārāko vingrošanas biedrību *Sokol* (“Piekūns”) darbību starpkaru Latvijā. Latvijas historiogrāfijā *Sokol* darbība ir ārkārtīgi maz pētīta. Šajā tēmā ir sniegts ieskats vēsturnieces Tatjanas Feigmanes darbā *Russkie v dovoennoj Latvii* (“Krievi pirmskara Latvijā”, 2000).¹⁵ Tomēr tēmas apskats nav detalizēts un *Sokol* darbība aplūkota kopējā jauniešu organizāciju kontekstā kā viena no krievu minoritāšu sabiedriskās dzīves izpausmēm.

Sokol biedrību darbība starpkaru Latvijā

Runājot par krievu jauniešu organizācijām starpkaru Latvijā (izņemot dažas kreisi

noskaņotas biedrības), var definēt to kopējo uzdevumu: vienot krievu jaunatni, attīstīt morālo un fizisko audzināšanu, saglabājot un audzinot piederību krievu nacionālajai identitātei, kultūrai, reliģijai un tradīcijām. Tajā pašā laikā biedrības palīdzēja krievu minoritātei saglabāt noteiktu vietu citu minoritāšu starpā, pilnībā neasimilējoties, bet gan nosakot veiksmīgas integrācijas virzienu Latvijas sabiedrībā. Atšķirībā no organizācijām Eiropā, Latvijas kontekstā bija aizliegtas militārās, monarhistiskās un Krievijas atdzimšanas ideoloģiju propagandējošas organizācijas. Ņemot vērā Latvijas vēsturisko kontekstu un etnisko kopainu, asimilācijas problēma nebija tik asa kā citās krievu emigrācijas apdzīvotajās valstīs. Līdz ar to krievu jauniešu organizāciju pamatmērķis nebija emigrācijai raksturīgā “pretošanās denacionalizācijai”, kaut gan nenoliedzami organizācijās tika akcentēta piederība krievu nacionālajai kultūrai, tradīcijām un reliģijai.

Krievu jauniešu organizāciju vidū īpašu vietu ieņēma kustības *Sokol* biedrības, kas bija vispopulārākās jauniešu organizācijas pirmskara posmā, to darbība aptvēra Dienvidslāviju, Čehoslovākiju, Franciju, Bulgāriju, Latviju, Poliju, Šveici, Ķīnu un ASV.¹⁶ *Sokol* kustība radās 1862. gadā Prāgā, tās idejisko tēvu loma pieder politiskajās un akadēmiskajās aprindās pazīstamiem čehiem – filozofijas doktoram Miroslavam Tiršam (*Miroslav Tyrš*) un Jindržiham Fugneram (*Jindřich Fugner*). Kustības ideoloģijas stūrakmeņi bija čehu nācijas vienošana, garīgā, tikumiskā un fiziskā jaunatnes audzināšana. Mērķu sasniegšanai tika izstrādāta īpaša fizisku vingrinājumu sistēma, savukārt audzināšanas jomā tika organizētas izglītojošas lekcijas, kurās akcentēta nacionālā piederība. Pēc savas būtības šī bija nacionāla kustība, vērsta uz mērenu ideoloģisku pretošanos ģermanizācijai Austroungārijas impērijas vidē. Ātri vien *Sokol*

idejas guva plašus panākumus Galīcijā, Slovēnijā, Serbijā, Horvātijā un citās slāvu apdzīvotajās Balkānu valstīs, transformējoties par slāvu tautu vienojošo kustību ar zināmām panslāviskajām tendencēm.¹⁷

Ņemot vērā Krievijas impērijas radnieciskās attiecības ar citām slāvu tautām, kustība guva plašu piekrišanu impērijā jau 19. gadsimta nogalē, taču pirmā oficiālā *Sokol* biedrība tika nodibināta 1907. gadā Tbilisi. Šī kustība kā nācijas fiziskās un garīgās nostiprināšanās elements kļuva īpaši aktuāla pēc 1905. gada revolūcijas un impērijas sakāves Krievu-japāņu karā. Tajā demonstratīvi iestājās Ministru prezidents Pjotrs Stolipins (*Petr Stolypin*) ar dēlu, vēlāk Nikolajs Sultans Krim-Girejs (*Nikolaj Sultan Krym-Girej*), organizāciju darbību pozitīvi vērtēja arī imperators Nikolajs II (*Nikolaj II Romanov*). Pirmais pasaules karš un pilsoņu karš, kā arī vēlākie notikumi apstādināja kustības dzīvi Krievijā, līdz 1923. gadā pēc Karla Radeka (*Karl Radek*) un Nikolaja Buharina (*Nikolaj Buharin*) iniciatīvas *Sokol* darbība tika aizliegta, turpmākā kustības darbība norisinājās tikai emigrācijā.

1921. gadā krievu *Sokol* kustība atsāka darbību, nodibinot biedrību Prāgā. 1922. gadā tika nodibināta biedrība Serbu un Horvātu Karalistē – Zemunus pilsētā. 1923. gadā Prāgā tika nodibināta organizācija *Emigrantskij Sojuz Russkogo Sokolstva za granicej* (Krievu *Sokol* emigrācijas savienība ārzemēs), ko vēlāk pārdēvēja par *Sojuz Russkogo Sokolstva* (SRS) (Krievu *Sokol* savienība). Vēlāk SRS tika uzņemta vispārējā Slāvu *Sokol* savienībā.¹⁸ 1929. gadā organizācijas iekšienē notika šķelšanās, tās rezultātā SRS sadalījās divās nometnēs ar centriem Prāgā un Belgradā. 1932. gadā referendumā tika nobalsots par SRS centra pārcelšanu uz Belgradu bijušā Krievijas armijas pulkveža Romana Dreilinga (*Roman Drejling*) vadībā. Prāgas centra jurisdikcijā palika trīs organizācijas, kas neatzina

Belgradas centra likumību.¹⁹ Abu centru starpā bija vērojamas stipras ideoloģiskas domstarpības. Prāgas organizācija bija mērena, drīzāk apolītiska pretstatā virsnieku vadītajai un kareivīgi politizēti noskaņotajai Belgradai, kuras pakļautībā nonāca lielākais organizāciju skaits.

Sokol struktūras uzbūve balstījās uz piramīdas principu, tās pamatu veidoja biedrības. Noteikts biedrību skaits (no 10 līdz 140 biedrībām) veidoja apgabalus. Vienā valstī trīs un vairāk biedrības veidoja novadu. Apgabalu kopas iekļāvās savienībā, kas bija augstākais pārvaldes orgāns un vainagoja piramīdas smaili. Pēc šādiem principiem darbojās visas sešas slāvu *Sokol* savienības, kuru skaitā ietilpa: Krievu *Sokol* savienība, Čehoslovāku *Sokol* savienība, Dienvidslāvijas *Sokol* savienība, Polijas *Sokol* savienība, Bulgārijas *Junak* savienība, Lužickas serbu *Sokol* savienība. Slāvu *Sokol* savienības bija apvienotas Slāvu *Sokol* savienībā prezidija vadībā. Prezidija sastāvā ietilpa katras nacionālās savienības pārstāvji.

Noteiktā vietā dzīvojošie dalībnieki veidoja biedrību, jaunizveidotajai biedrībai bija jāiztur sešu mēnešu pārbaudes laiks, pēc kura tika lemts, vai tā ir dzīvotspējīga un spēs veiksmīgi veikt uzticētos uzdevumus. Biedrībai bija nepieciešams nodrošināt pienācīgu funkcionēšanu dažādām vecuma grupām, patstāvīgi uzturēt organizācijas telpas ar pienācīgi ekipētu sporta zāli un nodarbību klasēm. *Sokol* dalībnieki cits citu sauca par “sokolieņiem”, uzrunājot par brāļiem un māsām.²⁰ Organizācijā darbojās vairākas vecuma grupas: 6–14 gadus veci “sokoljata” (“sokolēni”), 14–18 gadus veci pusaudži “sokolī” un pieaugušie “sokolī” no 18 gadu vecuma. “Sokolu” terminoloģijā organizāciju ar 22 un vairāk dalībniekiem sauca par biedrību jeb “sokolņū”, savukārt biedrību, kuras dalībnieku skaits bija mazāks par 22 cilvēkiem, sauca par

“gņezdo” (“ligzdu”).²¹ Organizācijām bija vairāki lozungi un devīzes, starp kuriem dominēja: “Muskuļos spēks, sirdī drosme, domās dzimtene!”²²

Paradoksāli, bet Latvijā *Sokol* tradīciju iesācēju loma pieder nevis slāvu tautību pārstāvjiem, bet gan latviešu nacionālajai jauniešu organizācijai “Latvijas Vanagi”, kas bija nodibināta 1921. gadā Valmierā. Brīvības cīņu dalībnieku veidotās organizācijas ideoloģijas stūrakmeņi bija fiziskā, garīgā un sākumā arī militārā jaunatnes audzināšana, kur fiziskā attīstība balstījās uz M. Tirša vingrinājumu sistēmu. 1932. gadā biedrība piedalījās IX *Sokol* salidojumā Prāgā un arī turpmāk uzturēja draudzīgus sakarus ar slāvu *Sokol* biedrībām Latvijā un Eiropā.^{23, 24}

Starpkaru laikā Latvijā darbojās divi ievērojami *Sokol* organizāciju centri Rīgā un Daugavpilī, kā arī no tiem neatkarīga neliela biedrība Liepājā. Rīgas centrā dažādos laika posmos darbojās Jaunlatgales un Jelgavas biedrība, bet Daugavpils paspārnē – Rēzeknes, Ludzas un Jēkabpils nodaļas, kā arī dažas sīkas apakšnodaļas.

Sokol biedrība Daugavpilī

Krievu *Sokol* pirmsākumi Latvijā ir meklējami Daugavpilī, kur vairāki vingrošanas biedrības *Bogatirj* (“Spēkavīrs”) dalībnieki ārstu Borisa Zubareva un Sigizmunda Vasiļevska vadībā nolēma dibināt *Sokol* biedrību *Bogatirj* paspārnē. Jāatzīmē, ka S. Vasiļevskis, mācoties Prāgas tehnikumā, iestājās un darbojās *Sokol* rindās, tādēļ, atbraucis uz dzimteni, spēja sniegt vērtīgus padomus biedrības dibināšanā. 1928. gada 24. novembrī tika izstrādāts nolikums un nodibināta valde Aleksandra Solovjova, B. Zubareva un S. Vasiļevska vadībā. Šis datums arī tika uzskatīts par biedrības dibināšanas dienu.

Organizācijas darbība vērsās plašumā, irētās telpās tika nodibināta bibliotēka, rīkotas *Sokol* kustību popularizējošas lekcijas, filmu izrādes un, protams, vingrošanas nodarbības, kā arī izdotas vairākas brošūras.²⁵ Nākamajos gados fizisko aktivitāšu jomā nāca klāt paukošanās, paplašinājās vingrinājumu spektrs. Katru vasaru norisinājās ritenbraucēju sacikstes (parasti maršrutā Daugavpils–Maļinovka), šaha un dambretes sacensības. IV Daugavpils sporta svētkos biedrība tika apbalvota par sasniegumiem vingrošanā.

Garīgās izglītības aspektā ar vieslekcijām regulāri uzstājās mācītāji, skolotāji, kara veterāni un sabiedriskie darbinieki. Tā 1932. gada decembrī biedrību apmeklēja Eiropas emigrācijas aprindās plaši pazīstamais Pareizticīgās baznīcas priesteris, mūks un rakstnieks Ioans (Šahovskojs) (*Ioann Shahovskoj*), kura vieslekcija tika kupli apmeklēta. Par piemiņu cienījamais viesis uzdāvināja biedrībai svētā Jura ikonu.²⁶ Tika rīkoti krievu klasikas tematiskie vakari, organizēts dramatiskais pulciņš, kuris, vasarā rīkotas izbraukuma ekskursijas Latvijas un Igaunijas teritorijā, uz Pjuhticas un Pečoru klosteri. Būdams ārsts, biedrības vadītājs B. Zubarevs vadīja medicīniskās tematikas lekcijas, bet citās izglītojošās nodarbībās tika analizēti dažādi globālie notikumi, kā, piemēram, revolūcijas Krievijā, notikumi Eiropā, PSRS fenomens un citi. Biedrības darbības sākumposmā tika ierosināta žurnāla *Russkij Sokol* (“Krievu Sokol”) izdošana, izveidoti pirmo numuru maketi, tomēr dažādu apstākļu dēļ turpmākie soli netika īstenoti, šajā ziņā biedrības darbība aprobežojās ar dažu bukletu un nelielu grāmatu izdošanu. Žurnāla tapšanā piedalījās Aleksejs Ionovs (*Aleksej Ionov*), kurš vēlāk kļuva par mācītāju un Otrā pasaules kara laikā darbojās Pleskavas Pareizticīgajā misijā, būdams Ostrovas un Gdovas prāvests.²⁷

Sabiedriskās darbības jomā organizācija piedalījās Krievu kultūras dienas pasākumos, Brīvības cīņu atceres gadadienās, Latvijas neatkarības svētkos un citos pasākumos. *Sokol* darbībā īpašu vietu ieņēma kritušo kareivju piemiņas godināšana, kam biedrība pievērsa pastiprinātu uzmanību ne tikai atceres pasākumos, bet arī ikdienā, regulāri kopjot kapus.²⁸ Biedrību atbalstīja Čehoslovākijas konsuls, kurš labprāt dalījās pieredzē *Sokol* darbības organizēšanā. Organizācijas darbībā piedalījās arī Latvijas Pareizticīgās baznīcas virsbīskaps Jānis (Pommers), organizējot vienreizējo pabalstu 200 latu apmērā no Latvijas Kultūras fonda grāmatu iegādei. Ikgadējās biedrības jubilejas svinības tradicionāli iesākās ar dievkalpojumiem Borisoglebskas katedrālē un turpinājās ar kultūras pasākumiem un vingrotāju izrādēm.

1930. gada oktobrī biedrības delegācija piedalījās *Russkij Sokol* (“Krievu Sokol”) organizācijas dibināšanā Rīgā, tā tika atzīmēta ar svinīgo dievkalpojumu Kristus Piedzimšanas katedrālē un viesu vakaru Krievu klubā.²⁹ Abu organizāciju starpā ilgtermiņā izveidojās brālīgas attiecības, norisinājās draudzīgas vizītes, vieslekcijas, kopējas vingrotāju uzstāšanās, savstarpējās sacensības, draudzīgi pasākumi un cieša sadarbība. Attiecības bija tik tuvas, ka Rīgas biedrības no Daugavpils *Sokol* ar nelielām izmaiņām pārņēma tās nolikumu, formas un karoga paraugus.³⁰

1933. gadā tika nodibināta biedrība Rēzeknē ar valdi Nikolaja Lobovikova vadībā. Pēc dažiem mēnešiem tika atvērta biedrība Solostovkas ciemā, tas bija pirmais mēģinājums ieviest *Sokol* kustību zemnieku vidē. Nākamajā gadā biedrība nodibināja “ligzdu” Jekabpilī, Krievu izglītošanas biedrības paspārnē. Kopumā Daugavpils *Sokol* biedrībai bija vērojama lēna augšanas tendence, 1938. gadā sasniedzot 210 cilvēkus Daugavpilī un 147 biedrus Rēzeknē.³¹

Biedrības ienākumus veidoja biedru maksas, ziedojumi, kā arī ieņēmumi no publiskajiem pasākumiem un loterijām. Noteiktā iestāšanās maksa bija 1 lats pilngadīgajiem biedriem, 50 santīmu pusaudžiem, skolēniem par iestāšanos nebija jāmaksā. Noteikta gada biedru nauda: 2 lati pilngadīgajiem biedriem, 1 lats pusaudžiem un 50 santīmu skolēniem.

1932. gada vasarā B. Zubareva vadīta delegācija apmeklēja IX *Sokol* salidojumu Prāgā, kur līdzās citiem pārstāvjiem viņš tikās ar Čehoslovākijas prezidentu, apmeklēja Latvijas vēstniecību, piedalījās vainagu nolikšanā pie M. Tirša kapa un citos svinīgajos pasākumos.³² Daugavpils *Sokol* līdzās Rīgas *Sokol* biedrībai pakļāvās Belgradas centram, līdz ar to pārņemot tā reglamentēto nolikumu. Kā jau minēts, pēc Daugavpils *Sokol* parauga tika sastādīts arī Rīgas *Sokol* nolikums ar nelielām korekcijām.

Saskaņā ar nolikumu organizācijas mērķis bija tikumiska un fiziska krievu tautas attīstība *Sokol* garā. Par biedriem varēja būt abu dzimumu slāvi, kas bija sasnieguši 18 gadu vecumu, ar neaptraipītu reputāciju. Kaut gan organizācijas bija izteikti nacionālas, tās pasvītvoja savu politiski neitrālo raksturu, līdz ar to politisko organizāciju biedriem bija liegts stāties *Sokol* biedrībās. Iestājoties biedrībā, kandidātam bija jāsniedz pieteikums biedrības valdei ar divu aktīvu biedru ieteikumiem. Ja valde pieņēma apstiprinošu lēmumu, kandidātam tika noteikts pārbaudes laiks, kas parasti ilga sešus mēnešus. Atkarībā no situācijas valde varēja saisināt vai, tieši pretēji, pagarināt pārbaudes laiku. Ja pārbaudes laiks tika veiksmīgi izturēts, kandidātam bija jādod zvērests, pēc kura tas kļuva par pilntiesīgu biedru ar tiesībām nēsāt formas tērpu un krūšu nozīmi, piedalīties un balsot sapulcēs, vēlēties un tikt ievēlētam.³³ Biedru pienākumi balstījās uz rūpēm par *Sokol* dalībnieku godu, pienācīgu uzvedību,

tradīciju ievērošanu, savlaicīgu biedru naudas nomaksu. Biedrības rindas varēja atstāt brīvprātīgi vai piespiedu kārtā par nekārtīgu biedru naudas nomaksu, rupjiem statūtu pārkāpumiem un par darbību, kas skar *Sokol* godu. Izslēgts no vienas biedrības, par vainīgo atzītais zaudēja tiesības stāties citās *Sokol* biedrībās. Katra biedra izslēgšanas gadījums tika izskatīts atsevišķi sēdē, un lēmums pieņemts kopējā balsojumā pēc vairākuma principa.³⁴

Biedrības pārvalde tika balstīta uz demokrātiskiem principiem, to īstenoja biedru pilnsapulce un valde. Biedru pilnsapulce sastāvēja no pilntiesīgiem biedriem, kuri, pulcējoties reizi gadā, ievēlēja valdi – astoņus locekļus un trīs kandidātus, vēlāk Rīgas biedrības nolikumā tika veiktas izmaiņas un valde sastāvēja no 12 locekļiem un trīs kandidātiem. Pilnsapulcē ievēlēja amatpersonas: valdes vecāko (jeb priekšsēdētāju), viņa vietnieku, priekšnieku, priekšnieci un audzinātāju. Pārējo triju amatu sadalīšanu (sekretārs, kasieris, saimniecības pārzinis) noteica valde. Pilnsapulce bija augstākais varas orgāns, bez kura valde nebija tiesīga pieņemt fundamentālus lēmumus. Tā tika sasaukta vienreiz gadā valdes ievēlēšanai, bet atsevišķos gadījumos varēja tikt sasaukta arī ārpus laika, ja par sasaukšanu nobalsoja ne mazāk kā 20% pilntiesīgo biedru. Valde risināja ikdienas jautājumus, īstenoja biedrības operatīvo darbību un bija pakļauta pilnās biedru sapulces lēmumiem. Valdē varēja tikt ievēlētas tikai pilngadīgas (pēc tā laika standartiem vismaz 21 gadu vecas) personas. Tās darbības kontrolei pilnā biedru sapulcē ievēlēja revīzijas komisiju (fiskālās uzraudzības komisiju), kas veica auditus reizi gadā. Valdes sēdes tika sasauktas reizi mēnesī, īpašos gadījumos arī ārpus laika, ja par to sasaukšanu nobalsoja 1/3 valdes locekļu. Valdes sēde varēja notikt, piedaloties vismaz pusei tās locekļu.

Valdes darbību vadīja tās vecākais, vecākā vietnieks, priekšnieks, priekšniece, audzinātājs un sekretārs. Valdē ietilpa arī kasieris un saimniecības pārzinis. Biedrības vecākais atradās biedrības priekšgalā, sasauca un vadīja valdes sēdes, kā arī pārstāvēja organizāciju ārējos pasākumos. Viņa vietnieks palīdzēja vecākajam darbā un aizvietoja vecāko tā prombūtnes laikā. Priekšnieks un priekšniece vadīja vīriešu, sievietes, pusaudžu un skolēnu vingrojumus un publiskos priekšnesumus. Sekretārs pārzināja visus biedrības rakstu darbus un dokumentus, glabāja zīmogu, vēlāk Rīgas nolikumā zīmogs glabājās pie biedrības vecākā. Kasieris nodarbojās ar finanšu lietām, kā arī piedalījās ar finansēm saistītos pasākumos. Saimniecības pārzinis rūpējās par organizācijas inventāru un bija atbildīgs par inventāra grāmatas lietvedību. Biedrībai bija savs karogs, forma, nozīmes, kas tika apstiprinātas Iekšlietu ministrijā un ko publiskās vietās drīkstēja nēsāt tikai īpašos pasākumos ar Iekšlietu ministrijas atļauju.³⁵

Sokol biedrības Rīgā

1930. gada 18. septembrī Rīgā, sapulcējoties vairākiem domubiedriem, tika noturēta biedrības *Russkij Sokol* dibināšanas sapulce Aleksandra Kuročkina (*Aleksandr Kurochkin*), Ivana Zavoloko (*Ivan Zavoloko*)³⁶ un Iljas Pinusa (*Il'ja Pinus*) vadībā.³⁷ 19. oktobrī Rīgas Kristus Piedzimšanas katedrālē norisinājās svinīgais dievkalpojums, vēlāk Krievu klubā (L. Ķēniņa ielā 1) tika sarīkota atklāšanas sapulce ar viesu vakaru, kurā piedalījās Čehoslovākijas, Dienvidslāvijas, Polijas sūtņi un Bulgārijas konsuls. Drīz biedrība uzsāka darbību Rīgā, Akas ielā 10, Rīgas pilsētas krievu ģimnāzijas telpās. Atbilstoši *Sokol* nolikumam tika ievēlēta arī valde. Par vecāko iecēla I. Pinusu, par vietnieku

A. Kuročkinu, par priekšnieku Viktoru Lebediču (*Viktor Lebedich*) un par audzinātāju I. Zavoloko. Ārsts A. Kuročkins bija īpaši godājamā biedra statusā, jo *Sokol* organizācijā darbojās vēl Krievijas impērijas laikā.³⁸ Jauno organizāciju atbalstīja arī Rīgas dome, 1931. gada 31. martā pēc Mihaila Krivošapkina (*Mihail Krivoshapkin*)³⁹ ierosinājuma šim mērķim tika atvēlēti 300 lati.⁴⁰ M. Krivošapkins bija viens no organizācijas dibinātājiem un vēlāk kļuva par *Sokol* biedrības vecāko. Drīz Rīgas *Sokol* biedrība tika uzņemta SRS rindās.

Tomēr ne viss organizācijas dzīvē gāja gludi, 1931. gada sēžu protokolos parādījās ziņojumi par ārkārtas sapulci saistībā ar finanšu izšķērdēšanu, kurā vainojams sekretārs Aleksandrs Beleišis-Balašovs (*Aleksandr Belejshis-Balashev*), rezultātā viņš tika izslēgts. Pieteikumu par izstāšanos iesniedza I. Zavoloko, pamatojoties uz "nenormāla stāvokļa" izveidošanos, tomēr pēc biedru lūguma biedrību neatstāja.⁴¹ Lai gan pastāvēja iekšējas domstarpības, *Sokol* turpināja uzņemto kursu un 1931. gada 31. jūnijā jaunie biedri nodeva pirmo zvērestu. Uzmanības vērts ir fakts, kas apliecina Latvijas *Sokol* organizāciju un citu valstu krievu *Sokol* biedrību ideoloģisko atšķirību iezīmes. Saņemot no SRS jaunu zvēresta tekstu, Rīgas biedrība akcentēja uzmanību uz faktu, ka definētais zvēresta saturs biedrībai nav pieņemams, jo ir iespējamas tā viltus interpretācijas vietējā kontekstā, līdz ar to zvēresta teksts tika izmainīts: "Brīvprātīgi iestājoties "Krievu Sokol" rindās, es pilnībā pieņemu Sokol ideju, "Krievu Sokol" pamatnostādnes un apņemos: būt uzticīgs dzimtenei, būt uzticīgs Sokol brālībai, būt uzticīgs slāvu tautām. Apsolos!"⁴² Minēto iemeslu dēļ Latvijas *Sokol* biedrību karogi, atšķirībā no krievu *Sokol* organizāciju karogiem citās valstīs, nebija Krievijas impērijas karoga veidā ne Rīgā, ne Daugavpilī. Protokolā aprakstīts šāds Rīgas organizācijas karogs: balts fons, vienā pusē zelta burtiem

Russkij Sokol v Rige (“Krievu Sokol Rīgā”), centrā liels piekūna attēls, otrā pusē centrā Sv. Jurijs. Sānos uzraksti: *V mishcah sila! V grudi otvaga! V misljah Rodina!* (“Muskuļos spēks! Sirdī drosme! Domās tēvzeme!”) un *Ni koristi, ni slavi!* (“Ne mantkāribai, ne slavai!”). Karogam bija zelta bārkstis, ozolkoka kāts, ko vainagoja apzeltīta piekūna koka tēls, apkārt kātam bija apvītas divas lentes.⁴³ 1931. gada rudenī organizācija no krievu labdarības komitejas vadītājas Jeļenas Šilingas (*Elena Shiling*) saņēma piedāvājumu uzņemties rūpes par baznīcu *Vseh Skorbjasih Radostj* (Visu sērojošo iepriecinātājas Dievmātes baznīca) Lāčplēša ielā 108. Organizācijas biedri vienbalsīgi atbalstīja šo priekšlikumu un nolēma nodrošināt malkas sagādi, kurināšanas un uzkopšanas dežūras, kā arī ar laiku izveidot baznīcas kori, kurā piedalītos *Sokol* biedri.⁴⁴ Pirms tam vairākus gadus baznīca nedarbojās, kamēr rūpes par to pārņēma labdarības komiteja, un 1931. gada 31. oktobrī tajā tika atjaunoti dievkalpojumi. Darbības atjaunošana bija pieskaņota *Sokol* gada jubilejas svinībām, kas tika uzsāktas ar dievkalpojumu *Sokol* biedra mācītāja Dmitrija Zaharova (*Dmitrij Zaharov*),⁴⁵ kā arī tēvu Jāņa Jansona un Pētera Bērziņa vadībā.⁴⁶ Kopumā *Sokol* organizāciju darbībā katrs mācību gads, biedrību jubilejas, pārvākšanās jaunās telpās un citi zīmīgi notikumi (nerunājot par baznīcas un *Sokol* aizbildņa Sv. Jura svētkiem) iesākās ar dievkalpojumu.

Lai rūpētos par kultūru un izglītību, organizācijā regulāri tika noturētas lekcijas par garīgām un vēstures tēmām. Par biedru audzināšanu tika iecelts cilvēks, kam tā bija sirdslieta, – I. Zavoloko. 1931. gada 2.–5. martā biedrība organizēja krievu emigrācijas pasaules spidekļa, profesora I. Iljina vieslekcijas, kuras tika kupli apmeklētas un sniedza ne tikai lielu gandarījumu, bet arī materiālus ienākumus biedrībai.⁴⁷ I. Iljins vairākkārt viesojās Rīgā,

un par šo reizi ir saglabājusies un vēlāk, 1931. gada 10. maijā, publicēta vēstule Nadeždai Kramaržai (*Nadezhda Kramarzh*):

*“Marta pirmajā pusē esmu uzstājies Rīgā, lasot četras lekcijas un divus referātus. Izveidojās ārkārtīgi karsta atmosfēra; tur krievu cilvēki sevi sajūt kā savā zemē, nevis emigrantu statusā. Parīzē krievi ir pelēki, kā no gumijas, tiem nekas neinteresē, uzņem ar skeptisku smīnu, un ir grūti tos iedvesmot. Nekas mani nenogurdina vairāk kā auksta auditorijas vienaldzība. Jūties nevis kā degoša lāpa, bet gan kā kūpoša ogle purva dūņās.”*⁴⁸

Nākamajos gados organizācijas darbība attīstījās kā biedru, tā arī aktivitāšu ziņā. Tika organizēta dāmu (patronešu) komiteja, kuru vidū bija sabiedrībā zināmās sievietes: krievu sieviešu ģimnāzijas īpašniece Olimpiāda Ļišina (*Olimpiada Lishina*), M. Krivošapkina sieva, Saeimas deputāta Miletija Kallistratova (*Miletij Kallistratov*) sieva un citas personas.⁴⁹ Biedrība regulāri rikoja loterijas, viesu vakarus un citus pasākumus. Viesu vakaros raksturīgie sporta paraugdemonstrējumi mijās ar kultūras programmu – tika rīkoti dzejoļu lasījumi, orķestra koncerti, atskaņotas romances un pat operu ārijas dažādu viesu izpildījumā. Siltajos mēnešos tika uzsākta ikgadēja tradīcija pasākumus rīkot pilsētas parkos ar izstrādātām izklaides programmām. Piemēram, 1933. gada maijā Katoļu dārzā tika organizēts publiskais pasākums ar bufeti, tējas galdiem, saldējuma kiosku, fotogrāfēšanās standu, teātri bērniem un bērnu spēlēm muzikālajā pavadījumā. Šajā pasākumā vien organizācijas peļņa bija 408 lati.⁵⁰ Par tradīciju kļuva labdarības pasākumi trūcīgajiem, to laikā tika vākti naudas ziedojumi un mantas, kā arī ziemā organizētas eglītes trūcīgajiem krievu bērniem.⁵¹ Pēc vecākā iniciatīvas organizācijā bija izveidots darbā iekārtošanas birojs un

palīdzības kase trūcīgajiem vai nelaimē nonākušajiem biedriem.⁵² Paplašinājās arī izglītojošā darbība – tika organizēta kultūras un izglītības nodaļa, kā arī bibliotēka. Pēc *Sokol* tradīcijām biedrība regulāri piedalījās Pirmā pasaules karā kritušo krievu kapu kopšanā Iksķilē. Tika organizēta arī biedrības aizbildņa Sv. Jura ikonas gleznošana un biedru nozīmes izgatavošana.⁵³ Turpinājās brālīgas attiecības ar Daugavpils *Sokol* biedrību, savstarpējas vizītes un kopīgas uzstāšanās. Tika nodibināts *Sokol* drauga statuss, kas bija paredzēts ikvienam cilvēkam ar neaptraipītu reputāciju, kurš vēlējas atbalstīt biedrību.⁵⁴ Šī institūcija deva ievērojamu finansiālu labumu, organizācijas budžetā 1932. gadā vien ienesot 100 latus.⁵⁵ Par tradīciju kļuva ikgadējā dalība Krievu kultūras dienās un Latvijas neatkarības svētku svinībās, kur biedrība piedalījās līdzās krievu skautu nodaļām.

1932. gada oktobrī pēc biedrības vecākā iniciatīvas bija nodibināta “ligzda” Jaunlatgalē, sabiedrībā pazīstamā Borisa Bekleševa (*Boris Bekleshev*) vadībā, priekšnieka amatā ieceļot folkloras krājēju un rakstnieku Ivanu Fridriku (*Ivan Fridrik*). 1932. gada rudenī tika nodibināta neatkarīga Liepājas *Sokol* organizācija, kuras vadītājiem plašas konsultācijas sniedza Rīgas brāļi.⁵⁶ 1933. gadā *Russkij Sokol* filiāle uzsāka darbību arī Jelgavā. Pēc 1934. gada maija notikumiem turpmākajos gados organizācija piedalījās apvērsuma jubilejas svinībās, bet 1935. gada 11. novembrī Brīvības pieminekļa atklāšanā.⁵⁷ 1932. gada vasarā kopā ar Daugavpils organizāciju *Russkij Sokol* delegācija piedalījās IX vispārējā “sokolu” salidojumā Prāgā.

Sporta aktivitāšu jomā tika organizētas volejbola un basketbola sekcijas, biedrība iestājās arī Latvijas Basketbola savienībā.⁵⁸ Fiziskās audzināšanas jomā vingrošanas nodarbības norisinājās trīs reizes nedēļā pusaudžiem un pieaugušajiem, kā arī divreiz nedēļā “sokolēniem”. Biedrs, kurš

sasniedza 30 gadu vecumu, bija atbrīvots no obligāta nodarbību apmeklējuma.

Attiecībā uz *Sokol* dalībnieku sociālo statusu un nodarbošanos pieaugušo pilntiesīgo biedru vidū aina bija visnotaļ dažāda. Biedrībā darbojās strādnieki, mediķi, skolotāji, amatnieki, studenti, militārās jomas pārstāvji, pārsvarā ar vidējo un vidējo speciālo izglītību. Kā redzams, *Sokol* bija demokrātiska, nacionāla biedrība, tā nešķīroja cilvēkus pēc sociālā statusa un izglītības līmeņa, organizācijas atlases kritērijs bija piederība krievu tautībai. Iestāšanās maksa biedrībā bija 1 lats un biedru nauda – 1 lats gadā pieaugušajiem, 0,75 lati pusaudžiem un 0,5 lati skolēniem.⁵⁹

1932. gadā par organizācijas vecāko ievēlēja Nikolaju Ļišīnu (*Nikolaj Lishin*), kurš bija viens no organizācijas dibinātājiem, ekspresīvs un valdonīgs cilvēks. Pārņemot vadības grožus, N. Ļišīns vadīja biedrību vairāk nekā divus gadus, un viņa laikā *Russkij Sokol* Rīgā piedzīvoja būtiskas izmaiņas. Cik noprotams, iekšējā rīvēšanās sākās vēl pirms tam, kad N. Ļišīns ieņēma amatu valdē, tā saasinājās, viņam kļūstot par biedrības vadītāju, un ātri pārauga konfliktā ar audzinātāju V. Ļebediču.⁶⁰ Vasarā N. Ļišīns apmeklēja SRS salidojumu Prāgā un, atgriezies no tā, uzstājās ar plašu referātu, kurā skaidroja SRS šķelšanās būtību, pilnībā atbalstot Belgradas centra pozīciju. Pēc mēneša notika sapulce, kurā nobalsoja par *Russkij Sokol* Rīgas biedrības pārreģistrāciju Belgradas centrā. Drīz nesaskaņas sasniedza apogeju – 21 biedra grupa demonstratīvi atstāja valdes sapulci un izstājās no biedrības, motivējot savu aiziešanu ar neiespējamību sadarboties ar biedrības vecāko. Uz to N. Ļišīns atbildēja ar liegumu atkārtoti stāties organizācijas rindās. Opozicionāru starpā bija audzinātājs Aleksandrs Trojslits (*Aleksandr Trojslit*),⁶¹ kā arī citi esošās un iepriekšējās valdes locekļi. Avīzē *Segodnja* tika publicēts opozicionāru raksts, izstājušos biedru vārdā tika ziņots,

ka biedrībā lietotas vardarbīgas, stingras pavēles, bet vadītāja mantkārīgās tieksmes nogalinājušas brīvo gribu un “sokolu garu”. Biedrībā tikusi kultivēta “*bezierunu vergu paklausība, valdīja kazarmas gaisotne un pavēļu neapstrīdamības atmosfēra*”.⁶² Vēlāk sekoja vēstules Belgradas un Prāgas centriem ar situācijas skaidrojumu no katras puses. *Russkij Sokol* biedrība augusta sēdē apstiprināja brošūru izdošanu 500 eksemplāru lielā tirāžā, kurā tika atspoguļota tās oficiālā versija. Brošūras bija izplatītas krievu sabiedrības redzamākajām personām, tām nosūtīt izdevumus pa pastu.⁶³

1932. gada 25. augustā bijušie *Russkij Sokol* biedri nodibināja jaunu organizāciju *Russkaja Sokolnja* (“Krievu Sokolņa”).⁶⁴ Jaundibinātās biedrības sapulces un nodarbības sākumā norisinājās izglītojošās biedrības *Rusj* telpās, vēlāk Rīgas pilsētas krievu ģimnāzijas telpās Akas ielā 10 vispirms A. Trojslita, pēc tam Sergeja Verbas (*Sergej Verba*) vadībā. Oktobrī biedrība tika uzņemta Prāgas centrā, kļūstot par vienu no tā nedaudzajiem biedriem. Neņemot vērā strīdu, organizācija uzturēja draudzīgas attiecības ar biedriem no *Russkij Sokol* un jau 1933. gada novembrī vēstulē Krievu nacionālajai apvienībai (KNA) apliecināja, ka nevēlas šķelties un būtu gatava apvienoties ar otru organizāciju, vienīgais nosacījums būtu N. Ļišina izstāšanās. Biedrība pieļāva KNA vidutāja lomu strīda kārtošanā.⁶⁵

Sabiedriskajā un iekšējā darbībā *Russkaja Sokolnja* balstījās uz *Sokol* tradīcijām un iepriekšējo pieredzi, līdz ar to tā maz atšķīrās no *Russkij Sokol* darbības. Abas biedrības piedalījās VI Latvijas olimpiādē, paukošanas sacīkstēs, kā arī Krievu kultūras dienu svinībās, organizēja labdarības pasākumus, piedalījās krievu karavīru brāļu kapu kopšanā Ikšķilē, ziedoja brāļu kapu pieminēkļa izveidošanai, kura meta projektu izstrādāja arhitekts Vladimirs Šervinskis (*Vladimir Shervinskij*).⁶⁶ Tika rīkotas

loterijas, kuru norisē bieži palīdzēja uzņēmēji (no organizācijas valdes draugu loka), kas nodrošināja mantisku segumu ar savu uzņēmumu precēm.⁶⁷

1934. gadā N. Ļišina darbība organizācijas iekšienē atkārtoti radīja nesaskaņas, kam par iemeslu bija N. Ļišina pretošanās *Russkaja Sokolnja* piedāvājumam apvienoties. Pēc garām diskusijām viņš nolēma aiziet atvaļinājumā līdz nākamās valdes ievēlēšanai 1935. gada janvārī. Vēlēšanu rezultātā par vecāko kļuva M. Krivošapkins. Jaunais vecākais bija visnotaļ aizņemts cilvēks, viņš vienlaicīgi piedalījās vairākās organizācijās, kā arī strādāja pilsētas domē un nespēja pienācīgi veltīt laiku darbībai biedrības valdē, līdz ar to N. Ļišins saglabāja “pelēkā kardināla” lomu.⁶⁸

1936. gada 3. janvārī Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļa abām organizācijām nosūtīja norādījumu apvienoties vienā biedrībā ar kopējo nosaukumu *Sokol*. Kopējā sēdē *Sokolnja* apstiprināja vēlēšanas apvienoties, bet izvirzīja apvienošanās nosacījumus: *Russkij Sokol* bija jāizstājas no Belgradas centra, un apvienotajā organizācijā tika liegts piedalīties N. Ļišinam.⁶⁹ Par spīti viņa intrigām, konsolidācija guva panākumus un apvienotā organizācija uzsāka darbību 1937. gada janvārī. Acīmredzot N. Ļišins negribēja zaudēt pozīcijas, līdz ar to bija iesniedzis prasību pārskatīt viņa izslēgšanu, situāciju izšķirot neatkarīgā tiesā. Tomēr kopējā balsojumā pārskatīšanas jautājumu slēdza, nosūtīt iesniegumu Iekšlietu ministrijai.⁷⁰ 1938. gada 11. februārī saskaņā ar Ministru kabineta likumu par bezpeļņas biedrībām un to savienībām *Sokol* biedrība bija pārreģistrēta ar nosaukumu *Sokoli*.⁷¹

1938. gadā *Sokoli* biedru rindas sasniedza 350 dalībnieku skaitu, neskaitot Jelgavas filiāli ar 38 biedriem.⁷² Organizācijas darbībā bez ierastajiem pasākumiem izziņējās jauninājumi – tika organizēta paukošanas sekcija, biedrība piedalījās Latvijas

Paukotāju apvienības rīkotajās sacensībās, ka arī florešu cīņas meistarsacīkstēs Rīgā, iestājās Krievu nacionālajā savienībā, Latvijas Vingrošanas biedrībā, piedalījās Puškina dienu svinībās un pārvācās uz jaunām telpām Lāčplēša ielā 76.

Sokol kustības biedrības Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Rēzeknē un Daugavpilī turpināja darbību līdz pat PSRS okupācijai, apliecinot sevi kā lielākās un populārākās krievu jauniešu organizācijas. Padomju okupācija pārvilkta svītru visu krievu sabiedrisko organizāciju darbībai Latvijā, tika likvidētas arī *Sokol* biedrības, represējot lielāko vadītāju daļu un *Sokol* dalībniekus turpmāk turot aizdomās par potenciāli pretvalstisku nostāju.

Sokol un “monarhisms”

Latvijas Republikas valdība (līdz ar to arī policijas Politiskās pārvaldes aparāts) pastiprināti pievērsa uzmanību monarhistiskajiem noskaņojumiem, organizācijām, kā arī jebkādiem sabiedriskajiem veidojumiem un strāvojumiem, kuros varētu saskatīt minētās tieksmes. Salīdzinājumā ar Rietumeiropas krievu emigrantu apdzīvotajām valstīm Latvijā bija vērojama krietni citādāka aina. Rietumeiropā emigrācijas nogaidošais revanša raksturs nenozīmēja draudus valsts drošībai, taču Latvijas Republikā situācija tāda nebija. “Vienotās un nedalāmās” Krievijas ideja emigrantu loloātās restaurācijas programmā paredzēja arī “limitrofu” valstu inkorporāciju atdzimušajā impērijā – tas, protams, Latvijas Republikas valdībai bija absolūti nepieņemami, līdz ar to monarhistiskās tieksmes tika uzvertas ar uztraukumu un bažām.

Latvijas kontekstā Politiskās pārvaldes aparāts monarhisma atbalstītāju kategorijā iekļāva ne tikai monarha varas atjaunošanas piekritējus jēdziena klasiskajā izpratnē, bet arī visus pretlielnieciski noskaņotos

iedzīvotājus, kas cerēja uz komunistiskās Krievijas krahu un pauda savu politisko pozīciju. Pēc ideoloģiskās nostājas šajā kategorijā iederējās lielākā daļa krievu emigrācijas (pēc būtības politiskie bēgļi), kas sapņoja par PSRS iekārtas gāšanu un Krievijas atdzimšanu.

Jauniešu organizāciju vidū arī kustības *Sokol* biedrības to nacionālā rakstura un vadītāju pagātnes dēļ nonāca aizdomīgo organizāciju kategorijā. Kaut gan kustības ideoloģija paredzēja apolitisku nostāju (“*Līdztekas nav ne monarhistiskas, ne republikāniskas. Mūsu darbība ir nevis partijas, bet visas tautas labā un šajā ziņā stāv pāri laicīgajām domstarpībām*”⁷³), politiskās pārvaldes aparātam šajā sakarā bija citi uzskati, kam bija arī zināms pamatojums. N. Ļišins⁷⁴ tika pieminēts dažādos politpārvaldes ziņojumos kā *Bratstvo Russkoj Pravdi* (BRP) (Krievu taisnības brālība)⁷⁵ vai *Nacional'no Trudovoj Sojuz Novogo Pokolenija* (NTSNP) (Jaunās paaudzes nacionālā darba apvienība)⁷⁶ biedrs. Par viņa personu izrādīja interesi arī PSRS varas orgāni.⁷⁷ Daugavpils *Sokol* vadītājs B. Zubarevs⁷⁸ arī skaitījās minētajām organizācijām tuvu stāvošs cilvēks un kvēls monarhists. Jaunlatgales nodaļas vadītājs B. Bekleševs,⁷⁹ Rēzeknes nodaļas valdes loceklis Konstantīns Leimanis un vairāki *Sokol* biedri bija izteikti pretlielnieciski noskaņoti, daži pat bijuši saistīti ar minēto organizāciju darbību, tomēr *Sokol* biedrības tas neatspoguļojās tālāk par “*Krievijas armijas disciplīnu, ar “goda atdošanu” visiem valdes locekļiem un nostāšanās ierindā”* vai “*bezierunu disciplīnu ar negatīvām sekām par komunistisku vai propadomisku uzskatu paušanu*”.⁸⁰

Latvijas republikas teritorijā 20.–30. gados darbojās vairākas pretlielnieciskās organizācijas (ievērojamākās no tām bija minētās BNP un NTSNP), bet, par spīti skaļi definētajai ideoloģijai un ambīcijām, to darbība nevainagojās ar vērā ņemamiem

panākumiem, kaut gan piesaistīja vērīgu politpārvaldes uzmanību. It īpaši liela ažiotaža tika sacelta 1932. gadā Latvijas un PSRS attiecību kontekstā. Tobrīd starp abām valstīm norisinājās sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu un tirdzniecības līguma pagarināšanu. Cenšoties uzspiest savus nosacījumus tirdzniecības līguma ietvaros, PSRS Latvijas valdībai inkriminēja simpātijas radikālo monarhistisko organizāciju jomā.⁸¹ Saspringto situāciju sarežģīja PSRS iesniegtais memorands – nota ar īpaši bīstamu baltgvardu sarakstu, to starpā figurēja arī *Russkij Sokol* vecākais N. Ļišins, kurš bija aprakstīts kā aktīvs BNP biedrs, kas *Sokol* rindās nodarbojās ar jaunu biedru vervēšanu.⁸² Šajā sakarā Aivars Stranga raksta:

*“Latvijai nebija citas izejas kā izskatīt PSRS memorandu ne tikai tāpēc, ka bez tā nebija iespējams turpināt pārrunas, bet arī tādēļ, ka Maskavai bija tiesības to pieprasīt pēc 1920. gada miera līguma. Līgums nepieļāva vienas valsts teritorijā tādu spēku eksistenci un darbību, kuri varētu būt naidīgi otrajai valstij. Tomēr šo nosacījumu konsekventi nepildīja Maskava, ļaujot PSRS darboties Latvijas Komunistiskajai partijai, kuras mērķos bija Latvijas neatkarības iznīcināšana un inkorporācija PSRS sastāvā, turklāt Maskava arī līdzfinansēja komunistu darbību Latvijā.”*⁸³

Šo noskaņojumu iespaidā organizāciju biedru un tiem tuvu personu mājās tika veiktas kratīšanas (kas nedeļa nekādus rezultātus), kā arī tika apcietinātas dažas personas, kuras pierādījumu trūkuma dēļ drīz atbrīvoja.⁸⁴

Pēc 1932. gada uzplaukuma Latvijas varas orgānu interese par monarhistisko organizāciju darbību norima, otro vilni piedzīvojot 1934. gadā. Aģentūras ziņojumos konstatētās “nacionālisma, monarhisma un panslāvisma” izpausmes drīzāk

bija nostalgija un bijušo Krievijas armijas kaujas virsnieku uzskatu paušana, nevis slepenu organizāciju darbība *Sokol* aizsegā saistībā ar plānotām pretpadomju diversijām.⁸⁵ N. Ļišina izvēle par labu Belgradas centram drīzāk skaidrojama nevis ar izteikto monarhistisko noskaņu, bet gan ar Prāgas centra apšaubāma rakstura darbību, turklāt par labu Belgradai nobalsoja vairākums krievu *Sokol* biedrību. Iedziļinoties asākajā konflikta fāzē Rīgas organizāciju starpā, *Sokolnja* dzēlīgajā skaidrojumā nav minēta nekāda pagrīdes monarhistiska darbība organizācijas iekšienē, kas noteikti tiktu pieminēta (kompromitējot viņu ienīstā N. Ļišina personību), ja tāda tiešām būtu vērojama, jo šajā laika posmā abas organizācijas neskopojās ar savstarpējiem diskreditācijas mēģinājumiem.⁸⁶

Neņemot vērā Valsts politiskās pārvaldes bažas, autoritārā valdība nejaucās *Sokol* darbībā (tajā pašā laikā slēdzot vairākas citas krievu sabiedriskās organizācijas), lai gan tas, bez šaubām, notiktu, ja organizāciju darbībā būtu vērojami konkrēti draudi valsts drošībai. Iejaukšanos piedzīvoja minētā biedrību apvienošanas procedūra, pārreģistrēšanās (saskaņā ar vispārējo Latvijas likumdošanu) un formas valkāšana, kas tika ierobežota, bet organizācijas pamatnostādnes un nacionālie principi palika neskarti, ko apliecina vairāki nolikumi (1930.,⁸⁷ 1933.,⁸⁸ 1936.⁸⁹ un 1938.⁹⁰ gadā). Biedrības ievēroja Latvijas īpatnības un (atšķirībā no pārējām krievu SRS biedrībām) neizmantoja Krievijas impērijas karogu, zvērestu un citus atribūtus, ko Latvijas Republikas kontekstā varētu traktēt kā monarhisma pazīmes.

Secinājumi

No *Sokol* kustības starptautiskā rakstura aspekta ir iespējams aplūkot krievu iedzīvotāju īpatnības Eiropas un Latvijas

kontekstā. Latvijas Republikā biedrību darbība atspoguļoja krievu minoritātes sabiedrisko dzīvi, noskaņojumu un dalību valsti satricinošos politiskajos procesos. Baltijas republikās *Sokol* kustība bija unikāla un tikai Latvijas krievu minoritātei raksturīga parādība. Iespējams, tas ir skaidrojams ar ārkārtīgi intensīvu “Latvijas Vanagu” aktivitāti, kas bija pozitīvais piemērs un atklāja augstu sabiedrības interesi par līdzīga rakstura organizācijām. Viens no

noteicošajiem faktoriem biedrību izveidē ir dažu vadītāju gūtā pieredze, piedaloties *Sokol* organizāciju darbībā Krievijas impērijā un Čehoslovākijā. Kaut gan politpārvalde šīs organizācijas cieši uzmanīja un pauda bažas par izteiktām monarhistiskām tieksmēm, biedrību darbību tas neietekmēja. To apliecina ne tikai Politiskās pārvaldes policijas aģentu sniegto liecību analīze, bet arī biedrību darbība – tās netika slēgtas līdz pat 1940. gada okupācijai.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ MARK RAYEV. *Rossija za rubezhem: Istorija kul'tury russkoj jemigracii. 1919–1939.* Moskva 1994, s. 15.
- ² VLADIMIR ZHUKOV. *Russkaja jemigracija i fashizm: Stat'i i vospominanija.* Sankt-Peterburg 2011, s. 27.
- ³ MIHAIL SHKAROVSKII. *Aktual'nye problemy russkoj cerkovnoj jemigracii v XX veke: istoriograficheskie i istochnikovedcheskie aspekty.* B.v. 2012, s. 45.
- ⁴ RAYEV, *Rossija za rubezhem*, s. 20.
- ⁵ PAVEL POLJAN. *Jemigracija: kto i kogda v XX veke pokidal Rossiju.* Moskva 2005. Pieejams: demoscope.ru/weekly/2006/0251/analit01.php (skatīts 01.03.2017.).
- ⁶ *Ibidem*, s. 28.
- ⁷ SERGEY BALMASOV. *Inostrannyj Legion.* Moskva 2004, s. 101.
- ⁸ ZHUKOV, *Russkaja jemigracija i fashizm*, s. 10.
- ⁹ MIHAIL GLAVACKIJ. *Filosofskij parohod: god 1922-j: Istorigraficheskie jetjudy.* Ekaterinburg 2002, s. 9–22.
- ¹⁰ MIHAIL OSORGIN. *Kak nas ujejali. Vremena.* Parizh 1955. Pieejams: www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=6970 (skatīts 01.03.2017.).
- ¹¹ VASILIJ BORISOV. *Rossijskaja nauchnaja jemigracija pervoj volny.* Moskva 1993, s. 6–11.
- ¹² RAYEV, *Rossija za rubezhem*, s. 14.
- ¹³ *Sikāk sk.:* JURIJ KUDRJASHEV. *Rossijskoe skautskoe dvizhenie. Istoricheskij ocherk.* Arhangel'sk 1997; ARTEM DOMNIN. *Molodezhnye organizacii russkogo zarubezh'ja 20–30-yh gg. XX v.: Instucionalizacija, ideologija, dejatel'nost'. Ph. D. Moskovskij pedagogicheskij gosudarstvennyj universitet.* Moskva 2011; NIKOLAJ ZERNOV. *Russkoe Studencheskoe hristianskoe dvizhenie za rubezhom “Russkaja religiozno-filosofskaja mysl' XX veka”.* Sbornik statej pod redakciej N. P. Poltorackogo. Pittsburg 1975; SERGEJ PUCHKOV. *Politicheskij aktivizm molodjozhi zarubezhnoj Rossii (1920–1930-h gg.).* Moskva 2004; DMITRIJ KARGAPOL'CEV. *Sojuz Mushketerov v Man'zhurii (1924–1938 gody).* Novosibirsk 2009; VIKTOR GOLDIN. *Soldaty na chuzhbine. Russkij obshhe-voinskii sojuz, Rossija i Russkoe Zarubezh'e v XX–XXI vekah.* Arhangel'sk 2006; VIKTOR KOSIK. *Molodaja Rossija: Variacii na temu nacionalizma v marshah jepohi.* Moskva 2013.
- ¹⁴ *Sikāk sk.:* *Osnovy Russkogo Sokol'stva.* Belgrad 1935; ALEKSANDR OKOROKOV. *Molodezhnye organizacii russkoj jemigracii (1920–1945).* Moskva 2000; VOL'FGANG AKUNOV. *Divizija SS “Viking”. Istorija Pjatoj tankovoj divizii vojsk SS. 1941–1945 gg. Prilozhenie nr. 1 RNO: Russkie dobrovol'cy v sostave divizii Viking.* Moskva 2006; NIKOLAJ BERDJAEV. *Znachenie Russkogo*

- Hristianskogo Dvizhenija. Parizh 1993; LJUDMILA KLIMOVICH. Narodno-trudovoj sojuz rossijskih solidaristov: rannie stranicy istorii. 2013. Pieejams: <http://www.nlobooks.ru/node/4018> (skatīts 01.03.2017.); VLADIMIR BUTKOV. Istoricheskie zapiski i vospominanija chlena ROVS. Glava II. "Molodaja Smena" ROVSa. Pieejams: <http://archive.apologetika.eu/modules.phpop=modload&name=News&file=article&sid=227> (skatīts 01.03.2017.).
- ¹⁵ TATJANA FEJGMANE. Russkie v dovoennoj Latvii. Na puti k integracii. Rīga 2000, s. 215–218.
- ¹⁶ NIKOLAJ KADEZNIKOV. Kratkij ocherk russkoj istorii XX veka. N'ju-Jork 1967. Pieejams: <http://www.dorogadomj.com/dr61/dr61kad0.html> (skatīts 01.03.2016.).
- ¹⁷ Osnovy Russkogo Sokol'stva, s. 5–11.
- ¹⁸ OKOROKOV, Molodezhnye organizacii russkoj jemigracii (1920–1945), s. 5–9.
- ¹⁹ DOMNIN, Molodezhnye organizacii russkogo zarubezh'ja 20–30-yh gg. XX v., s. 43–44.
- ²⁰ Pēc Dienvidslāvijas krievu *Sokol* dalībnieka Rostislava Polčaninova personiski sniegtas informācijas.
- ²¹ Polčaninova sniegta informācija.
- ²² Osnovy Russkogo Sokol'stva, s. 11–15.
- ²³ GOTFRIDS MILBERGS. Latvijas Vanagi. In: Latvijas Kareivis, 14.10.1928., 5. lpp.
- ²⁴ Latvijas vanagi piedalīsies Čehoslovākijas vanagu IX salidojumā Prāgā. In: Latvijas Kareivis, 12.05.1932., 4. lpp.
- ²⁵ Russkoe Gimnasticheskoe obshestvo "Sokol" v Dvinske. 1928–1933. Daugavpils 1923, s. 4–11.
- ²⁶ *Ibidem*, s. 12–16.
- ²⁷ ALEKSANDR GAVRILIN. Latvijskie pravoslavnye svjashhennosluzhiteli na Amerikanskom kontinente. Moskva 2013, s. 344–386.
- ²⁸ Russkoe Gimnasticheskoe obshestvo "Sokol" v Dvinske, s. 12.
- ²⁹ *Ibidem*, s. 11.
- ³⁰ Krievu vingrošanas biedrības *Sokol* arhīvs. Nolikums. Biedru saraksti. Iesniegumi par iestāšanos un izstāšanos [kr. val.], 03.11.1930. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3285-1-3, 245. lp.
- ³¹ Russkij Ezhegodnik. Rīga 1938, s. 85, 88.
- ³² "Sokol" v Dvinske, s. 12–18.
- ³³ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* nolikums, 23.07.1933. LNA LVVA, 3285-1-2, 23. lp.
- ³⁴ *Ibidem*, 26. lp.
- ³⁵ *Ibidem*, 28.–30. lp.
- ³⁶ Ivans Zavoloko (1898–1984) – vecticībnieku kultūras pētnieks, skolotājs. 1932. gada 27. septembrī uz aizdomu pamata par aktīvu dalību monarhistiskajā kustībā viņa dzīvoklī tika veikta kratīšana, pierādījumu trūkuma dēļ vaina netika pierādīta. 1940. gadā apcietināts un represēts. Ieslodzījumā pavadījis 17 gadus. Pēc atgriešanās Latvijā turpinājis darboties etnogrāfiskajā jomā, rīkojis arheogrāfiskās ekspedīcijas.
- Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/i-zavoloko.html> (skatīts 01.03.2017.).
- ³⁷ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1930. gada 18. septembra valdes sēdes protokols [kr. val.], 18.09.1930. LNA LVVA, 3285-1-4, 1.–2. lp.
- ³⁸ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1930. gada 28. oktobra valdes sēdes protokols [kr. val.], 28.10.1930. LNA LVVA, 3285-1-3, 261. lp.
- ³⁹ Mihails Krivošapkins (1888–1943) – apvienotās *Sokol* biedrības vecākais. Inženieris, Rīgas pilsētas būvju pārvaldes Ceļu direkcijas tiltu nozares vadītājs, dzelzsbetona tehnoloģijas izmantošanas speciālists. 1924. gadā atjaunotā Libekas tilta projekta autors. Krievu Nacionālās savienības loceklis, pilsētas revīzijas komisijas priekšsēdētāja vietnieks. Pasniedzējs pilsētas tehnikumā. Krievu studentu korporācijas *Fraternitas Arctica* filistru biedrības priekšsēdētājs. 1940. gadā apcietināts, represēts, miris 1943. gadā izsūtījumā.

- Russkij nacional'nij sojuz vse eshe bez predsedatelja. In: Segodnja, 23.02.1932., s. 5; Segodnja v Rige. In: Segodnja, 11.07.1931., s. 6. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/russians-in-the-first-latvian-republic/feigmane-chapt3-44.html> (skatīts 01.03.2017.).
- ⁴⁰ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 5. aprīļa valdes sēdes protokols [kr. val.], 05.04.1931. LNA LVVA, 3285-1-3, 207. lp.
- ⁴¹ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 22. maija valdes sēdes protokols [kr. val.], 22.05.1931. LNA LVVA, ibidem, 178. lp.
- ⁴² Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 7. oktobra valdes sēdes protokols [kr. val.], 07.10.1931. LNA LVVA, ibidem, 135. lp.
- ⁴³ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1932. gada 3. jūnija valdes sēdes protokols [kr. val.], 03.06.1932. LNA LVVA, 3285-1-6, 39. lp.
- ⁴⁴ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 7. oktobra valdes sēdes protokols [kr. val.], 07.10.1931. LNA LVVA, 3285-1-3, 129. lp.
- ⁴⁵ Dmitrijs Zaharovs (dz. 1894) – cara armijas virsnieks. Pirmā pasaules kara dalībnieks. Ievainots, par drosmi apbalvots ar Sv. Jura krustu. Kopš 1921. gada dzīvojis Rīgā. 1929. gadā ar izcilību pabeidzis Rīgas Garīgo semināru. Kalpojis baznīcās Rīgā, Dubultos, Kārsavā. Politpārvaldes ziņojumos figurējis kā monarhistisku un krievu nacionālo uzskatu paudējs.
- Novij svjashennik Dmitrij Zaharov. In: Segodnja, 31.05.1931., s. 5.
- ⁴⁶ Segodnja v Rige. In: Segodnja, 31.10.1931., s. 7.
- ⁴⁷ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 5. marta valdes sēdes protokols [kr. val.], 05.03.1931. LNA LVVA, 3285-1-3, 226. lp.
- ⁴⁸ JEVEGNIJ FIRSOV. Neizvestnye pis'ma I. A. Il'ina iz Germanii, Avstrii i Shvejcarii mecenatam russkoj jemigracii – chete Kramarzh v Pragu. No. 7–8. Moskva 1997, s. 79.
- ⁴⁹ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 9. janvāra valdes sēdes protokols [kr. val.], 09.01.1932. LNA LVVA, 3285-1-6, 12. lp.
- ⁵⁰ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1933. gada 12. jūlija valdes sēdes protokols [kr. val.], 12.07.1933. LNA LVVA, 3285-1-68, 50. lp.
- ⁵¹ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1935. gada 2. decembra valdes sēdes protokols [kr. val.], 02.12.1935. LNA LVVA, 3285-1-12, 22. lp.
- ⁵² Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1932. gada 1. jūnija valdes sēdes protokols [kr. val.], 01.06.1932. LNA LVVA, 3285-1-6, 21. lp.
- ⁵³ Ibidem.
- ⁵⁴ Ibidem, 17. lp.
- ⁵⁵ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1933. gada 27. janvāra valdes sēdes protokols [kr. val.], 27.01.1933. LNA LVVA, 3285-1-7, 11. lp.
- ⁵⁶ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* vēstule centram Prāgā par *Sokol* organizācijas šķelšanos Latvijā [kr. val.], 23.02.1933. LNA LVVA, 3285-1-68, 59. lp.
- ⁵⁷ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1935. gada 11. novembra valdes sēdes protokols [kr. val.], 11.11.1935. LNA LVVA, 3285-1-12, 20. lp.
- ⁵⁸ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1931. gada 6. jūnija valdes sēdes protokols [kr. val.], 01.06.1932. LNA LVVA, 3285-1-6, 19. lp.
- ⁵⁹ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1930. gada 9. novembra valdes sēdes protokols [kr. val.], 09.11.1930. LNA LVVA, 3285-1-4, 9. lp.
- ⁶⁰ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1932. gada 18. jūnija valdes sēdes protokols [kr. val.], 18.06.1932. LNA LVVA, 3285-1-6, 27. lp.
- ⁶¹ Aleksandrs Trojsliits (1905–1940) – organizāciju *Russkij Sokol* un *Sokolnja* biedru audzinātājs. Dzimis Krievijā, latviešu kolonistu ģimenē. Latvijā atgriezies 20. gadu sākumā. 1931. gadā

iestāties *Sokol* biedrībā Rīgā. 1936. gada novembrī devies uz Spāniju, kur iestāties republikāņu armijā. Karojis Valensijā (majora pakāpē), bijis partizānu vienības instruktors, ticis ievainots, apbalvots. 1939. gadā Parīzē viņu apcietinājis NKVD aizdomās par spiegošanu. 1940. gadā Maskavā piemērots nāves sods.

⁶² Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* 1933. gada 9. augusta valdes sēdes protokols [kr. val.], 09.08.1933. LNA LVVA, 3285-1-5, 1.–3. lp.

⁶³ *Ibidem*, 3. lp.

⁶⁴ Krievu vingrošanas biedrības *Russkaja Sokolnja* 1933. gada 25. augusta valdes sēdes protokols [kr. val.], 25.08.1933. LNA LVVA, 3285-1-67, 333. lp.

⁶⁵ Krievu vingrošanas biedrības *Russkaja Sokolnja* vēstule Krievu nacionālajai apvienībai par abu biedrību apvienošanos [kr. val.], 18.11.1933. LNA LVVA, *ibidem*, 86. lp.

⁶⁶ Krievu vingrošanas biedrības *Russkaja Sokolnja* 1934. gada 16. aprīļa valdes sēdes protokols [kr. val.], 16.04.1934. LNA LVVA, 3285-1-5, 20. lp.

⁶⁷ Krievu vingrošanas biedrības *Russkaja Sokolnja* 1935. gada 18. marta valdes sēdes protokols [kr. val.], 18.03.1935. LNA LVVA, 3285-1-67, 92. lp.

⁶⁸ Politiskās policijas pārvaldes aģentūras nodaļa. 1936. gada 1. oktobra ziņojums, 31.03.1936. LNA LVVA, 3235-1/22-687/1, 297. lp.

⁶⁹ *Ibidem*, 298. lp.

⁷⁰ Apvienotās krievu vingrošanas biedrības *Sokoli* 1937. gada 7. jūnija valdes sēdes protokols [kr. val.], 07.06.1937. LNA LVVA, 3285-1-14, 17. lp.

⁷¹ Likums par biedrībām. In: Latvijas Kareivis, 12.02.1938., 2. lpp.

⁷² *Russkij Ezhegodnik*, s. 80.

⁷³ *Sokol'stvo*. Rīga 1932, s. 8, 11.

⁷⁴ Nikolajs Ļišins (1893–1941) – Rīgas *Russkij Sokol* biedrības vadītājs. Rīgas Policijas pārvaldes vadītāja palīga Nikolaja Ļišina un Rīgas Krievu sieviešu ģimnāzijas īpašnieces Olimpiādas Ļišinas dēls. Krievijas impērijas kara flotes virsnieks. Piedalījies Pirmajā pasaules karā un Baltās kustības rindās Krievijas pilsoņu karā Kaspijas jūras flotē, vēlāk Sibīrijas flotē. 1919. gada nogalē emigrējis, dzīvojis Ķīnā, vēlāk Belgradā un Tallinā. 1927. gadā atgriezies Latvijā. Kara flotes veterānu biedrības vadītājs. Lidz 1933. gadam darbojies nelegālu organizāciju BRP un NTSNP rindās. 1938. gadā izdevis atmiņu grāmatu par karadarbību Kaspijas jūrā. 1940. gadā apcietināts. 1941. gadā Maskavā sodīts ar nāvesodu.

Nikolajs Ļišins. Politiskās policijas pārvaldes arhīvs. Krievu emigrantu un monarhistu organizācijas. LNA LVVA, 3235-1/22-687/1, 269. lp.; *Russkaja emigracija v Prage. Trudi russkoj emigracii, izdannije v Prage (Nikolaj Lishin)*. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/y-abizov-russians-in-praga/> (skatīts 01.03.2017.).

⁷⁵ *Bratstvo Russkoj Pravdi (BRP)* – organizācija dibināta 1921. gadā Berlīnē ar filiālēm krievu apdzīvotajās valstīs. Tās darbība bija vērsta uz padomju iekārtas gāšanu un Krievijas atdzimšanu. Ideoloģisku mērķu sasniegšanai lietoja aģitācijas materiālus un bruņotas diversijas. Latvijā organizāciju vadīja Anatols Līvens. 1932. gadā tā sašķēlās, 1933. gadā izbeidza darbību.

Bratstvo Russkoj Pravdi. Politiskās policijas pārvaldes arhīvs. Krievu emigrantu un monarhistu organizācijas. LNA LVVA, 3235-1/22-687/1, 104. lp.

⁷⁶ *Nacional'no Trudovoj Sojuz Novogo Pokolenija (NTSNP)* – apvienība dibināta 1930. gadā Belgradā ar filiālēm Eiropā, Tālajos Austrumos un Amerikā. Ideoloģiski vērsta uz padomju iekārtas gāšanu un Krievijas atdzimšanu korporatīvas valsts veidolā. Lai sasniegtu tās mērķus, apmācīti dalībnieki, kuri nelegāli šķērsoja robežas, tika iefiltrēti Padomju Savienības teritorijā.

Nacional'no Trudovoj Sojuz Novogo Pokolenija. Aģentūras ziņojumi. Politiskās policijas pārvaldes arhīvs. Krievu emigrantu un monarhistu organizācijas. LNA LVVA, *ibidem*, 456. lp.

- ⁷⁷ PSRS vēstniecības nota Latvijas Republikas Ministru prezidentam Marģeram Skujeniekam [kr. val.], LNA LVVA, *ibidem*, 5. lp.
- ⁷⁸ Boriss Zubarevs (dz. 1892) – Daugavpils *Sokol* biedrības dibinātājs un vadītājs. Daugavpils pilsētas domes deputāts no Krievu nacionālās apvienības, ārsts. Bijis slavens ar skaļi paustajiem monarhistiskajiem uzskatiem. Biedrības darbībā ieviesis bezierunu disciplīnu ar neatgriezenisku izslēgšanu no *Sokol* rindām par komunistisku vai Padomju Savienībai lojālu uzskatu paušanu.
- ⁷⁹ Boriss Bekleševs (1897–1941) – Jaunlatgales *Russkij Sokol* filiāles biedrības vadītājs. Pilsoņu karā dienējis Ziemeļrietumu armijā. Viens no Krievu zemnieku apvienības vadītājiem. 20. gadsimta 20. gados organizācijas BRP aktīvs dalībnieks, nodarbojies ar pretpadomju literatūras nelegālu nogādāšanu pāri robežai uz PSRS. Strādājis Gauru apriņķa valdē. 1940. gada vasarā atcelts no amata, apcietināts. 1941. gadā piemērots nāvessods.
- ⁸⁰ JURIJ PETROVSKIJ. Daugavpilsskij “Sokol”. Daugavpils. 2011. Pieejams: <http://www.grani.lv/seychas/12836-daugavpilsskiy-sokol.html> (skatīts 01.03.2017.).
- ⁸¹ PĀVELS PEĻEVINS. Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā. 1920.–1934. g. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2016, 93.–95. lpp.
- ⁸² PSRS vēstniecības nota Latvijas Republikas Ministru prezidentam Marģeram Skujeniekam [kr. val.], LNA LVVA, 3235-1/22-687/1, 5. lp.
- ⁸³ AIVARS STRANGA. Torgovl'a, politika, otnoshenija Latvii s SSSR i gazeta “Segodnja” (1932). Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/materiali/studiju-centri/jsc/resursi/2009/EMM-7_226-258.pdf (skatīts 01.03.2017.).
- ⁸⁴ PEĻEVINS, Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā, 101. lpp.
- ⁸⁵ Politpārvaldes aģentūras ziņojumi 1936. gada 10. janvārī, 13.01.1936. LNA LVVA, 3235-1/22-687/1, 301. lp.
- ⁸⁶ *Ibidem*, 297.–301. lp.
- ⁸⁷ Krievu vingrošanas biedrības *Russkij Sokol* nolikums [kr. val.], 18.09.1930. LNA LVVA, 3285-1-1, 23.–29. lp.
- ⁸⁸ *Ibidem*, 1.–10. lp.
- ⁸⁹ Krievu vingrošanas biedrības *Sokol* nolikums [kr. val.], 15.01.1937. LNA LVVA, 3285-1-2, 1.–10. lp.
- ⁹⁰ *Ibidem*, 10. lp.

SUMMARY

The current article explores the activities of Russian national youth organization *Sokol* (*Falcon*) in the interwar Latvia.

Sokol movement started in the second half of the 19th century in Prague as an element uniting the Slavs and directed to preservation of national identity. The movement emphasized mental awakening and physical development of the nation amid growing and government-supported Pan-Germanism ideology. In the beginning of the 20th century, the movement entered the Russian Empire, where it gained wide popularity as an ideologically oriented and necessary nation-uniting element in the circumstances of the all-embracing depression resulting from the defeat of Russia in the Russo-Japanese War and the events of the 1905 Revolution.

Article briefly looks into the Russian emigration phenomenon, where *Sokol* movement's uniting factor again became vital under the threat of youth assimilation. Anti-Bolshevik attitude of political emigration also affected the initial guidelines of *Sokol* ideology. Care for nation's unity, mental and physical development was augmented by

the task to preserve and educate the new Russian generation to revive Russia after the fall of communism.

The core of the article is dedicated to the most popular Russian youth movement *Sokol* organization's activities in Latvia that took place mostly within the framework of independent associations in Daugavpils and Riga. During the interwar period, *Sokol* was a unique phenomenon of Russian minority in Baltic States, its activity took place only in the Republic of Latvia. It could be the matter of a positive influence of *Latvijas Vanagi* organization, which was a popular national Latvian youth movement, founded in 1921, and based its activities on mental, physical and moral education of young Latvian generation. Both organizations' physical education activities were found ed in a unique gymnastic system invented by *Miroslav Tyrš* (the founder of *Chezh Sokol*), which led to especially friendly relationships between the organizations until the Soviet occupation.

Thanks to the well-preserved archive of *Sokol* associations and access to periodicals of the time, it is possible to provide a relatively detailed view of the activities undertaken by the organizations, as well as the public attitude toward *Sokol* associations.

Publication analyzes the structure, ideology, internal and public activities, inter-relationships and internal confrontations of associations, as well as the effect of processes taking place in the Republic of Latvia upon activities of organizations. Attention is given to specific characteristics and differences of Latvian associations compared to the movement's organizations in other countries. A separate section was dedicated to the analysis of connection between *Sokol* organizations and the so-called monarchists that, in Latvian context, had a special meaning. In that respect, the article looks into relations of the Republic of Latvia with the USSR, the consequences of aggravation whereof affected the actions of the political police in with regard to the Anti-Bolshevik organizations. Political police agents' reports and suspicions about possible secret collaboration of *Sokol* associations' leaders with Anti-Bolshevik organizations were much exaggerated, this is confirmed by activities of organizations until the Soviet occupation, which would be immediately suspended in context of *Karlis Ulmanis*' dictatorship.

The article was written using the materials of the Latvian State Historical Archive, archive of *Sokol* organizations, archive of political police agents' reports and card index, memories and comments personally provided by the movement member, journalist, publisher and Russian Emigration researcher *Rostislav Polchaninov*, interwar periodicals, literature, as well as scientific research.

Pieejamas dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma starpkaru periodā Rīgā

Lack of Affordable Housing as a Social Problem in Riga During Interwar Period

Kārlis Sils, *Mg. hist.*

Latvijas Radio 6 – Latvijas Universitātes Radio NABA raidījuma “Vēstures ķilis” vadītājs
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: karlis.sils@gmail.com

Starpkaru periodā sabiedriskajā diskusiju telpā plaši tika lietots jēdziens “dzīvokļu krīze”, lai aktualizētu pieejamas dzīvojamās platības trūkumu vairākās Latvijas pilsētās. Raksta mērķis ir analizēt pieejamas dzīvojamās platības trūkumu kā sociālu problēmu Rīgā, aplūkojot šīs problēmas cēloņus, izpausmes un sekas. Izpētes rezultātā secināts, ka starpkaru perioda dzīvokļu krīzes pamatā ir smaga sociāla problēma, kas aizsākusies jau 19./20. gadsimta mijā. Starpkaru periodā šī problēma tā arī netika atrisināta. Primāri dzīvokļu krīze bija saistīta ar pārapdzīvotiem dzīvokļiem, bet īpaši kritisku to padarīja zemais labiekārtojuma līmenis daudzos dzīvokļos un bieži vien apdzīvotībai nepiemērotās telpas.

Atslēgvārdi: sociālā vēsture, Rīgas vēsture, dzīvokļu krīze, pilsētplānošana, starpkaru periods, nabadzība, labklājība.

During the interwar period, the term “Housing crisis” became widespread in public discourse. The term was used to draw attention to the lack of affordable housing in many Latvian cities and towns. The aim of this article is to analyse the lack of affordable housing as a social problem in Riga, providing an overview of its causes, characteristics, and effects. The research concludes that the “Housing crisis” in the interwar period has been the continuation of a severe social problem dating back to the *Fin de siècle* period Riga. This problem was not resolved during the interwar period and continued well into the occupation period. The social problem was mostly associated with overcrowded living space, although the most critical cases were confined to poorly equipped apartments and inappropriate living quarters.

Keywords: Social history, history of Riga, Housing crisis, urban planning, interwar period, poverty, welfare.

Visu starpkaru periodu 38–44% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja dzīvokļos,¹ kuros vienu istabu apdzīvoja divas un vairāk personas. Šādus dzīvokļus statistiķi un politikas veidotāji uzskatīja par pārapsdzīvotiem. Situācija bija šķietami tik dramatiskā, ka to sabiedriskajā telpā konceptualizēja kā dzīvokļu krīzi. Līdz šim dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā jeb tā dēvēto dzīvokļu krīzi ir mēģinājuši aktualizēt pārsvarā arhitektūras vēsturnieki,² un vien pāris autori pievērsušies tieši pašai sociālajai problēmai kā centrālajai izpētes tēmai.³

Tā kā šī tēma ir relatīvi nepētīta un arī literatūrā atrodamā informācija raisa zināmas neskaidrības, attiecībā uz dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā ir vairāki neatbildēti jautājumi. Kādi īsti ir dzīvojamās platības trūkuma cēloņi starpkaru periodā? Vai ir pamats runāt par dzīvokļu krīzi šajā periodā? Kā izpaužas šī sociālā problēma, un kāda bija tās ietekme uz Rīgas iedzīvotājiem? Vai starpkaru periodā šai problēmai tika rasts risinājums? Šajā rakstā, izmantojot statistikas datu apkopojumus, preses materiālus, speciālo literatūru un arhīvu dokumentus, ir mēģināts ieskicēt atbildes uz šiem jautājumiem.

Dzīvojamās platības trūkuma cēloņi

Gan laikabiedri, gan vēsturnieki ir mēģinājuši rast skaidrojumus dzīvojamās platības trūkuma jeb dzīvokļu krīzes cēloņiem starpkaru periodā. Šos skaidrojumus var iedalīt trīs grupās. Pirmā ir starpkaru perioda politiskā polemika, kurā dzīvokļu krīzes cēloņus autori saskata pakārtoti savai politiskajai ideoloģijai. Otrā grupa ir dažādu starpkaru perioda ekspertu veiktās analīzes, kurās bieži piedāvāti detalizēti dzīvokļu krīzes skaidrojumi. Trešā grupa ir historiogrāfijā atrodamās analīzes, kuras bieži ir balstītas uz otrās grupas autoru publikācijām.

Politiskajā polemikā par dzīvokļu krīzes cēloņiem pārsvarā bija ieinteresēta iesaukties Nacionālā apvienība (un dažkārt arī citas partijas politiskā spektra labajā spārnā), no vienas puses, un sociāldemokrāti un “arodnieki” jeb komunisti, no otras puses. Pirmie uzņēmās namsaimnieku interešu aizstāvību, bet otrie – īrnieku. Nacionālās apvienības nostāju 20. gados labi raksturo Arveda Berga (1875–1942) raksts 1922. gada 27. jūlijā avīzē “Latvis”, kurā A. Bergs puda viedokli, ka krīze ir mākslīgi radīta, jo patiesībā esot daudz brīvu dzīvokļu un iedzīvotāju skaits Rīgā esot daudz mazāks nekā pirms kara. Pēc viņa domām, sociāldemokrātu panāktie īres griesti un citi regulējumi ir krīzes cēlonis, tādēļ situācija ir “*palikusi nevis labāka, bet ļaunāka*” un bankas zemās rentabilitātes dēļ nevēlas aizdot naudu jaunu dzīvokļu būvniecībai. A. Bergs uzskatīja, ka vienīgi atgriešanās pie brīvā tirgus spēs atrisināt dzīvokļu krīzi.⁴ Labēji radikālās avīzes “Latvijas Sargs” lappusēs ar Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju (turpmāk – LSDSP) saistītie regulējumi nodēvēti par “komunisma legalizāciju” un, pēc autora domām, tie ir daļa no “sarkano baronu” savvērestības, kuras mērķis ir namīpašnieku bankrots un viņu namu konfiskācija. Arī pēc šī autora domām, krīzi var atrisināt vienīgi brīvais tirgus, bet LSDSP ierosināto iniciatīvu apzināts mērķis ir tieši krīzes padziļināšana.⁵

Diametrāli pretējus dzīvokļu krīzes cēloņu skaidrojumus piedāvāja kreiso politisko spēku pārstāvji. Laba ilustrācija kopējam kreiso politiķu viedoklim ir publikācija “Dzīvokļu krīze un viņas cēloņi” avīzē “Sociāldemokrāts” 1922. gada 5. decembrī. Autors skaidri demonstrē pozīciju, ka krīzes “*galvenais iemesls [...] ir ļaunprātīga namsaimnieku spekulācija un sabotāža, un valdības glēva un saudzīga izturēšanās pret pēdējiem*”.⁶ Namīpašnieku savvērestības motīvs bija populārs kreisajā presē un sabiedrisko diskusiju forumos līdz

pat Kārļa Ulmaņa apvērsumam. Piemēram, vēl 1933. gadā Latvijas īrnieku biedrības sēdes laikā A. Polis apgalvoja, ka pastāv namīpašnieku un pilsoniskās preses savvērestība, kuras mērķis ir slēpt no lasītājiem dzīvokļu krīzes īstos iemeslus un īrnieku grūtus apstākļus.⁷

Daudz niansētāku skatījumu uz dzīvokļu krīzes cēloņiem piedāvāja dažādi eksperti (arhitekti, pilsētplānotāji, ekonomisti, ārsti u. c.). Arhitekts Konstantīns Pēkšēns (1859–1928) uzmanību vērta uz pārapdzīvotajiem īres namiem kā galveno problēmas avotu. K. Pēkšēns uzskatīja, ka šo namu būvniecība norisinājās steidzīgi, apmierinot arvien augošo pieprasījumu, ko radīja strādnieku masas, kas ieplūda pilsētā industrializācijas procesa laikā. Rezultātā tika uzcelti antisaniitāri dzīvokļi un apstākļi tajos nebija piemēroti ģimenēm ar bērniem. K. Pēkšēns uzskatīja, ka ir nepieļaujami, ja lielai daļai pilsētas iedzīvotāju jādzīvo šādos dzīvokļos, un ka paredzamais cilvēku pieplūdums stāvokli pilsētā padarīs vēl sliktāku. Ja pilsētas vadība neuzsāks aktīvu politiku (pēc K. Pēkšēna domām, Rīgai būtu jāklūst par dārzu pilsētu), Rīga piedzīvos “*sociālās apgādības pilnīgu bankrotu*”⁸.

Rīgas pilsētas Statistiskā biroja vadītājs Herberts Pārns, statistiskā pētījuma par dzīvokļu stāvokli Rīgā – “Dzīvokļi Rīgā” – sastādītājs, šajā pētījumā norādīja uz kara postījumiem un nojaukto māju lielo skaitu – Rīga kopumā bija zaudējusi 24% no pirmskara dzīvokļu apjoma.⁹ 1927. gadā rakstā periodiskajam izdevumam “Ekonomists” H. Pārns atzīmēja, ka dzīvokļu krīzi veicinoši faktori ir dārgākās būvmateriālu cenas salīdzinājumā ar pirmskara periodu (iemesls – Krievijas impērijas tirgus zaudēšana un globālās tendences) un banku nevēlēšanās izsniegt kredītus, jo dzīvojamo namu būvniecība vairs nav rentabla.¹⁰ Šo versiju sintēzi 1932. gadā piedāvāja Dzīvokļu krīzes apkaršanas komisijas

loceklis, pilsētas galvas biedrs Jānis Jagars (1894–1970), minot trīs dzīvokļu krīzes iemeslus: 1) pirmskara laikā nepietiekamos apjomos uzbūvētie dzīvokļi; 2) kara rezultātā zaudētās dzīvojamās platības, kā arī daudzu valsts institūciju izvietošana dzīvokļos pilsētas centrā; 3) kredītu trūkums dzīvojamo namu būvniecībai.¹¹ Ekonomists Fricis Hūns iepriekš minētos argumentus papildināja ar apgalvojumu, ka pēc kara daudzi cilvēki vēlējušies pamest pagraba dzīvokļus un ka iespēju to darīt sniedza ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās (F. Hūns salīdzinājumam min, ka 1913. gadā Rīgā bija 5677 apdzīvoti pagraba dzīvokļi, bet 1924. gadā tikai 2010). Šī procesa rezultātā strauji pieauga dzīvokļu īres cenas, pastiprinot dzīvokļu krīzi.¹²

Mūsdienu autori, kuri ir pievērsušies dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas analīzei, lielā mērā atkārtoti starpkaru perioda autoru viedokļus. Ivita Ose rakstā “Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados” kā krīzes cēloņus uzskaita kara postījumus, dzīvokļu izmantošanu amatnieku darbnīcu vajadzībām, valsts iestāžu izvietošana centrā un citus jau minētos iemeslus, tomēr, pēc viņas domām, svarīgas ir arī cilvēku domāšanas izmaiņas, kas radīja pieprasījumu pēc pieejamiem mājokļiem. I. Ose uzskata, ka dzīvokļu trūkums ir drīzāk vidusšķiras, nevis strādniecības problēma: “*Rīgai kļūstot par valsts galvaspilsētu [...] aktuālāks kļuva mājokļu nodrošinājums vidusslānim.*”¹³ Arhitektūras vēsturnieks Jānis Krastiņš darbā “Latvijas Republikas būvmāksla” kara postījumus atzīst par galveno dzīvokļu krīzes cēloni, tomēr, viņaprāt, dzīvokļu krīzes aktualitāti noteica izmaiņas politikā, “*joprojām ļoti aktuāls bija dzīvokļu jautājums, it īpaši ņemot vērā jaunus uzdevumus celtniecībā un dzīvokļu politikā, kas [...] atšķīrās no pirmskara perioda būvniecības prakses.*”¹⁴ Interesanti, ka, vērtējot situāciju 30. gados, J. Krastiņš norāda: “*[...] dzīvokļu jautājuma risināšanā [...] izšķiroša*

nozīme bija privātai būvniecībai” un atsaucas uz kādas 1935. gada avīzes citātu, ka “par dzīvokļu krīzi jau vairs nenākas runāt”.¹⁵ Jānis Kučinskis raksta, ka “jaunā valsts Rīgā saņēma 50 000 brīvu dzīvokļu. Tāda pārpilnība ļāva ne vien nedomāt par perspektīvu mājojumu politiku, [...] bet arī mudināja rīkoties izšķērdīgi”. Arī viņš uzskaita minētos krīzes cēloņus: kara postījumus, to, ka dzīvokļos ievācās tirgotāji un amatnieki, kā arī to, ka “mainījās daudzu cilvēku dzīvesveids”, bet krīzes atrisinājumu kavēja kredītu trūkums, būvniecības izmaksu pieaugums un politiskās gribas trūkums. Situāciju pēc kara viņš raksturo kā pilnībā atšķirīgu no pirmskara situācijas.¹⁶ Būtiski atšķirīgs no pārējiem autoriem ir J. Kučinska uzskats, ka dzīvokļu krīzi izraisīja valsts politika, kura esot bijusi “pasīva un neefektīva vai pat radīja papildus grūtības un haosu”.¹⁷ Ivars Sala savukārt par galveno dzīvokļu krīzes cēloni uzskata spekulāciju ar īres maksu.¹⁸

Vienīgais autors, kurš skaidri sasaista kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā ar problēmām Rīgas dzīvokļu fondā Pirms pirmā pasaules kara, ir Jānis Rubīns. Vērtējot dzīvokļu būvniecību Rīgā 19./20. gadsimta mijā, viņš norāda, ka “lielas Rīgas iedzīvotāju daļas nabadzība un nespēja samaksāt par viņu vajadzībām atbilstošiem un plašiem, kā arī veselībai labvēlīgiem dzīvokļiem [...] noveda pie tā, ka Rīgas dzīvojamo fondu [...] ar nomācošu pārsvaru veido mazie dzīvokļi”.¹⁹ Tāpat J. Rubīns izmanto statistikas datus par kopējo stāvokli Rīgā, parādot paralēles starp pirmskara Rīgas un starpkaru perioda pārapdzīvotajiem dzīvokļiem: “[...] palikušais dzīvojamais fonds nedeva iespēju mazturīgām ģimenēm izkļūt no pārapdzīvoto dzīvokļu īrnieku skaita, nedeva iespēju atteikties no apakšīrniekiem un, visbeidzot, nedeva iespēju kļūt par sanitāri higiēniska dzīvokļa īrnieku, jo šādu dzīvokļu bija nepietiekami”.²⁰

Kopumā, vērtējot tā dēvētās dzīvokļu krīzes cēloņus, vispirms būtu jānodala divas

atšķirīgas parādības. Pirmā ir īslaicīgs īres cenu sadārdzinājums laikā starp 1919. gada otro pusī un 1922. gadu, hronoloģiski tas lielā mērā sakrīt ar periodu, kuru ekonomists Arnolds Aizsilnieks (1898–1982) dēvē par “saimnieciskās jaunizbūves periodu”.²¹ Šajā periodā Latvijas saimniecība saskārās ar daudzām problēmām, kuras radīja nepieciešamība pāriet uz miera laika ekonomiku un neatkarīgas valsts saimniecības organizēšana. Viena no nopietnākajām problēmām bija valūtas svārstības. Inflācijas rezultātā starp 1920. gada janvāri un 1921. gada jūniju Latvijas rublis kļuva 5,4 reizes mazvērtīgāks, bet laikā starp 1921. gada jūniju un 1921. gada decembri Latvijas rublis piedzīvoja deflāciju, kļūstot divas reizes vērtīgāks.²² Šajā periodā Rīgā strauji atgriezās iedzīvotāji, pilsētas iedzīvotāju skaits pieauga par 43% jeb no 200 000 cilvēkiem 1920. gadā, kad noslēdzās aktīvā karadarbība, līdz 285 000 cilvēkiem 1922. gadā.²³ Plašās valūtas kursa svārstības un straujais iedzīvotāju skaita pieaugums noteikti ir divi nozīmīgākie faktori, kas ietekmēja īres cenas Rīgā starp 1919. un 1922. gadu un padarīja dzīvokļu īres maksu nesamērīgi augstu daļai nabadzīgāko Rīgas iedzīvotāju. Šo problēmu Rīgas dome un Pilsētas valde risināja, ieviešot īres griestus, un problēma lielā mērā atrisinājās 1922. gadā, kad stabilizējās īres cenas, – ne tik daudz pašvaldības aktīvās politikas ietekmē, cik kopējā ekonomiskā stāvokļa stabilizācijas rezultātā, sākot ar 1922. gada otro pusī.

Otra parādība, kura aptver daudz plašāku periodu, ir nabadzīgākajai Rīgas iedzīvotāju daļai pieejamas, sanitāriem standartiem un apdzīvotības normām atbilstošas dzīvojamās platības trūkums. Lai gan historiogrāfijā (izņemot J. Rubīnu, kurš norāda uz pirmskara dzīvokļu fondu kā problēmu cēloni) un daļas laikabiedru vērtējumā šīs problēmas cēlonis būtu jāmeklē starpkaru periodā (kara postījumi, privātās būvniecības panikums, kredītu nepieejamība,

būvismaksu sadārdzināšanās, izmaiņas Rīgas iedzīvotāju mentalitātē utt.), šādi skaidrojumi tomēr nešķiet pilnībā apmierinoši. Protams, lielākajai daļai literatūrā uzskaitīto iemeslu bija ietekme uz dzīvojamās platības trūkumu, tomēr tā cēloņi būtu jāmeklē daudz senāk un dziļāk Rīgas dzīvokļu fonda struktūrā.

Rīgas industrializācija 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā izraisīja strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu, un tieši visstraujāk augoši iedzīvotāju daļa – strādnieki – vissmagāk saskārās ar daudzām sociālajām problēmām, kuras radīja pilsētas izplešanās. Viena no nopietnākajām problēmām bija adekvātas un cenas ziņā pieejamas dzīvojamās platības trūkums. Šīs problēmas sabiedrisko aktualitāti parāda daudzi raksti pirmskara presē, bet tās smagumu raksturo 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma statistika. Viens no pirmajiem mēģinājumiem pievērsties strādnieku dzīvokļu problēmai bija jau 1864. gadā “Pēterburgas Avīzēs” publicētais turpinājumraksts “Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudīm Vakar-Eiropā”. Rakstā autors norāda uz Beļģijas un Lielbritānijas strādnieku dzīvokļiem kā paraugiem, kuri būtu jāņem vērā, būvējot dzīvokļus nabadzīgiem latviešu strādniekiem Rīgā.²⁴

Nopietnāk šīs tēmas iztirzāšanai autori sāka pievērsties, sākot ar 80. gadu beigām. Presē parādās dziļāka problēmas analīze un autori sāk piedāvāt dažādus risinājumus. Šī perioda diskusijas vācu un latviešu presē labi atspoguļo 1894. gada rakstu sērija “Baltijas Vēstnesī” ar nosaukumu “Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā” (1894. gada 272.–278. numurā katra izdevuma pirmajā lapā šim jautājumam bija veltīta kāda raksta daļa). Pirmajā numurā autors sniedz retrospektīvu atskatu uz rakstiem, kas publicēti presē kopš 1889. gada un kas ir veltīti dzīvokļu jautājuma analīzei un piedāvājumiem risinājumiem. Interesantākais no atreferētajiem

rakstiem ir Graudiņu Kārļa “Baltijas Vēstnesī” publicētā rakstu sērija, kurā autors sasaista antisanitāros pagraba dzīvokļus ar augsto mirstību (it īpaši mazu bērnu) un epidēmiju izplatību Rīgā. Tikmēr *Düna Zeitung* korespondents uztraucas, ka strādnieku dzīve pārapsūdzētos dzīvokļos grauj civilizētas sabiedrības pamatus un ka šādām “*ģimeņu mītnes telpām [...] nav gandrīz vairāk vērtības kā mežoņu būdām*”. Pēc šī autora domām, “*sociālais jautājums pa lielai daļai ir dzīvokļu jautājums*” un Rīgai, kļūstot par metropoli, būtu jāmācās no Rietumu piemēriem un laikus jāgatavojas vēl straujākam strādnieku pieplūdumam. Atreferētajos rakstos kā problēmu risinājumu autori gan saskata nevis aktīvāku valsts vai pašvaldības iesaisti, bet gan strādnieku pašorganizāciju, veidojot strādnieku biedrības, lai finansētu kvalitatīvu mājokļu būvniecību, vai arī turīgāko pilsētas pilsoņu mecenātismu.²⁵ Raksta otrajā daļā autors analizē 1881. gada tautas skatīšanā iegūtos statistikas datus saistībā ar dzīvokļu jautājumu un norāda, ka Rīgā tobrīd 9,5% cilvēku dzīvo īpaši smagos apstākļos, t. i., seši un vairāk cilvēki vienistabas dzīvoklī. Autors nemēģina analizēt sīkāk citus datus par pārapsūdzētiem dzīvokļiem, bet attiecībā uz ekstrēmākajām problēmām norāda, ka, visticamāk, apstākļi 1894. gadā ir ievērojami pasliktinājušies.²⁶ Turpmākajos rakstos autors meklē iespējamās problēmas risinājumus, kā vēlamu apbūves tipu norādot ģimenes mājas ar vienu vai diviem dzīvokļiem.²⁷ Šādu būvju finansēšanas iespējamību raksta autors redz strādnieku pašiniciatīvā, dibinot finansēšanas biedrības vai īpašas akciju sabiedrības.²⁸

Turpmākajos gados “Baltijas Vēstneša” lappuses nonāca vēl vairāki raksti par dzīvokļu problēmām Rīgā un to risinājumiem, konceptualizējot to kā nopietnu problēmu, kuru ir nepieciešams risināt. Pirmskara desmitgadēs līdzīgā formā strādnieku dzīvokļu apstākļiem un pārapsūdzētiem dzīvokļiem

kā nopietnai problēmai pievērsās arī vairāki citi preses izdevumi,²⁹ parādot, ka pieejamās dzīvojamās platības trūkums sabiedrības nabadzīgākajai daļai bija smaga un labi apzināta sociālā problēma pirmskara Rīgā. Vienīgā atšķirība šajā periodā ir tā, ka rakstu autori to nedēvēja par dzīvokļu krīzi un, ņemot vērā cenzūru, neiesaistījās politiskās varas kritikā un neizteica aicinājumus risināt šo jautājumu ar valsts vai pašvaldības tiešas iesaistes palīdzību.

Tātad dzīvojamās platības trūkums bija skaidri apzināta problēma pirms Pirmā pasaules kara. No mūsdienu pētniekiem vienīgais strādnieku dzīvokļu stāvokļa analīzei 19./20. gadsimta mijā ir pievērsies Jānis Bērziņš. Darbā “Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914” viņš norāda, ka ekonomiskās svārstības – recesijas un izaugsmes periodi – ietekmēja tieši brīvu dzīvokļu pieejamību. Tomēr neatkarīgi

no kopējā brīvo dzīvokļu skaita strādnieku ienākumi visu periodu bija nepietiekami, lai atļautos kvalitatīvus dzīvokļus; strādnieku dzīvokļi bija ļoti sliktā stāvoklī, un daudzos no tiem dzīvoja apakširnieki.³⁰ Tātad brīvie dzīvokļi ekonomisko recesiju laikā radās nevis tāpēc, ka Rīgā bija to pārprodukcija, bet gan tādēļ, ka daudzi Rīgas strādnieki grūtajos ekonomiskajos apstākļos pat nespēja atļauties irēt dzīvokļus.

Diemžēl statistika par pārāpdzīvotiem dzīvokļiem un istabu skaitu dzīvokļos nav pieejama tieši par pēdējiem pirmskara gadiem, lai varētu salīdzināt datus un izdarīt precīzus secinājumus par dzīvojamās platības trūkumu pirms kara. Tomēr, 1913. gadā apkopoto statistiku par iedzīvotājiem salīdzinot ar 1924. gada datiem, kad Rīgas pilsētas Statistiskais birojs pirmo reizi veica visaptverošu pētījumu, lai noskaidrotu dzīvokļu krīzes apmērus, ir iespējams

1. tabula

Iedzīvotāju un dzīvokļu skaita izmaiņas policijas iecirkņos starp 1913. un 1924. gadu³¹

Policijas iecirknis	Iedzīvotāju skaits		Dzīvokļu skaits		Starpība starp 1913. un 1925. gadu, %		Dzīvokļu skaits / iedzīvotāju skaits	Iedzīvotāju skaits pārpildītos mazos ³² dzīvokļos 1924. gadā, %
	1913	1924	1913	1924	Dzīvokļu skaits	Iedzīvotāju skaits		
I	13 911	11 380	3116	3003	-4	-18	2/10	13
II	15 191	11 164	2656	2368	-11	-27	4/10	8
III	41 455	40 341	8779	8640	-2	-3	6/10	9
IV	42 248	31 753	9185	8728	-5	-25	2/10	32
V	36 066	17 120	6794	5615	-17	-53	3/10	55
VI	40 018	25 110	7100	5905	-17	-37	5/10	44
VII	43 798	37 197	9163	8668	-5	-15	4/10	21
VIII	77 128	48 869	17 469	14 980	-14	-37	4/10	52
IX	38 984	20 197	7785	5650	-27	-48	6/10	66
X	41 516	17 733	9908	5763	-42	-57	7/10	42
XI	72 498	38 708	17 814	11 997	-33	-47	7/10	40
XII	43 313	13 761	9191	4207	-54	-68	8/10	56

izdarīt aptuvenus secinājumus par stāvokli īsi pirms Pirmā pasaules kara (sk. 1. tabulu). 1924. gads kā salīdzinājuma punkts ir izvēlēts arī tādēļ, ka šajā brīdī apdzīvotība Rīgā bija kļuvusi raksturīga turpmākajiem miera gadiem un ļauj salīdzināt problēmas pirms un pēc Pirmā pasaules kara.

Kā redzams, proporcionāli visos iecirkņos iedzīvotāju skaits samazinājās vairāk nekā dzīvokļu skaits. Ar karu saistītie postījumi ēku skaita samazinājuma ziņā visvairāk ietekmēja, X, XI un XII policijas iecirkni, kuri aptver Rīgas nomales – Pārdaugavu un Vidzemes priekšpilsētas perifēriju (Juglu, Teiku, Čiekurkalnu utt.). Tas saskan ar literatūrā minēto informāciju, ka kara laikā (sevišķi starp 1917. un 1919. gadu) Rīgas iedzīvotāji nojauca ļoti daudzas koka mājas pilsētas nomalēs, izmantojot to būvmateriālus kā kurināmo. Šie policijas iecirkņi ir arī starp tiem, kuri zaudēja vislielāko iedzīvotāju skaitu salīdzinājumā ar 1913. gadu. To, visticamāk, var izskaidrot ar to, ka Rīgas nomales vismaz 20. gados nebija pievilcīgi rajoni potenciālajiem iedzīvotājiem un tāpēc visus domes sasaukumus tajās darbojās politiskie spēki (Namsaimnieku, gruntnieku un nomaļnieku apvienība un Rīgas Nomaļu savienība), kuri iestājās tieši par Rīgas nomaļu iedzīvotāju interešu aizsardzību. Tā kā iedzīvotāju un dzīvokļu skaita samazinājums ir samērā proporcionāls un šos policijas iecirkņus vissmagāk ietekmēja ar karu saistītie postījumi, šo trīs iecirkņu kontekstā var pieņemt, ka patiešām starpkaru periodā tajos varēja novērot zināmu dzīvokļu krīzes saasināšanos, kas ir saistīta ar literatūrā minētajiem iemesliem.

V, VI, VIII un IX policijas iecirknis, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu procents, pirms un pēc kara bija vieni no neviendabīgāk apdzīvotajiem iecirkņiem iedzīvotāju blīvuma ziņā Rīgā. Tie ietvēra ar daudzstāvu dzīvokļu namiem ļoti blīvi apbūvētus rajonus (Maskavas priekšpilsētu,

Grīziņkalnu un Sarkandaugavu), kā arī Rīgas nomales (Zaķusalu, Lucavsalu, Šķirotavu, Rumbulu, Ķengaragu, Mīlgrāvi, Ganību dambi, Purvciemu un Dārzciemu). Līdzīgi kā X, XI un XII policijas iecirknī, arī V, VI, VII un IX policijas iecirknī dzīvokļu skaita samazinājums visvairāk skāra nomales reģionus, kur Rīgas iedzīvotāji nojauca pamestās koka mājas. Tomēr lielākā iedzīvotāju daļa gan pirms, gan pēc kara šajos reģionos bija koncentrēta industriālajiem rajoniem piesaistītajos blīvi apdzīvotajos strādnieku rajonos. Šie rajoni bija arī starp tiem, kuros viskrasāk samazinājās iedzīvotāju skaits. Visticamāk, lielāko daļu no šī samazinājuma veidoja kara laikā evakuētie strādnieki, kuri dzīvoja tieši visblīvāk apdzīvotajos rajonos, kuros dzīvokļu krīzi starpkaru perioda pētnieki uzskatīja par dramatiskāko. Tātad šo iecirkņu daļās, no kurām aizplūda visvairāk iedzīvotāju, bija arī vismazākais iznīcināto dzīvokļu skaits. No tā var secināt, ka ar dzīvojamās platības trūkumu saistītās problēmas šeit pirms kara bija vēl smagākas nekā starpkaru periodā.

Mazāk dramatiski, bet tomēr pietiekami ievērojamos apjomos dzīvojamās platības trūkums izpaudās IV un VII policijas iecirknī. Abos rajonos iedzīvotāji pārsvarā mitinājās daudzdzīvokļu namos blīvi apdzīvotā teritorijā (IV iecirkņa lielāko daļu aizņem kapi, iedzīvotāji pārsvarā dzīvo Brasā, iecirknī ietilpstošajā Sarkandaugavas daļā un Valdemāra ielai piekļautajā Skanstes apkaimes daļā), un šī iemesla dēļ arī kara postījumu rezultātā abi iecirkņi zaudēja samērā nelielu dzīvokļu skaitu (5%) salīdzinājumā ar 1924. gadu. IV policijas iecirknis zaudēja ceturto daļu iedzīvotāju, bet VII rajons – 15%, līdz ar to jāsecina, ka starpkaru periodā šajos iecirkņos situācija bija uzlabojusies un stāvoklis 19./20. gadsimta mijā šajos iecirkņos bija daudz dramatiskāks.

I, II un III policijas iecirkni dzīvojamās platības trūkums skāra samērā maz, un to

ir viegli izskaidrot ar to, ka šos iecirkņus apdzīvoja turīgākie Rīgas pilsoņi, kuri mitinājās plašos dzīvokļos. II policijas iecirknī 11% dzīvokļu zaudējums drīzāk jāskaidro nevis ar kara postījumiem, bet ar daudzu valsts un pašvaldības institūciju ievākšanas brīvajos dzīvokļos, tas daļēji izraisīja arī iedzīvotāju skaita samazinājumu par 27%. Svārstības šajos rajonos, salīdzinot 1913. un 1924. gadu, ir samērā nelielas, un arī pirms kara lielākā daļa šo iecirkņu iemītnieku neizjuta dzīvojamās platības trūkumu.

Tātad, vērtējot dzīvojamās platības trūkuma cēloņus, jāsecina, ka literatūrā piedāvātie skaidrojumi (kara postījumi, privātās būvniecības panikums, kredītu nepieejamība, būvismaksu sadārdzināšanās, izmaiņas Rīgas iedzīvotāju mentalitātē utt.) ir nepietiekami. Tāpat lielākajā daļā Rīgas rajonu starpkaru periodā nenotika šo cēloņu izraisīta dzīvokļu krīzes saasināšanās (kā izņēmumi jāmin X, XI un XII policijas iecirknis, kas aptvēra Rīgas nomales, kuras patiešām ļoti smagi cieta no kara postījumiem). Pārējos policijas iecirkņos (V, VI, VIII un IX), dzīvojamās platības trūkums būtu jāuzskata par smagu sociālu problēmu, kuru Rīgas nabadzīgākā iedzīvotāju daļa bija izjutusi jau kopš Rīgas industrializācijas pirmsākumiem un kura pirms tam daudz smagāk ietekmēja arī IV un VII policijas iecirkni.

Dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas raksturojums

Lai pilnīgāk izprastu dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā, ir nepieciešams identificēt tās apmērus un salīdzināt pārmaiņas laika gaitā. Svarīgs jautājums, pieskaroties šim punktam, ir, pirmkārt, vai starpkaru periodā dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma tika atrisināts? Otrkārt, ir nepieciešams

raksturot dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas iespaidu uz Rīgas iedzīvotājiem. Pirmā punkta analizē svarīgākais ir plašais statistisko materiālu klāsts, bet, aplūkojot otro jautājumu, nepieciešama arī kvalitatīva analīze, ieskatoties individuālos gadījumos.

Starp 1924. un 1933. gadu Rīgas pilsētas Statistiskais birojs pastiprinātu uzmanību pievērsa pārpildīto dzīvokļu identificēšanai, par tādiem uzskatot jebkuru dzīvokli, kur vienā istabā dzīvo vairāk par divām personām. Kā jau iepriekš rakstīts, dzīvojamās platības trūkuma skartos Rīgas rajonus var iedalīt trīs kategorijās: Rīgas nomales (X, XI un XII iecirknis jeb Vidzemes priekšpilsētas perifērija un Pārdaugava), šīs problēmas smagāk skartie blīvi apdzīvotie strādnieku rajoni (V, VI, VIII un IX iecirknis jeb Maskavas priekšpilsēta, Grīziņkalns un Sarkandaugava) un mērenāk skartie blīvi apdzīvotie pilsētas centra rajoni (IV un VII iecirknis jeb Brasa, Avotu un Marijas ielas apkaime).

Aplūkojot situāciju kopumā, paveras visnotaļ dramatiska aina – 1924. gadā 111 471 ridznieks jeb 37% no kopējā Rīgas iedzīvotāju skaita dzīvoja mazos (1–2 istabas) un ļoti pārpildītos dzīvokļos (caurmērā 3,52 cilvēki uz vienu istabu), ekstrēmākajā gadījumā – IX iecirknī – dzīvoja vidēji četri cilvēki vienā istabā. Vēl 4% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja vidējos (3–5 istabas) vai lielos (6 un vairāk istabas) pārpildītos dzīvokļos. Šiem Rīgas iedzīvotājiem gan apstākļi bija daudz vieglāki nekā mazo pārpildīto dzīvokļu iemītniekiem, jo caurmērā uz vienu istabu šādos dzīvokļos bija 2,5 cilvēki, un arī šie dzīvokļi bija labāk iekārtoti nekā mazie dzīvokļi. Tāpat šajos dzīvokļos kopumā mitinājās turīgāki iedzīvotāji (ierēdņi un kantorū darbinieki) nekā mazajos dzīvokļos. Tādēļ, vērtējot dzīvojamās platības trūkuma apmērus, vidējiem un lielajiem dzīvokļiem uzmanība pievērsta mazāk.

Starp 1924. un 1931. gadu Rīgā turpināja samērā strauji augt iedzīvotāju skaits – vidēji par 8428 cilvēkiem jeb 2,4% gadā.³³ Salīdzinājumam jaunu dzīvokļu būvniecības tempi šajā periodā bija nepietiekami, pat lai apmierinātu jauno rīdzinieku nepieciešamību pēc pietiekamas dzīvojamās platības. Vidēji gadā šajā periodā Rīgas dzīvokļu fondu papildināja 1797 istabas jeb uz katriem 4,7 jaunajiem Rīgas iedzīvotājiem viena istaba. To, ka situācija Rīgā bija kļuvusi sliktāka, apstiprina arī 1930. gadā Statistiskā biroja veiktais pētījums par

pārapsdzīvotajiem dzīvokļiem. 1930. gadā pārpildītos mazos dzīvokļos Rīgā dzīvoja jau 146 997 cilvēki jeb 39% Rīgas iedzīvotāju. Pieaudzis bija arī vidējais iedzīvotāju skaits uz vienu istabu, tagad šādos dzīvokļos vidēji vienā istabā dzīvoja 3,63 cilvēki. Tāpat nedaudz bija pieaudzis arī vidējos un lielos pārapsdzīvotos dzīvokļos dzīvojošo iedzīvotāju skaits – šādos dzīvokļos tagad dzīvoja 5% Rīgas iedzīvotāju.

Pilnīgi visos policijas iecirkņos bija pieaudzis pārapsdzīvotos, mazos dzīvokļos dzīvojošo iedzīvotāju skaits absolūtos skaitļos

2. tabula

Iedzīvotāju skaits mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos 1924. un 1930. gadā³⁴

1	1924				1930				Izmaiņas	
	2	3	4	5	2	3	4	5	6	7
I	10 452	1352	13	3,36	12 150	1912	16	3,37	3	0,01
II	9470	781	8	3,44	11 787	1441	12	3,51	4	0,07
III	38 675	3399	9	3,35	41 645	4359	10	3,41	2	0,06
IV	30 533	9905	32	3,36	34 958	10 877	31	3,44	-1	0,08
V	16 933	9375	55	3,64	25 267	14 703	58	3,8	3	0,16
VI	23 717	10 439	44	3,61	29 086	14 299	49	3,9	5	0,29
VII	35 494	7283	21	3,28	39 154	9442	24	3,35	4	0,07
VIII	47 666	24 836	52	3,54	55 121	27 360	50	3,6	-2	0,06
IX	18 952	12 487	66	4	28 194	17 988	64	4,2	-2	0,2
X	17 372	7335	42	3,5	25 632	11 534	45	3,64	3	0,14
XI	38 325	15 277	40	3,48	54 293	22 307	41	3,6	1	0,12
XII	13 454	7507	56	3,67	20 621	10 775	52	3,79	-4	0,12
XIII	3435	1495	44	3,57						
Kopā	304 478	111 471	37	3,52	377 908	146 997	39	3,63	2	0,11
1	Policijas iecirknis									
2	Iedzīvotāju skaits									
3	Iedzīvotāju skaits mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
4	% no kopējā iedzīvotāju skaita mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
5	Vidējais iedzīvotāju skaits istabā mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
6	Izmaiņas starp 1924. un 1930. gadu, %									
7	Vidējais cilvēku skaits uz vienu istabu mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos: skaita izmaiņas									

un cilvēku skaits uz istabu šādos dzīvokļos. Daļā vismagāk skarto iecirkņu (IX, X un XII policijas iecirknī) proporcionāli šādos dzīvokļos dzīvojošo cilvēku skaits bija nedaudz samazinājies. Viskrasāk situācija bija pasliktinājusies Grīziņkalnā un Maskavas ielas rajonā (V un VI policijas iecirknī). Kā jau iepriekš rakstīts, bija nepietiekams ne tikai jaunuzcelto dzīvokļu skaits, bet arī to veids – lielākā daļa jaunuzcelto istabu atradās vidēja un liela izmēra dzīvokļos, kas dzīvojamās platības trūkuma vismagāk skartajām grupām bija nepieejami augstās cenas dēļ. Vien 29% jeb 3083 istabas atradās mazos dzīvokļos.

1932. un 1933. gadā, padziļinoties ekonomiskajai krīzei, Rīgā iedzīvotāju skaita pieaugums faktiski apstājās – katru gadu tas papildinājās vien par 1000 cilvēkiem. Līdzīgi arī dzīvokļu būvniecībā bija iestājies apstākums – uzbūvēto jauno istabu skaits salīdzinājumā ar 1931. gadu bija krities uz pusi un līdz 1934. gadam turpināja ievērojami pazemināties salīdzinājumā ar 20. gadu ekonomiskās izaugsmes periodu (sk. 3. tabulu). Tomēr svarīgi atzīmēt, ka krīzes laikā gan pašvaldība, gan privātie būvnieki izvēlējās būvēt gan absolūtos skaitļos, gan proporcionāli daudz vairāk mazo dzīvokļu, līdz ar to, ņemot vērā iedzīvotāju skaita nelielo pieaugumu, nabadzīgāko iedzīvotāju situācija nedaudz uzlabojās.

Aplūkojot tālāko situācijas attīstību pēc K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma, svarīgs kļūst jautājums – vai starpkaru periodā var runāt par dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas atrisinājumu? Vairāki politiķi, kuri pēc apvērsuma kļuva par valsts un pašvaldību līmeņa politikas veidotājiem gan starpkaru periodā, gan arī vēlāk trimdā, reflektējot par situāciju Rīgā, vai nu ar skepsi izturējās pret dzīvokļu krīzi kā svarīgu sociālu problēmu,³⁵ vai arī uzskatīja, ka pēc apvērsuma tā ir atrisināta.³⁶ Par to, ka dzīvokļu krīze bija zaudējusi savu aktualitāti kā

sociālekonomiska problēma, liecina Rīgas pilsētas valdes intereses zudums par pārapspēto dzīvokļu stāvokli Rīgā: starp 1933. un 1939. gadu Pilsētas valde Rīgas pilsētas Statistiskajam birojam vairs nepasūtīja pētījumus par iedzīvotāju “sabiezīnājumu” un antisanitārajiem dzīvokļiem.

Lai noskaidrotu, vai dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma patiešām pēc apvērsuma atrisinājās, pirmkārt, noteikti ir jāaplūko dati par iedzīvotāju skaita pieaugumu un uzceltajām jaunajām istabām. Starp 1934. gadu un 1939. gada septembri iedzīvotāju skaita pieaugums palika ekonomiskās depresijas laika apmēros, un 1935. gadā pirmo reizi kopš 1919. gada Statistiskais birojs fiksējis pat iedzīvotāju skaita samazinājumu. Samērā lēnais iedzīvotāju skaita pieaugums 30. gadu otrajā pusē, visticamāk, būtu jāskaidro ar apzinātu Rīgas pašvaldības politiku, kura dažādos veidos centās ierobežot cilvēku ienākšanu Rīgā,³⁷ un arī Pilsētas valde apsprieda politiskās iniciatīvas, kuru mērķis bija panākt trūcīgo rīdzinieku izceļošanu uz laukiem.³⁸ Otro reizi iedzīvotāju skaita samazinājumu Rīgā var fiksēt 1939. gada izskaņā, un šajā gadījumā tā tiešais cēlonis ir vācbaltiešu repatriācija, kuras rezultātā Rīga zaudēja 35 817 iedzīvotājus jeb 9% no kopējā iedzīvotāju skaita. Tātad iedzīvotāju skaits Rīgā starp K. Ulmaņa apvērsumu un vācbaltiešu repatriāciju bija nostabilizējies.

Būvniecības tempi, sākot ar 1934. gadu, strauji pieauga, un 1938. gadā (pēdējais gads, par kuru ir pieejami statistiskie dati) Rīgā uzcēla jau 4025 istabas. No 15 245 istabām, kuras Rīgā uzcēla starp 1934. un 1938. gadu, gandrīz precīzi puse jeb 7694 istabas bija mazas (1–2 istabas) dzīvokļos. Ņemot vērā, ka iedzīvotāju skaits šajā periodā pieauga ļoti nedaudz, jaunas dzīvojamās platības pieejamība, it īpaši mazajos dzīvokļos, atviegloja smagos apstākļus dzīvokļu tirgū. Ierobežotus secinājumus par kopējo situāciju 1939. gada aprīlī

salīdzinājumā ar, piemēram, krīzes smagāko punktu 1930. gadā, var izdarīt, salīdzinot vidējo iedzīvotāju skaitu uz vienu dzīvokli dažādos Rīgas rajonos. Šo salīdzinājumu nevar izdarīt precīzi, jo 1935. gadā Rīgas pilsētas Statistiskais birojs mainīja statistikas uzskaites vienības no policijas iecirkņiem uz statistiskajiem rajoniem, bet atsevišķu rajonu pielīdzināšana bijušajiem policijas iecirkņiem

ir līdzeklis, kā pietuvoties izpratnei. Kā redzams, kopš 1930. gada situācija visos nozīmīgākajos rajonos bija uzlabojusies, iedzīvotāju skaits uz dzīvokli gan vēl arvien bija visaugstākais rajonos, kuros 1930. gadā dzīvokļu krīze tika atzīta par vissmagāko.

Tātad situācija 30. gadu laikā bija uzlabojusies, pateicoties gan daudz mazākam iedzīvotāju skaita pieaugumam, gan arī

3. tabula

Jaunuzceltās istabas³⁹

Gads	Kopējais jaunuzcelto istabu skaits	Jaunuzceltās istabas mazos dzīvokļos	Mazie dzīvokļi no kopējā dzīvokļu skaita, %
1926	752	111	15
1927	1104	310	28
1928	1212	269	22
1929	2825	331	12
1930	3343	1130	34
1931	1545	932	60
1932	1742	849	49
1933	1158	603	52
1934	1802	859	48
1935	2355	1160	49
1936	3083	1533	50
1937	3980	2032	51
1938	4025	2110	52

4. tabula

Iedzīvotāju skaits uz dzīvokli dzīvokļu krīzes vissmagāk skartajos rajonos: 1930. un 1939. gada situācijas salīdzinājums⁴⁰

Statistiskais rajons	Iedzīvotāju skaits 1939. g.	Dzīvokļu skaits 1939. g.	Cilvēki uz vienu dzīvokli 1939. g.	Cilvēki uz vienu dzīvokli 1930. g. ⁴¹
Grīziņkalns	41 788	13 039	3,20	3,36
Latgale	52 356	12 938	4,05	4,36
Ganības	4884	1574	3,10	3,42
Sarkandaugava	11 047	3465	3,19	3,42
Dārziņi	21 169	6583	3,22	3,6
Zemitāni	15 512	4909	3,16	3,5
Anniņmuiža	3450	1063	3,25	3,35
Avoti	43 566	11 800	3,69	4,26

būvniecības tempu pieaugumam, jo uzņēmēji arvien vairāk būvēja tieši mazos dzīvokļus, kas visvairāk bija nepieciešami dzīvojamās platības trūkuma mazināšanai. Tāpat situācija uzlabojās ne tikai caurmērā visā pilsētā, bet arī dzīvokļu trūkuma vismagāk skartajos Rīgas rajonos. Taču uzlabošanās, lai arī ievērojama, nenozīmēja trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem pieejamas dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas atrisinājumu. To, ka šis jautājums saglabāja aktualitāti, liecina izmaiņas Pilsētas valdes politikā 30. gadu otrajā pusē. 1938. gada oktobrī Rīgas pilsētas Statistiskais birojs lūdza Pilsētas valdei piešķirt finansējumu dzīvokļu uzskaiti nākamajā gadā, pamatojot nepieciešamību ar to, ka situācija kopš 1933. gada ir ievērojami mainījusies.⁴² Pilsētas valde piekrita piešķirt finansējumu un uzsvēra, ka īpaša uzmanība ir jāpievērš sociālekonomiskajiem aspektiem un trūcīgo ģimeņu stāvoklim.⁴³ 1939. gadā Statistiskais birojs īstenoja dzīvokļu skaitīšanu, un datus bija paredzēts publicēt kārtējā Rīgas statistikas grāmatā 1940. gada vasarā. Tomēr tie tā arī netika publicēti, jo padomju okupācijai pakļautā pilsētas vara izlēma, ka šādi dati, ņemot vērā vācbaltiešu repatriāciju un daudzus atbrīvojušos dzīvokļus, ir bezjēdzīgi.⁴⁴

Lai gan attiecīgajā arhīva lietā (Pilsētas valdes sarakste ar Statistisko biroju par gruntsgabalu, dzīvokļu un māju skaitīšanu (1930–1940)) ir daļa 1939. gada mājokļu skaitīšanas datu, tajā nav iekļauti tieši dati par pārapsdzīvotajiem dzīvokļiem. Tomēr ieskatu šajos datos varam gūt no Statistiskā biroja vietnieka Kārļa Zīverta (1907–1961) 1940. gada 12. augusta vēstules pēcokupācijas laika Būvju valdei, kurā aplūkota nepieciešamība pēc municipālo īres namu būvniecības. K. Zīverts apgalvoja, ka 71% vienistabas dzīvokļu un 32% divistabu dzīvokļu ir pārpildīti (vairāk par diviem cilvēkiem uz vienu istabu) un ka kopumā 143 000 rīdzinieku jeb 38%

Rīgas iedzīvotāju 1939. gadā dzīvoja pārpildītos dzīvokļos. Tātad stāvoklis Rīgā šajos gados bija uzlabojies tikai nedaudz kopš 1930. gada, kad 44% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja pārpildītos dzīvokļos. K. Zīverts uzskata: lai gan 1939. un 1940. gadā bija notikušas repatriācijas, arī 1940. gadā dzīvokļu krīze ir aktuāla un pilsētai ir jāuzceļ vismaz vēl 15 000 dzīvokļu, lai nodrošinātu visiem Rīgas iedzīvotājiem minimālās sadzīves prasības (3–4 cilvēku strādnieku ģimenei divistabu, bet inteliģentā darba darītājiem trīsistabu dzīvokļus (trešā istaba kā kabinets)).⁴⁵ Par to, ka pilsētas vadība arī pirms okupācijas uzskatīja, ka 30. gadu beigās pastāvēja dzīvojamās platības trūkums, liecina Rīgas pilsētas galvas (1936–1940) Roberta Liepiņa (1890–1978) izteikums 1940. gada 30. aprīļa sēdē, kad pilsētas valde apsprieda nabadzīgo daudz bērnu ģimeņu problēmas. R. Liepiņš apgalvoja, ka līdz ar vācbaltiešu repatriāciju dzīvokļu krīze vairs nav aktuāla problēma.⁴⁶

Dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas izpausmes

Dzīvojamās platības trūkums, protams, nebija tikai abstrakti statistikas skaitļi, un, aplūkojot tā izraisītās sociālās sekas, kļūst skaidra tā ciešā saistība ar vispārējo nabadzību, kas šajā laikā smagi skāra ievērojamu daļu Latvijas iedzīvotāju. Pārpildīto dzīvokļu iedzīvotāju nabadzība nozīmēja ne tikai to, ka istabās bija spiesti dzīvot pārāk daudzi cilvēki. Apdzīvotajās telpās jau pašās par sevi nebija pieejamas ērtības, kuras turīgākajiem pilsētas iedzīvotājiem, noslēdzoties otrajai industriālajai revolūcijai, kļuva pašsaprotamas. Tāpat ar nabadzību bieži bija saistīta apātija un vienaldzība pret telpu ap sevi – tas noveda pie netīrības, kaitēkļu un slimību izplatības, kas sevišķi traģiski izpaudās tieši pārapsdzīvotos dzīvokļos, tāpat pastāvēja vesela plejāde

Labierības pilsētas dzīvokļos 1924. gadā⁴⁷

Polijas iecirknis	Dzīvokļi bez pieejas pilsētas ūdensvadam, %	Dzīvokļi ar tiešu ūdens pieslēgumu, %	Dzīvokļi ar klozetu dzīvoklī vai ārpus tā, %	Dzīvokļi ar elektrības pieslēgumu, %	Iedzīvotāji pārāpdzīvotos dzīvokļos, %
I	0	80	43	87	13
II	0	76	67	94	8
III	0	90	74	92	9
IV	9	74	30	66	32
V	55	28	1	26	55
VI	7	66	13	37	44
VII	0	85	41	75	21
VIII	8	64	18	44	52
IX	39	27	2	16	66
X	56	26	2	24	42
XI	59	30	3	27	40
XII	53	24	1	28	56
XIII	100	0	0	2	44

citā savstarpēji saistītu problēmu, tostarp alkoholisms, vardarbība ģimenē, skolas neapmeklēšana u. c. Tāpat kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkums cieši savijās ar nabadzību, un daļēji to var uztvert kā nabadzības izpausmi, kura vēl vairāk pastiprināja daudzas citas ar nabadzību saistītās problēmas.

Aplūkojot 1924. gada statistikas datus par dzīvokļu labiekārtojumu (sk. 5. tabulu), ir skaidri redzams, ka policijas iecirkņi, kuros dzīvojamās platības trūkums izpaudās vismagāk, ir arī tie, kuros modernizācijas rezultātā radītās labierības bija pieejamas vismazāk. Lielai daļai pilsētas perifērijas iedzīvotāju nebija pieejama elektrība un pieslēgums pilsētas ūdensvadam nedz dzīvoklī, nedz ārpus tā. Situācija nedaudz labāka bija centram pietuvinātajos policijas iecirkņos, lai gan arī tajos labierību, it īpaši klozeta, pieejamība bija ļoti ierobežota. Vienīgi dzīvokļi

trijos centrālajos un pārtikušākajos policijas iecirkņos gandrīz pilnībā bija iekārtoti atbilstoši laikmeta moderno tehnoloģiju piedāvātajām iespējām. Lai gan statistika neļauj konstatēt tiešu saikni starp labierību ziņā sliktāk aprīkotajiem dzīvokļiem un mazajiem pārāpdzīvotajiem dzīvokļiem, visticamāk, lielākā daļa mazo pārāpdzīvoto dzīvokļu bija tieši tie, kuri bija aprīkoti visliktāk. Diemžēl nav pieejami salīdzinošie dati no vēlāka perioda, bet, ņemot vērā šo dzīvokļu iedzīvotāju materiālās iespējas un namīpašnieku ekonomiskās intereses trūkumu, visticamāk, vien atsevišķos gadījumos šo dzīvokļu stāvoklis starpkaru periodā mainījās. Tāpat lielākajā daļā gadījumu nabadzīgākie Rīgas iedzīvotāji dzīvoja ne tikai pārāpdzīvotos, bet arī laikmeta tehniskajām iespējām un sanitārajām prasībām neatbilstošos dzīvokļos.

Nav nekāds pārsteigums, ka pārāpdzīvotie dzīvokļi un sliktie sanitārie apstākļi

Mirstība ar tuberkulozi (no 10 000 iedzīvotāju): iedalījums pa policijas iecirkņiem⁴⁸

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1924	13,3	12	11,1	17,1	18,1	20,6	13,9	22,9	24,7	21,7	20,4	20,4
1930	12,3	8,5	11,8	14,9	19,8	19,9	12,3	19,2	20,9	23	19	18,4
Starpība	1	3,5	-0,7	2,2	-1,7	0,7	1,6	3,7	3,8	-1,3	1,4	2

izraisīja dažādu epidēmiju uzliesmojumus. Kā rāda statistika par 1924. un 1930. gadu (sk. 6. tabulu), policijas iecirkņi, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu skaits, bija arī tie, kuros bija visaugstākā mirstība no tuberkulozes. Nebūtu pareizi apgalvot, ka pārapdzīvotie dzīvokļi ir šīs statistikas primārais cēlonis. Par tādu vispirms būtu jāuzskata nabadzība, kura izraisīja arī dzīvokļu krīzes ekstrēmākās izpausmes. Tomēr jebkurā gadījumā iedzīvotāju blīvums un labierīcību trūkums veicināja dažādu slimību izplatību.

No arhīvu materiāliem var gūt priekšstatu par to, ko nozīmē dzīve šādos dzīvokļos. Šo materiālu analīze sniedz iespēju ne tikai aplūkot individuālus gadījumus, bet arī izdarīt secinājumus par problēmām, ar kurām saskārās daudzi pārapdzīvoto dzīvokļu iemītnieki.

Vairākas Rīgas pilsētas institūcijas 20. un 30. gados apsekoja problemātiskos dzīvokļus. Piemēram, Rīgas pilsētas Veselības pārvalde regulāri veica trūcīgo bērnu dzīvokļu apskati. Diemžēl fondā ar korektu nosaukumu ir atrodama tikai viena lieta par 1926./1927. mācību gadu. Tomēr arī tā ļauj izdarīt secinājumus par dzīvojamās platības trūkumu. Kopumā aplūkoti 30 dzīvokļi, no kuriem 29 var uzskatīt par pārapdzīvotiem atbilstoši Rīgas pilsētas izvirzītajiem kritērijiem. Diezgan lielā daļā, 12 dzīvokļos, ģimenes apgādnieks ir māte vai kāds no vecākajiem bērniem, jo tēvs ir miris, darba nespējīgs, vai arī laulība ir šķirta. Lielākajā daļā gadījumu tēva

nāves iemels ir dalība karā. Savukārt mātes strādā dažādās jomās, kuras var iedalīt trīs kategorijās: ar sieviešu nodarbinātību starpkaru periodā cieši saistītie darbi (šuvējas, veļas mazgātājas utt.), gadījuma darbu un sezonālo darbu darītājas un fabrikas strādnieces. Ja protokolā ir minēti ģimenes ienākumi, tad visos gadījumos norādīts, ka tie ir mazi vai pat ļoti mazi (ja summa ir izteikta skaitļos, tā nekad nepārsniedz 2 latu dienā). Lai gan visos šajos dzīvokļos pārapdzīvotības norma ir pārsniegta, sadzīves apstākļi un bērnu veselības stāvoklis ir dažāds. Daļā dzīvokļu valda nekārtība un netīrība, ir sastopami kaitēkļi, bērni ir izvārguši un slimīgi, bet citus, kā norāda inspektori, neņemot vērā trūkumu, mātes spēj uzturēt tīrus, spēj nodrošināt bērniem pienācīgu pārtiku, savu gultas vietu un pieņemamu, kaut trūcīgu apģērbu.⁴⁹

Ģimenēs, kur galvenais apgādnieks ir tēvs, vien septiņos gadījumos māte nestrādā. Tēvi ir vai nu strādnieki (pilna laika, gadījuma darbu strādnieki vai laukstrādnieki), amatnieki (drēbnieks, galdnieks, mucinieks, krāsotājs utt.), vai arī zemākā līmeņa valsts un pašvaldības iestāžu darbinieki (sētnieki un pastnieki). Strādājošo sievu nodarbinātības profils ir identisks kā vientuļajām mātēm, vienīgi to amatnieku sievas, kuru darbnīcas atrodas mājās, kā nodarbošanos norādījušas, ka viņas palīdz vīriem tikt galā ar darba pienākumiem. Arī šīs ģimenes pārsvarā ir trūcīgas (amatnieku ģimenes norādījušas, ka labklājība ir atkarīga no darba pieejamības – ja darbs ir, tad

materiālie apstākļi ir apmierinoši, bet, ja nav, iestājas dziļš trūkums), ienākumu līmenis, kur tas ir norādīts, nepārsniedz 2 latus dienā. Līdzīgi kā vientuļo māšu ģimenēs, arī šajās ģimenēs ir dažādi sadzīves apstākļi, kas atkarīgi no individuālās ģimenes mentalitātes – atsevišķas, šķietami trūcīgākas daudz bērnu ģimenes dažkārt spēj uzturēt dzīvokļus atbilstošus sanitārajām normām un apgādāt bērnus labāk nekā turīgākas ģimenes ar vienu vai diviem bērniem.⁵⁰

Lai gan šie apskates protokoli pārāk mazās statistiskās izlases dēļ neļauj izdarīt visaptverošus secinājumus par kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkumu visā pilsētā un tās saistību ar konkrētiem sabiedrības slāņiem, pāris spriedumu izdarīt var. Pirmkārt, dzīvošana pārapsūdzotā dzīvokli automātiski nenozīmēja to, ka vecāki nespēj nodrošināt apmierinošus dzīves apstākļus saviem bērniem. Netīrajos un problemātiskajos dzīvokļos inspektori bieži konstatēja arī virkni citu problēmu, tostarp aizdomas par alkoholismu un vardarbību ģimenē. Ar diezgan lielu varbūtību var pieņemt, ka līdzīga situācija bija arī citos dzīvokļu krīzes skartajos dzīvokļos – krīzes smagums bija atkarīgs no individuālās ģimenes spējas tikt galā ar situāciju, un ekstrēmākajos gadījumos problēmas saasināja alkoholisms un vardarbība. Otrkārt, lai gan daļa ģimeņu spēja grūtajā situācijā uzturēt apmierinošus vai pat labus sanitāros apstākļus, telpas bieži bija nepiemērotas dzīvošanai – tās bija mitras, aukstas, un dažāda vecuma bērni bija spiesti gulēt vienā gultā, jo telpu šaurība neļāva izvietot vairāk guļamvietu. Tātad, ja ģimene arī spēja izvairīties no ekstrēmākajām problēmām saistībā ar nabadzību, tomēr to ietekmēja sliktais telpu stāvoklis un pārapsūdzotība. Treškārt, aplūkojot ģimeņu turības līmeni, kļūst skaidri redzams, ka šīs ģimenes vienkārši nevarēja atļauties labākus dzīvokļus, pat ja Rīgā tādi būtu pieejami, jo 40–60 latī mēnesī nav

pietiekami daudz bērnu ģimenes uzturēšanai un kvalitatīvas mājvietas irēšanai.

1930. un 1931. gadā Dzīvokļu krīzes apkarošanas komisijas pakļautībā esošais Rīgas dzīvokļu inspektors veica vairākus simtus inspekciju, pārbaudot Rīgas problemātiskos dzīvokļus. Šo pārbaudu rezultātu apkopojumi un protokoli ļauj gūt ieskatu, kādi bija apstākļi Rīgas problemātiskākajos dzīvokļos. Primārais inspektora uzdevums bija novērtēt tos dzīvokļus, par kuriem Dzīvokļu krīzes apkarošanas komisija bija saņēmusi sūdzības. Pirmām kārtām tie bija dzīvokļi, kurus to īpašnieki bija ierīkojuši neparedzētās telpās: bijušajās rūpnīcās, pagrabos, noliktavās, malkas šķūņos un citur. Viens no šādiem dzīvokļiem bija Rūpnieku ielā 3: “[...] *tumšā neapgaismotā pagraba telpā, zem fabrikas telpām, logu un grīdas nav, klons pārklāts ar ūdeni un mitriem dubļiem [...]*”. Cits piemērs ir Jēzusbaznīcas iela 2-5: “[...] *ieliekušies griesti, grīda slīpi ieliekusies, trepes šķībi sagāzušās, koku rāmji sapuvuši un krāsns nekārtībā. Visa ēka ar vairākiem dzīvokļiem atrodas sabrukušā stāvoklī un ir dzīvību apdraudzoša*”.⁵¹ Krasta iela 9, dz. 6: “*Pagrabā mitrs un tumšs, griesti ieliekušies, augstums 1,80 metri, logs mazs un ieliecies dzīvoklī, tumša neapgaismota ieeja*.”⁵² Šie ir vien daži piemēri, kas parāda tendences kopumā – namsaimnieki izīrēja dzīvošanai nepiemērotus dzīvokļus. Lielākajā daļā gadījumu inspektora rekomendācija bija slēgt šos dzīvokļus, vien retos gadījumos atļaujot tos izīrēt pēc remonta veikšanas.

Ieskatu visdramatiskākajā stāvoklī esošo nabadzīgo rīdzinieku dzīvokļos ļauj gūt Darba nodaļas organizētā bezdarbnieku dzīvokļu apsekošana 1931. gada vasarā (šie dzīvokļi reģistrēti Darba nodaļā). Kā konstatēja Darba nodaļas vadītājs Augusts Šteins (1881–1957), pēc iepazīšanās ar rezultātiem “*ļoti daudzos gadījumos bezdarbnieki dzīvo ārkārtīgā trūkumā, ļoti saspiesti, netīri un veselībai kaitīgās telpās, kuras bieži vien nemaz nevar nosaukt par dzīvokļiem*”.⁵³

Apskatītajos dzīvokļos parādās vairākas iezīmes, kuras varētu uzskatīt par raksturīgām starpkaru perioda Rīgas slīktākajiem dzīvokļiem kopumā. Pirmkārt, protams, pārapdzīvotība – vienistabas vai pusotristabas dzīvokļos dzīvoja četri, bet dažkārt pat seši vai astoņi cilvēki. Otrkārt, normāla apgaismojuma trūkums. Treškārt, dzīvokļi bija auksti un mitri, daļai bija iebrukuši griesti vai nebija grīdas. Ceturtkārt, netīrība, kas lielākajā daļā gadījumu izriet no pirmajām trim iezīmēm apvienojumā ar citām problēmām saistībā ar nabadzību (apātiju, alkoholismu, neieinteresētību par higiēnu utt.).

Ārpus abstrakta apstākļu apkopojuma, šķiet, jāsniedz arī pāris piemēri no apskates protokoliem. Daugavpils iela 10/12-1/2: “Dzīvoklī ļoti netīrs un tumšs. Lai varētu redzēt, jādedzina uguns. Apdzīvo 8 cilvēki, no tiem 3 bērni.” Cits šā nama dzīvoklis: “Dzīvoklis netīrs ar izlauztu sapuvušu grīdu. Gaisma krīt no augšas pa nelielu lodziņu. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 mazi bērni.” Bukaišu iela 10-6: “Dzīvoklis ļoti netīrs, slapjš un auksts. Griesti draud sabrukt. Galīgi neapdzīvojama. Apdzīvo 2 pieaugušie un 2 mazi bērni.” Riepiņu iela 3-24a: “Dzīvoklis dziļi pagrabā, bez logiem. Grīdas nav. Klons pārklāts ar ūdeni un dubļiem. [...] apdzīvo 1 pieaugušais [vientuļā māte] un 3 bērni.” Daugavpils iela 47-22: “Dzīvoklis ar cementgrīdu, ļoti tumšs un dienā jādedzina uguns. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 mazi bērni.” Ebelmuižas iela 22-5: “Dzīvoklis pilnīgi nederīgs dzīvošanai. Auksts, slapjš, griesti zemi. Blakus dzīvokli turēti lopi un virca sūcas dzīvokli. Sienas plānas un ziemā no iekšpuses apsarmo. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 bērni.” Īres maksa par šādiem dzīvokļiem svārstījās starp 12 un 20 latiem mēnesī bez apkures.⁵⁴

Bezdarbnieku smagais stāvoklis ekonomiskās krīzes laikā, protams, nav pārsteigums, bet arī rīdzinieki ar pastāvīgiem ienākumiem bieži dzīvoja grūtos apstākļos. Ilustrācija tam ir Rīgas ugunsdzēsēju

dzīvokļu apskates protokoli, kas veikti 1930. gada rudenī pēc Ugunsdzēsības departamenta lūguma piešķirt tā darbiniekiem dzīvokļos pilsētas blokēkās. Apskatītie ugunsdzēsēju dzīvokļi bija mazi, mitri, auksti un bieži atradās nepiemērotās telpās: “viena istaba ar ķēķi [...] caur sienām spiežas aukstums un vējš”, “dzīvoklis atrodas vecas koka mājas bēniņos [...] rodas iespaids, ka tas ir malkas pieliekamais, nevis dzīvoklis”, “istaba ar ķēķi. Kā istaba, tā ķēķis mitri. Ieeja ļoti tumša, mitru velvi”, “sveša dzīvokļa vienā istabā, bez ķēķa lietošanas ar 2 maziem bērniem”.⁵⁵

Kopumā vērtējot, jāņem vērā, ka pārbauzu protokolos parasti nonāca visproblemātiskākie dzīvokļi. Tāpēc nevar apgalvot, ka šie dzīvokļi atbilstu vairākumam Rīgas problemātisko dzīvokļu. Tāpat, kā rāda trūcīgo bērnu ģimeņu apsekošanas protokoli, daļā apdzīvotības ziņā problemātisko dzīvokļu tajos dzīvojošās ģimenes spēja uzturēt apmierinošus vai pat labus sanitāros apstākļus. Bet, balstoties uz šā perioda statistiku, policijas iecirkņos, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu skaits, arī vismazākajai dzīvokļu daļai bija pieeja pilsētas labiercībām. Tātad lielākajā daļā gadījumu pat apmierinošā un labā stāvoklī uzturētu dzīvokļu iemītniekiem nebija pieejamas ērtības, kuras turīgākā rīdzinieku daļa uzskatīja par pašsaprotamām.

Starpkaru perioda dzīvokļu krīze ir jāsaista ar divām parādībām. Pirmā, kas ilga no 1919. līdz 1922. gadam, ir relatīvi augstas īres cenas, kuras izraisīja valūtas kursa svārstības, un Rīgu pametušo iedzīvotāju atgriešanās. Šī problēma jau bija atrisinājusies 1922. gadā, pateicoties ekonomisko apstākļu stabilizācijai. Otra problēma ir primāri trūcīgākajai Rīgas iedzīvotāju daļai pieejamas kvalitatīvas dzīvojamās telpas

trūkums. Šīs sociālās problēmas cēloņi ir jāmeklē ilgi pirms aplūkotā perioda. Jau 19. gadsimta otrajā pusē Rīgā par aktuālu jautājumu kļuva dzīvokļu pieejamība strādniecībai un trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem. Šī problēma bija labi apzināta pirms Pirmā pasaules kara, bet tā arī netika atrisināta šajā periodā. Tāpēc starpkaru perioda dzīvokļu krīze ir jāuzskata par šīs problēmas turpinājumu un literatūrā bieži norādītie cēloņi (kara postījumi, valsts iestāžu izvietošana Rīgā, izmaiņas iedzīvotāju mentalitātē u. c.) ir vien to veicinoši apstākļi.

Salīdzinājumā ar situāciju pirms Pirmā pasaules kara ir redzams, ka apstākļi daudzos Rīgas rajonos bija uzlabojušies. Tāpēc arī jēdziens “dzīvokļu krīze” ir jāuzskata nevis par objektīvu situācijas vērtējumu, bet gan par retorisku līdzekli sociālās problēmas aktualizēšanā. Tomēr, neņemot vērā paša jēdziena “dzīvokļu krīze” ciešo saistību ar politisko retoriku, kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkums trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem starpkaru periodā aizvien bija nopietna sociāla problēma. Primāri šo

problēmu laikabiedri saistīja ar pārapdzīvotiem dzīvokļiem, tomēr šis apstāklis pats par sevi vēl nenozīmēja neatbilstošus sadzīves apstākļus. Bet kombinācijā ar sadzīves ērtību ziņā vāji iekārtotām telpām pārapdzīvotība radīja kritiskus dzīves apstākļus samērā lielai daļai Rīgas iedzīvotāju. Kā redzams, visvājāk apriekotie dzīvokļi atradās tieši vistrūcīgākajos Rīgas rajonos.

Tāpat kā krīzes cēloņi, arī tās atrisinājums nav ietverams šajā periodā. Lai gan kopumā situācija 30. gadu otrajā pusē uzlabojās, šie uzlabojumi nebija pietiekami, lai varētu konstatēt sociālās problēmas atrisinājumu. Politiku izteikumi par dzīvokļu krīzes atrisinājumu vai izbeigšanos pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma ir jāuztver kritiski K. Ulmaņa autoritārā režīma pozitīvisma ideoloģijas kontekstā. Kā rāda gan statistikas dati, gan vadošo politiku un ierēdņu atstātās liecības arhīvu dokumentos, dzīvojamās platības trūkums bija labi apzināta problēma, kuras risinājumu Rīgas pilsētas vadība centās atrast arī 30. gadu beigās.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Rīgas Pilsētas valdes sarakste ar Statistikas biroju par gruntsgabalu, dzīvokļu un māju skaitīšanu. Statistiskā biroja vietnieka K. Ziverta vēstule pilsētas Būvju valdei, 12.08.1940. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2927-1-398, 79.–80. lpp.
- ² JĀNIS KRASIŅŠ. Latvijas Republikas būvmāksla. Rīga 1992; JĀNIS LEJNIEKS. Rīga, kuras nav. Rīga 1998; JĀNIS RUBĪNS. Rīgas dzīvojamais fonds 20. gadsimtā tipoloģiskā rakursā. Rīga 2004.
- ³ JĀNIS KUČINSKIS. Mājokļu politika un tās instrumenti. Rīga 2006; IVITA OSE. Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados. Publicēts arhitektūras platformā A4D. Pieejams: <http://www.a4d.lv/lv/raksti/dzivoklu-krize-riga-20-gs-20-gados/> (skatīts 22.05.2017.).
- ⁴ ARVEDS BERGS. Dzīvokļu krīze. In: *Latvis*, 27.07.1922., 1.–2. lpp.
- ⁵ Kas rada Rīgā dzīvokļu krīzi? In: *Latvijas Sargs*, 01.01.1923., 1.–2. lpp.; Kas rada Rīgā dzīvokļu krīzi? (2. daļa). In: *Latvijas Sargs*, 17.01.1923., 1.–2. lpp.
- ⁶ J. Dzīvokļu krīze un viņas cēloņi. In: *Sociāldemokrāts*, 05.12.1922., 2.–3. lpp.
- ⁷ Latvijas Īrnieku biedrības sēžu protokoli 1933. g. Kārtējās biedru pilnsapulces protokols, 10.04.1933. LNA LVVA, 6019-1-42, 3. lpp.
- ⁸ KONSTANTĪNS PĒKŠĒNS. Dzīvokļu jautājums un Rīgas pilsētas uzdevumi dzīvokļu apstākļu uzlabošanā sakarā ar Latvijas pilsētu novadu paplašināšanu un pilsētu zemes fondu dibināšanu. Rīga 1922, 12.–18. lpp.

- ⁹ HERBERTS PĀRNS. Dzīvokļi Rīgā. Rīga 1927, 17.–18. lpp.
- ¹⁰ HERBERTS PĀRNS. Būves dārdzība. In: *Ekonomists*, 15.08.1927., 563.–566. lpp.
- ¹¹ JĀNIS JAGARS. Komunālā dzīvokļu būvniecība. Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. Rīga 1932, 509.–511. lpp.
- ¹² FRICIS HŪNS. Dzīvokļu krīzes cēloņi un sekas. In: *Ekonomists*, 01.03.1930., 210.–212. lpp.
- ¹³ OSE, Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados.
- ¹⁴ KRASTIŅŠ, Latvijas Republikas būvmāksla, 19. lpp.
- ¹⁵ *Ibidem*, 24.–25. lpp.
- ¹⁶ KUČINSKIS, Mājokļu politika un tās instrumenti, 247.–248. lpp.
- ¹⁷ *Ibidem*, 251. lpp.
- ¹⁸ IVARS SALA. Dzīvokli pirkt vai irēt – tāds ir jautājums. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti 3*. Rīga 2010, 134.–145. lpp., šeit 136. lpp.
- ¹⁹ RUBĪNS, Rīgas dzīvojamais fonds 20. gadsimtā tipoloģiskā rakursā, 31. lpp.
- ²⁰ *Ibidem*, 40.–41. lpp.
- ²¹ ARNOLDS AIZSILNIEKS. Latvijas saimniecības vēsture: 1914–1945. Stokholma 1968, 159. lpp.
- ²² *Ibidem*, 170. lpp.
- ²³ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924. 2. izd. Rīga 1925, 1. lpp.
- ²⁴ Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudim Vakar-Eiropā. In: *Pēterburgas Avīzes*, 20.02.1864., 59.–60. lpp.; Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudim Vakar-Eiropā (turpinājums). In: *Pēterburgas Avīzes*, 27.02.1864., 67.–69. lpp.
- ²⁵ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 03.12.1894., 1. lpp.
- ²⁶ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 05.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁷ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 07.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁸ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 09.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁹ Šie ir vien pāris citātu, kas parādās presē starp 1900. un 1914. gadu un atklāj to, ka dzīvojamās platības trūkumu pirmskara Rīgā uztvēra kā nopietnu problēmu: “*Lētu un apmierinoši ierīkotu dzīvokļu apgādāšanu strādniekiem un [...] nabadzīgiem ļaudīm tagad sāk atzīt par nepieciešamu vajadzību.*” Rakstā autors norāda, ka Rīgā ir četrreiz augstāka cilvēku mirstība, un saista to ar sliktajiem apstākļiem dzīvokļos (Strādnieku dzīvokļi. In: *Balss*, 13.01.1907., 2. lpp.). “*Mūsu dzīvokļi [...] spēlē lielu lomu [...] kā slimības [tuberkulozes] cēlonis*”, “*Sava vaina te ir visiem tiem nosacījumiem, kuri rada vairāku personu neērtu kopdzīvi*” (Dzīvoklis un tuberkuloze. In: *Dzimtenes Vēstnesis*, 16.08.1908., 5.–6. lpp.). Saistībā ar augstajām īres cenām irniekam nākas “*vai nu lielu daļu [...] no ienākumiem ziedot dzīvoklim vai arī dzīvot pārāk saspīesti kopā pa vairākām ģimenēm vienā dzīvoklī, [tas] atstāj ļoti nelāgu iespaidu uz viņu veselību, īpaši uz bērnu*”. “*Smagi šo [...] jautājumu sajūt arī vidusšķira [...]*” (Dzīvokļu jautājums Rīgā. In: *Latviešu Avīzes*, 08.01.1913., 1.–2. lpp.).
- ³⁰ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914. Rīga 1997, 161.–164. lpp.
- ³¹ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924, 99. lpp.
- ³² 1–2 istabas.
- ³³ Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938. Rīga 1939, 14. lpp.
- ³⁴ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924, 35. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930. 5. izd. Rīga 1931, 58. lpp.
- ³⁵ Piemēram, sabiedrisko lietu ministrs (1937–1940) Alfrēds Bērziņš (1899–1977) atmiņās “*Labie gadi*” norāda, ka, viņaprāt, runas par dzīvokļu krīzi starpkaru periodā bija pārspīlētas un ka

- viņam, 20. gadu vidū pārvācoties uz Rīgu, izdevās viegli atrast labu dzīvokli. ALFRĒDS BĒRZIŅŠ. Labie gadi: pirms un pēc 15. maija apvērsuma. Rīga 2014, 79. lpp.
- Vēlākais Rīgas Uzņēmumu valdes vadītājs (1935–1940) Kārlis Polis (1888–1958) 1922. gadā publikācijā “Vai Rīgā ir dzīvokļu krīze?” rakstīja: “*Rīgā nav un nevar būt dzīvokļu krīze.*” KĀRLIS POLIS. Vai Rīgā ir dzīvokļu krīze? In: Latvijas Sargs, 19.10.1922., 1. lpp.
- ³⁶ Tieslietu ministrs (1934–1940) Hermanis Apsītis (1893–1942) pēc iepazīšanās ar situāciju Rīgas ires valdēs secināja, ka pilsētā vairs nav ar dzīvokļiem saistītu problēmu. Dzīvokļu krīzes izbēgšanās. In: Pēdējā Briedi, 03.12.1935., 4. lpp.
- Latvijas Hipotēku bankas direktors Pauls Ozoliņš secināja, ka “*dzīvokļu krīze [...] tagad vairs nepastāv. Dzīvokļu trūkuma vairs nav.*” Dzīvokļu krīze Latvijā vairs nav. In: Rīts, 01.09.1934., 7. lpp.
- ³⁷ Piemēram, sk.: Rīgas pilsētas Nekustamo īpašumu pārvaldes sarakste par pilsētas ēku būvēšanu, uzturēšanu un remontēšanu. Pilsētas Valdes sēdes protokols, 27.01.1939. LNA LVVA, 2874-1-3697, 134. lp. Pilsētas galva Roberts Liepiņš pauž viedokli, ka pašvaldība nedrīkst piešķirt ires pabalstu mazturīgām daudzbērnu ģimenēm, jo pabalsti “*varētu kļūt par iemeslu laucinieku ieplūšanai pilsētā*”, un norāda, ka pilsētas uzdevumam vajadzētu būt panākt tieši pretējo – trūcīgo pilsētnieku pārvākšanos uz laukiem.
- ³⁸ Piemēram, sk.: Pilsētas valdes sēdes protokols par pilsētas dzīvojamo ēku būvi (1930 līdz 1940). 30.04.1940. LNA LVVA, 2927-1-1410, 196.–197. lp. Apgādības valde ierosināja daudzbērnu ģimenēm piešķirt aizdevumus ires maksas segšanai, kuri dzēstos, ja šīs ģimenes izvēlētos pārvākties uz laukiem. Lai gan sniegtais piemērs ir ņemts no pašam perioda beigām, tas raksturo attieksmi, kas parādās arī citos šī laika Rīgas pašvaldības dokumentos.
- ³⁹ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1925–1926. 3. izd. Rīga 1927, 37.–38. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1927–1928. 4. izd. Rīga 1929, 34. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930, 56. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1936. Rīga 1937, 38. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1937. Rīga 1938, 39. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938, 40. lpp.
- ⁴⁰ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930, 58. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938, 15. lpp.
- ⁴¹ Dati ir ņemti no tā policijas iecirkņa, kurā agrāk ietilpa attiecīgais statistiskais rajons vai tā lielākā un apdzīvotākā daļa.
- ⁴² Statistiskā biroja iesniegums Pilsētas valdei, 14.10.1938. LNA LVVA, 2927-1-398, 50. lp.
- ⁴³ Pilsētas valdes norādījumi Statistiskajam birojā par dzīvokļu skaitīšanas veikšanu. 10.12.1938. LNA LVVA, ibidem, 57. lp.
- ⁴⁴ Pilsētas valdes lēmumu noraksts. 10.07.1940. LNA LVVA, ibidem, 75. lp.
- ⁴⁵ Ibidem, 79.–80. lp.
- ⁴⁶ LNA LVVA, 2927-1-1410, 196.–197. lp.
- ⁴⁷ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1925–1926, 33. lpp.
- ⁴⁸ H. HANDRAKS (sast.). Rīgas iedzīvotāju dabīgā kustība 1911–1930. Rīga 1932, 149. lpp.
- ⁴⁹ Rīgas pilsētas Veselības pārvalde. Skolēnu māju kārtējo vizīšu protokoli, 1926./1927. LNA LVVA, 2900-1-2075, 2.–5., 8., 10., 14.–16., 22.–24. lp.
- ⁵⁰ Ibidem, 1., 1.–40. lp.
- ⁵¹ Rīgas pilsētas Dzīvokļu krīzes apkarošanas komitejas akti un ziņojumi par nepiemērotu dzīvokļu pārbaudi (1929–1931). Slēdzamo dzīvokļu saraksts. 01.10.1931. LNA LVVA, 3249-1-10, 29. lp.
- ⁵² Remontējamo dzīvokļu saraksts. 01.10.1931. LNA LVVA, ibidem, 28. lp.
- ⁵³ Bezdarbnieku, kuriem pilsēta maksā pabalstus, dzīvokļu apskates protokoli. 11.09.1931. LNA LVVA, ibidem, 30. lp.

⁵⁴ Slēdzamo dzīvokļu saraksts. 07.09.1931. LNA LVVA, *ibidem*, 31.–33. lp.

⁵⁵ Ugunsdzēsēju dzīvokļu apskates protokoli. 17.–18.09.1930. LNA LVVA, *ibidem*, 61. lp.

SUMMARY

During the interwar period, the term “Housing crisis” was widely used to describe the shortage of affordable housing for lower and medium income families. The term was applied to depict the situation in many Latvian towns and cities, as well as to reflect the conditions in foreign capitals. As a result, the use of the word “crisis” helped to create a sense of urgency, especially when discussing problems in Riga. Between 38–44% of the entire population of Riga lived in overcrowded living quarters (2 or more people per single room) at any given point during the period, and the situation was worsened by poor conditions in many low-cost rental apartments. These apartments lacked access to basic utilities (hot water, central heating, electricity, connection to central sewage, etc.) and in more severe cases were merely slums.

Although most authors identify the causes of this “crisis” within the contemporary interwar period processes, such interpretations are dubious. By reviewing statistics dating back to Riga before 1914, it becomes clear that shortage of affordable housing was a much more widespread problem. The social problem was well understood and conceptualized in the public discourse as early as the late 1880s. Consequently, the interwar period “Housing crisis” should be perceived as a continuation of a social problem that has been present in Riga since the start of industrialization and rapid urbanization. The aspects of the contemporary interwar period should not be seen as primary causes but as influencing factors. In many city districts, the situation actually improved after the First World War with regard to overpopulation and housing shortage. Therefore, no “Housing crisis” *per se* was observed during the period, and the specific usage should rather be considered as rhetoric means to advance a specific political agenda and less as an objective description of deteriorating situation.

Nonetheless, the shortage of affordable housing was a serious social problem during this period. Regardless of attempts by politicians in the middle and late 1930s to downplay the problem, a shortage of affordable housing persisted during the whole period. Such attempts were connected to positivism – an integral part of the ideology of Kārlis Ulmanis authoritarian regime –, that emphasised the positive aspects of the regime, while ignoring existence of most social problems. The late 1930s marked a return of interest in the social problem by the administration of the city, but further developments were stalled by occupation of Latvia and the Second World War.

The shortage of affordable housing had the most severe consequences when combined with other social problems related to poverty (alcohol abuse, domestic violence, apathy, etc.). These cases demonstrated some of the more tragic manifestations of social calamities in the interwar period. As a result, this social problem should be further analysed in a wider context of urban poverty in the interwar period to develop a better understanding of the period’s social landscape.

Bītnieka Klausā Kreihela tiesas process (1594)¹

The Trial of Non-guild Artisan Claus Kreychel (1594)

Viktors Dāboliņš, *Mg. art.*

Tartu Universitātes doktorants

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: viktorsdabolins@gmail.com

16. gadsimta otrajā pusē Rīgas amatnieku vidū bija vērojama sociālā noslāņošanās, ko sekmēja saimnieciskās darbības reglamentācija un cunftu sistēmas noslēgšanās. Ikdienas saimnieciskajās attiecībās lielāku nozīmi sāka ieņemt no brīvās preču apmaiņas izslēgtie necunftīgie amatnieki jeb bītnieki (*Bönhasen*), kas apkalpoja nemantīgos sabiedrības slāņus. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Lībekas zeltkaļa Klausā Kreihela (*Claus Kreychel*) tiesas prāvas dokumentos, kas atklāj līdz šim nezināmo monētu viltošanas procesuālo pusi – no monētu materiālu sagādes līdz monētu izgatavošanai un izplatīšanai tirgū. Klausā Kreihela tiesas process ļauj domāt, ka Rīgā monētas viltotas ar tādām pašām metodēm kā citviet Eiropā.

Atslēgvārdi: Klausā Kreihels, bītnieki, zeltkaļi, monētu viltošana, numismātika, Rīga, mikrovēsture, amatniecība.

During the second half of the sixteenth century, social stratification began to form among the craftsmen of Riga. It was promoted by regulation of economic activity and termination of the guild system. The non-guild craftsmen that were excluded from the free trade of goods, or the so-called *Bönhasen* started to take on a more important role in the everyday economic relations. The purpose of the article is to give an insight into the trial documents of Claus Kreychel, a goldsmith from Lübeck. The documents reveal the yet unknown side of *Bönhasen*, that is, counterfeiting of coins, the supply of materials, manufacture of coins and their dissemination in the market. The trial of Claus Kreychel permits to conclude that counterfeits in Riga were produced with the same methods as elsewhere in Europe.

Keywords: Claus Kreychel, *Bönhasen*, goldsmiths, counterfeiting, numismatics, Riga, microhistory, crafts.

amatniekiem jeb bītniekiem.⁵ Profesionālās iemaņas un pieejamie līdzekļi bītniekiem ļāva kļūt par potenciālajiem monētu vilto-tājiem, tomēr avotu trūkuma dēļ līdzšinējā historiogrāfijā šim jautājumam nav pie-vērsta uzmanība. Lībekas zeltkaļa Klausa Kreihela (*Claus Kreychel*) tiesas process ir pirmais zināmais gadījums Rīgā, kad kāds bītnieks tiesāts par monētu viltošanu.

Rakstā analizēti K. Kreihela prāvas avo-ti, kas sastāv no viena senāka tiesas procesa apraksta (1593)⁶ un trīs dokumentiem, kuri tieši attiecas uz 1594. gada tiesas prāvu: tiesas protokols⁷ (sk. 1. att.), K. Kreihela vēs-tules Rīgas rātei⁸ un zeltkaļu zeļļa Samuēla vēstules tiesas fogtiem.⁹ Ņemot vērā avotu unikalitāti, rakstā atreferēta procesa gaita un galvenie izskatītie jautājumi. Prāvas do-kumenti ļauj tuvāk skaidrot sociālpolitisko kontekstu monētu vilto-tāju ģenēzē un rak-sturot K. Kreihela darbību: izgatavoto pro-dukciju, darbības metodes, kontaktpersonu loku. Monētu viltojumu apkaršanā tradi-cionāli piedalījās arī Rīgas monētu kaltnes meistari. Diemžēl Rīgas monētu kaltnes materiālos atsevišķi viltošanas gadījumi nav fiksēti. Nav saglabājušās liecības arī no lietas ierosinātājas un apsūdzētājas puses – Rīgas rātes un zeltkaļiem.

Rīgas amatnieku vide un Lībekas zeltkalis Klauss Kreihels

Amatniecības izstrādājumu viltošana vai nesankcionēta izgatavošana visbiežāk bija necunftīgo amatnieku rūpals. Avotu trūkuma dēļ viņu skaits nav precīzi nosa-kāms. Vācu vēsturniece Annelore Leistiko-va (*Annelore Leistikow*) uzskata, ka, sākot ar 16. gadsimtu, bītnieku skaitam bija tenden-ce pieaugt.¹⁰ Pēc Ārijas Zeidas domām, bītnieku skaita un darba nozīmes pieaugums Rīgā un Livonijā tieši saistāms ar to, ka palielinājās meistara tiesību piešķiršanas iero-bežojumi un bija vērojams lauku amatnieku

pieplūdums.¹¹ 16. gadsimtā zeltkaļu cunfte un citas amatnieku cunftes kļuva par slēg-tajiem amatiem (*geschlossene Ämter*).¹² Sa-skaņā ar 1542. gada Rīgas zeltkaļu šrāgas noteikumiem,¹³ kurus 1582. gada 26. aprīlī karalis Sigismunds III Vāsa (*Zygmunt III Waza*) apstiprināja un papildināja, zeltka-ļu izstrādājumi tika izgatavoti cunftu sis-tēmā, un turpmāk tajā tika uzņemti tikai 12 meistari un ierobežots skaits zeļļu un mācekļu.¹⁴ Bez iepriekšējas saskaņošanas ar meistaru vai cunftes vecāko – eltermani nebija iespējams priekšmetus apsudrabort vai apzeltīt, kā arī izpildīt privātus pasūti-jumus un izgatavot priekšmetus no zemā-kas raudzes metāla. Tā kā lielākas peļņas nolūkos zeļļi vai cunftē neiekļuvušie varēja kontaktēties vai kļūt par bītniekiem, jau-najā, 1582. gada šrāgā tika pastiprinātas sankcijas pret bītniekiem, kuriem tagad draudēja mantas konfiskācija un atkārtotos pārkāpumu gadījumos – izraidīšana no pil-sētas.¹⁵ Līdztekus tam tika noteikta aizlie-guma josla (*Bannmeil*) divu jūdžu rādiusā ap Rīgas mūriem visiem amatniekiem, kuri strādāja ārpus zeltkaļu cunftes.¹⁶

Priekšpilsētā un blakus esošajā priekš-pilī (kopš 1515. gada no ordeņa pils neie-robežota teritorija abpus pilsētas mūriem) tradicionāli uzturējās pārsvarā nemantīgais un marginalizētais pilsētas iedzīvotāju slā-nis, kā arī likumpārkāpēji, kas iesaistījās nereglamentētās jeb melnā tirgus attie-cībās.¹⁷ Melnā tirgus dalībnieku vidū bija arī zeļļi, kuriem bija nepieciešamās amata prasmes, taču trūka uzturlīdzekļu.¹⁸ Piepra-sījuma struktūras izmaiņas amatniecības tirgū varēja ietekmēt jau minētais lauku amatnieku pieplūdums, kā arī lauku rot-kaļu tradīcijas izzušana. 16. gadsimtā zem-nieku rotu izgatavošana pārgāja pilsētu amatnieku rokās.¹⁹ Netieša liecība urbāno centru pieaugošajai nozīmei amatniecībā ir plašā ornamentu izplatība 16. gadsimtā Jelgavā²⁰, kas šajā laikā kļuva par Kurze-mes hercogistes politisko centru.

Biogrāfiskās ziņas par K. Kreihelu ir trūcīgas – zināms, ka viņš dzimis Libekā, iespējams, 16. gadsimta vidū vai pirmajā pusē,²¹ un pēc profesijas bijis zeltkalis.²² Spriežot pēc tā, ka K. Kreihela vārds nav minēts zeltkaļu cunftes meistarū regīstros, K. Kreihels vai nu piederēja pie nekvalificētā darbaspēka, t. i., bija vanderzellis,²³ vai arī bija ceļojošs (lauku) amatnieks vai bitnieks. Nav zināms, kad un kādos apstākļos viņš nonāca Rīgā, iekārtoja savu priekšpils darbnīcu un sāka pelnīt iztiku ar viltojumu un kopiju izgatavošanu. Zinātniskajā literatūrā un citos arhīvu dokumentos K. Kreihela vārds nav sastopams, tāpēc ir gūti pārbaudīt viņa biogrāfisko ziņu patiesumu.

K. Kreihela nelikumīgajai darbībai Rīgā bija vismaz piecus gadus gara vēsture. Lai kā no 1590. līdz 1594. gadam K. Kreihelu pieķēra un tiesāja trīs reizes. Senākajā, ar 1593. gada 10. martu datētajā ziņojumā tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam (*Caspar Dreling*, ?–1610) Rīgas zeltkaļi apsūdzēja K. Kreihelu lojalitātes pārkāpumā pret Rīgas pilsētu, proti, sudraba preču pārdošanā Rīgas pilsētā.²⁴ Rīgas zeltkaļi uzskatīja, ka tādā veidā ticis laužts viņiem dotais zvērests un pārkāpti Rīgas pilsētas likumi. Turpat sniegta atsauce uz imperatora Kārļa V impērijas kriminālkodeksa (saukta par Karolinu) 108. punktu, kas par ķeizaram dotā zvēresta laušanu paredzēja rokas vai pirksta nociršanu.²⁵ K. Kreihels atzinās, ka viņš pirms 1590. gada 21. marta Rīgas priekšpilsētā bija izgatavojis ķēditi no feniņu monētām 21 šiliņa vērtībā, taču noliedza, ka būtu to pārdevis Rīgas pilsētā. Viņš neesot zinājis, ka ar savu rīcību pārkāpj zvērestu, jo viņam neesot bijis zināms, ka Rīgas jurisdikcijas robežas (*gerichts Zwang*) iesniedzas priekšpilsētā. Ķēdīte izgatavota pēc Marca fon Glagova (*Marz von Glagow*) pasūtījuma, turklāt bada apstākļos.

Pilsētas tiesībsargājošo institūciju uzmanības lokā bija nonākušas ziņas arī par

citu gadījumu, kad tika pārkausētas zviedru ½ rundštuku jeb ēres monētas. K. Kreihels paskaidroja, ka monētas pārkausējis Berta Alberdinga (*Bert Alberding*) zellis Ludvigs. Kopumā astoņās dienās pārkausētas monētas 8 lotu apjomā (>100 g), un pārkausēšanas mērķis esot bijis noņemt monētu provi.²⁶

Kā redzams, ierodoties Rīgā, K. Kreihels bija reģistrējis savu nodarbošanos un, iespējams, salīdzis pie kāda no vietējiem meistariem. Kādas attiecības tika nostiprinātas abu pušu starpā, nav zināms. Nav arī zināms, vai tas bija pilns K. Kreihela pārkāpumu apjoms, tomēr šie piemēri liecina, ka viņš regulāri strādāja ar monētām. Pamatojoties uz “*izvērsto zeltkaļa darbību*”,²⁷ K. Kreihels tika padzīts no pilsētas un pilsētas jurisdikcijas robežām, cik noprotams, bez miesas bojājumiem.

Trešā un, iespējams, nozīmīgākā K. Kreihela tiesas prāva tika uzsākta 1594. gada 17. aprīlī un ilga vismaz līdz 27. aprīlim. Šajā laikā notika vismaz trīs tiesas sēdes ar pratināšanām 17., 20. un 27. aprīlī. Tiesas spriedums un tā nolasišanas datums nav zināms. Tiesas sastāvā ietilpa pilsētas sekretārs Oto Kanne (*Otto Kanne*) un Polijas karaļa iecelts Rīgas štathalters jeb ģenerālgubernators. Uzsākot lietas iepriekšējo izmeklēšanu, tika konstatēts, ka K. Kreihelam uzkrājusies iepriekšēja sodamības vēsture. Pilsētas štathalters jauno prāvu pārcēla no pils tiesas (*Schlosgerichte*)²⁸ uz augstāko – pilsētas tiesu (*Statgerichte*).

17. aprīļa tiesas sēde

K. Kreihels tika apsūdzēts monētu viltošanā un pusdāldera izgatavošanā Jakobam Kopenam (*Jacobo Koppen*) no Rīgas pils.²⁹ Uzsākot K. Kreihela iztaujāšanu, tika prasīts, vai viņš ir kopijas izgatavotājs un vai viņš ir izgatavojis vēl vairākas tādas monētas. Tika arī vaicāts, vai viņš zinot, ka ir

aižliegts pašrocīgi izgatavot monētu kopijas un tās tālāk izplatīt. K. Kreihels atbildēja, ka viņš to ir zinājis. Viņam piederēja viena šī dāldera lejamveidne (*patron*), no kuras pēc J. Kopena pasūtījuma tika izgatavota piemiņas monēta jeb medaļa (*Schow Pfennig*). Monēta tika lietota kā kakla piekariņš, un tai klāt bija pielodēta cilpa. K. Kreihels noliedza, ka viņš būtu izgatavojis vēl kādas citas monētas, kā arī viņam nebija nekas zināms par monētu viltošanu citviet.³⁰

No feniņu sudraba K. Kreihels bija izgatavojis dažas brošas un kādai dzirnavniecei Regīnai (*der Riginer der Muller*) arī maciņa ķēdīti.³¹ Kā savu pamatnodarbošanos viņš minēja dažādu kreļļu un tamlīdzīgu misiņa priekšmetu izgatavošanu. Pēc tam viņš esot gaidījis pircējus un gribējis doties uz laukiem. Tikmēr zelli esot strādājuši neatkarīgi no viņa.

Tālāk tiesā tika izvaicāti K. Kreihela zēli. Pirmais – Jakobs Badermens no Kuhelmeses (*Jacob Baddermhen von Kuchelmeße*) Meklenburgā. Sākotnēji viņš bija strādājis pie kāda Jelgavas meistara, taču iepriekšējā gada rudenī K. Kreihels bija viņu pārvilinājis pie sevis. Jakobs tiesai paziņoja, ka viņš neko nezina par monētu viltošanu. Pie K. Kreihela viņš esot ievērojis valsts dāldera³² lejamveidni un divus dālderus – vienu no misiņa un otru no svina. Jakobam nebija zināms nedz par monētu izgatavošanu, nedz arī, ka tie izgatavoti J. Kopenam. Tajā laikā viņš neesot bijis uz vietas. J. Badermens bija pamanījis pie K. Kreihela arī divus lietuviešu sešgrašu (24 š)³³ atļējumus vai kalumus, kas tika izgatavoti no misiņa un bronzas sakausējuma un vēlāk apsudraboti. Gatavie priekšmeti tika pārdoti par trīs ar pusi mārķām gabalā.³⁴

Kā nākamais liecinieks tiesā tika izvaicāts zeltkaļu zellis Samuēls no Mengerinhuzenes (*Samuel von Mengerinhusen*) Hesenē. Samuēls tiesai liecināja, ka viņš neko nezina nedz par monētu viltošanu, nedz citām nelikumīgām K. Kreihela darbībām.

Viņam klātesot, K. Kreihels izgatavojis tikai misiņa ķēdes (*leibkette*). Pie K. Kreihela viņš bija redzējis vienu valsts dāldera veidni un vienu apsudrabotu dāldera kopiju. Viņaprāt, tas bijis K. Kreihela roku darbs. Pēc Dīriha Fingera (*Dirich Vinger, Diederich Fingern*) pasūtījuma K. Kreihels bija izgatavojis arī trīs apzeltītus misiņa gredzenus, kas tika pārdoti par trīs ar pusi mārķām gabalā.

Pēc šīm liecībām tiesā atkal tika izvaicāts apsūdzētais K. Kreihels. Tiesa vēlējās noskaidrot, kādēļ viņš bija melojis, apgalvojot, ka izgatavojis tikai vienu sudraba kopiju. K. Kreihels atbildēja, ka viņš abus dālderus neesot atlējis ar nodomu tos tālāk izplatīt. Tiesā tika ienesti vairāki izejmateriāli un daži izgatavoti priekšmeti no viņa darbnīcas. Īpašu tiesas uzmanību izpelnījās kāda adata (*Nahdel*), kas līdzinājās dzīvsudrabam. Jautāts, vai tā izmantota apsudrabošanā, K. Kreihels atbildēja noraidoši, sakot, ka ar to priekšmeti tiek apzeltīti. Rīgas monētu meistars Henrihs Volfs (*Henrich Wolff*, 1586–1609) tiesai liecināja par pretējo – dzīvsudrabu varēja izmantot arī apsudrabošanai. H. Volfs tiesai uzrādīja arī kādu nepieciešamības dāldera³⁵ viltojumu, kura apsudrabošanai varēja izmantot dzīvsudrabu.³⁶

20. aprīļa tiesas sēde

K. Kreihela izvaicāšana atsākās 20. aprīlī “sāpju pagrabā” (spīdzināšanas telpā) ar nolūku “veiksmīgi iegūt no apsūdzētā *patiesību*”³⁷ (sk. 2. att.). Vispirms K. Kreihels tika atkārtoti izvaicāts visos viņam izvirzītajos apsūdzības punktos. K. Kreihels atzinās trīs dālderu un viena sešgraša atliešanā (*nachgegoßen*). Tālākajā izvaicāšanā tika izmantotas arī spīdzināšanas metodes (“*vff genugh same inditia Von eine hochte. Rahte zuerkanter tortur*”). K. Kreihelam bija jāatbild uz šādiem jautājumiem:

Atbildot uz pirmo jautājumu, K. Kreihels norādīja, ka ikviens zeltkalis varēja atliet medaļu kopijas. Vēl vienu dālderu viņš bija atlējis kādam Ārensburgas zemniekam no viņa līdzī atnestā sudraba. Tas pats zemnieks vēlāk pasūtījis vēl divus dālderus, kas tika izgatavoti no cinka un apsudraboti. Monētas bija paredzētas zemnieka meitai. Uz nākošajiem trim jautājumiem K. Kreihels atbildēja noliedzoši – “Negat”. Tāpat viņš noraidīja, ka būtu savā darbības laikā apzeltījis vai apsudrabojis priekšmetus un pārdevis, slēpjot to patieso izcelsmi. Kas attiecas uz citiem līdzīga aroda meistariem, viņam bija zināms tikai jostu meistars Kristofs (*Christoff der gurdler, Christoffer Gurdler*), pie kura viņš vastlāvju laikā (*Fastnacht*) bija iemācījis apsudrabošanu. Kristofs bija izgatavojis tādus pašus un līdzīgus apsudrabortus bronzas priekšmetus un pārdeva tos zemniekiem.⁴⁰

Pēc atkārtotas izvaicāšanas K. Kreihels atzinās vēl viena apzeltīta dāldera izgatavošanā, kas pārdots kā pusdālderis, par ko, savukārt, viņa zellis Samuels atalgojumā saņēmis vienu mārciņu. Visas apsudrabortās sprādzes viņš pārdevis kā misiņa priekšmetus. Par siknaudas viltošanu viņam nekas nebija zināms. Tomēr viņš atzinās, ka kopā ar Samuelu duci leišu (*dutschen Littwisch*) monētu bija pārkalis (*gestoßen*) piemiņas žetonos/medaļās. Pēc kādas pilsētas meitenes (*Magt aus der Stat*) pasūtījuma bija izgatavotas arī brošas. Tās tika apzeltītas un pārdotas par 10 šiliņiem gabalā. Sešgrašu monētu Klausss bija izgatavojis kopā ar Samuelu. Otram zellim Jakobam nekas par to nav bijis zināms, jo tajā laikā viņš atradās Jelgavā.

Tālāk tiesā tika uzaicināts Samuels sniegt savas liecības. Samuels pie K. Kreihela bija redzējis tikai vienu lejamveidni. Viņš noraidīja K. Kreihela apgalvojumu, ka būtu piedalījies sešgrašu monētas izgatavošanā. Viņam bija zināms žetons, ko K. Kreihels bija izgatavojis kādam holandietim kā kapu piedevu. Jauna detaļa atklājas arī

attiecībā uz sudraba iegūšanas avotu. Samuels liecināja, ka feniņu sudrabu K. Kreihels bija saņēmis no kāda pils garnizona kapteiņa (*wallischen Capitain zu Schloße*).

Tiesā atkal tika aicināts K. Kreihels, taču nu jau pavisam jaunā epizodē. Tiesneši prasīja, cik daudz apsudrabortu sprādžu viņš bija pārdevis laukos (*binnen landes*), dzīvojot pie kādas Pļaviņu sievas (*frowen Plawschen*). K. Kreihels atbildēja, ka Pļaviņu sievai viņš nav pārdevis nevienu apsudrabortu sprādzi – tās, kas pašam piederējušas, viņš uzdāvinājis apkārtnes iedzīvotājiem. Jaunas ziņas izdevās iegūt arī par viņa mācību laiku pie jostu meistara Kristofa. No jostu meistara Kristofa zeļļa K. Kreihels bija apguvis amonija hlorīda uzklāšanu (*Salmichim Zugebrauch*).⁴¹ Amonija hlorīdu jeb salmiaku varēja izmantot lodējamās virsmas sagatavošanai, un tas bija praktiski noderīgs, izgatavojot rotaslietas. Salmiakam varēja būt arī cits izmantojums – monētu viltošanā, pārklājot tās ar alvas kārtu (*tin coating*), kas imitēja sudrabu.

Vēlāk tajā pašā dienā K. Kreihels tika izvaicāts trešo reizi, taču šoreiz viņš neko jaunu nevarēja pateikt, tikai to, ka esot nevainīgs. Noguris no garīgās spriedzes, viņš acīmredzami kļuva emocionālāks, sakot: “[...] ja viņš būtu viltojis monētas un būtu pievērsies citām aizliegtām lietām, viņam kājās būtu bijis vēl kāds pāris apavu, nevis jācieš dziļa nabadzība. [...] ar smagu darbu knapi var nopelnīt dienišķo maizi”.⁴² K. Kreihels noslēdza savas pārdomas ar slēdzienu: pat ja viņam būtu prātā nākušas domas par monētu viltošanu, viņš diez vai būtu uzticējies zeļļiem, nemaz nerunājot par lejamveidnēm, kas stāvējušas darbnīcā atklātā vietā.⁴³

Tajā pašā dienā fogtu kungi vēlreiz stingri izvaicāja (*scherff examiniret*) K. Kreihela zelli Samuelu. Samuels atklāja, ka K. Kreihels viņam uzticējies pusi pienākumu. Samuels esot piekritis ar noteikumu, ka viņš par to netiek sodīts. K. Kreihels devis viņam solījumu: “*Rīgas kungi esot informēti*

par to, ka viņš veic tādu darbu, un arī zeltkaļi esot ar viņu apmierināti.”⁴⁴ Kopā viņi izgatavoja piecus dučus sprādžu, no kuriem daļu pārdeva K. Kreihela sieva, daļa tika izdalīta. Lai novērstu jebkādas aizdomas par savu līdzdalību monētu viltošanā, 22. jūnijā Samuels tiesas fogtiem adresētā vēstulē sniedza sīku savas darbības aprakstu.⁴⁵

Pēdējais tiesā tika aicināts otrs K. Kreihela zellis Jakobs. Viņš atcerējās, ka pie K. Kreihela esot redzējis vēl vienu svina dālderu, kas vēlāk ticis apzeltīts. Par dāldera tālāko likteni viņam nekas neesot zināms. Jakobam ar K. Kreihelu bija līdzīga vienošanās par palīgdarbu veikšanu uz pusēm. Izpildot Kristofa Denes (*Christoff Dhene*) pasūtījumu, viņš kopā ar K. Kreihelu izgatavoja divas rokassprādzes.

27. aprīlī tiesājamais K. Kreihels vēl pēdējo reizi tika izvaicāts “sāpju pagrabā”. Šajā reizē neko jaunu apsūdzības sakarā viņš nepateica.⁴⁶

1594. gada 16. maijā, neilgi pēc tiesas lēmuma paziņošanas, K. Kreihels rakstīja Rīgas rātei. Viņš pateicās par to, ka, neskatoties uz viņa “*smagajiem likumpārkāpumiem*”, tā nav vērsusies pret viņu ar visu likuma bardzību, un, ņemot vērā viņa vecumu, trūcīgos apstākļus un godājamo draudzību ar Libeku, ir dāvājusi viņam dzīvību. Viņš apsoliya ievērot tiesas lēmumu, ar kuru tas tika izraidīts no Rīgas, un turpmāk nepārkāpt pilsētas likumdošanu. Tāpat K. Kreihels apsoliya viscaur dzīvot godīgi un “*atmest visus neatļautos darbus un monētu viltošanu*”.⁴⁷

Monētu viltošanas metodes un Klausu Kreihela produkcijas noieta organizācija

K. Kreihela prāvas dokumenti neļauj precīzi uzskaitīt viņa izgatavoto numismātisko priekšmetu apjomu. Kaut arī K. Kreihela un liecinieku – zeļļu – sniegtās liecības

bija detalizētas, gan liecinieki, gan pats apsūdzētais laika gaitā mainīja savas liecības. Saturiski tās bija atšķirīgas, jo tika izpildīti gan privātie, gan kopīgie pasūtījumi, turklāt darba laiks nebija limitēts. Visbeidzot, nav skaidrs, par kādu laika nogriezni ir runa. Aptuvenās aplēses liecina, ka tika izgatavoti trīs līdz pieci Brandenburgas markgrāfistes valsts dālderu, vismaz divi Lietuvas Lielkuniģaitijas sešgraši un ducis žetonu jeb piemiņas medaļu.

Monētu izgatavošana notika K. Kreihela darbnīcā priekšpili, tiešā pilsētas tuvumā. Izvēlētajai lokācijas vietai bija zināmas priekšrocības, jo tā ļāva apkalpot kā pilsētas, tā arī lauku un priekšpilsētas iedzīvotājus, tomēr vienlaikus bija ieguvusi bēdīgu slavu Rīgas tiesībsargājošo iestāžu vidū. 1594. gadā, ap to pašu laiku, kad notika K. Kreihela tiesas prāva, tika sastādīts priekšpili dzīvojošo nevēlamo iedzīvotāju saraksts ar 105 vīriešu vārdiem, starp viņiem bija arī divi zeltkaļi, vairāki krodznieki, jostnieki u. c.⁴⁸

K. Kreihela prāvas dokumenti sniedz samērā vispusīgas ziņas par monētu izgatavošanas metodēm. Dālderu un arī medaļas jeb žetoni tika izgatavoti ar atliešanas metodi. Dālderu tika atlieti kāda senāka Brandenburgas markgrāfistes dāldera lejamveidnē, bet nav zināms, kāda lejamveidne izmantota žetonu atliešanai. Visi priekšmeti tika atlieti no lētiem metāliem – svina, misiņa un bronzas. Kad tiesas fogti K. Kreihelam prasīja, kā viņš iemācījies atliet monētas, viņš atbildēja, ka ikviens zeltkalis to protot. Profesionālo prasmju dēļ Rīgā un citviet Livonijā monētu meistari un uzraugi (*wardein*) bieži vien rekrutējās no zeltkaļu vidus.

Sarežģītāka bija monētu pārkalšanas metode, kur ar spiedņu palīdzību uz monētas tika uzkalts citas monētas vai medaļas attēls. Monētu spiedņus parasti izgatavoja spiedņu griezēji, un tie glabājās vai nu monētu kaltuvē, vai arī rātē. Tāpēc

paliek atklāts jautājums, kur un kādā veidā K. Kreihels varēja iegūt spiedņus.

Visas atlietās monētas un liela daļa K. Kreihela izgatavoto rotaslietu tika vai nu apsudrabotas, vai apzeltītas. Rīgas monētu meistara H. Volfa sniegtā liecība ļāva pierādīt, ka apzeltīšanā un apsudrabošanā izmantota no antikajiem laikiem zināmā un viltotāju lietotā dzīvsudraba sakausējuma uzklāšanas metode (*mercury amalgam*).⁴⁹ Otra apsudrabošanā izmantotā metode bija alvas uzklāšana ar amonija hlorīdu jeb salmiaku.

Atsevišķos gadījumos priekšmetus izgatavoja no pasūtītāja privātā sudraba – visbiežāk tas bija feniņu sudrabs. Feniņi bija mazākās apgrozības monētas, kas parasti bija mazturīgā iedzīvotāju slāņa ricībā. Kopš 1581. gada, kad Rīga un poļu pārvaldītā Vidzeme pārgāja uz poļu maksāšanas sistēmu un citām norēķinu vienībām, feniņi pamazām izgāja no apgrozības un zaudēja savu agrāko vērtību. Lai saglabātu monētas sudrabu, monētas parasti pārkausēja un iegūto sudrabu pārkalā. Šāda prakse bija izplatīta vēl 18. gadsimtā, kad zemnieki saužām veda vecos šiliņus zeltkaļiem pārkausēšanai.⁵⁰

Amata prasmes un vajadzīgie līdzekļi tika iegūti, veidojot komunikācijas tīklus ar kolēģiem, pasūtītājiem un pircējiem. Svarīgāko jeb privāto komunikācijas loku veidoja K. Kreihela latviešu sieva un divi vācu zeļļi Samuels un Jakobs. K. Kreihela sieva bija galvenā preces pārdevēja un izplatītāja. Bez viņas pilsētā bija arī kāda meitene, kas pasūtīja brošas, un, iespējams, vēl citi mazumtirgotāji. Zeļļi acimredzot bija jaunāki un mazāk pieredzējuši par K. Kreihelu un, tāpat kā viņš, nevarēja iegūt darbu monopolizētajā amatniecības tirgū. Ar abiem zeļļiem K. Kreihels slēdza savstarpēju līgumu, kas noteica, ka viņi ar K. Kreihelu strādā kā pārinieki un līdzīgi dalās ar ienākumiem no izgatavotajām precēm. K. Kreihels acimredzot vairāk uzticējās Samuelam, kuram bija zeltkaļu zeļļa pieredze.

Iespējams, kopā ar Samuelu tika atlieti arī žetoni.

K. Kreihela “profesionālajā izaugsme” svarīgu lomu ieņēma arī ādinieku meistars Kristofs ar zelli, kuri viņam iemācīja apsudrabošanas un apzeltīšanas metodes. Saskaņā ar K. Kreihela liecību Kristofs darbojās tajā pašā jomā, kurā K. Kreihels, – izgatavoja lētas rotaslietas zemniekiem. Kristofa un K. Kreihela piemērs rāda, ka bitnieku pasaulē profesionālās darbības robežas bija izplūdušas, tāpēc nav izslēdzams, ka, tāpat kā rotaslietu izgatavotāji, arī monētu viltotāji bija sastopami dažādu jomas pārstāvju vidū.⁵¹

K. Kreihela darbībā aktīvu lomu ieņēma arī pircēji un pasūtītāji. Viņu rindās bija vairāki neidentificējami vācu tautības iedzīvotāji – M. fon Glagovs, J. Kopens, D. Fingers, K. Dene, Hanss Gocens un daži anonīmi zemnieki – Rīgas dzirnavniece un Ārensburgas zemnieks. K. Kreihela pasūtītāju un pircēju loks noteikti bija lielāks par dažiem šeit minētajiem. K. Kreihels strādāja ne tikai uz vietas, tātad Rīgas vai Rīgas apkaimes iedzīvotājiem, bet devās arī uz laukiem un apkārtējām pilsētām, piemēram, Jelgavu, kur tika nolīgts zellis Jakobs.

Dažas pārdomas par Klausu Kreihela soda mēru

Kaut arī K. Kreihels atzinās monētu viltošanā, tiesa viņam piesprieda to pašu soda mēru, ko iepriekšējās divās reizēs par zeltkaļu zvēresta laušanu, t. i., izraidīšanu no pilsētas. Spriedums, acīm redzot, bija maigāks nekā paredzētais nāves sods, kas pienācās, ja tika pierādīta vaina monētu viltošanā. Zīmīgi ir tas, ka, izņemot vienu reizi, visos Livonijas monētu viltotāju tiesas procesos⁵² monētu viltotājiem tika uzlikts naudas sods vai arī viņi tika atbrīvoti bez tā. Līdz ar to var apgalvot, ka K. Kreihela prāva sprieduma ziņā ne ar ko neatšķīrās.

Nav skaidri zināms, uz kādām likumu normām vai kodeksiem Rīgas tiesa balstīja savu lēmumu un vai tiesai bija aktuāli K. Kreihela minētie lietu mīkstinošie apstākļi – viņa vecums, trūcīgais stāvoklis un cienījamā draudzība ar Libeku. Tā kā monētu kalšanas tiesības pilsētai garantēja karalis, jādomā, ka šādos gadījumos spēkā bija Polijas–Lietuvas karalistes likumdošana. Kā atzīmē somu tiesību pētnieks Heiki Pihlajameki (*Heikki Pihlajamäki*), t. s. poļu laiki Livonijas tiesību vēsturē ir maz zināms pētījumu lauks – saglabāties maz avotu, un vēl mazāk pieejami pētījumi par tiem. Svarīgākās krimināllietas, pie kādām acimredzot piederēja arī K. Kreihela prāva, tika izskatītas saskaņā ar inkvizīcijas *ius commune* principiem, kas paredzēja izmantot inkvizīcijas metodes, t. sk. spīdzināšanu.⁵³

Iespējami saistošs avots K. Kreihela prāvas izskatīšanā varēja būt ķeizara Kārļa V impērijas kriminālkodekss. Kodekss vienīgo reizi minēts K. Kreihela pirmo divu tiesas prāvu dokumentā, kur atrodama atsauce uz 108. punktu par karaļa zvēresta laušanu. Mazliet tālāk, kodeksa 111. punktā, izskatīts jautājums par monētu viltošanu, kas ļauj iegūt minimālu izpratni par to, ko Rīgā 16. gadsimta nogalē varēja uzskatīt par monētu viltošanu. Saskaņā ar to “*monētu viltošana notiek trīs veidos: pirmkārt, kad tiek mākslīgi mainīts monētas nomināls, otrkārt, kad monētas tiek izkaltas no neīsta metāla, un, treškārt, kad kāds nelikumīgi izmanto monētu kalšanas tiesības*”.⁵⁴

Burtiski lasot monētu viltošanas definīciju, nav šaubu par to, ka K. Kreihels bija viltojis monētas – viņš bija piesavinājies monētu kalšanas tiesības, kā arī izgatavojis monētas un tamlīdzīgus priekšmetus no neīsta metāla. Tajā pašā laikā atsevišķi apstākļi neļāva K. Kreihela darbību kvalificēt kā monētu viltošanu. Ja var ticēt K. Kreihela sniegtajām liecībām, lielākā daļa izgatavoto monētu tika lietotas kā rotaslietas vai piemiņas zīmes – tas nebija nekas jauns un

aizliegts. K. Kreihela un liecinieku izvaicāšanas gaitā neizdevās iegūt tiešus pierādījumus tam, ka izgatavotās monētu kopijas tiktu realizētas tirgū kā maksāšanas līdzekļi.

Secinājumi

Lībekas zeltkaļa K. Kreihela 1594. gada tiesas prāva ir vienīgā liecība nesankcionētai monētu izgatavošanai Rīgā t. s. poļu laikos. Tiesas dokumenti liecina, ka 16. gadsimtā potenciālie monētu izgatavotāji vai viltotāji varēja nākt no bītnieku jeb necunfīgo amatnieku vidus, kas bija uzskatāmi par simptomātisku monopolizētā amatniecības tirgus blakusparādību. Bītnieki apkalpoja pārsvarā nemantīgos un marginalizētos sabiedrības slāņus un kopā ar tiem veidoja melnā tirgus attiecības. Tāpat kā legālajās tirgus attiecībās, arī šeit bija pasūtītāji un amatnieki, uzpircēji, meistari un mācekļi. Melnā tirgus attiecībās nepastāvēja stingri regulētas darba attiecības, darbības sfēras, mantiskais vai etniskais dalījums.

Nereglamentēto saimniecisko attiecību negatīvā izpausme bija kvalitātes pārbaudes trūkums. Tā kā K. Kreihelam nebija zeltkaļa darbībai vajadzīgo resursu, viņš pārsvarā strādāja ar lētajiem metāliem un gala produkciju apzeltīja un apsudraboja, tādā veidā, iespējams, krāpjot pircējus un mākslīgi paaugstinot izstrādājumu vērtību.

K. Kreihela piemērs nav uzskatāms par viennozīmīgu viltošanas gadījumu. K. Kreihela procesa dokumenti liecina, ka līdz ar bītnieku darbības izvēršanos agrajos jaunos laikos jāpārvērtē termina “monētu viltošana” (*Münzfälscherey*) izpratne attiecīgā posma avotos – domājams, tā ietvēra arī atdarinājumu/kopiju izgatavošanu jeb visu veidu nelikumīgas darbības ar monētām. Monētu viltošanas un atdarināšanas procesa tehniskie risinājumi un izmantotie līdzekļi bija līdzīgi, taču izgatavoto priekšmetu funkcijas bija atšķirīgas. Atrauta no sākotnējās

funkcijas, proti, vērtības noteikšanas, preču apmaiņas un kapitāla uzkrāšanas, nauda kļuva par ikdienišķu priekšmetu, kuram katrs varēja piešķirt savu funkciju un nozīmi. Lai gan nevar izslēgt, ka K. Kreihela izgatavotie numismātiskie priekšmeti varēja nonākt arī monetārajā tirgū, izgatavoto priekšmetu apjoms bija pietiekami niecīgs, lai, nokļūstot apgrozībā, šie priekšmeti atstātu jūtamas sekas.

K. Kreihela izmantotās metodes ir identiskas tām, kas apzinātas dažādu antiko

un jauno laiku monētu ķīmisko analīžu rezultātā,⁵⁵ un ļauj secināt, ka Rīgā bija pazīstamas tādas pašas monētu viltošanas metodes kā citviet Eiropā.

K. Kreihela tiesas process liecina, ka t. s. poļu laikos Rīgā monētu viltotāji tika tiesāti, izmantojot spīdzināšanas metodes. Par monētu viltošanu tika paredzēti miesas sodi, tomēr iegūtā atzišanās vēl nenozīmēja galīgo spriedumu, un, līdzīgi kā citos viltošanas procesos Livonijā, vainīgais K. Kreihels tika atbrīvots.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Pētījums veikts par LU projekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (Nr. AAP206/B060) finansējumu.
- ² Apjomīgākie Rīgas un Livonijas monētu viltošanas gadījumi: Livonijas ordeņmeistra Johana Freitagā fon Loringhofena (*Johann Freitag von Loringhofen*, 1483–1494) Cēsu šiliņu viltošana Polockā (15. gadsimta beigās), Rīgas, Brandenburgas u. c. zemju šiliņu viltošana Sučavā (mūsdienu Rumānijā) Eustatija Dabižas (*Eustatie Dabija*, 1661–1665) laikā un Polijas–Lietuvas karaļa Johana II Kazimira (*Jan II Kazimierz Waza*, 1648–1668) boratinku viltošana Bērzaunē (1667) Rīgas rātskungu Hansa Dreilinga (*Hans Dreiling*) un Lorenca Cimmermaņa (*Laurentz Zimmermann*) vadībā. Sk.: RASMA CEPLĪTE. XV–XVI gs. Livonijas monētu depozīts Ružinas ciemā (jaunākā – 1564. gada monēta). In: Latvijas PSR Vēstures muzejs. Raksti. Numismātika. Rīga 1968, 14. lpp.; VALENTIN N. RJABCEVIČ. Numizmatika Belarusii. Minsk 1995, s. 168; ALEKSANDRS PLATBĀRZDIS. Die Königliche Schwedische Münze in Livland. Stockholm 1968, S. 336–365.
- ³ Zīmīgi, ka masveida monētu viltošana notika ietekmīgu un valstiski nozīmīgu amatpersonu protekcijā, kam bija pieejami kontakti, resursi un instrumenti.
- ⁴ Sk.: IVAR LEIMUS. Jakob Richerdes’ myntningsaffär i Finland och i Reval. In: Historisk Tidskrift för Finland 1984, No. 2, S. 107–122; VIKTORS DĀBOLIŅŠ. Rīga mint masters Georg Albrecht Hille (1700) and Johann Christian Hille (1700–1701). In: Between Klaipeda and Turku. Decenary volume of the Association of Baltic Numismatists. Numismatica Baltica 1. Tallinn 2016, pp. 149–160; IVAR LEIMUS. How did mintmaster Leinhart Pauwermann die? In: Julkaisussa Suomen museo 2010, No. 117, pp. 84–85; HANNU SARKKINEN. Meinhard der lar’s counterfeiting in reval (Tallin) 1568? In: Between Klaipeda and Turku. Decenary volume of the Association of Baltic Numismatists. Numismatica Baltica 1. Tallinn 2016, pp. 139–148.
- ⁵ Ārija ZEIDA. Algotais darbaspēks Rīgas cunftu amatniecībā feodālisma laikā (14. gs. otrā puse – 19. gs. vidus). Manuskripta I un II daļas kserokopijas, 1967. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Zinātniskais arhīvs, Nr. 1333 un 1370 (I un II daļa).
- ⁶ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fogtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 673-1-1026, 2.–2. lp.v.
- ⁷ Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 671-1-1026, 3.–7. lp.v.
- ⁸ Klausā Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, ibidem, 11.–12. lp.
- ⁹ Zeltkaļu zeļļa Samuela vēstule tiesas fogtiem [lejasvācu val.], 22.04.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 9.–10. lp.v.

- ¹⁰ Šajā laikā sāk izplatīties arī apzīmējums “Bönhasen”. ANNELORE LEISTIKOW. Baltisches Silber. Lüneburg 1996, S. 15.
- ¹¹ ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 36. lpp.
- ¹² LEISTIKOW, Baltisches Silber, S. 15.
- ¹³ Rīgas zeltkaļu amata šrāga ar 1581. gadā veiktiem papildinājumiem bija spēkā vēl 19. gadsimta vidū. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 7. lpp.
- ¹⁴ Meistaru uzņemšanā dominēja korporatīvie un ģimenes apsvērumi, taču būtiska bija arī vāciskā un cienījamā izcelsme, mantiskais stāvoklis un reliģiskā piederība. WILHELM STIEDA, CONSTANTIN METTIG (Hgg.). Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga 1896, S. 127, 129.
- ¹⁵ STIEDA, METTIG, Schragen der Gilden und Aemter, S. 130, 311–312.
- ¹⁶ Sk.: MĀRA CAUNE. Rīgas pils priekšpils un kroņa Priekšpils. In: Latvijas Arhīvi 2005, Nr. 2, 35.–60. lpp.
- ¹⁷ STIEDA, METTIG, Schragen der Gilden und Aemter, S. 312.
- ¹⁸ Cunftigie zeļļi labprāt strādāja pie bitniekiem, “*jo tie maksāja augstāku algu nekā cunftes meistari*”. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 37. lpp.
- ¹⁹ BAIBA VASKA. Rotas un ornamenti Latvijā no 13. gs. līdz 18. gs. vidum. Rīga 2017, 99. lpp.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ Klausā Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 11. lp. Klausā Kreihels nemin savus gadus, tomēr spriež par savu lielo vecumu.
- ²² Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 3. lp.
- ²³ Vanderzellis (no vācu val. *vandergeselle*) – zellis, kas devās pieredzes iegūšanas ceļojumos pa Eiropas pilsētām. Ceļošanai nebija noteikti laika ierobežojumi, taču parasti tā ilga vienu gadu, pēc tam zellis atgriezās pie sava meistara un varēja tikt pielaists pie meistariņa gatavošanas – tas viņam ļāva pretendēt uz meistara amatu. Par vanderzeļļiem vairāk lasīt: ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 94.–132. lpp.
- ²⁴ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. LNA LVVA, 673-1-1026, 2.–2. lp.v.
- ²⁵ Hals oder Peinliche gerichtordnung Kaiser Karls V. und des H. Röm. Reichs nach der Originalausgabe vom J. 1533 und 1534 verglichen [...] mitgetheilt werden von D. Johann Christoph Koch. Giessen 1800, S. 57.
- ²⁶ Rīgas zeltkaļu ziņojums tiesas fогtam Kasparam Dreilinkam [lejasvācu val.], 10.03.1593. LNA LVVA, 673-1-1026, 2. lp.v.
- ²⁷ Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 3. lp.
- ²⁸ Pils tiesas (atradās Rīgā, Daugavpili, Cēsis, Pērnavā un Tartu) bija pirmās instances tiesas, kas izskatīja ar pils personālu saistītās kriminālās un civillietas. Sk.: HEIKKI PIHLAJAMÄKI. Conquest and the Law in swedish Livonia (Ca. 1630–1710). Leiden 2017, p. 30.
- ²⁹ Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 3. lp.
- ³⁰ Ibidem.
- ³¹ Ibidem, 3. lp.v.
- ³² Valsts dālderis – dāldera nomināla monēta (26–28 g), kas tika izmantota kā standarta aprēķina vienība Vācu Svētās Romas impērijas zemēs un arī ārpus tās robežām, piemēram, Livonijā.
- ³³ Rīgā šajā laikā netika kaltas sešgrāšu monētas. Saskaņā ar noteikto Polijas naudas kursu 24 šiliņi atbilda 6 grašiem (1 grasis = 4 šiliņi). IVAR LEIMUS. Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94). Stockholm 1995, S. 59.
- ³⁴ Klausā Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 3. lp.v.–4. lp. Salīdzinājumam: 16.–17. gadsimtā cepurnieku un somdaru zeļļa alga par divu nedēļu darbu svārstījās 20–30 mārkū robežās. Ņemot vērā, ka zeltkaļu peļņas iespējas bija augstākas, zeļļiem divu nedēļu alga varēja pārsniegt 30 mārkas. ZEIDA, Algotsais darbaspēks, 197. lpp.
- ³⁵ Nepieciešamības nauda (vācu val. *Notgeld*) parasti tika izgatavota krīzes – kara vai pilsētu aplenkumu – apstākļos, kad bija jūtams naudas trūkums. Nepieciešamības naudu Livonijas kara

- vajadzībām kala arī Livonijas ordenmestri Vilhelms Firstenbergs (*Wilhelm von Fürstenberg*, 1557–1559) un Gothards Ketlers (*Godthart Kettler*, 1559–1561) un Rīgas arhibīskaps Brandenburgas markgrāfs Vilhelms (*Wilhelm von Brandenburg*, 1539–1563).
- ³⁶ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 673-1-1026, 4. lp.v.
- ³⁷ “[...] *die wahrheit auszusagte fleißigk entnehemet worden*”. Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem.
- ³⁸ Domāts Brandenburgas markgrāfistes (1157–1815) dālderis.
- ³⁹ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, 671-1-1026, 5.–5. lp.v.
- ⁴⁰ LNA LVVA, 673-1-1026, 5.–5. lp.v.
- ⁴¹ Ibidem, 6. lp.v.
- ⁴² Ibidem, 7. lp. “[...] *wen er sich mit solchen sachen oder Münzfälscherey beholffen hatte, So muste er Ja noch ein Paar schue vber die fußen haben, so er doch sich In bitteren armudt, erlendiglich behoffen, vnd mit schwerer arbeit Khaum das liebe brott verarbeitet vnd vordienen khönten*”.
- ⁴³ Ibidem.
- ⁴⁴ Ibidem. “[...] *er solte sich nichts besorgen, die herren von Riga wusten woll das er sölche arbeit machte, so wharen auch die goldtschmide in der statt mit ihme woll zufrieden*”.
- ⁴⁵ Vēstulē Samuēls rakstīja, ka saskaņā ar abpusēju vienošanos viņš palīdzējis K. Kreihelam izgatavot rokassprādzes. Kādu reizi K. Kreihela sieva pēc vīra prasības bija atlikusi malā četras sprādzes un pārdevusi kā istas – piecu un sešu vērdiņu un vienas mārkas vērtībā. Kā atbildību par neiegūto peļņu Samuēls sev pieprasīja ienākumus no diviem K. Kreihela izgatavotiem misiņa gredzeniem. Viens gredzens bija veidots no trīs drātīm, un otrs bija apzeltīts. Gredzenus par četrām ar pusi mārkām pārdeva Dideriham Fingernam. Tam pašam Dideriham vēlāk par trīs mārkām pārdeva vēl divus tādus pašus gredzenus. Tālāk vēstulē Samuēls pievērsās svarīgākajiem apsūdzības punktiem – dālderu un šiliņu kopiju izgatavošanai. Pie K. Kreihela viņš bija redzējis divus atlietus dālderus, vienu no svina un otru no misiņa. Samuēls esot jautājis K. Kreihelam, kam šie dālderī domāti. Viņš atbildējis, ka tos pasūtījis H. Gocens saviem bērniem kā kakla piekariņus. Samuēls bija redzējis arī divas sešgrašu monētu kopijas, vienu no misiņa un vienu no vara.
- Zeltkaļu zēļa Samuēla vēstule tiesas fogtiem [lejasvācu val.], 22.04.1594. LNA LVVA, 673-1-1026, 9.–10. lp.
- ⁴⁶ Klausa Kreihela pratināšanas protokols [lejasvācu val.], [1594]. LNA LVVA, ibidem, 7. lp.v.
- ⁴⁷ Klausa Kreihela vēstule Rīgas rātei [lejasvācu val.], 16.05.1594. LNA LVVA, ibidem, 11.–11. lp.v. “*Vndt mich aller Vorbotenen arbeit Vnd Munzfälscherey, gänzlich enthalten will.*”
- ⁴⁸ CAUNE, Rīgas pils priekšpils un kroņa Priekšpils, 48.–49. lpp.
- ⁴⁹ ANDREY BOYKO-GAGARIN, IGOR SHATALIN. Counterfeit orts of Sigismund III Vasa. In: IGOR SHATALIN. *Orti Sigizmunda III Vazi* (Izдание 2). Kiev 2013, s. 107; CLAUDIO BOTRÈ, SILVIA MANI HURTER. The earliest roman counterfeit by means of gold/mercury amalgam. In: *Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica*. Bd. 79. Zürich 2000, S. 108.
- ⁵⁰ Der Liefländischen Chronik Andrer Theil: Von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert [...] beschrieben worden von Johann Gottfried Arndt. Halle 1753, S. 314.
- ⁵¹ Arheoloģe Dagnija Svarāne izsaka varbūtību, ka sīkas rotaslietas un to atdarinājumus varēja izgatavot arī alvas lējēji. DAGNIJA SVARĀNE. 13.–15. gadsimta Rīgas alvas piekariņi. In: *Senā Rīga*. 8. sēj. Rīga 2015, 129.–148. lpp., šeit 130. lpp.
- ⁵² Sk. 1. un 3. atsauci.
- ⁵³ PIHLAJAMÄKI, *Conquest and the Law in swedish Livonia*, pp. 30–31.
- ⁵⁴ Hals oder Peinliche gerichtordnung Kaiser Karls V., S. 57.
- ⁵⁵ Autora rīcībā diemžēl nav apkopojošu darbu par monētu viltošanas tēmu Eiropā. Sk.: BOYKO-GAGARIN, SHATALIN, *Counterfeit orts of Sigismund III Vasa*, s. 107; CLAUDIO BOTRÈ, SILVIA MANI

HURTER. The earliest roman counterfeit by means of gold/mercury amalgam. In: Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica. Bd. 79. Zürich 2000.

SUMMARY

The paper reviews the documents of the 1594 trial of Claus Kreychel, a goldsmith from Lübeck. These documents are the only evidence of coin counterfeiting in Riga under the Polish rule (1581–1621). The article analyzes the socio-economic circumstances of Claus Kreychel's activities, methods and means of coin counterfeiting, communication nets and practice of penalties.

The trial documents of Claus Kreychel indicate that the activities of the 16th century counterfeiters must be addressed within the context of socio-economic environment of the non-guild artisans (*Bönhasen*). At the beginning of the 16th century, the commencement of professional activities in Riga became increasingly complex for future craftsmen. According to the Goldsmith regulations of 1582, the guild held the monopoly in goldsmith's craft and became a 'closed craft' (*geschlossenen Ämtern*). Simultaneously, a number of laws that restricted the activities of craftsmen outside the framework of the guild within the boundaries of city jurisdiction, were adopted. Therefore, the non-guild craftsmen that were excluded from the free trade of goods or the so-called *Bönhasen* started to assume a more important role in the everyday economic relations with the countrymen and poor citizens, who could not afford the production of the guild craftsmen.

According to the documents, a total of three to five copies of Brandenburg thalers, two Lithuanian 6-groschen and at least a dozen of tokens were produced by C. Kreychel and his apprentices Samuel and Jacob at his workshop in Riga suburb. The most valuable coins – thalers and 6-groschen were cast in a mould. Some thalers were cast from the customers' private pfennig silver. The rest of the coins were manufactured from cheaper metals – lead, bronze or zinc. Tokens were manufactured by overstriking the old and worn-out coins. However, it is not clear what punches were used during this process. Thalers and a great part of jewellery were silver plated or gold plated by use of quicksilver amalgam or tin coating with ammoniac. Thus, it can be concluded that in Riga the coins were counterfeited with similar methods and materials as elsewhere in Europe.

On the other hand, the main occupation of Claus Kreychel was manufacturing of different jewellery – rings, chains, pendants, brooches and bracelets. Coins served only as additional component of jewellery and as objects of remembrance. Furthermore, according to his testimony, coins were not distributed in the market as means of payment. Therefore it is questionable whether C. Kreychel was counterfeiter and we may suggest that by "counterfeiting of coins" (*Münzfälscherey*) the trial documents identified making copies/imitations, as well.

The matter of Claus Kreychel was tried in the supreme city court that usually examined very serious or anti-state matters. The court proceedings of Claus Kreychel was conducted by the principle of *ius commune* (common law) and intended to obtain the admission of fault under torture. The court was able to obtain an admission of fault in coin counterfeiting from Claus Kreychel. The imposed penalty – expulsion from Riga and boundaries of its jurisdiction, allows to argue that the judicial attitude towards counterfeiters under Polish period had not changed from Middle Ages.

Imigrācijas cēloņi: Amerikas Savienoto Valstu vēstures piemērs¹

Causes of Immigration: The Case of the History of the United States of America

Lilīta Zemīte, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: lilita.zemite@lu.lv

Amerikas Savienoto Valstu sabiedrība ir veidojusies 400 gadu ilgā imigrācijas procesa rezultātā, tāpēc ASV vēstures zinātnē ir detalizēti analizēti šī vēstures procesa cēloņi. Rakstā aplūkoti ASV imigrācijas vēstures posmi, plūsmas, kā arī reemigrācijas fenomēns, akcentējot šo procesu pamatcēloņus. Sniegts imigrantu sociālais, ekonomiskais, etniskais un citu pazīmju raksturojums, kā arī imigrācijas un reemigrācijas motivācija. Balstoties uz ASV vēstures piemēru, var secināt, ka imigrācija ir selektīva, plūsmveidīga, ka emigrē sabiedrības minoritāte, kuras vienīgais motivējošais iemesls nav ekonomisko apstākļu uzlabošana. Savukārt reemigrāciju nenosaka ekonomiskās situācijas uzlabošanās dzimtenē. Migrācijas procesus ietekmē dažādu faktoru un motīvu kombinācija, tai skaitā migrācijas regulēšana un kontrole.

Atslēgvārdi: imigrācija, emigrācija, reemigrācija, ASV, Eiropa, ASV vēstures zinātne, "Rāvenšteina likumi".

The history of the United States of America is the history of 400 year long process of immigration. The society of the USA is a society of immigrants. Consequently, the causes of immigration are an important theme of research in the American historiography. The article is devoted to the analysis of causes, periods, rates and streams of immigration and the phenomenon of reemigration. The purpose of this article is to show the social, economic, ethnic and other characteristic features of immigrants and their motivation. The historical experience of the USA shows that the migration is selective; only a minority of any population is likely to migrate; most of the immigrants were not the poorest persons, and economic betterment was not the only driving force. The unique combination of motives and factors, including regulation and control determinates the problems of immigration.

Keywords: immigration, emigration, reemigration, USA, Europe, USA historiography, "Ravenstein laws".

Mūsdienu Latvijas sabiedrības interešu un debašu lokā jau ilgāku laiku stabili vietu ir ieņēmis ar migrācijas jautājumiem saistītu problēmu kopums. Šādu noskaņojumu sabiedrībā uztur divi aktuāli migrācijas procesi. Pirmkārt, Latvijas iedzīvotāju emigrācijas vilnis un tā izraisītā iedzīvotāju skaita samazināšanās Latvijā un, otrkārt, aktuālie imigrācijas procesi visā Eiropā un to iespējamās sekas. Pirmajā gadījumā sabiedrībā, presē, politiskajās aprindās un masu informācijas līdzekļos tiek debatēts par iespējām emigrāciju apturēt un veicināt reemigrāciju, bet otrajā gadījumā – par iespējām apturēt un kontrolēt imigrantu ierašanos Eiropā un arī Latvijā. Tātad sabiedrība faktiski mēģina izprast un definēt cēloņus, kuri izraisa migrāciju, bieži vien balstoties tikai uz pieņēmumiem. Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātnē imigrācija, reemigrācija un emigrācija uz ASV ir ilgstoši pētīta, zinātniski analizēta, jo gandrīz visa amerikāņu sabiedrība (izņemot pamatiedzīvotājus (indīāņus) un pret pašu gribu ievestos Āfrikas vergu pēctečus) ir veidojusies ilgstošā imigrācijas procesa rezultātā, tāpēc arī ASV historiogrāfijas būtiska sastāvdaļa ir ar ASV vēsturi saistīto migrācijas procesu pētniecība. ASV vēsturnieku secinājumi, iespējams, varētu kļūdēt dažus nepamatotus pieņēmumus un aizstāt tos ar zinātniskiem atzinumiem, lai arī tikai uz ASV vēsturisko pieredzi balstītiem.

Rakstā galvenā uzmanība veltīta eiropiešu migrācijai uz ASV, jo eiropieši skaitliski līdz pat 20. gadsimta 60. gadiem dominēja ASV imigrācijas vēsturē, pie tam līdz 20. gadsimta sākumam eiropieši veidoja 90%, bet līdz 20. gadsimta 20. gadiem – 85% no visiem ASV imigrantiem.² Tāpēc, kā atzinis amerikāņu vēsturnieks Rodžers Denjels (Roger Daniels), izpratne par migrāciju no Eiropas ir pamatā ASV imigrācijas vēstures analīzei.³ Tātad Eiropas piemērs ir pietiekami apjomīgs un respektabls secinājumu un vispārinājumu formulēšanai.

Kāpēc miljoniem eiropiešu pameta visattīstītāko pasaules reģionu un devās uz Ameriku? Tas ir pats būtiskākais un sarežģītākais jautājums, uz kuru ir jāatbild amerikāņu imigrācijas vēstures pētniekiem. Lai to noskaidrotu, ir nepieciešams vispārējs konceptuāls ietvars, kas būtu visdažādāko migrācijas aspektu analīzes pamatā. Līdz pat mūsdienām vēsturnieki labprāt izmanto britu pētnieka Ernsta Georga Rāvenšteina (*Ernst Georg Ravenstein*)⁴ nu jau vairāk nekā pirms simts gadiem radīto shēmu, ko tās autors bija nodēvējis par “migrācijas likumiem”. Mūsdienu vēsturniekiem gan labpatīk E. G. Rāvenšteina likumus saukt par migrācijas tendencēm, tādējādi pavertot plašākas iespējas interpretācijām. Šis konceptuālais ietvars migrāciju ietekmējošos faktorus klasificē trīs pamatgrupās, no kurām pirmā grupa ietver iemeslus, kas piespiež (*push*)⁵ pamest valsti, reģionu vai izcelsmes vietu, bet otrā – iemeslus, kuri, tēlaini izsakoties, it kā pievelk (*pull*)⁶ migrantus noteiktam galamērķim un kurus veido arī priekšstati, kas nereti var būt daļēji maldīgi, tāpēc cilvēku grupām, kas migrē galvenokārt šo iemeslu dēļ, piemīt potenciāli lielākas iespējas reemigrēt. Ja kādu sabiedrības grupu vienlaicīgi ietekmē gan *pull*, gan *push* faktori, tas tomēr vēl nenozīmē, ka migrācija kļūst neizbēgama, jo, kā rāda ASV vēstures piemērs un kā visai vienprātīgi secina arī amerikāņu vēsturnieki, masveida migrācija notiek tikai tad, ja vēlme un apņemšanās migrēt kļūst iespējama. Trešā faktoru grupa, ko var nosaukt par iespējām (*means*)⁷, būtībā nozīmē pārvietošanās brīvību, ko neierobežo ne politiski šķēršļi, ne aizliegumi izbraukt, ne nepārvaramas materiālas grūtības un ko vienlaikus veicina pieejams transports.⁸ Iespējas vai tieši pretēji – neiespējamība emigrēt bieži vien var būt galvenais vai pat vienīgais kritērijs migrācijas procesu interpretācijā, nemeklējot citus it kā dziļākus un nopietnākus cēloņus un motivāciju.

Piemēram, dienviditāļu masveida imigrācija ASV 19. gadsimta beigās nav ne politiski, ne ekonomiski pārliecinoši pamatājama, jo, lai arī cilvēki dzīvoja trūcīgi, viņi nebija nabagi, necieta badu un bija apmierināti ar dzīvi, ko nevēlējās mainīt, un sava zemā izglītības līmeņa dēļ nereti par ASV neko pat nezināja. Migrāciju veicināja tiešās kuģu līnijas Neapole–Ņujorka atklāšana, un lēmumu aizceļot pieņēma ciema vai lielās ģimenes vecākais, kam pakļāvās visi ciema iedzīvotāji, no kuriem lielākā daļa tālāk par Ņujorku tā arī nemaz nedeivās.⁹ Satiksmes uzlabojumi un pieejamība kopumā dramatiski mainīja apjomu migrācijai uz ASV. Līdz pat 20. gadsimtam ASV imigrācijā dominēja ieceļotāji no Ziemeļrietumeiropas,¹⁰ to noteica dažādi iemesli, un viens no tiem bija arī iespējas. Ilgstoši, vismaz vairāk nekā divus gadsimtus, masu emigrācija no Eiropas un ASV varēja būt iespējama tikai no tiem Eiropas reģioniem, kuri atradās jūru vai okeāna tuvumā un kuriem ar ASV bija labi attīstīti tirdzniecības sakari. Tā kā liela daļa imigrantu nevarēja atļauties finansiāli dārgo braucienu ar pasažieru kuģi, viņi izmantoja lētākos, bet nekomfortablākos tirdzniecības kuģu pakalpojumus, kas labprāt uzņēma pasažierus lielajās Eiropas ostās un ASV izsēdināja tajā ostā, uz kuru devās kravas kuģis. Tā, piemēram, vācieši, kas līdz 19. gadsimta otrajai pusei ceļam uz ASV izmantoja Havras ostu, ar kravas kuģiem varēja nokļūt pārsvarā tikai Ņūorleānā, no kurienes pa Misisipi devās uz Sinsinati, Sentluisu un Milvokiem, kas vēlāk izveidojās par lielākajiem vācu imigrantu apdzīvotajiem centriem ASV. Kad buru kuģus nomainīja tvaikoņi, kuru izmantošana saīsināja, atvieglāja un, galvenais, palētināja braucienu, un kad tika atklātas jaunas pasažieru pārvadājumu līnijas, migrācija uz ASV ne tikai dramatiski pieauga, bet mainījās arī tās struktūra. Pakāpeniski palielinājās imigrantu pieplūdums no Dienvidaustrumeiropas – tas

20. gadsimta sākumā jau skaitliski apsteidza ieceļotājus no Ziemeļrietumeiropas.¹¹ Līdz ar to ASV sāka ieceļot cilvēki, kas bija kultūras, reliģijas un valodas ziņā atšķirīgi no lielākās ASV iedzīvotāju daļas, pie tam arī sociāli atšķirīgi, jo nāca no sabiedrības nabadzīgajiem, lai gan ne no visnabadzīgākajiem slāņiem, bieži vien tie bija mazāk izglītoti, un tas kopumā viņiem radīja grūtības adaptēties ASV sabiedrībā.

Iespēju migrēt nodrošināja ne tikai transporta pieejamība. To būtiski ietekmēja ierobežojumi vai pat aizliegumi izbraukt no valsts vai arī valstī iebraukt. ASV 400 gadu ilgajā imigrācijas vēsturē šādi aizliegumi, ko nosaka dažādu valstu likumi vai tradīcijas, ir ietekmējuši migrāciju un turpina to ietekmēt joprojām. Pirmkārt, imigrāciju ierobežoja pašas Amerikas Savienotās Valstis. Ir pieņemts uzskatīt, ka līdz 20. gadsimta 20. gadiem imigrācija ASV bija brīva, neregulēta un tāpat legāla. Tā tas oficiāli arī bija, jo tikai 1924. gadā ASV pieņēma likumu, kas imigrāciju ierobežoja, un līdz ar to arī ASV radās nelegālas imigrācijas fenomēns.¹² Taču arī līdz 20. gadsimtam imigrācijas iespējas ietekmēja gan sabiedrības nelabvēlīgā attieksme pret dažādām imigrantu grupām, gan ASV pieņemtie dažādu grupu imigrantiem nelabvēlīgie likumi. Var minēt gan koloniālā perioda puritāņu kolonijās sastopamo sabiedrības neiecietību pret citu reliģisko virzienu pārstāvjiem, it īpaši pret katoļiem (tā turpinājās arī visu 19. gadsimtu un īpaši pastiprinājās 20. gadsimta sākumā, kad katoļi tika uzskatīti par monarhisko ideju aizstāvjiem un pāvesta “aģentiem”, uztverot to kā draudu ASV demokrātijai),¹³ gan aizliegumus imigrantiem no Āzijas iegūt ASV pilsonību un iegūt īpašumā zemi.¹⁴ ASV Neatkarības kara laikā sabiedrība bija negatīvi noskaņota pret imigrantiem no Lielbritānijas, šis noskaņojums saglabājās arī pāris desmitgades pēc kara, kad tika apšaubīta britu imigrantu lojalitāte ASV.¹⁵

Tomēr kopumā ASV politika līdz pat 20. gadsimtam imigrācijai bija labvēlīga.

Situācija mainījās, kad 1924. gadā tika pieņemts Imigrācijas likums, kas būtiski apgrūtināja iebraukšanu ASV tikai Eiropas imigrantiem, jo iebraucēju skaits no citiem pasaules reģioniem bija tik niecīgs, ka nebija amerikāņu politiku uzmanības lokā. Imigrācijas likums tika izstrādāts un pieņemts neitivismā (*nativism*) ideju gaisotnē. Prominentais neitivismā pētnieks Džons Haiems (*John Higham*) ir atzinis, ka neitivismā jēdzienu ir grūti definēt, ka tas ir specifisks tikai ASV un šo ideju kopumā ir radījusi vēsturisko notikumu ķēde 19. gadsimta ASV un ka tas ietver sevī visu veidu antipātijas pret ārvalstniekiem, to idejām un institūcijām. Neitivismā filozofija ir amerikānisms, amerikāņu dzīvesveids, kas ir jāsargā no svešām ietekmēm, tāpēc vienlaikus neitivistu ir lojāli pret tām ārzemnieku grupām, kuras var asimilēt amerikānismā.¹⁶ Vispirms par galveno amerikānisma draudu tika uzskatīts katolicisms, kas, pēc viņu domām, aizstāvēja gan monarhistiskas idejas pretēji amerikāņu republikānismam, gan sabiedrības hierarhiju pretēji individa politiskajām brīvībām, kas ir ASV pamatā, taču vēlāk neitvistu amerikānisma izpratnes politiskajai dimensijai pievienojās arī visai neskaidra rasistiska nostāja.

ASV vēsturiskās attīstības specifikas ietekmē politiskajās aprindās un pētnieku uzskatos pārmaiņus dominēja atšķirīgi priekšstati par "labāko rasi". Neitivistu pamatā aizstāvēja ideju par nordiskās rases pārākumu, ar kuras dominanti ASV sabiedrībā pamatoja visus ASV sasniegumus, tāpēc, kā rakstīja amerikāņu redzamākais neitivismā teorētiķis Medisons Grānts (*Madison Grant*), ASV uzplaukumu var nodrošināt nordiskās rases tīrības nosargāšana, jo divu rasu sajaukšanās rezultātā veidojas nevis kaut kas vidējs (tātad rases nemaz nesajaucas), bet gan zemākās rases turpinājums.¹⁷ Pirmā pasaules kara laikā

amerikāņu neitivismā kļuva antivācisks, un līdz ar to parādījās vairākas publikācijas, kurās tika apstrīdēta vāciešu piederība nordiskajai rasei. M. Grānts rakstīja, ka jaunākie ieceļotāji no Vācijas pārstāv alpiņo rasi, citi autori apgalvoja, ka nordiskās rases vācieši ir apkauti Eiropas karos un tāpēc modernie vācieši esot Āzijas barbaru pēcteči, tātad huņņi. Vienlaikus no amerikāņu retorikas pazuda idejas par amerikāņu brīvības un demokrātijas teitonisko izcelsmi un anglosakši tika nodalīti no teitoniem.¹⁸ Pilnīgi pretēju, kaut arī rasistisku uzskatu aizstāvji propagandēja, ka tieši imigrācija un rasu sajaukums rada pārāku cilvēka tipu ar labākām fiziskām un morālām kvalitātēm, ko mēģināja pamatot, zinātniski pētot otrās paaudzes pēcteču īpatnības. Pie tam arī amerikāņu intelektuāļi un kultūras pārstāvji, kā Volters Vitmens (*Walter Whitman*), Hermanis Melvils (*Herman Melville*) un Ralfs Valdo Emersons (*Ralph Waldo Emerson*) jūsmoja par "jaunās rases" uzlaboto jauktieni, kas iemieso Amerikas pārākumu pār Eiropu.¹⁹ Tomēr, lai arī šīm idejām bija ietekme, tās nekad amerikāņu sabiedrībā nedominēja, jo vienmēr tika līdzsvarotas ar kristīgajām vērtībām par cilvēces vienotību un vājāko aizstāvēšanu.

Tāpēc neitivismā gaisotnē izstrādātais likums, lai tiesiski ierobežotu imigrāciju un apgrūtinātu iebraukšanu ASV "zemākās rases" baltajiem, netika pieņemts divdesmit gadus un vairākkārt tika noraidīts vai nu Kongresā, vai ar ASV prezidenta veto. 1924. gadā likums beidzot tika pieņemts, un, lai arī tika saglabāts kvotu princips katrai Eiropas valstij un ierobežojumi visvairāk attiecās uz Dienvidaustrumeiropas valstu imigrantiem, likuma pieņemšanas motivācija rasisms nedominēja. Iemesli drīzāk bija ekonomiski, politiski un sociāli: arod biedrību protesti pret lētā darbaspēka nekontrolētu ieplūšanu, bažas par radikāli noskaņotu grupu izplatību ASV, nepatika pret Eiropu *per se*, jo tā izraisīja

Pirmo pasaules karu, un pret Eiropas valstīm, kam bija problēmas ar demokrātijas nosargāšanu.²⁰ Rezultātā pieņemtais likums samazināja imigrāciju ASV uz pusi, tomēr visa šī likuma un citu vēlāk pieņemto likumu darbības laikā ASV federālā vara nepārtraukti piemēroja visdažādākos izņēmumus imigrācijas atvieglošanai valstī, reaģējot uz politiskām un ekonomiskām krīzēm gan Eiropā, gan pasaulē kopumā. Vienlaikus ASV imigrācijas vēsturi ir ietekmējuši arī Eiropas valstu likumi un politiskie režīmi. Ierobežojumi izbraukšanai no Eiropas kopumā bija Napoleona karu un Pirmā pasaules kara laikā, tāpat gandrīz visā Eiropā pārsvarā 19. gadsimta pirmajā pusē pastāvēja aizliegumi izbraukt dažādu profesiju pārstāvjiem, pārsvarā amatniekiem vai kvalificētiem strādniekiem, lai nezaudētu darba rokas un nosargātu industrijas noslēpumus.²¹ Izbraukšana no Centrāleiropas un Austrumeiropas impērijām bieži vien bija atkarīga no tur pastāvošo režīmu politiskā rakstura. Tikpat kā nebija iespējams izbraukt arī no Francijas jakobiņu diktatūras laikā, bet no PSRS varēja izbēgt tikai atsevišķi indivīdi. Tātad masu migrāciju var padarīt neiespējamu ar aizliegumiem pat tad, ja pastāv vēlme, ko ietekmē visdažādākie cēloņi. Tāpēc masu migrācija parasti ir brīvības rezultāts. Eiropā liberālo ideju ietekmes rezultātā 19. gadsimta vidū lielā daļā valstu emigrācija jau vairs netika ierobežota, pie tam aizliegumu atcelšanu ietekmēja arī Eiropas iedzīvotāju skaita pieaugums, kas laikā no 1750. līdz 1850. gadam gandrīz dubultojās.²² Tomēr iespējas pārvietoties, lai gan veicina migrāciju, rada tikai fonu, bet ir nepieciešama arī vēlme šīs iespējas izmantot.

Kādi iemesli cilvēkiem lika pamest Eiropu? 17. un 18. gadsimtā tagadējā ASV teritorijā ieradās 2% visu Eiropas imigrantu, bet 19. un 20. gadsimtā – 98%, turklāt absolūtais vairākums no viņiem 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kad

Eiropa bija brīva un atradās strauji augošas ekonomikas fāzē; kā šajā rakstā jau minēts, ASV imigrācijā līdz 20. gadsimtam pat dominēja Ziemeļrietumeiropas attīstītā reģiona iedzīvotāji. Vispirms jāatzīmē, ka ASV imigrācijas vēsture rāda: uz ASV cilvēki ne vienmēr ir devušies, bēgot no sliktas dzīves un politiskās apspiestības. Imigranti nebūt nav bijuši tikai nabagi no depresīviem rajoniem. Piemēram, 17. gadsimtā turīgi cilvēki no Anglijas, komerciālu apsvērumu vadīti, dibināja Virdžīnijas koloniju, savukārt nīderlandieši emigrēja no savas valsts, jo Holande bija plaukstoša, veiksmīga un turīgajai holandiešu sabiedrībai bija līdzekļi, ko ieguldīt Amerikā, un kuģi, ar kuriem turp nokļūt.²³ Īri, kas ieceļoja Amerikā līdz 19. gadsimtam, piederēja pie elites, kuras īpašumi tika konfiscēti Olivera Kromvela (*Oliver Cromwell*) valdīšanas laikā 17. gadsimta 50. gados. Trīsdesmit tūkstoši turīgo īru apmetās uz dzīvi nevis Bostonā kā absolūtais vairākums vēlāko īru imigrantu, bet gan Dienvidu kolonijās, kur bija veiksmīgi un turīgi.²⁴ Tātad komerciāli apsvērumi, turība, vēlme vairot bagātību vai vēlme saglabāt savu līdzšinējo dzīves līmeni bija cēloņi, kas veicināja materiāli nodrošināto eiropiešu emigrāciju.

19. gadsimta otrajā pusē Eiropā notika dramatiskas izmaiņas industriālās revolūcijas ietekmē. Eiropas reģionos, kur industrializācijas process bija visstraujākais, visdziļākais un visaptverošākais, visbūtiskāk mainījās iedzīvotāju nodarbinātības struktūra, kas kopā ar iedzīvotāju skaita pieaugumu radīja vēl nebijušu migrācijas fenomenu vispirms pašā Eiropā. Zemnieki, kas zaudēja zemi, roku darba veicēji un amatnieki, kas zaudēja darbu, nespējami konkurēt ar rūpniecības produkcijas apjomu un izmaksām, kā arī izputējušie sīkie uzņēmēji migrēja pa Eiropu darba meklējumos, vispirms no lauku reģioniem uz pilsētām, tad uz rūpniecības centriem, lielpilsētām un ostas pilsētām. Līdz Otrajam pasaules

karam 150 miljoni eiropiešu, kas dzīvoja Eiropā, vairs nemitinājās tajā vietā, kurā bija dzimuši.²⁵

ASV vēstures literatūrā dominē viedoklis, ka masveida eiropiešu emigrāciju uz ASV 19. un 20. gadsimta mijā radīja migrācija pašā Eiropā, jo, kad cilvēki ir sākuši pārvietoties, tad šādu procesu ir grūti apturēt. Cilvēki, kas jau bija pametuši savu dzimto vietu vienreiz, vieglāk varēja pamest arī valsti, reģionu un, visbeidzot, kontinentu, tāpēc emigrācija uz ASV bija tikai pēdējais solis un turpinājums migrācijai pašā Eiropā, ko bija radījusi nodarbinātības struktūras maiņa, bet turpināt virzīties tālāk pāri Atlantijas okeānam spieda pārapspiedzīvotība vecajā kontinentā.²⁶ Šie procesi visvairāk skāra Eiropas rietumu reģionus, jo tie bija industriāli visattīstītākie. Labs piemērs šī imigrācijas viļņa raksturošanai ir imigranti no Vācijas. ASV imigrācijas vēsturē neviena etniskā imigrantu grupa no Eiropas nav pārsniegusi vāciešu skaitu, piemēram, 1900. gadā vācieši bija lielākā ārzemnieku grupa trīsdesmit ASV štatos. Visvairāk vāciešu pameta valsti 19. gadsimta 80. gados – laikā, kad Vācija beidzot bija apvienota un pieauga vāciešu pašapziņa un kad valstī norisinājās līdz tam nepieredzēta ekonomiskā izaugsme. Tieši tajā laikā desmit gados (no 1880. līdz 1900. gadam) no Vācijas uz ASV emigrēja 1,5 miljoni cilvēku, bet 19. gadsimta pēdējos trīsdesmit gados kopā 3 miljoni cilvēku. Cēloņi pamest valsti bija dažādi, emigrantu vidū bija gan liberāļi,²⁷ gan katoļi, taču absolūtais vairākums vāciešu emigrantu negribēja mainīt savu nodarbošanos, tāpēc izvēlējās mainīt valsti, lai nezaudētu savu vidusšķiras statusu un dzīvesveidu. Tie, kuri negribēja kļūt par rūpniecības strādniekiem, nepalika industriālajos centros, bet devās tālāk, jo lauksaimnieki gribēja kļūt par fermeriem, bet amatnieki un uzņēmēji – saglabāt savu nodarbošanos. Pie tam 19. gadsimta beigās vācu imigrantiem vairs nevajadzēja doties

uz ostām Holandē vai Havras ostu Francijā, jo iespējas pamest valsti atviegloja tiešie kuģu reisi no Hamburgas un Brēmenes ostām.²⁸

Tātad arī progresīvas pārmaiņas dzimtenē var veicināt emigrāciju, savukārt būtiskākais *push* faktors 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma skandināvu emigrācijā, kad reģionu pameta vislielākais iedzīvotāju skaits vēsturē, apmēram, 2 miljoni cilvēku, bija demogrāfiskais sprādziens, kas bija novedis pie zemes īpašumu sadalīšanas siksaimniecībās, kuras vairs nevarēja dot pietiekamus ienākumus eksistencei. Aramzemes trūkums, pārapspiedzīvotība un zems industrializācijas un urbanizācijas līmenis rezultējās tādā postā un pat badā, kas burtiski spieda zviedrus un norvēģus izceļot, jo neattīstītā industrija nespēja nodarbināt lielo cilvēku skaitu, kas bija veidojies dabiskā pieauguma rezultātā Skandināvijas reģionā.²⁹ Pie būtiskiem *push* faktoriem jāpieskaita arī dabas katastrofas, ko ASV imigrācijas vēstures kontekstā visuzskatāmāk parāda neražas gadi Īrijas lauksaimniecībā un tiem sekojošais masu bads, kas skāra Īriju 19. gadsimta 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā un kas radīja vislielāko īru imigrantu vilni ASV vēsturē – 1,5 miljoni desmit gados.³⁰ Pamest gan Eiropu, gan arī citus pasaules reģionus dažādos gadsimtos ir spieduši arī citi iemesli, taču neviena no tiem nav radījis tik lielu imigrantu pieplūdumu ASV kā iepriekš apskatītie. Spiesti emigrēt vienmēr bijuši visdažādākā spektra reliģisko minoritāšu pārstāvji – gan 17. gadsimtā puritāņi no Anglijas un Skotijas, hugenoti no Francijas, jansenisti no Zviedrijas, menonīti un amiši no vācu zemēm, gan arī īru katoļi, kas emigrēja nevis bada, bet ticības dēļ, arī katoļi no Vācijas impērijas 19. gadsimta beigās, pat neņemot vērā ASV izplatīto pretkatoļu noskaņojumu sabiedrībā. Un, visbeidzot, politiskie iemesli. Par pirmo masveida politisko emigrāciju ir pieņemts uzskatīt 25 000 franču

emigrantus revolūcijas laikā, kuri pārstāvēja dažādus politiskos virzienus; monarhistisko Eiropu 19. gadsimtā pameta liberāļi, taču vislielākais politisko bēgļu pieplūdums ASV gan no Eiropas, gan citiem pasaules reģioniem bija 20. gadsimtā, kad ASV varas iestādes, reaģējot uz politiskajām krīzēm, pasaulē piemēroja savus imigrācijas likumus masveida politisko bēgļu uzņemšanai.

Kā norāda amerikāņu vēsturnieki, pietiekami liela daļa ASV imigrantu neiekļaujas nevienā no uzskaitītajām grupām, jo cilvēku motivācija dažādos vēstures posmos un peripetijās ir bijusi individuāla, to ir veidojusi unikālu apstākļu kombinācija un arī cilvēka rakstura iezīmes.³¹ Avantūrisms, piedzīvojumu meklējumi, vēlme mainīt ierasto dzīves režīmu vai vienkārši sākt jaunu dzīvi, personīgās drāmas un traģēdijas – tas viss ir bijis klātesošs dažādu gadsimtu imigrantu dzīvesstāstos un motivējis viņu izvēli.

Bieži vien iemesli, kas ietekmēja migrāciju, bija drīzāk saistīti ar iespējām, ko varēja piedāvāt ASV, un ne tik daudz ar nepieciešamību pamest dzimto vietu, taču jebkurā gadījumā izvēlēties par galamērķi tieši ASV bija imigrantu brīva griba. Tātad imigrāciju palīdz izprast arī *pull* iemesli jeb Amerikas īpašais “pievilšanas spēks”. Pirmkārt, priekšstati par Ameriku 17. un 18. gadsimta eiropiešiem bija visai fragmentāri un neskaidri, vai arī to nebija vispār. Tas daļēji izskaidro nelielo imigrantu skaitu pirmajos divsimt imigrācijas gados – 600 000 cilvēku. Tomēr tieši miglains priekšstats dēļ 17. gadsimta reliģiskajiem disidentiem, kas atrada Amerikā gaidīto – reliģisku brīvību un tukšu zemi –, vienmēr pievienojās cilvēki ar neskaidru vai maldīgu motivāciju, kuri meklēja vai nu neesošu zeltu, vai kaut ko jaunu un nezināmu. Amerikas īpašais pievilšanas spēks, kas ir grūti pamatojams ar pragmatiskiem skaidrojumiem, tāpēc vien nedrīkst palikt nepamānīts un kā nenopietns imigrācijas faktors

izstumts ārpus vēsturnieku uzmanības loka. Tieši pretēji, tiekšanās pēc nezināmā, necivilizētā, kam 19. gadsimtā pievienojās arī idejas par ASV kā visu iespēju zemi, ir nopietns faktors, kas lika imigrantiem doties uz Ameriku dažādos laikos ar cerībām ātri un viegli kļūt bagātiem, meklēt zeltu Kalifornijā un Aļaskā, paļaujoties uz veiksmi un likteņa labvēlību, meklēt pirmatnējo, mežonīgo un sastapties ar grūtībām ASV Rietumos un pakļaut sevi riskam, cenšoties iecelt ASV visos iespējamajos veidos, arī nelegāli. Tātad pozitīvu, patiesu vai maldīgu, pragmatisku vai iracionālu priekšstatu kopums par ASV visos gadsimtos ir bijis vērā ņemams imigrācijas iemesls, kuru definējis jau E. G. Rāvenšteins un ko zināmā mērā pamato fakts, ka līdz 20. gadsimta vidum ASV imigrācijā dominēja jauns, neprecējies vīrietis, kaut gan imigrantu fotogrāfijās pārsvarā redzamas ģimenes un jauki bērni.³²

Uz ASV cilvēki ir tikuši arī apzināti aicināti un pat pievilināti. Kuģu īpašnieki un darba devēji no ASV dzelzceļa būves kompānijām un jaunajiem rūpniecības centriem katrs savu interešu vārdā kopīgiem spēkiem Eiropas ostas pilsētās 19. gadsimtā burtiski vilināja cilvēkus slēgt līgumus, kāpt uz kuģiem un doties uz Ameriku, savukārt 20. gadsimta vidū darbam ASV dienvidu štatos tika aicināti meksikāņu laukstrādnieki, un tas radīja aizsākumu masveida imigrācijas vilnim no Meksikas un Latīņamerikas kopumā, jo jaunā spāniski runājošā kopiena ASV piesaistīja arvien jaunus imigrantus no savām aprindām.³³ Šādu procesu, kad imigranti veicina imigrāciju, iekustinot it kā lavīnveida kustību, ir pieņemts dēvēt par ķēdes vai sērijveida migrāciju (*chain or serial migration*), kas pēc būtības ASV ir pastāvējusi vienmēr. Koloniālajā periodā to praktizēja puritāņi, aicinot arī citus puritāņus, bet masveida ķēdes imigrāciju ASV aizsāka iri 19. gadsimtā, kad jau organizēti aicināja sev pievienoties ne tikai ģimeni,

bet arī radus, draugus un ģēnitus kopumā, gan finansējot ceļa izdevumus, gan palīdzot iekārtoties uz dzīvi ASV.³⁴ Cita veida ķēdes migrācija savukārt bija raksturīga 19. un 20. gadsimta mijas imigrantiem no Ķīnas un Japānas, kad līgumstrādnieki, kas bija tikai vīrieši, panāca, ka ASV varas iestādes atļauj iebraukt Āzijas reģiona sievietēm, ja to mērķis bija ģimenes veidošana un laulības, kas veicināja Āzijas imigrantu palikšanu ASV uz dzīvi.³⁵ 20. gadsimta otrajā pusē ASV imigrācijas likumos jau nostiprinājās tiesības uz ģimeņu apvienošanu, kas ķēdes imigrācijai piešķīra likumīgu pamatu.³⁶

Attīstoties ASV vēstures zinātnei, vēsturnieki arvien vairāk ir sākuši pievērsties mazāk zināmu imigrācijas vēstures faktiem un aspektiem pētniecībai, formulējot un apsverot līdz šim retāk akcentētos imigrācijas cēloņus, tāpēc ASV vēstures literatūrā visai uzstājīgi tiek akcentēta doma, ka ne visi imigranti ieradās ASV turienes reliģisko vai ekonomisko iespēju dēļ,³⁷ šos vispārzināmos iemeslus pat nodēvējot par mītiem.³⁸ Tomēr vienlaikus tie paši vēsturnieki secina un ASV vēstures literatūrā kopumā atzīts: lai arī cik dažāda bija imigrantu motivācija, lielākā daļa ieceļotāju sāka ierasties ASV ap 19. gadsimta vidu, kad ASV jau bija stabila republika, kas garantēja reliģisko un politisko brīvību, kad ASV jaunās Rietumu teritorijas garantēja brīvu dzīves telpu un zemi, ko varēja iegūt privātpatēšumā, un kad, attīstoties ASV rūpniecībai, auga pieprasījums pēc algota darbaspēka dažādās nozarēs. Tātad ASV *pull* faktori atbilda imigrantu izcelsmes valstu galvenajiem *push* faktoriem. Amerikāņu vēsturnieki būtībā tikai nevēlas akceptēt vienkāršotu, shematisku imigrācijas vēstures interpretāciju un blakus priekšplānā izvīzītajām cēloņu grupām saskatīt un definēt, iespējams, pat komplikētākus imigrācijas fenomenus, ko raksturo nejausība, gadījums, pakļaušanās plūsmai vai piedāvājumam, iespēju izmantošana vai vienkārši nemotivēta rīcība.

Tāpēc ASV imigrantu vēsturē tiek analizēti arī reemigrācijas cēloņi, kas ir visai grūti interpretējami, taču bieži tos izraisa tieši nemotivēta imigrācija.

Reemigrācija ir ASV imigrācijas vēstures permanenta iezīme kopš 17. gadsimta, kad pirmie kolonisti skarbo un primitīvo dzīves apstākļu dēļ atgriezās Anglijā, jo viņu cerības neatbilda īstenībai. Reemigrācijas cēloņi ir visai grūti precīzi klasificējami, jo politiskajiem, ekonomiskajiem un sociālajiem cēloņiem vienmēr pievienojas emocijas, ko bieži vien raksturo vilšanās, nekomfortabla sajūta un kas var būt arī cēloņi paši par sevi, tāpēc reemigrācijas cēloņi ir grūti atpazīstami un pamatojami, jo trūkst to pētīšanai nepieciešamo avotu.

Pirmās masveida reemigrācijas epizodes no ASV bija politiski motivētas. Pirmkārt, ASV tūlīt pēc Neatkarības kara sāka pamest lojālisti, kas bija palikuši uzticīgi britu monarhijai un valstij, tāpēc apmēram 70 000 no viņiem atgriezās Lielbritānijā, bet 30 000 devās uz britu Kanādu. Viņi pameta ASV vērtību dēļ, kaut gan daļa emigrantu vienkārši negribēja kļūt par provinciāļiem.³⁹ Otrkārt, reemigrēja arī absolūtais vairākums no 25 000 franču revolūcijas laika politisko bēgļu, jo viņu trimda bija īslaicīga un viņi bija pametuši Franciju ar cerībām atgriezties, tiklīdz tas būs iespējams.⁴⁰ Vēl neliela politiskā reemigrācija bija vērojama pēc Īrijas neatkarības iegūšanas, bet tā bija mazskaitlīga. Savukārt 20. gadsimtā politiskajiem bēgļiem režīmu maiņa dzimtenē bija jāgaida pārāk ilgi, tāpēc reemigrējušo skaits ir neliels. Amerikāņu vēsturnieki ir saskārušies ar diezgan acimredzamām grūtībām pēc kaut kādām vienojošām pazīmēm sagrupēt visus pārējos emigrantus, lai uz tā pamata varētu izdarīt secinājumus par šī procesa cēloņiem. Tā kā ASV imigrācijas vēsture pārsvarā tiek rakstīta pēc etniskās piederības principa, tad, ievērojot šo pazīmi, ir redzams, ka 20. gadsimta pirmajā pusē, kas ir vislabāk

izpētais posms ASV reemigrācijas vēsturē, procentuāli augstākie reemigrācijas rādītāji bija Dienvideiropas tautām, bet viszemākie – iriem, vāciešiem, skandināviem un ebrejiem.⁴¹ Tas liek secināt, ka tendence atgriezties dzimtenē bija tām grupām, kas bija ieradušās ASV nesen un bija paspējušas nodzīvot tur neilgu laiku, bet grupām, kas ASV dzīvoja ilgstoši, jau vismaz otrajā paaudzē, šī tendence bija stipri mazāk izteikta. Tātad viens no reemigrācijas kritērijiem ir emigrācijā pavadītais laiks, pie tam “veco” imigrantu etnisko grupu pārstāvji bija apmetušies Amerikas vidienē un pat rietumu krastā un bieži vien ieguvuši īpašumā zemi, līdz ar to reemigrācijas iespējas bija apgrūtinātas un šādam lēmumam būtu nepieciešama ļoti spēcīga motivācija. Savukārt “jaunie” imigranti, kas bija ieradušies laikā, kad ASV brīvu zemju vairs nebija, sablīvējās lielajās austrumkrasta ostas pilsētās un, ja dzīves līmeni tā arī neizdevās uzlabot, varēja vieglāk gan pieņemt lēmumu atgriezties, gan arī to realizēt. Šo situāciju visai labi ilustrē itāļu imigrantu piemērs, kuri Ņujorkā tā arī palika nabadzīgi, un 45% iebraucēju 20. gadsimta sākumā atgriezās Sicīlijā, jo, kā raksta vēsturnieks R. Denjels, vieglāk ir būt nabadzīgam starp citiem nabadzīgajiem savās mājās dzimtenē, nevis būt nabadzīgam starp bagātājiem svešumā.⁴² Tātad reemigrāciju var veicināt vilšanās jaunajā mītnes zemē un iespējas to viegli pamest.

Taču ASV vēstures piemērs rāda, ka ASV pameta arī tās imigrantu grupas, kuras, gluži pretēji, bija piepildījušas savas cerības un mērķus. Piemēram, līgumstrādnieki no Ķīnas un eiropieši, kas bija ieradušies ASV nevis uz dzīvi, bet gan lai tikai labi nopelnītu un atgrieztos pie ģimenēm mājās, ASV pameta visai ātri. Tas liek secināt, ka reemigrāciju ietekmē imigrācijas motivācija. Piemēram, jau minētie sicīlieši ASV visai viegli atstāja arī tāpēc, ka jau viņu ierašanās ASV bija bijusi visai vāji

motivēta. Viszemākie reemigrācijas rādītāji 20. gadsimta pirmajā pusē bija Austrumeiropas ebrejiem. Reemigrēja tikai 4,3% ebreju, kaut gan viņi piederēja pie “jaunā” imigrantu viļņa, tāpēc absolūtais vairākums ebreju palika austrumu krasta pilsētās, kur dzīvoja saspīestībā un pirmās paaudzes laikā nekādu materiālu uzplaukumu nepiedzīvoja, tomēr ASV neatstāja, pat neņemot vērā neitivismu ziedu laikus un diezgan nedraudzīgo gaisotni. Ebreji palika ASV, jo viņu motivācija pamest Eiropu un veids, kā tas tika izdarīts, atgriešanos tikpat kā neparedzēja. Ebreji emigrēja no Eiropas ekonomisko motīvu un vajāšanu dēļ, pie tam ar ģimenēm, tā neatstājot sev mājas, kur atgriezties, un faktiski viņiem arī nebija īstas mātes zemes, tāpēc viņu motīvs bija nevis pelnīt, bet kļūt par amerikāņiem.⁴³ ASV vēstures piemērs rāda, ka imigrantiem, kas ieceļo ģimenēs, tendence reemigrēt ir daudz mazāk izplatīta nekā pārējiem.

Apkopojot visu statistiku par reemigrācijas fenomenu ASV, vēsturnieki ir secinājuši, ka vidējā reemigranta portrets 20. gadsimta pirmajā pusē bija jauns, neprecējies vīrietis no Dienvideiropas, pie tam visai interesants ir fakts, ka reemigrācijas procentuālais līmenis korelē ar dzimumu līdzsvaru attiecīgajā grupā. Itāļu, rumāņu, bulgāru, krievu un serbu imigrantu grupās vīriešu skaits bija procentuāli vislielākais – 70–90%, un arī reemigrantu skaits tieši šajās grupās bija visaugstākais – 45–87%. Savukārt imigrantu etniskajās grupās, kurās bija dzimumu līdzsvars, reemigrācijas līmenis bija viszemākais.⁴⁴ Grūtības izveidot ģimeni ar valodas, kultūras un mentalitātes ziņā līdzīgu partneri bija motīvs ASV pamest, tam vēl pievienojās nomācoša dzīve svešā kultūras vidē un dienvidaustrumeiropiešiem nedraudzīgajā neitivismu gaisotnē – tā reemigrācijas iespējas pārvērtās realitātē. Tātad ASV vēstures piemērs liecina, ka reemigrāciju nosaka arī atsvešinātības sajūta, nespēja iekļauties jaunajā vidē,

faktiski jebkādu apstākļu un iemeslu izraisīts nekomfortabls emocionāls stāvoklis, kas liek cilvēkam slikti justies un atgriezties dzimtenē, ja tāda ir un ja tas ir iespējams.

Kopumā var secināt: ASV piemērs demonstrē, ka tendence reemigrēt raksturīga grupām un indivīdiem, kuru emigrācijas motivācija ir bijusi nepamatota vai jau plānota īslaicīgi un kuru mērķis bijis atgriezties dzimtenē, ja imigranti būs vilušies

cerībās vai nespēs tās piepildīt, vai ja imigranti nonāks svešā kultūras vidē vai nelabvēlīgā gaisotnē vai arī citu iemeslu dēļ izjutis emocionālu diskomfortu, pie tam reemigrantu vairākums ir jauni, neprecēti vīrieši. Lai cik dīvaini arī nebūtu, bet ASV vēsture nepiedāvā nevienu pārlicinošu piemēru, kad reemigrāciju būtu veicinājusi ekonomiskās situācijas uzlabošanās dzimtenē un ar to saistītie materiālie labumi.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir LU 74. zinātniskajā konferencē 2016. gada 3. februārī nolasītais referāts.
- ² ROGER DANIELS. *Coming to America. A History of Immigration and Ethnicity in American Life*. New York 1991, p. 122.
- ³ *Ibidem*, p. 23.
- ⁴ Ernsts Georgs Rāvenšteins (1834–1913) ir Vācijā dzimis britu ģeogrāfs, britu Kara ministrijas topogrāfiskā dienesta darbinieks, Bedfordas koledžas profesors.
- ⁵ *Push* – angļu valodā ‘stumt, grūst’.
- ⁶ *Pull* – angļu valodā ‘vilkt, raut’.
- ⁷ *Means* – angļu valodā ‘līdzekļi’.
- ⁸ DANIELS, *Coming to America*, p. 23.
- ⁹ LEONARD DINNERSTEIN, ROGER L. NICOLS, DAVID M. REIMERS. *Natives and Strangers. A Multicultural History of Americans*. New York 2010, pp. 107–111.
- ¹⁰ DANIELS, *Coming to America*, p. 122.
- ¹¹ THOMAS SOWELL. *Ethnic America. A History*. New York 1981, pp. 11–12.
- ¹² 1924. gada Imigrācijas likums jeb Džonsona–Rīda likums (*Johnson–Reed Act*). Pieejams: <http://www.legisworks.org/congress/68/publaw-139.pdf> (skatīts 20.05.2017.).
- ¹³ THOMAS HORROCKS. *The Know – Nothings*. In: JOHN R. M. WILSON (ed.). *The Forging the American Character. Readings in United States History to 1877*. Vol. I. Upper Saddle River, New Jersey 2000, pp. 203–208.
- ¹⁴ DANIELS, *Coming to America*, pp. 265–267.
- ¹⁵ *Ibidem*, pp. 103–110.
- ¹⁶ JOHN HIGHAM. *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism, 1860–1925*. New Jersey 1992, pp. 3–5.
- ¹⁷ *Ibidem*, pp. 152–155.
- ¹⁸ *Ibidem*, pp. 202–218.
- ¹⁹ *Ibidem*, pp. 21–22.
- ²⁰ DANIELS, *Coming to America*, pp. 265–284.
- ²¹ THOMAS J. ARCHDEACON. *Becoming American. An Ethnic History*. New York 1984, p. 23.
- ²² *Ibidem*, pp. 29–33.
- ²³ HENRIETTA JAMES, DAVID BRODY, LYNN DUMENIL. *America’s History*. New York 2008, pp. 45–47.
- ²⁴ DANIELS, *Coming to America*, pp. 85–86.

- ²⁵ DANIELS, *Coming to America*, p. 27.
- ²⁶ ARCHDEACON, *Becoming American*, p. 31; DINNERSTEIN et al., *Natives and Strangers*, pp. 65–70.
- ²⁷ JOHN MACK FARRAGHER et al. *Out of Many. A History of the American People*. Vol. I. New Jersey 1995, p. 239.
- ²⁸ SOWELL, *Ethnic America*, pp. 45–60.
- ²⁹ LARS LYUNGMARK. *Swedish Exodus*. Carbondale, Illinois 1996, pp. 15–31.
- ³⁰ DANIELS, *Coming to America*, p. 129.
- ³¹ *Ibidem*, p. 22.
- ³² *Ibidem*, p. 27.
- ³³ FERDINANDO ROSALES. *Chicano! The History of Mexican American Civil Rights Movement*. Houston 1996, pp. 15–30.
- ³⁴ DANIEL J. BOORSTIN. *The Americans. The Democratic Experience*. New York 1973, pp. 318–328.
- ³⁵ SOWELL, *Ethnic America*, p. 143.
- ³⁶ Parasti par lūzuma punktu uzskata 1965. gada likumdošanu, kad sākās, dažu autoru vārdiem runājot, pat Otrais lielais imigrācijas vilnis. Sk., piemēram, ALEX STEPICK, CAROL D. STEPICK, PATRICIA VANDERKOOY. *Becoming American*. In: SETH J. SCHWARTZ, KOEN LUYCKHX, VIVIAN L. VIGNOLES (eds.). *Handbook of Identity Theory and Research*. Vol. 2. New York, London 2011, pp. 867–894, here p. 877. Par būtiskām izmaiņām šo brīdi uzskata arī S. Hantingtons: SAMUEL P. HUNTINGTON. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York 2004, p. 46.
- ³⁷ ARCHDEACON, *Becoming American*, p. xii.
- ³⁸ DANIELS, *Coming to America*, p. 17.
- ³⁹ ARCHDEACON, *Becoming American*, p. 23.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 29.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 139.
- ⁴² DANIELS, *Coming to America*, p. 22.
- ⁴³ SOWELL, *Ethnic America*, p. 275.
- ⁴⁴ ARCHDEACON, *Becoming American*, p. 139.

SUMMARY

Migration is a fundamental human activity. The history of the United States is a history of immigration and Americans are a nation of immigrants. Consequently, the history of immigration is an important theme of research in the historiography of USA.

Until the 1960s, Europeans predominated in migration, and not only exclusively to the United States. Of the roughly sixty million immigrants who had, in historic times, come to what is now the United States, nearly seven out of ten came from Europe. The phenomenon of migration from Europe is therefore of a permanent importance to any understanding of American immigration. Why did millions leave Europe, the most developed region of the world? Why did so many others stay? These are the most important questions a historian of immigration can ask and among the most difficult to answer. The basic needs for American historians include a generalized conceptual framework, within which the experiences of groups and individuals could be structured and analyzed. More than a hundred years ago, British social scientist Ernst Georg Ravenstein tried to work out what he called the “Laws of Ravenstein”. Today, historians would call them tendencies,

but most of Ravenstein's generalizations seem valid to the contemporary historians. According to this framework, the major factors of migration should be structured as *pull* and *push* factors and *means*. *Push* refers to those forces existing in the place of origin that encourage or impel persons to emigrate. *Pull* refers to those attraction forces emanating from the migrants' goal that draw migrants. *Means* is shorthand for ability to migrate. If all three factors exist simultaneously, migration is inevitable. In historical practice, situations like these emerge seldom. Therefore, a basic characteristic of migration is that it is selective and under all conditions, and only a minority of any population is likely to migrate. The USA immigration history shows that different immigrant groups: political, religious, economic immigrants, different ethnic groups, families, males, rich and poor, all of those that make up the American people, did not arrive at the same time, nor became located in the same places. Each group typically had its own era, during which its immigration to America was concentrated. For example, the 17th century immigrants from the Netherlands arrived because they were rich, Irish immigrants in the middle of the 19th century arrived because they were poor, but the immigrants from Germany in the late 19th century arrived because the economic prosperity of Germany caused changes in the traditional structure of society and employment, and for millions of Germans it created difficulties to maintain their former ways of life. The case of the USA shows that a cause of migration is a unique combination of motives. However, some reasons are generally applicable. The first of them is the tremendous growth in European population during the peak of immigration years, the second, the industrial revolution and changes in employment structure, which forced Europeans into intra-European migration and after that drove to transatlantic migration, in other words, Europeans became mobile. And the third reason is the ability to migrate: this includes the availability of affordable transportation, the lack of restraints and the absence of barriers at the destination. This meant that mass immigration was possible from the areas having large-scale trade with the United States and the fact that most of the immigrants had not been the poorest persons in their countries of origin. And finally, large numbers of immigrants came and went. The percentage of re-emigrants was much higher in the groups with greater cultural and religious differences from the US population and in the groups with special problems of absorption into the economy and society. They are the people from southern Europe and unmarried males.

Fighting over Children. Relief, Rehabilitation and Childhood in Lithuania, 1914–1923

Cīņa par bērniem. Palīdzība, rehabilitācija un bērnība
Lietuvā, 1914–1923

Andrea Griffante, *Dr. hist.*

Research Fellow, Faculty of Political Sciences and Diplomacy, Vytautas Magnus University
V. Putvinskio 23, 44243, Kaunas, Lithuania
E-mail: griphusrex@yahoo.it

Raksts piedāvā ieskatu Lietuvas kara palīdzības un rehabilitācijas procesos laikā no 1914. gada rudens līdz 1923. gadam. Autors atspoguļo to, kā gan kara laikā, gan agrīnajā pēckara periodā Lietuvas humānisms kļuva par nācijas celtniecības instrumentu, šajā procesā nacionālie un starptautiskie spēlētāji apvienojās, lai palīdzētu veidot jaunu nāciju. Palīdzības un rehabilitācijas mērķi, kā noskaidrots, bija ļoti līdzīgi.

Atslēgvārdi: palīdzība, rehabilitācija, Pirmais pasaules karš, ASV Sarkanais krusts, lēdijas Pedžetas misija, Amerikas Palīdzības administrācija, *Ober Ost*, neatkarīgā Lietuva.

The article provides an insight into the history of Lithuanian war relief and rehabilitation work between the fall of 1914 and 1923. The author reviews how both during wartime and in the early postwar period Lithuanian humanitarianism became an instrument of nation-building, in which national and international actors intertwined the relief work and the goal to create new citizens. Relief and rehabilitation activities came out to be very similar in their purpose.

Keywords: relief, rehabilitation, World War I, American Red Cross, Lady Paget Mission, American Relief Administration, *Ober Ost*, independent Lithuania.

Humanitarianism studies have raised an increasing interest in the academic world over the last decade.¹ In his seminal work *Empire of Humanity*, Michael Barnett overviewed the development of modern humanitarianism according to a three-phase scheme. According to Barnett, ‘imperial humanitarianism’ (1) based on private initiative prevailed on the scene until World War I, when state-supported ‘neo-humanitarianism’ (2) became dominant. Its place was contested only in the new era globalization, with the emergence of the NGO-ruled

'liberal humanitarianism'.² Recent studies have criticized Barnett's model and inferred the multiple character of humanitarianism. In an article published in 2013, Johannes Paulmann pointed out:

*"Describing the history of modern humanitarianism in terms of conjunctures rather than narratives serves, first, to highlight the continuities and interaction of different forces that contribute to the practice and ideas of international humanitarian aid: "The international humanitarian system [...] is not a logical construct. It is the result of many, often competing, processes. Some driven by self-interest or national interest, some by ideology, some by altruism, but all about adaptation; adaptation to changing needs." Among the varying circumstances were the nature of war, international, civil, or asymmetrical; the changing expediency for state policies of giving relief to others; the different forms of aid organizations, national, international, nongovernmental, or governmental; and the role of the media, its technology and commercial interests."*³

Although the scholarly interest in humanitarian relief during the First World War in East-Central Europe has increased since Peter Gatrell's study on wartime displacement in the Russian Empire,⁴ the link between the First World War relief and the early postwar humanitarian actions remains a highly unexplored field. Wartime and postwar humanitarian intervention have been most often viewed as separate domains of investigation. Although the multilevel nature of wartime humanitarianism has been generally recognized, the role of national organizations in early postwar years has often been overshadowed by the growing involvement of international humanitarian actors and their geopolitical/colonial goals.⁵ The conceptual distinction between relief and

rehabilitation has reflected the understanding of war and postwar humanitarian interventions as the outcomes of different actors and strategies. While wartime relief is defined as the sum of mainly short-term goals, postwar rehabilitation is said to aim at the achievement of medium-term results.⁶

In the next pages, I will briefly sketch out the development of Lithuanian wartime and postwar relief from 1914 to 1923 throughout the territories where the Lithuanian nation state arose in 1918. In particular, I will concentrate on child-oriented aid, which represented one of the main foci of humanitarian activities. The beginning of the First World War and the first waves of refugees fleeing from the front-line mobilized humanitarian relief on the western border of the Russian Empire. The Lithuanians unitarily organized their war relief committee in the fall of 1914. While the committee represented the pivot of Lithuanian social life during wartime, the emergence of the Lithuanian nation state saw the rise of two new protagonists in the field of humanitarian aid: the state and international humanitarian organizations. By 1923 the activities of international humanitarian missions to Lithuania came to an end and social care was eventually taken over totally by public and private local actors.

I will analyze the meanings that were enfolded in humanitarian activities and how humanitarianism was conceived as a tool for social modernization. Moreover, I will investigate the ideal and political ground on which national and international humanitarians cooperated, and the extent to which the divergent understandings of humanitarianism led to conflict. While doing that, I will explore whether a substantial difference between wartime relief and postwar rehabilitation existed. My point is that Lithuanian humanitarians

acted both in wartime and early postwar period following a common medium-term modernization goal. Wartime agenda was to a great extent dictated by strict norms introduced by German occupation authorities and a high degree of isolation from the external world. In the aftermath of World War I, when humanitarian intervention was partially taken over by the Lithuanian state's institution, the goals of humanitarian intervention largely met the aims of Lithuanian state's authorities. While providing an overview on the whole period, the present contribution will be much more focused on Lithuanian relief between 1918 and 1923.⁷

Wartime Relief: Children, Hostels and Nation Building

The First World War in the East resulted peculiar for its traditional features as warfare of movement. The repeated advance and withdrawal of the German and Russian armies in 1914–1915 made the frontline on the western border of the Russian Empire a stage of regular casualties from the very beginning of the war. Within its territory, an enormous amount of buildings was destroyed, thus forcing inhabitants to seek a shelter elsewhere. A larger wave of destruction followed the withdrawal of the Russian army in the summer of 1915. On their way eastward, the Russian army adopted a 'scorched earth policy' that aimed to destroy what was left and empty the land of people. According to rough calculations, after the beginning of the war approximately 1 300 000 people, namely, one third of the total pre-war population, had fled their homes in the Lithuanian provinces of the Russian Empire or fallen victim to the war. Among them, roughly 250 000 people – mostly young men – were swept away from their homeland and spent

the wartime in Russia. They were able to return to the newly constituted Lithuanian state from 1918 to 1923.

Vilnius soon became one of the key destinations for the displaced that remained in *Ober Ost*, the new administrative unit created by German occupation authorities. By the end of July 1915, Vilnius was overwhelmed by 22 500 people coming mainly from the provinces of Suwałki and Kaunas.⁸ The Polish Civic Committee estimated that in 1916 the displaced persons living in Vilnius exceeded 50 000 units. Due to the mobilization of young men and displacement to Russia, most of the population which remained in the occupied territory consisted of elderly people, women and children. Moreover, unemployment in towns grew dramatically. In Vilnius it reached about 27 000 units (upon a total population of about 130 000 units) by 1916.⁹ Relief turned out to be necessary for the 75% of the total Vilnius population.¹⁰ Particularly alarming was the situation of children. Archival data reveal that up to 70% of the displaced people were younger than 30 (37% even younger than 15).¹¹ In 1916, Vilnius alone was home to more than 32 000 children.¹² Displacement, poverty, parents' unemployment or death and lack of primary supplies soon transformed children into the main victims of war.

Relief activities grew within quite an unusual atmosphere. At the beginning of the war, the Lithuanian patriotic elite expressed its loyalty to the Russian Empire in the so-called 'Amber Declaration.'¹³ This enthusiasm followed the belief that if Russia were to win the war, elite's loyalty would guarantee the autonomy for the Lithuanian provinces. The call for unity one could find in the Lithuanian public sphere¹⁴ was reflected in the emergence of the Lithuanian War Relief Committee (LWRC), which nationalists and socialists created together in November 1914. Although in

the fall of 1915 the organization split and a large part of the people involved in relief activities carried on their work among the Lithuanian population displaced in Russia, the LWRC played a pivotal role in the social and political life of Lithuanians in *Ober Ost*, as well.

Children's relief constantly remained one of the main foci for LWRC humanitarian intervention. Children's feeding, housing and schooling represented some of the most urgent activities carried out by the committee. Partial aid (distribution of foodstuff and bread cards, creation of soup kitchens, etc.) was the most often practiced form of relief. Nonetheless, the poorest children could profit from much more complex forms of relief. Special hostels for them were created throughout the occupied land. Due to the lack of financial resources, however, just a very little part of the poor displaced children could be given a full support and accommodation in LWRC hostels. According to archival data, less than 10% of children living in Vilnius in 1916 were accommodated in the relief committees' hostels.¹⁵

For members of the LWRC, the feeding, housing, and education of the displaced represented much more than a neutral humanitarian duty. In a context still dominated by low levels of national consciousness, relief activities became a way to strengthen the sense of belonging of the displaced persons to a common moral world. In that regard, hostels played a primary role. During the German occupation, they became veritable laboratories for nationalization. Poor displaced children and orphans entrusted to hostels used to spend their entire day there. Even those whose relatives lived nearby were permitted to meet them for just a couple of hours per week.¹⁶ By isolating them from external influences, the Lithuanian intelligentsia aimed to transform children and young people into the

targets of a complex process of moral education. Their daily life was strictly organized in the microcosm of the hostels. Children and young people would sleep, have breakfast, lunch, supper and attend school within the same place. Children accepted in hostels and day-centres originated both from Polish and Lithuanian-speaking families, although priority was given to the latter. By hosting children from different linguistic environments, the Lithuanian intelligentsia sought to strengthen the children's skills in Lithuanian, as well as their loyalty for their nation, in other words, to "*Lithuanianize children whose parents cannot speak Lithuanian.*"¹⁷ To achieve that, different strategies were adopted. Young people were taught folk songs or patriotic declamations in compulsory classes to be publicly performed during religious festivities. Hostel tutors took care of children to avoid any 'contamination' from the environments in which Lithuanian was not spoken. Patriotic sentiments were also stimulated in illegal periodical journals for internal circulation only, which were prepared by children and their tutors, as well as in illicit associations operating exclusively within the hostels' boundaries.¹⁸ Moreover, performances, lectures, and picture exhibitions dedicated to Lithuanian history and heroes were organized in hostels. Strategies of Lithuanization (at least in the linguistic sense) often turned out to be quite successful. As priest Pranas Bieliauskas noted in his diary in late 1915, though only seven children out of 46 could speak Lithuanian at the moment of their arrival at one of the Lithuanian hostels, within two months almost everyone had become fluent in the new language.¹⁹

The Lithuanians used the new situation and the new norms regulating education affairs in the occupied territory to create their own network of schools.²⁰ In harsh occupation conditions, schools strongly

needed the financial support of pupils' parents. The pupils whose parents did not pay the established education fees were usually denied the possibility to attend lessons.²¹ Nevertheless, the pupils that did not show interest or satisfactory results in learning were also invited to leave school,²² to move to a school of lower level²³ or, if hosted in relief association's dorms, even to leave them.²⁴ Conversely, the LWRC used hostels as a resource to ensure talented pupils with higher education (even for free)²⁵ at gymnasia.

During the German occupation, therefore, children's relief blended traditional nationalizing tools (education) and the proper first-aid support. Children's relief remained, however, highly selective. While profiting from the chance to manage formal and informal education unitarily, the LWRC guaranteed full support in hostels only to the most talented among the displaced children mainly due to the lack of financial resources. Although the relief measures were *generally* used to achieve emergency goals, undoubtedly, socialization and nationalization represented medium- and even long-term goals (the creation of young educated Lithuanians) to be achieved through relief activities and emergency management.

After Relief: the Difficult Path to Rehabilitation

The emergence of the Lithuanian nation state and the conclusion of war marked a meaningful change in the field of children's aid. On the one hand, the crowds of refugees who started to flow back to Lithuania made relief work even more desired and essential.

However, even if the number of needy children increased over time and was estimated in about 60 000 units in 1920,²⁶

the figures of those who were accommodated in hostels remained substantially unchanged. As the main urban centre in the region, Vilnius remained along with the eastern districts of Poland the main goal of the refugees in their way back from Russia. In 1919, Vilnius emergency hostels (mainly the Lithuanian and Polish ones) were home to about 3 042 children.²⁷ As the political changes cut off Vilnius from the body of independent Lithuania, the flow of refugees going back to Lithuania took a separate route. In 1919 state's orphanages and relief hostels in independent Lithuania hosted about 3 628 (1 449 of them in Kaunas). The figure increased up to 4 159 by 1921.²⁸

On the other hand, the humanitarian actors progressively changed. While becoming the new main subjects in the humanitarian field, the state, new national and international non-state organizations undertook new actions designed to have permanent effects on society. True, the presence of the nation state made the reallocation of relief tasks unavoidable. The LWRC progressively handed over its functions to state's offices and ministries: while education and social care became the objects of separate ministries, healthcare remained under management by the Ministry of Interior. The financial burden of supporting healthcare and social care, however, soon turned out to be an unbearable burden for the state's structures which were still just at an early organizational stage. Therefore, as we will see in the next pages, wartime relief and postwar rehabilitation tools differed because the very structures of humanitarian intervention had changed. Nevertheless, the modernization goals of relief and rehabilitation remained rather similar.

Rehabilitation programmes in Lithuania grew out of a set of different factors. During wartime years, the interest in children's

relief had overlapped national boundaries and become a worldwide issue. The engagement of the USA in the conflict had modified not only the course of military events but the mechanisms of international relief, also. In June 1917 the American Red Cross (ARC) had started its work in France by creating two separate Departments of Military and Civil Affairs providing relief, respectively, to soldiers and local non-combatants. The Department of Civil Affairs expended much energy to provide medical assistance to children who became the main focus for the American organization. By March 1919, when the ARC ended its efforts in France, more than 200 000 children and 5 000 children's institutions had benefited from ARC aid. The ARC interest in children's relief just increased between 1919 and 1923, when a new children's aid programme was set up throughout Europe in cooperation with the American Relief Administration (ARA). A quasi-public organization founded in February 1919 by president Woodrow Wilson and chaired by Herbert Hoover, the ARA engaged in the delivering of food supplies to needy European nations in tight connection with U.S. institutions.

While in wartime the improvement children's welfare had been intertwined with the attempt to practically demonstrate the supposed superiority of American pediatricians' ideas,²⁹ the special focus on children taken on by both the ARC and ARA from 1919 quite clearly reflected the new political situation. Though being formally independent, yet working in close contact with American political élite, ARC and ARA interventions served the new foreign political agenda of the United States by fighting political radicalism and fostering peace in Europe. Even if ARA and ARC were instructed to concentrate exclusively on relief work, their activity often intertwined rehabilitation programmes and

state-building. While participating in the decisional process concerning aid within state's structures, through the delivery of food supply and medical assistance, the two organizations – along with the American government – aimed, as Julia Irwin observed, at

“[...] bring[ing] the next generation of European citizens into line with American medical and social ideals. Reforming the health outcomes of European youth, a population considered far more malleable and responsive to environmental influences than their parents, appeared the single most effective way [...] to influence Europe's future course.”³⁰

In the early postwar years child welfare became the main focus also for non-governmental organizations such as the Save the Children International Union (SCIU).

The Lithuanian intelligentsia could nothing but share and support the goals of rehabilitation programmes. Unlike in the period of German occupation, when children's relief was carried out in dramatic conditions, rehabilitation was perceived by the Lithuanian intelligentsia as a work to be carried out *scientifically*. Repatriated professionals in the field of education and, especially, in medical assistance could now engage in state-building and help to work out rehabilitation programmes. Educated mainly in Tsarist universities, Lithuanian physicians shared a social medicine-oriented attitude that could serve the new nation state's structures.³¹ Furthermore, in the early 1920s Lithuanian physicians and statesmen shared a deep pronatalist inclination. After wartime conditions had caused a sudden decrease of birth-rate,³² a demographic increase was considered a basic goal for the improvement of nation's solidity and endurance in time and space. However, physicians – especially

those engaged at the Healthcare Department by the Ministry of Interior – supposed birthrate increase could only take place as a result of a radical change in both popular and state's attitudes towards medicine and hygiene, and the reorganization of state's social and healthcare policy according to scientific criteria. Accordingly, children's welfare had to begin with pregnant women's care and continue with children's medical assistance throughout childhood.³³ Fight with children's mortality represented the other step the newborn state had to take especially in a context in which the rates of orphaned children were constantly increasing.

Postwar Lithuanian reality, anyway, was not encouraging. The newly established state was ailing, supplies still represented a largely unsolved problem and social revolution remained a tangible danger. War with Bolsheviks, Pavel Bermontd-Avalov's forces, and Poland jeopardized the state and made at risk the very existence of it. As in the case of the other east central European states, where the postwar period appeared no easier than wartime, Lithuania could not even try to cope with the challenge of postwar relief alone. International relief networks represented the main support available to alleviate the emergency. Lithuanian diplomatic efforts in Paris between February and April 1919 led to the stipulation of a contract for food supplies with the ARA. The ARA mission to Lithuania lasted until June 1920. Within the same period, a second contract was signed with the ARC. Although the first to address the ARC were the members of the Lithuanian representatives in the USA in 1918, it was the ARC officials themselves that in March 1919 asserted that the ARC support would be necessary in Lithuania and Latvia as a means to fight with Bolshevism. After various temporary interruptions, the ARC mission to Lithuania ended in June 1922.³⁴

Though necessary, international relief did not always turn out to be a source of satisfaction for the Lithuanians. True, the categorization of the food aid recipients (children younger than 15, pregnant and feeding women) perfectly fit the rehabilitation goals of both the Lithuanians and Americans.³⁵ Nevertheless, the quality of food often raised questions and perplexity. The sent supplies frequently were of low quality. Not only was the food often badly kept but also other delivered materials were not characterized by excellent quality.³⁶ Moreover, the introduced bureaucratic norms made it almost impossible to achieve relief goals. In July 1919, some soup kitchens for children in Kaunas experienced an almost total paralysis. According to the ARA distribution norms, foodstuff in soup kitchens could be delivered only after recipients had been recorded and detailed information about the economic situation of their families had been collected.³⁷ Since the investigation turned out to make food distribution considerably slow or even impossible, volunteers soon started to resign and the children remained without food supplies at least for some weeks.³⁸ However, the situation was much more complex. ARA and ARC food supplies were far too short to encounter the Lithuanian children's needs. Even if the organs that managed food distribution avoided to follow the ARA instructions literally and used supplies mainly in urban centres,³⁹ stocks remained insufficient even to feed younger citizens in the main towns.⁴⁰ The Lithuanian soup kitchen network, in its turn, did not excel with efficiency. While children's parents used to bribe cooks in order to obtain plentiful portions,⁴¹ the foodstuff at disposal became a potential source of profit. It was the case, for example, of a cook in Kaunas who was caught selling food supplies of the soup kitchen in which he used to work.⁴² In other cases,

foodstuff was simply taken home by soup kitchens' workers⁴³ or stolen and put on the black market by local scoundrels.⁴⁴

Postwar Rehabilitation and the Nation: the ARC and Lady Paget Mission

If both the ARA and ARC delivered food aid, only the latter focused on medium-term rehabilitation. In its effort to take care of children's health, in 1921 the ARC established 11 pediatric ambulatories and provided them with medical and para-medical personnel, medical and food supplies. Furthermore, central paediatric ambulatories and paediatric hospitals were created in Kaunas and Ukmergė. Within ten months of work, the ambulatory in Kaunas took care of 447 children under 1 year of age.⁴⁵ In its attempt to stimulate medium-term effects, the ARC did not forget the importance of personnel's education. In order to give a full understanding of modern paediatric and gynaecological knowledge and have 'modern ideas' circulate, in 1922, the ARC financed the studies of a couple of nurses at Dorpat (Tartu) University.⁴⁶ Similarly, a 250-pound grant was offered to a Lithuanian nurse to attend one-year-course at the University of London.⁴⁷

The ARC rehabilitation programme met the goals and worries of the Lithuanian institutions. Prevention and the spread of hygienist culture were among the main elements the Lithuanian Red Cross (LRC) pinpointed as the tools to safeguard 'the people's health'. Meaningfully, the recipient of those practices was not identified by the LRC with people in general (lit. žmonės) but with '*liaudis*', a term bond to the lower society's strata only. Rehabilitation was perceived mainly as a matter of education and care of the poor, especially children.⁴⁸

Nonetheless, once more the ARC rehabilitation activity failed to fully satisfy the Lithuanians. On the one hand, the timing of ARC activities and the obedience to the agenda of the American Government frustrated those who looked at it as a source of generous free help. Moreover, ARC business-oriented relief turned out to be disturbing for many. On the other hand, mistrust of the ARC arose because of political reasons. Already in early 1919 the Lithuanian diplomatic mission in the USA in a report to the LRC observed that the ARC actions and views had been deeply influenced by Polish diaspora's propaganda in America.⁴⁹ In the framework of the Lithuanian-Polish conflict, the choice not to open an ARC on the Lithuanian ground and make the Lithuanians 'depend' upon the closest ARC offices in Riga and Warsaw was questioned in a letter sent by the LRC as not permitting to "[...] *feel totally confident in the impartiality of your work in Lithuania*".⁵⁰

It is difficult to agree that an overtly anti-Lithuanian tendency existed within the ARC. Nevertheless, the different strategic importance Lithuania and Poland had for the USA cannot be denied. The eastern borders of Poland had been largely destroyed by war events and needed humanitarian intervention probably the most urgently in East Central Europe. Moreover, with increasing insistence by the American Government and organizations Poland was envisaged as the main bulwark against the spread of the Bolshevik 'virus'. The ARC (and ARA) acted against indigence as a possible breeding ground of social revolution ideas. The 1919 data about the activity of ARA Children's Fund which fed children throughout East Central Europe in cooperation with ARC and other American relief organizations demonstrated that quite clearly. By 1920, 1 300 000 out of 2 877 000 children, to whom food supplies

had been directed, lived in Poland. In that respect, Lithuania remained the smallest recipient of American food aid (40 000 children), even far below Latvia (60 000) and Estonia (70 000), where harsher civil war conditions had brought a much more likely risk of social revolution.⁵¹

The Lithuanian authorities never publicly expressed their doubts and sense of uncertainty about the ARA and, especially, ARC activities. On the contrary, in the public sphere they were depicted using the classic narrative of impartial humanitarian intervention. True, the ARA had at least in part mitigated the harsh postwar conditions, while the ARC created some basic structures for rehabilitation. Other reasons, however, could help explain that choice. On the one hand, international aid continued to be necessary to Lithuania. The extension of ARC mission was sought without producing any positive results.⁵² On the other hand, the American aid was psychologically important. Until Lithuania had not been recognized *de iure* by the US Government in 1922, humanitarianism represented a privileged channel to investigate political positions and an important source of negotiation. Nonetheless, while materially profiting from delivered material aid, rehabilitation – especially children's one – remained morally far too important to let it depend on US policies only.

The search for additional help in the field of children's healthcare and relief did not stop after the ARC arrival. State's organs, as well as recently created charities continued their international quest. The LRC representative in Switzerland Antanas Steponavičius urged the Lithuanians to ask for the support of the SCIU by January 1920.⁵³ Nevertheless, the decision to seek the help of SCIU was taken in the first half of the next year, when no possibility remained to have the ARC mission to Lithuania prolonged. The Lithuanians informally

consulted with the SCIU treasurer to the Baltic States William Andrew MacKenzie in the Summer of 1921. Although the SCIU accepted the task to collect funds for Lithuanian children in the mid-September,⁵⁴ a formal request was delivered just at the III SCIU Congress in Stockholm (22–26 September, 1921) by the official Lithuanian delegate Emilija Prūsienė. The first funds were sent in December by the Save the Children Fund (SCF) in London, which redirected to Lithuania 250 pounds collected in New Zealand.⁵⁵

Regardless of the provided sum of money, the contact with the English SCF was fairly important, since it opened up a new humanitarian channel. In the early 1920s, the SCF had started a fruitful cooperation with Lady Muriel Paget. An experienced English humanitarian, Lady Paget had spent the wartime organizing field hospitals and soup kitchens in Eastern Europe and Russia. After the war, 'Lady Paget Missions' (LPM) worked in close contact with SCF and attempted to deliver emergence relief and, in particular, to set up child welfare centres and nurse training courses throughout East Central Europe and Russia. In 1920, a LPM was appointed to Latvia. The first contacts between LRC and Lady Paget date from the late Summer of 1921, roughly the same period as MacKenzie's trip to the Baltic States. The negotiations led to the establishment of a LPM for Lithuania that began its activities in January 1922 and lasted about 10 months.⁵⁶

The Lithuanians looked at Paget with a full trust. True, the mission's profile had much in common with the ARC agenda and focused exclusively on maternity and child care. In particular, the mission's commitment was to prevention as the real key to health improvement of mothers and children. The mission was developed on two levels. On the one hand, the mission created in Kaunas had a couple

of institutions devoted to prevention and healthcare, which were supposed to serve as models: the Maternity and Child Welfare Centre, and two milk stations. The centre, where women could profit from the presence of a nurse and a physician, was designed to provide preventive control to pregnant women and newborn children, and give psychological support and advice on health and hygiene issues. In their turn, the milk centres had been created to deliver fresh milk for newborn children as the best way to guarantee healthy growth. On the other hand, the mission had a commitment to health and hygiene education. Educational activities were directed to both mothers and nurses. While nurses were instructed in cooperation with the LRC, didactic meetings were organized especially for poor mothers, to whom the importance of prevention was explained in terms of both health improvement and economic convenience. Compared to the ARC, LPM turned out to be relevant for its feverish activism. During 10 month presence in Kaunas, the ambulatory took care of 777 newborn children (almost twice the number of children cared by ARC ambulatory), gave advice regarding medical issues to almost 4 000 people and organized educational meetings for 1 166 women (966 of them between 10 and 15 years of age).⁵⁷

What distinguished the LPM from the ARC mission to Lithuania was the deep sense of cooperation and mutual trust that emerged between Paget, the LRC and the local administrations. While, as discussed earlier, the LPM had been asked to come to the country by the LRC, Kaunas local administration expressed its involvement in the process and a commitment to take over the structure created by the mission in the very near future.⁵⁸ Virtually from the very emergence of the Lithuanian nation state, social care had been largely endorsed by local institutions. Although

management of social care represented a hardly bearable financial burden for many local governments, city councils eventually became the main actors in that very field throughout the interwar period. In order to cope with those obstacles, Kaunas City Council took over LPM institutions in cooperation with the LRC. As early as in January 1923, Kaunas City Council became responsible for the functioning of the Maternity and Child Healthcare Centre (along with the ambulatory for children created by the ARC), while the milk stations were entrusted to an organization established with the participation of representatives from Kaunas City Council, Kaunas' ethnic communities, LRC and even the Lithuanian government.⁵⁹

The creation of specific centres for maternity and child care by the LPM and the ARC represented a ground-breaking experience not only for Kaunas but for all Lithuania. On the one hand, the stress on prevention met the goals of the Lithuanian medical intelligentsia who had been looking at hygiene and prevention as the main tools to give lower society's strata a modern understanding of medicine – namely, modernized the nation through scientific medical knowledge and made scientific medical knowledge a part of the nation's cultural heritage. Moreover, prevention gave a chance to take control of infant mortality and, hopefully, achieve a decrease in children's mortality rates to equal those of advanced European nations. ARC and LPM ambulatories in Kaunas just proved the outputs of prevention in practice. Whereas the overall mortality rate of newborn children in Lithuania reached 16% in 1921, it diminished up to 4% among those who attended the two centres.⁶⁰ On the other hand, LPM and the ARC healthcare centres remained a model for prevention the Lithuanians would spread throughout the country during the interwar period. However,

although statistics once more confirmed the effectiveness of prevention (mortality rates among children receiving care in healthcare centres were by 7% lower if compared to the average),⁶¹ the development of healthcare centres throughout the country took shape very slowly and mainly as the result of private charities' commitment. Due to the scarce financial sources available, only 6 mother and child healthcare centres operated in Lithuania until 1929.⁶²

Conclusions

The history of children's relief and rehabilitation during the First World War and its aftermath in Lithuania opens up new chances to understand the complexity of modernization/nationalization processes in the area and the interconnections between national and international humanitarianism. On the one hand, the German occupation enabled a process of centralization of social life, in which the LCWR became the uncontested master of Lithuanian public life. That very circumstance made the management of displaced children and the nationalization process implementation among them much easier. As repatriation from Russia began, the newborn Lithuanian state was immediately compelled to try

and cope with enormous masses of people lacking almost everything and the state's chronic lack of supplies. While ministries took over the commitments the LCWR had earlier managed unilaterally, the desperate need for international aid forced the Lithuanian state to accept international organizations' agenda, which fundamentally coincided with Lithuanian medical intelligentsia's plan.

On the other hand, the analysis clearly shows the need to reassess the conceptual split between relief and rehabilitation as formulated in scientific literature. Medium-term rehabilitation effects were expected not only after the war, when international organizations uncovered their own rehabilitation plans, but also during the German occupation, when the LCWR carried on its relief activity. The example of Lithuanian war relief, which took place among refugees and had little connection with frontline and trenches, makes clear that goals with a long-term effect share their character with any kind of humanitarian intervention. In the Lithuanian case, the distinction between relief and rehabilitation was marked only by the difference of tools, through which the modernization of the national community was expected to be carried out and the changing degree of involvement (and convergence) between national and international actors.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ This research was funded by a grant (No. LIP-012/2016) from the Research Council of Lithuania. This research was performed in cooperation with Vytautas Magnus University.

² MICHAEL BARNETT. *Empire of Humanity*. Ithaca 2011.

³ JOHANNES PAULMANN. *Conjunctures in the History of International Humanitarian Aid during the Twentieth Century*. In: *Humanity* 4, 2013, No. 2, pp. 215–238, here p. 223.

⁴ PETER GATRELL. *A Whole Empire Walking. Refugees in Russia during World War I*. Bloomington 2005.

⁵ RODNEY BREEN. *Saving Enemy Children: Save the Children's Russian Relief Operation, 1921–23*. In: *Disasters* 18, 1994, No. 3, pp. 221–237; JULIA IRWIN. *Sauvons les bebes: child health and U.S.*

humanitarian aid in the first world war era. *Bulletin of the History of Medicine* 86, 2012, No. 1, pp. 37–65; FRIEDERIKE KIND-KOVÁCS. The Great War, the child's body and the American Red Cross. In: *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 23, 2016, No. 1–2, pp. 33–62; BERTRAND PATENAUDE. The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921. Stanford 2002; In: JENNIFER A. POLK. *Constructive Efforts: The American Red Cross and YMCA in Revolutionary and Civil War Russia, 1917–24*. Ph. D. University of Toronto. Toronto 2012; DAVIDE RODOGNO, FRANCESCA PIANA, SHALOMA GAUTIER. *Shaping Poland: Relief and Rehabilitation Programmes Undertaken by Foreign Organizations, 1918–1922*. In: DAVIDE RODOGNO, BERNHARD STRUCK, JAKOB VOGEL (eds.). *Shaping the Transnational Sphere: Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s*. New York, London 2014, pp. 259–278.

⁶ See, for example, RODOGNO et al., *Shaping Poland*, pp. 259–260.

⁷ For a more detailed analysis of Lithuanian relief in Ober Ost see ANDREA GRIFFANTE. *Making of the Nation: Refugees, Indigent People, and Lithuanian Relief, 1914–1920*. In: TOMAS BALKELIS, VIOLETA DAVOLIŪTĖ (eds.). *Population Displacement in 20th Century Lithuania: Experiences, Identities, Legacies*. Leiden, Boston 2016, pp. 21–41.

⁸ Baraki izolacyjne dla tułaczy. In: *Kurjer Litewski*, 23.07.1915., p. 2.

⁹ Memorandum [Memorandum], 1916. Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (The Wróblewski Library of Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius; LMAVB), F9-2853, p. 5.

¹⁰ Memorandum [Memorandum], [1916]. LMAVB, F9-3270, p. 108.

¹¹ Report on the activity of the Suwałki Committee Emergency Group [Suvalkų Komiteto Skarajomojo būrio veiklos ataskaita], [1915]. LMAVB, F267-2799, p. 1.

¹² Report [Raport], 10.02.1916. LMAVB, F9-3270, p. 107.

¹³ Amber Declaration (Gintarinė deklaracija) was adopted by Lithuanian intellectuals in August 17, 1914.

¹⁴ Lietuva ir karas. In: *Rygos garsas*, 30.07.1914., p. 1.

¹⁵ Charity Commission Report [Referat Komisji dobroczynnej], [1917?]. LMAVB, F9-3226, p. 9.

¹⁶ LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 19.10.1915. LMAVB, F70-10, p. 1.

¹⁷ LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 19.12.1915. LMAVB, ibidem, p. 7.

¹⁸ PRANAS DOGELIS. *Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas 1936, p. 209.

¹⁹ PRANAS BIELIAUSKAS. *Vilniaus dienoraštis 1915–1919*. Trakai 2009, p. 10.

²⁰ MARIJA URBŠIENĖ. *Lietuvos mokykla Didžiojo karo metu*. Kaunas 1939, p. 24.

²¹ LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 15.01.1917. LMAVB, F70-4, p. 156.

²² LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 08.01.1917. LMAVB, ibidem, p. 155.

²³ DANUTĖ BRONĖ PUCHOVIČIENĖ, IRENA RAŠČIUVIENĖ, JOLANTA ZABARSKAITĖ. *Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolai (1915–1940 ir 1953–1955 metai)*. Vilnius 2011, pp. 101, 124.

²⁴ LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 03.01.1917. LMAVB, F70-10, pp. 10–11.

²⁵ LWRC Minutes [LDNKŠ protokolai], 11.10.1915. LMAVB, F70-4, p. 24.

²⁶ LRC Report [LRK ataskaita], 1921. Lietuvos Centrinis valstybės archyvas (Lithuanian Central State Archives, Vilnius; LCVA), F1734-1-27, p. 107.

²⁷ Centralne Biuro Statystyczne Miasta Wilna: Sprawozdanie za październik, listopad i grudzień 1919 roku. Wilno 1920, pp. 86–87.

²⁸ The historical development of social assistance in Lithuania [Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė raida], [1922]. LCVA, F928-1-506, p. 33.

²⁹ IRWIN, *Sauvons les bebes*, p. 48.

³⁰ *Ibidem*, p. 53.

- ³¹ VINCAS TERCIJONAS. Sveikatos apsaugos organizavimo reikalų. In: *Medicina* 1921, Nr. 11, pp. 369–370.
- ³² Wartime had also caused the fast increase of children's mortality rates that reached 12.5% in 1916 and fell to prewar level only in 1919 (Lietuvos savivaldybės 1918–1928: savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga. Kaunas 1928, p. 207).
- ³³ Iš Apskričių Gydytojų suvažiavimo. In: *Medicina* 1920, Nr. 2, pp. 51–52.
- ³⁴ JUOZAS SKIRIUS. Lietuvos užatlantė diplomatija 1918–1929 metais. Vilnius 1995, pp. 54–76.
- ³⁵ Food Commission Report [Maisto komisijos protokolas], 07.05.1919. LCVA, F928-1-35, p. 170.
- ³⁶ [Letter of Healthcare Department to Kaunas City Council], 30.09.1920. Kauno apskrities archyvas (KAA), F59-5-32, p. 47.
- ³⁷ [Norms for food distribution], [1919]. LCVA, F928-1-35, p. 178
- ³⁸ [Letter to Kaunas City Council], 12.07.1919. LCVA, F928-1-1123, p. 15.
- ³⁹ [Healthcare Department's letter], 11.11.1919. LCVA, F928-1-35, p. 110.
- ⁴⁰ [LRC letter to the International Red Cross], 05.03.1920. LCVA, F1734-1-12, p. 12.
- ⁴¹ Kaunas City Council Report [Kauno miesto valdybos protokolai], 17.01.1920. KAA, F59-5-21, p. 41.
- ⁴² Kaunas Police Report [Kauno policijos protokolas], [1920]. KAA, *ibidem*, p. 40.
- ⁴³ Kaunas Police Reports [Kauno policijos protokolas], [1920]. KAA, *ibidem*, pp. 34, 39.
- ⁴⁴ Šiauliai Police Report [Šiaulių policijos nuovados protokolas], 02.08.1920. LMAVB, F76-471, p. 2.
- ⁴⁵ VANDA TUMĖNIENĖ. Kova su vaikų mirtingumu. In: *Medicina* 1923, Nr. 1, p. 53.
- ⁴⁶ [Report on ARC aid], 24.07.1922. LCVA, F380-1-42, p. 3.
- ⁴⁷ [LRC letter to the League of the Red Cross Societies], 06.09.1921. LCVA, F1734-1-27, pp. 44–45.
- ⁴⁸ Report on LRC activities [LRK veiklos ataskaita], 1921. LCVA, *ibidem*, p. 4.
- ⁴⁹ [Letter of the representative of Lithuania in the United States to the LRC], 18.03.1920. LCVA, F1734-1-14, p. 85.
- ⁵⁰ [Letter of the LRC to the ARC], 21.04.1920. LCVA, *ibidem*, p. 65.
- ⁵¹ Daily Meal for Two Million. In: *The Red Cross Bulletin* 1920, No. 9, p. 3.
- ⁵² [J. Balutis' letter to the LRC], 09.05.1922. LCVA, F380-1-42, p. 5.
- ⁵³ [A. Steponaitis' letter to R. Šliūpas], 05.01.1920. LCVA, F1734-1-13, p. 86.
- ⁵⁴ [SCIU letter to R. Šliūpas], 16.09.1921. LCVA, F1734-1-27, p. 20.
- ⁵⁵ [W. A. Mc Kenzie's letter to R. Šliūpas], 08.12.1921. LCVA, *ibidem*, p. 7.
- ⁵⁶ [LRC letter to Lady Paget], 12.10.1921. LCVA, *ibidem*, p. 187.
- ⁵⁷ LPM Report, 15.12.1922. KAA, F64-1-71, pp. 10–11r.
- ⁵⁸ Special Report on the Condition of Children in Kovno. University of Birmingham, Cadbury Research Library: Special Collections, EJ74.
- ⁵⁹ Kaunas City Council Minutes [Kauno miesto valdybos protokolai], 09.01.1923. KAA, F64-1-71, p. 8.
- ⁶⁰ TUMĖNIENĖ, Kova su vaikų mirtingumu, pp. 49, 53.
- ⁶¹ Lietuvos savivaldybės 1918–1928, p. 204.
- ⁶² P. [?] LENGVENIS. Liet. motinoms ir vaikams globoti organizacijų sąjungos 1929 m. veikimas. In: *Savivaldybė* 1930, Nr. 6, p. 10.

KOPSAVILKUMS

Palīdzība bērniem un viņu rehabilitācijas vēsture Lietuvā Pirmā pasaules kara laikā un pēc tā paver jaunas iespējas, kā izprast modernizācijas/nāciju veidošanās procesus šai reģionā un savstarpējo saikni starp nacionālo un starptautisko humānismu. No vienas puses, Vācijas okupācija veicināja sociālās dzīves centralizācijas procesus, kuros Lietuvas Kara palīdzības komiteja kļuva par neapstrīdamu Lietuvas sabiedriskās dzīves noteicēju. Šis apstāklis pats par sevi atviegloja karā pārvietoto bērnu problēmu risināšanu un nacionālās apziņas veidošanas procesu.

Sākoties repatriācijai no Krievijas, jaundzimušī Lietuvas valsts nekavējoties bija spiesta censties pārvarēt jaunas problēmas: Lietuvā ieplūda milzīgas cilvēku masas, kurām nebija gandrīz nekā, un hroniski trūka humānās palīdzības piegāžu. Kamēr ministrijas pārņēma funkcijas, kuras līdz tam bija veikusi tikai Lietuvas Kara palīdzības komiteja, izmisīga nepieciešamība pēc starptautiskas palīdzības spieda Lietuvas valdību pieņemt starptautisko organizāciju noteikto problēmu risināšanas kārtību, kas pamatos sakrita ar Lietuvas medicīnas speciālistu uzskatiem par to.

No otras puses, analīze pierāda, ka ir pamatoti pārvērtēt konceptuālo atšķirību starp palīdzību un rehabilitāciju, kāda līdz šim bijusi formulēta zinātniskajā literatūrā. Vidēja termiņa rehabilitācijas rezultāti tika sagaidīti ne tikai pēc kara beigām, kad starptautiskās organizācijas atklāja savus rehabilitācijas plānus, bet arī Vācijas okupācijas laikā, kad savas palīdzības programmas īstenoja Lietuvas Kara palīdzības komiteja. Lietuva bēgļiem kara laikā sniedza palīdzību, kurai bija maz kopīga ar frontes līniju un ierakumiem, – tas ļauj secināt, ka ilgtermiņa mērķi ir raksturīga iezīme jebkura veida humānajai palīdzībai. Lietuvas gadījumā atšķirība starp palīdzību un rehabilitāciju nozīmēja tikai atšķirīgus līdzekļus, ar kuriem tika modernizēta nacionālā kopiena. Atšķirīga bija arī starptautisko un nacionālo spēlētāju mainīgā iesaistišanās pakāpe un savstarpējās konverģences pakāpe.

Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumi ASV historiogrāfijā

Origins of Research on Plantation Slavery in the Historiography of USA

Roberts Saulītis, *Mg. hist.*

Madonas iela 2-60, Rīga, LV-1084

E-pasts: robertssaulitis@inbox.lv

Plantāciju verdzības pētniecība ASV historiogrāfijā aizsākās 19. gadsimta beigās, cenšoties skaidrot Dienvidu štatu sociālo, politisko un ekonomisko stāvokli. Ulriha Bonela Filipsa (*Ulrich Bonnell Phillips*) veiktie pētījumi par verdzības modeli aizsāka jaunu intelektuālo tradīciju, analizējot plantatoru un vergu attiecības, patriarhālismu, vergu dzīves apstākļus, Āfrikas kultūru ietekmi un sistēmas rentabilitāti. Šajā rakstā analizētas akadēmiķu diskusijas par verdzības modeli un tā nozīmi ASV vēsturē, kā arī secināts, ka U. B. Filipsa izstrādātais modelis un vienprātības skolas kritika lika fundamentālus pamatus verdzības izpētei ASV historiogrāfijā, ietekmējot temata tālāko pētniecību līdz mūsdienām.

Atslēgvārdi: afroamerikāņi, verdzība ASV, Dienvidu štati, ASV historiogrāfija, Ulrihs Bonels Filipss.

Research on plantation slavery in the US historiography dates back to the end of the 19th century, trying to explain the social, political and economical situation in Southern states. Studies carried out by Ulrich Bonnell Phillips on the model of slavery pioneered a new intellectual tradition analyzing planter and slave relationship, patriarchalism, living conditions of slaves, the impact of African culture and profitableness of system. The research analyzes academic discussions about the model of slavery and its significance in the history of USA, bringing a conclusion that the model developed by U. B. Phillips and the critique from “Consensus” school laid the fundamental basis for the study of slavery in the US historiography, affecting the further research of this subject until the present day.

Keywords: Afro-Americans, slavery in USA, Southern states, USA historiography, Ulrich Bonnell Phillips.

Ievads

Amerikas Savienoto Valstu vēstures zinātnes pastāvēšanas laikā ir izveidojušās vairākas gadu desmitiem ilgušas debates un viedokļu atšķirības par ASV vēstures pamatjautājumiem. Par vienu no strīdīgākajiem jautājumiem joprojām tiek uzskatīta plantāciju verdzības izpēte. ASV vēsturi nav iespējams izprast bez verdzības apskata, jo tā ir modelējusi valsts ekonomiku, politiku un kultūru kopš 17. gadsimta beigām, un tās atstātais iespaids uz starprasu attiecībām ir vērojams arī mūsdienu sociālajos un politiskajos procesos. Verdzības noslēgtā sistēma no paaudzes uz paaudzi veidoja īpašu sabiedrības modeli Dienvidu štatos. Tā kā līdz 20. gadsimta 40. gadiem ASV akadēmiskajā vidē valdīja atklāts rasisms, liedzot afroamerikāņu pētniekiem publicēt pētījumus un piedalīties zinātniskajās konferencēs, tad verdzības izpētes sākumposmā ir vērojams tendenciozs skatījums uz fundamentālajiem koncepta jautājumiem, kas atbilda tālaika realitātei.

Pētījuma mērķis ir izanalizēt pētniecības aizsākumus ASV historiogrāfijā par verdzības modeli Dienvidu štatu plantācijās un definēt galvenās domstarpības un novitātes, kas kļuvušas par pagrieziena punktiem verdzības izpētē. Lai vispusīgi aptvertu pētāmo laika posmu, parādīta intelektuālo tradīciju pēctecīga attīstība un veikta historiogrāfijas skolu salīdzinoša analīze.

Pētījuma aktualitāte saistās ar apstākli, ka vēl līdz mūsdienām katru gadu tiek izdoti vairāki desmiti grāmatu par verdzību ASV, tomēr joprojām pastāv diskusijas par svarīgiem ekonomiskiem un sociāliem verdzības aspektiem, apstiprinot, ka temats ir nozīmīgs ASV vēstures zinātnē. Vēsturniekiem līdz šim brīdim nav izdevies pilnībā rekonstruēt Dienvidu štatu verdzības modeli un vienoties par tādiem nozīmīgiem jautājumiem kā plantāciju verdzības

rentabilitāte, tās ietekme uz starprasu attiecībām ASV, vergu mentalitāte un ģimenes nozīme vergu dzīvē.

Rakstā izmantoto avotu bāzi veido zinātniskie raksti akadēmiskajos žurnālos, jo tajos sākotnēji tiek pausts autora viedoklis par verdzību Dienvidos un konkrētiem plantāciju verdzības elementiem, kā arī prominentāko verdzības pētnieku monogrāfijas, kurās iepriekš izteiktie spriedumi papildināti ar plašāku avotu analīzi un lietotās metodoloģijas izklāstu. Iedalot žurnālus pēc analizētajiem problēmjasautājumiem un ģeogrāfiskā principa, jāizceļ "Amerikas Vēstures Žurnāls" (*The Journal of American History*), "Nēģeru Vēstures Žurnāls" (*The Journal of Negro History*) un "Dienvidu Vēstures Žurnāls" (*The Journal of Southern History*). Ievērojamākās monogrāfijas, kuras kļuvušas par klasisku literatūru verdzības izpētes kontekstā, pārskatot paustos pamatpostulātus, sarakstījuši tādi ievērojami akadēmiķi kā Ulrihs Bonels Filipss (*Ulrich Bonnell Phillips*), Ričards Hofsteters (*Richard Hofstadter*), Kenets Stemps (*Kenneth Stampp*), Stenlijs Elkins (*Stanley Elkins*) un Jūdžins Dženovēze (*Eugene Genovese*).

Verdzības pētniecības pamats – Ulriha Bonela Filipsa izstrādātais modelis

19. gadsimta beigās ASV izveidojās pirmā profesionālā vēsturnieku paaudze, kuras pārstāvji savos darbos uzsvēra angļu un ziemeļeiropiešu imigrantu nozīmi amerikāņu kultūras, nacionālās identitātes un vērtību pilnveidošanā. Par precedentu sociālo procesu analizēšanā kļuva Dienvidu štatu sabiedrības un vergturu kārtas izpēte. Tā kā 19. gadsimta vidū Dienvidu štatos dzīvoja četri miljoni¹ melnādaino, bija nepieciešams raksturot plantāciju verdzības sistēmu, lai ASV sabiedrības

vērtības – demokrātiju, indivīda brīvību un ekonomisko uzplaukumu – pielāgotu Dienvidu štatiem. Par pirmo verdzības pētnieku, kas modelēja sākotnējo pieeju temata izpētei, kļuva U. B. Filipss. Mičiganas Universitātē U. B. Filipss izstrādāja divus apjomīgākos un nozīmīgākos darbus ASV vēstures zinātnē par plantāciju verdzību un tās vietu Dienvidu štatu sabiedrībā. Sistemātiskā verdzības analīze darbos “Amerikāņu nēģeru verdzība”² (*American Negro Slavery*) un “Dzīve un darbs vecajos Dienvidos”³ (*Life and Labour in the Old South*) lika pamatus temata izpētei ASV vēsturē. Ietverot informāciju no vairākiem tūkstošiem arhīvu materiālu, U. B. Filipssam izdevās radīt jaunu skatījumu uz sabiedrības procesiem Dienvidos. Autora galvenais devums verdzības izpētē bija plantāciju sistēmas jeb modeļa izveide, pēc kura parauga pētnieki (arī U. B. Filipsa kritiķi) turpina analizēt verdzību Dienvidos līdz mūsdienām. U. B. Filipsa modeli veidoja seši balsti: plantatoru un vergu savstarpējās attiecības un patriarhālisms, melnādaino vietu ASV sabiedrībā, rasu nevienlīdzība, verdzības rentabilitāte, vergu dzīves apstākļi un Āfrikas ietekme uz vergu mentalitāti.

Iepazīstoties ar U. B. Filipsa darbu kopumu, var secināt, ka verdzības modeļi viņš raksturo kā slēgtu sistēmu, kuras centrālais aspekts bija plantatora un verga savstarpējās attiecības. Šo saikni U. B. Filipss modelē kā patriarhālismu, kas bija nepieciešams, lai sekmīgi spētu funkcionēt plantāciju ekonomiskā sistēma. Vienīgais veids, kā saglabāt darbaspēka morāli un efektivitāti, bija pārņemt tēvišķas rūpes pār vergiem. Plantators kļuva par “skolotāju” un “tēvu”. Tipiska plantācija, pēc U. B. Filipsa uzskatiem, kļuva par skolu, kurā nepārtraukti apmācīja un kontrolēja “skolēnus”, kas atradās uz zemāka civilizācijas attīstības pakāpiena, jo vergošana plantācijās bija “*labākā masu izglītošanas skola, kāda jebkad izgudrota tādu inerti un*

atpalikušu radījumu skološanai, kādi bija amerikāņu nēģeri”.⁴

Analizējot plantāciju vergu dzīves apstākļus, U. B. Filipss norādīja, ka vergi tika fiziski iespaidoti, tomēr salīdzinājumā ar citu reģionu skarbo verdzības sistēmu Dienvidu štatos šī kārtība bija daudz saudzīgāka. Šo viedokli vienīgais no agrīnajiem U. B. Filipsa kritiķiem apstrīdēja tolaik jaunais pētnieks R. Hofsteters. 1944. gadā iznākušajā rakstā “U. B. Filipss un plantāciju leģenda”⁵ (*U. B. Phillips and the Plantation Legend*) R. Hofsteters norādīja, ka U. B. Filipss, izmantojot datus no lielākajām plantācijām, ir radījis neprecīzu priekšstatu par vergu dzīves apstākļiem. Tā kā kvantitatīvie avoti, uz kuriem balstījās U. B. Filipss, sastāvēja no plantāciju reģistriem, preses, ceļojumu aprakstiem un plantatoru atmiņām, tad viņa darbos nav iespējams atrast informāciju par to, kā dzīve plantācijā psiholoģiski ietekmēja vergus. Ja pieņemam, ka verdzība kļuva par īpatnēju “skolu” vergiem, tad, nenoliedzami, jāatzīst, ka šī skola bija unikāla – to nebija iespējams “pabeigt”. Ja vergs nedomā “apmācības laikā”, tad visu savu atlikušo dzīvi viņš arī palika vergs. Pat vairāk, par vergiem kļuva arī viņa bērni, mazbērni un mazmazbērni. Vienīgā iespēja, kā izvairīties no verdzības, bija bēgšana vai nāve.

Visasākās diskusijas akadēmiskajā vidē izraisīja U. B. Filipsa apgalvojumi par melnādaino vergu raksturojumu. 20. gadsimta sākumā antropologu vidū valdīja vienprātība, ka negroidās rases atpalcība ir skaidrojama ar skarbo Āfrikas klimatu.⁶ Vergiem piemita bērnišķīgs temperaments – “*tipisks melnais*”, apgalvoja U. B. Filipss, “*ir dotā brīža radījums ar mīklu pagātni un neskaidru nākotni*”, kas disciplīnas varā reaģēs ar “*vieglu un tīkamu padevību*”.⁷ Melnādainie vergi bija tūlīgi un nevižīgi, kad tika atstāti bez uzraudzības, bet, pielikti pie darba, tie kļuva spēcīgi un atbildīgi. Vairākos darbos U. B. Filipss uzsvēra plantāciju

verdzības “veiksmes formulu” – lai saimniecība nestu peļņu, tajā bija jāapvieno apdomība un stingrība, kā arī pacietība un laipnība pret vergiem. Šo īpašību kopums nodrošināja vergu pilnīgu pakļautību, līdz ar to arī plantācijas ekonomisko rentabilitāti: “*Ideālu vergu kontroli varētu salīdzināt ar dzelzs roku samta cimdā.*”⁸

Grāmatā “Amerikas nēģeru verdzība” U. B. Filipss uzsver, ka melnādaino populācija ir tik pakļāvīga, sašķelta un draudzīga attiecībā pret baltajiem, ka nopietnas vergu pretošanās nav iespējama.⁹ Pēc autora domām, tiem dažiem vergu sacelšanās gadījumiem, kas parādījās presē, nebija paliekošu pēdu turpmākajā plantāciju darbībā. Tomēr pat ietekmīgais vēsturnieks nevarēja izskaidrot Neta Tērnera (*Nat Turner*) organizēto vergu dumpi, kura rezultātā tika mobilizēti 70 vergi, kas Virdžīnijas štatā 1831. gadā nogalināja ap 60 balto iedzīvotāju. Šādus notikumus U. B. Filipss vērtēja kā “*vērā ņemamu verdzības defektu*”.¹⁰ Melnādaino vergu dumpju analīzē 20. gadsimta 40. gados ievērojamu devumu ir sniedzis marksistiskais vēsturnieks Herberts Aptekers (*Herbert Aptheker*), kurš savos pētījumos argumentēja, ka U. B. Filipsa izteiktie spriedumi par vergu bērnišķīgo un pakļāvīgo raksturu ir neobjektīvi. H. Aptekers nodalīja septiņas vergu pretošanās formas: brīvības atpirkšana, sabotāža, pašnāvība, sevis sakropļošana, bēgšana uz citvalstu armijām, iesaistīšanās federālajā armijā un sacelšanās.¹¹ U. B. Filipsa argumentus par vergu nespēju pretoties verdzības sistēmai H. Aptekers atspēkoja ar konkrētiem piemēriem, aptverot datus par 130 nozīmīgiem dumpjiem Masačūsetsas, Dienvidkarolīnas, Virdžīnijas un Džordžijas štatā laika posmā no 1663. līdz 1865. gadam.¹² Apstrīdot U. B. Filipsa tēzi par to, ka melnādainie vergi tika atvesti no Āfrikas – “kultūrāla tuksneša”, afroamerikāņu kopienas izpētē sevi pieteica antropologs Melvils Herskovics (*Melville*

Herskovits), iezīmējot verdzības izpētes starpdisciplināro raksturu. Pievēršoties Āfrikas kultūras, sabiedrības un tradīciju izpētei, M. Herskovics sistemātiski atspēkoja U. B. Filipsa uzskatus, pierādot, ka vergi no Āfrikas mantoja sociālo struktūru, tradīcijas, reliģiju un folkloru, kas pilnībā saglabājās verdzībā, kaut arī plantatori visiem spēkiem centās to iznīdēt.¹³ Tā kā gandrīz visi vergi bija analfabēti, tad īpašu nozīmi M. Herskovics pievērsa mutvārdu kultūrai un folklorai. Kā galveno iemeslu nepilnīgajiem pētījumiem un to rezultātā radītajiem neprecīzajiem U. B. Filipsa secinājumiem autors minēja nepietiekami izpētītās Āfrikas ciltis un starpkultūru kontaktus gan ar baltajiem, gan indiāņiem, kas ietekmēja un pārveidoja afroamerikāņu kultūru.¹⁴

Pievēršoties spriedumiem par verdzības ekonomisko izdevīgumu, U. B. Filipss nonāca pie secinājuma, ka verdzība bija efektīva ekonomiska sistēma, kurā plantatori apguva prasmi vadīt savu biznesu. Pēc viņa domām, plantāciju verdzības panākumu atslēga bija rutīna – sekmes bija atkarīgas no regularitātes un noteikta, atkārtota, vienvēidīga darba.¹⁵ Akadēmiskās karjeras turpinājumā U. B. Filipss mainīja savus uzskatus, norādot, ka jau 19. gadsimta vidū verdzības institūcija kļuva nerentabla un aizsāka Dienvidu štatu ekonomisko lejupslīdi. Verdzība kļuva par progresa kavēkli, jo plantācijas noplicināja augsni, paaugstinājās vergu cena, kā arī tika kavēta uzlabotas tehnikas ieviešana zemes apstrādē. Tā kā Dienvidu rūpniecība balstījās uz smagu fizisku darbu, tā iesprostoja plantatorus nebeidzamā ciklā, kas sastāvēja no spekulācijām ar vergu un zemes cenu svārstībām.

Apjomīgāko kritiku par U. B. Filipsa izstrādāto plantāciju verdzības modeli pauž R. Hofsteters, kurš vērsa uzmanību uz to, ka U. B. Filipsa pētījumos izmantoti tendenciozi, neobjektīvi un nepilnvērtīgi dati, ignorētas skaitliski mazās plantācijas un nav izmantota salīdzināšanas metode.

Grāmatā "Dzīve un darbs vecajos Dienvidos" U. B. Filipss raksturojis 29 plantācijas, un visās vergu skaits pārsniedza 50. 1860. gada dati liecina, ka tikai 3% plantāciju ietilpa šajā kategorijā. Tiek kritizēta arī plantāciju ģeogrāfiskā izvēle, kas kopumā aptvēra tikai 17,9% visu vergu Dienvidu štatos.¹⁶ Rezultātā U. B. Filipsa izveidotais verdzības modelis nevarēja pilnībā atainot dzīvi Dienvidos, jo pētījumu datubāze aptvēra vien 1% visu plantāciju.¹⁷ Tomēr R. Hofsteters uzsver, ka plantatori, kuriem piederēja desmit vai mazāk vergu, nemēdza regulāri atjaunot grāmatvedības datus, līdz ar to bija ļoti sarežģīti iegūt informāciju par šīm plantācijām.¹⁸

Rezumējot agrīno pētnieku viedokļus, līdz 20. gadsimta 40. gadiem ASV vēstures zinātnē plantāciju verdzība tika atainota kā audzinoša un nerentabla sistēma, kuras pastāvēšana tika attaisnota ar nepieciešamību saglabāt afroamerikāņu un balto amerikāņu labklājību un nodrošināt rasu sekmīgu līdzāspastāvēšanu.

Tradicionālo verdzības kanonu pārvērtēšana

20. gadsimta vidū ASV akadēmiskajā vidē risinājās U. B. Filipsa izstrādāto verdzības kanonu pārskatīšana. Pārvērtējot līdz šim pastāvošo hierarhisko antropoloģijas modeli, jaunie pētnieki atteicās no U. B. Filipsa izstrādātā rasistiskā verdzības skaidrojuma. Šo jauno pēckara zinātnieku darbība verdzības pētniecības laukā izvērtās tik plaša, ka iespējams runāt par atsevišķu historiogrāfijas novirzienu. *Consensus* jeb vienprātības skola par savu galveno uzdevumu noteica nepieciešamību izpētīt verdzības institūciju no vergu skatpunkta un atteikties no rasistiskajiem uzskatiem, pārskatot U. B. Filipsa izveidoto modeli. Par nozīmīgāko pētniecības lauka novitāti uzskatāma verga mentalitātes un tās

izpausmju pētniecība, kā arī vergu uzvedības modeļa izveide.

Consensus skolas sākums tiek datēts ar K. Stempa 50. gados publicētajiem darbiem.¹⁹ Kaut arī jau iepriekš bija mēģinājumi sistemātiski atspēkot U. B. Filipsa izstrādātās tēzes par verdzību, tieši K. Stempa izteiktā kritika kļuva par pamatu trīsdesmit gadus ilgušajām vēsturnieku debatēm par plantāciju verdzību Dienvidos.²⁰

Pirmkārt, K. Stemps norādīja, ka U. B. Filipsa darbos izmantotā metodoloģija ir kļūdaina. Līdzīgi kā R. Hofsteters nepilnu dekādi iepriekš, autors kritizēja U. B. Filipsu par izmantotajiem avotiem, norādot, ka nav iespējams pilnībā izprast verdzību, ignorējot mazās plantācijas un vergu viedokli. Otrkārt, K. Stemps savos darbos akcentēja, ka ziņas par melnādaino uzvedību un dzīvi plantācijā nāk tikai no plantatoru atstātajiem avotiem. Lai arī avoti par vergu ikdienu atrodas arhīvos, tomēr tos apkopoja un pierakstīja baltie, līdz ar to nav iespējams pilnvērtīgi analizēt vergu folkloru, atstātās vēstules un diktētās autobiogrāfijas. K. Stemps norāda, ka starp plantāciju vergu un vēsturnieku rakstītajos avotos kā starpnieks vienmēr atrodas baltais.²¹

Ģenšoties pārvērtēt verdzības sistēmas ietekmi uz vergiem, autors norāda, ka plantatorus pirmām kārtām interesēja peļņa, tāpēc tika darīts viss, lai to palielinātu, līdz ar to nežēlība pret vergiem bija ikdienišķa parādība. Lai apstrīdētu U. B. Filipsa izteikumus par to, ka melnādainie atrodas uz zemāka intelektuālās attīstības pakāpiena, K. Stemps izmantoja jaunākos biologu, psihologu, sociologu un antropologu pētījumus. Izanalizējot milzīgu informācijas daudzumu, K. Stemps nonāca pie secinājuma, ka melnādainajiem un baltajiem ir līdzvērtīgs intelektuālais potenciāls un indivīda personība nav konkrētas rases īpatnība, bet individuāla psiholoģiska iezīme. Runājot par vergu dzīves apstākļiem, U. B. Filipss skaidroja, ka vergi saņēma pilnvērtīgu

uzturu, tomēr K. Stemps norāda, ka daudzās plantācijās vergu ēdienkartē nebija iekļauta svaiga gaļa, olas, piens, dārzeņi un augļi.²² Pievērsoties melnādaino kultūras identitātei, K. Stemps uzsvēra, ka U. B. Filips bija ignorējis melnādaino atšķirīgo kultūru un radījis mītu par tiem kā glēvulīgiem, paklausīgiem un inertiem radījumiem, kas bija tendēti uz melošānu, zagšanu un izvairīšanos no pienākumiem. Pēc autora domām, tik nežēlīgā sistēmā, kāda bija verdzība, ētikas standarti neeksistēja, tieši otrādi – labi vergi bija tie, kas veica sabotāžas, lauza instrumentus un simulēja slimības.²³ K. Stempa darbs “Īpašā institūcija” kļuva par nozīmīgāko verdzības negatīvo aspektu atspoguļojumu, argumentējot, ka plantatoru un vergu attiecības pēc savas dabas bija brutālas, sadistiskas un rupjas.²⁴

K. Stempa revolucionārā darbība verdzības izpētē neilgi pēc viņa darbu iznākšanas aizsāka plašas diskusijas akadēmiskajā vidē. Jau 1959. gadā R. Hofstetera audzēknis S. Elkinss izdeva grāmatu “Verdzība: problēma Amerikas institucionālajā un intelektuālajā dzīvē”²⁵ (*Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life*). Atšķirībā no U. B. Filipsa un K. Stempa darbiem, kuros tika izmantota plaša arhīvu materiālu bāze, S. Elkinsa pētījums galvenokārt balstījās uz tematisko literatūru un autora teorētiskajiem spriedumiem. Lēmums neanalizēt to pašu avotu bāzi bija apzināts, norādot, ka šie materiāli jau iepriekš ir uzmanīgi izpētīti un zināmi lielākajai daļai verdzības pētnieku. Tā vietā S. Elkinsa darbā plaši ir izmantota gan analogijas metode, plantāciju verdzību salīdzinot ar nacistiskās Vācijas koncentrācijas nometnēm Otrajā pasaules karā, gan vēsturiski salīdzinošā analīze starp Dienvidu štatu un Latīņamerikas valstu verdzības modeļiem, gan arī psiholoģijas un vairākas citas starpdisciplinārās metodes.²⁶

Salīdzinot plantāciju verdzību ar koncentrācijas nometnēm, S. Elkinss nonāca

pie secinājuma, ka verdzība bija slēgta sistēma, no kuras nebija iespējams izbēgt. Tajā saimniekam bija absolūta vara, kurā verga dzīve tika pilnībā kontrolēta, un izbēgšana no soda bija neiespējama. Plantators noteica vergu lomas, vērtēja viņu sniegumu, kā arī apbalvoja saskaņā ar padarīto darbu. S. Elkinss gan uzsvēra, ka analogija nav jāuztver burtiski, līdzības saskatot tajā, ka gan verdzība, gan koncentrācijas nometnes noderēja kā soda un aizsardzības institūcijas. Piemēram, ja Stokholmas sindroma psiholoģiskās īpatnības koncentrācijas nometnēs tika panāktas divu līdz trīs gadu laikā, tad vergu apziņā šī uzvedība izpaudās tūlītēji un bija raksturīga vairāku paaudžu garumā.²⁷ Pēc S. Elkinsa domām, plantāciju verdzības sistēma radīja “sambo” – paklausīgu un infantilu vergu. Nepiekrītot K. Stempa un H. Aptekera viedoklim, S. Elkinss norādīja, ka plantāciju vergi nebija dumpinieki, bet “sambo” –

*“paklausīgs, bet bezatbildīgs, uzticams, bet slinks. [...] Vergu uzvedība bija pilna ar bērnišķīgām iezīmēm un bērniem raksturīgu pārspilēšanu. Viņu attiecības ar saimniekiem raksturoja pilnīga pakļāvība un bērnišķīga piesaiste”.*²⁸

Piekrītot U. B. Filipam, S. Elkinss uzsvēra plantatoru lomu vergu psiholoģisko īpašību modelēšanā, tomēr iebilda, ka vergiem raksturīgā uzvedība ir saistīta nevis ar to rasisko piederību, bet ar brutālo verdzības sistēmu.

Akadēmiskās diskusijas par vergu mentalitāti un uzvedību

Neilgi pēc S. Elkinsa darbu publicēšanas diskusijās par plantāciju verdzību iesaistījās marksistiskais vēsturnieks J. Dženovēze, kā arī kritiku S. Elkinsa darbiem par vergu dzīvi plantācijās pauda

K. Stemps. Diskutējot par vergu mentalitāti, J. Dženovēze sniedza atšķirīgu interpretāciju par plantatoru un vergu attiecībām, novietojot tās verdzības modeļa centrā un uzsverot, ka plantators bija psiholoģiski un ekonomiski neatkarīgs no vergiem, līdz ar to ieguva pār tiem neierobežotu varu. Katrā vergā mājāja gan N. Tērners, gan “sambo”.²⁹ J. Dženovēze, noliedzot U. B. Filipša idejas, uzsvēra, ka vergiem bija sava kultūra pirms viņu atvešanas uz Amerikas kontinentu un ka tā saglabājās no paaudzes paaudzē, tomēr neizpaudās, jo tika apspiesta no plantatoru puses.³⁰ Diskutējot par vergu mentalitāti, S. Elkinss uzsvēra, ka “sambo” bija sastopams tikai Dienvidu štatu plantācijās. Šim viedoklim oponenta J. Dženovēze, norādot, ka “sambo” iezīmes bija raksturīgas plantāciju vergiem arī Dienvidamerikā. Līdzīgu viedokli pāuda K. Stemps, uzsverot, ka Dienvidu štatos pirms pilsoņu kara nav notikusi atšķirīga vergu personības veidošanās.³¹

Autoru viedokļi atšķirās arī jautājumā par vergu paklausību un iespējamām dumpjiem. S. Elkinss uzskatīja, ka to vergu skaits, kas mēdza bēgt no plantācijām, ļaunprātīgi dedzināt un bojāt darbarikus, kā arī uzbrukt saviem saimniekiem, bija neliels. Tomēr ir neiespējami atšķirt apzinātu pretošanos saimniekam no neapzinātas vieglprātības un vienaldzības. Līdzīgi kā U. B. Filipss, arī K. Stemps uzsvēra, ka retas pretošanās nevarēja izveidot bāzi revolucionārai tradīcijai, kas aptvertu lielu skaitu plantāciju vergu. Līdzīgu nostāju pāuda J. Dženovēze, uzskatot, ka vergi reti pretojās saimniekiem. Daudzskaitlīgas kolektīvas sacelšanās netika fiksētas, jo vergi saprata, ka neatkarīgi no sekmēm iznākums būs vienāds – nāve. Nespējami apkopot spēkus, lai organizētu kolektīvas sacelšanās, vergi pielāgojās pastāvošajai sistēmai un rezultātā izveidoja unikālu melnādaino kultūru, kuru raksturoja pasīva agresivitāte.³²

Balstoties uz lomu teoriju,³³ S. Elkinss turpmākajos pētījumos uzsvēra vergu pielāgošanās spēju, argumentējot, ka “sambo” mākslīgā mentalitāte nebija viens no melnādaino personības faktoriem, bet apzināti pielāgota uzvedība plantatoru uzraudzības laikā.³⁴ Savu patieso būtību vergi atklāja tikai tad, kad neveica lauku darbus, un viena no vietām, kur tā izpaudās, bija baznīca.

Reliģijas un ģimenes saišu nozīme vergu dzīvē

Turpinot pētījumus par vergu kopienu un sadzīvi, vēsturnieki nonāca pie secinājuma, ka lielākoties vergu mentalitāti ietekmēja ģimene un reliģisko rituālu piekopšana. Kristietība uz melnādainajiem atstāja milzīgu ietekmi, tāpēc tieši dievkalpojumu laikā izpaudās no Āfrikas cilšu kultūrām mantotās pēdas – ekstravertums, vergiem dejojot un liksmojot visu nakti. Šādas izklaides sprediķu laikā evaņģēliskajās baznīcās netika pieļautas, tāpēc vislielāko popularitāti guva tās draudzes, kuru rituāli ietvēra liksmību un uzmundrināšanu. Lielāko atbalstu afroamerikāņu vidū guva baptistu un metodistu draudzes, kuru starpā izvērtās sāncensība par plantatora un tā vergu piesaistīšanu.

Kā norāda K. Stemps, reliģija bija izdevīga gan plantatoram, gan vergiem. Tā kā plantācija bija audzināšanas iestāde, tad saimnieki redzēja, ka, reliģisko jūtu vadīti, vergi kļuva atvērtāki, radošāki un uzlabojās to savstarpējās attiecības, tāpēc vergu iesaistīšana draudzēs bija ne tikai saimnieku pienākums, bet tas ietilpa viņu interesēs. Reliģiskā draudze kļuva par melnādaino vergu jauno saimi. Ar rituālu, deju, mūzikas un citu sociālo aktivitāšu palīdzību tika izveidota daļēji autonoma afroamerikāņu subkultūra, kuru lielākajās plantācijās vadīja no vergu vidus izraudzīts sludinātājs.³⁵

Līdzīgi kā K. Stemps, arī J. Dženovēze nonāca pie secinājuma, ka jaunajās kopienās vergi kļuva par afroamerikāņiem, kuros sajaukušās kultūras pēdas no Āfrikas un verdzības ietekmē radusies mentalitāte.³⁶ Diskusijās par reliģijas nozīmi vergu dzīvē iesaistījās arī vēsturnieks Daniels Būrstins (*Daniel Boorstin*), kura 1965. gadā izdotajā darbā “Amerikāņi: nacionālā pieredze”³⁷ (*The Americans. The National Experience*) reliģija tika raksturota kā verdzības balsts. D. Būrstins uzsver: jo plašāk vergiem ļāva izpausties reliģiskajos rituālos, jo vairāk tajos iezīmējās viņu atšķirīgais raksturs.³⁸ Melnādainais sludinātājs, izmantojot oratora prasmes un viņam labi zināmos Bībeles tekstus, kļuva par kopienas lideri, iemantojot vergu apbrīnu un plantatoru uzticību.³⁹ Visi apskatītie autori ir pārliecināti par reliģijas nozīmi vergu ikdienā, jo tā veicināja kopības sajūtu un reliģiskajos rituālos varēja iekļaut Āfrikas kultūras elementus. Trūkst vienota viedokļa par to, vai vergu reliģija bija pilnīgi autonoma un cik lielā mērā to ietekmēja plantatora uzskati, melnādainie sludinātāji un afrikāņu cilšu kultūra.

Akcentējot ģimenes saišu nozīmi, J. Dženovēze norāda, ka plantatori labprātīgi ļāva vergiem precēties, jo zināja, ka vīrieši bija mazāk dumpīgi, ja tiem nācās rūpēties par sievu un bērniem.⁴⁰ Tāpat kā J. Dženovēze, arī K. Stemps augstu vērtēja vergu atbildības sajūtu pret ģimeni, uzskaitot gadījumus, kad vergi atteikušies pieļaut ģimenes locekļu sodīšanu, riskējot ar savu dzīvību. D. Būrstins dedzīgo ģimenes aizstāvēšanu skaidro ar to, ka tās bieži izjauca vergu tirgotāji, tāpēc tēvi centās pasargāt savu ģimeni, kad tas bija iespējams, saprotot, ka pār radnieku likteni valda plantators.⁴¹ Atšķirībā no reliģijas, vergu ģimenes modeli ietekmēja nevis cilšu tradīcijas, bet ikdienas dzīve plantācijās.

Akadēmiskās debates par verdzības ekonomisko izdevīgumu

Plantāciju verdzības modeļa analīze būtu nepilnīga, ja pētnieku starpā neraisītos diskusijas par verdzības rentabilitāti un ietekmi uz Dienvidu štatu ekonomiku. U. B. Filipss uzstāja, ka līdz ASV pilsoņu karam 1861. gadā plantāciju verdzība bija ekonomiski izdevīga saimniekošanas forma, kas nesa peļņu plantatoram, pārdodot gan saražoto produkciju, gan vergus. Savos pētījumos U. B. Filipss nonāca pie secinājuma, ka 1861. gads bija lūzuma punkts, kad verdzība kļuva par Dienvidu štatu ekonomiskās attīstības kavēkli. R. Hofsteters, analizējot U. B. Filipsa darbus, secināja, ka tēzes par verdzības rentabilitāti nebija pareizas, jo neprecīzi bija U. B. Filipsa analizētie dati. K. Stempa viedoklis sakrita ar R. Hofsteteru, bet, pēc viņa domām, verdzība plantatoram bija izdevīga nevis tāpēc, ka vergi strādāja efektīvāk nekā algotais darbaspēks Ziemeļu štatu rūpnīcās, bet tāpēc, ka to darbaspēks izmaksāja mazāk. Zemās vergu izmaksas kompensēja brīvā darbaspēka augsto efektivitāti.⁴² Plašu kritiku K. Stempa uzskatiem veltīja H. Aptekers, norādot, ka autora pētījumos par verdzības rentabilitāti kļūdas atrodamas gan atzinumos, gan metodoloģijā. H. Aptekers uzsver, ka vergu darbaspēka izmaksas bija daudz augstākas, nekā aprēķinājis K. Stemps, jo autors neieskaitīja vergu transportēšanas, darbarīku, kā arī augsnes mēslošanas izmaksas, kam bija nozīme plantācijas rentabilitātē.⁴³

Verdzības ekonomiskā izdevīguma izpētē iesaistījās arī akadēmiķi, kas savas analīzes balstīja tikai uz ekonomiskajiem aspektiem. Vairāki ir analizējuši apstākļus, kas ietekmēja plantāciju verdzības sistēmas sabrukumu. Tika izceltas trīs iezīmes: pirmkārt, akcentēts, ka Dienvidu štatu

plantatorus ierobežoja nekontrolējamā kokvilnas pārprodukcija. Šī viedokļa autors bija Teksasas Universitātes profesors Čārlzs Remzdells (*Charles Ramsdell*). Viņš argumentēja, ka pārprodukcija samazināja kokvilnas cenas tirgū, un tā iemesls bija straujā kokvilnas plantāciju izplatība.⁴⁴ Otrkārt, verdzības ekonomiskā lejupslīde tika saistīta ar uzskatu, ka plantāciju sistēmai bija “dabīgi griesti”, ko veicināja klimats un augsnes īpatnības. Č. Remzdells uzskata, ka šie “griesti” tika sasniegti jau 1860. gadā.⁴⁵ Treškārt, pēc Č. Remzdella un Luisa Greja (*Lewis Gray*) domām, plantāciju verdzības sniegtais ekonomiskais ieguldījums samazinājās, attīstoties rūpniecībai pilsētās, kā rezultātā primitīvie tehnoloģiskie risinājumi kļuva arvien neefektīvāki.⁴⁶

Lai arī plantāciju verdzības rentabilitātes pētījumos ir vērojama plaša viedokļu dažādība, autoru atšķirīgās metodoloģijas un izmantotie dati nespēj sniegt visaptverošu ekonomiskās situācijas skaidrojumu, fokusējot uzmanību uz atsevišķiem elementiem.

Secinājumi

Dienviņu štatu plantācijas verdzības izpēti aizsāka U. B. Filipss, kura atstātais zinātniskais mantojums ietekmē akadēmiķus līdz pat mūsdienām. Kaut arī U. B. Filipss par izveidoto verdzības modeli saņēmis plašu kritiku, viņš joprojām paliek ievērojamākais plantāciju verdzības pētnieks 20. gadsimtā. Vairāk nekā trīsdesmit gadus U. B. Filipsa izstrādātās koncepcijas bija pamats verdzības mācīšanai ASV izglītības iestādēs, bet viņa lietotā metodoloģija, analizējot arhīvu materiālus, plantāciju dokumentus, plantatoru un ceļotāju atmiņas, deva visaptverošu priekšstatu par

galvenajiem verdzības balstiem: plantatoru un vergu attiecībām, patriarhālismu, melnādaino vietu ASV sabiedrībā, rasu nevienlīdzību, verdzības rentabilitāti, vergu dzīves apstākļiem un Āfrikas ietekmi uz vergu mentalitāti. Plantāciju verdzības historiogrāfijā izkristalizējās vairāki problēmjuatājumi, kas raisīja plašākas diskusijas. Par pirmajiem U. B. Filipsa pirmajiem kritiķiem kļuva vienprātības intelektuālās tradīcijas pārstāvji, kurus vienoja kritika iepriekšējos pētījumos izmantotajai metodoloģijai un vergu mentalitātes un uzvedības modeļa izstrāde. Šīs skolas pārstāvji savos darbos nonāca pie secinājuma, ka vergiem bija sarežģīta mentalitāte, kas izpaudās individuāli, tāpat kā baltajiem. Starp vergiem bija gan dumpinieki, gan tādi, kas samierinājās ar pastāvošo sistēmu. Vergi bija ne tikai paklausīgie “sambo”, bet afroamerikāņi, kuru apziņu iespaidoja gan Āfrikas kultūras saknes, gan skarbā verdzības sistēma. Nozīmīga loma vergu sociālajā dzīvē bija reliģijai un ģimenei. Kā norāda gan D. Būrstins, gan K. Stemps, baznīcas draudze kļuva par vergu autonomo kopienu, bet ģimeniskās saites vergu vīriešos attīstīja atbildības sajūtu. Verdzības ekonomiskā izdevīguma pētījumos iesaistījās plašāks akadēmiķu loks, tomēr atšķirīgu datu un metodoloģijas izmantošanas rezultātā autori nonāca pie pretējiem viedokļiem.

Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumos tika likti pamati verdzības modeļa izstrādei, papildinot to ar vergu mentalitātes un uzvedības tipu raksturojumu. 20. gadsimta otrajā pusē kliometristi, izmantojot matemātikas un statistikas metodes, centīsies pārvērtēt vienprātības skolas izdarītos secinājumus, palielinot viedokļu dažādību, lai pilnvērtīgi izprastu tādu sarežģītu un daudzdimensionālu tematu kā plantāciju verdzība.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ JAMES L. ROARK, MICHAEL P. JOHNSON, PATRICIA CLINE COHEN, SARAH STAGE, SUSAN M. HARTMANN. *The American Promise: A History of the United States*. Boston 2009, p. 437.
- ² ULRICH BONNELL PHILLIPS. *American Negro Slavery; a Survey of the Supply, Employment, and Control of Negro Labor, as Determined by the Plantation Regime*. New York 1918, p. 529.
- ³ ULRICH BONNELL PHILLIPS. *Life and Labor in the Old South*. Boston 1929.
- ⁴ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, pp. 342–343.
- ⁵ RICHARD HOFSTADTER. U. B. Phillips and the Plantation Legend. In: *The Journal of Negro History* 29, 1944, No. 2, pp. 109–124.
- ⁶ DANIEL JOSEPH SINGAL. Ulrich B. Phillips: The Old South as the New. In: *Journal of American History* 4, 1977, No. 4, pp. 871–891, here p. 880.
- ⁷ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, pp. VII–IX.
- ⁸ *Ibidem*, p. 385.
- ⁹ *Ibidem*, pp. 474–476.
- ¹⁰ PHILLIPS, *American Negro Slavery*, p. 480.
- ¹¹ HERBERT APTHEKER. American Negro Slave Revolts. In: *Science & Society* 1, 1937, No. 4, pp. 512–538, here p. 512.
- ¹² *Ibidem*, p. 519.
- ¹³ MELVILLE J. HERSKOVITS. The Negro in the New World: The Statement of a Problem. In: *American Anthropologist* 32, 1930, No. 1, pp. 145–155, here p. 149.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 153.
- ¹⁵ SINGAL, Ulrich B. Phillips: The Old South as the New, p. 875.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 118.
- ¹⁷ NIKOLAJ BOLHOVITINOV. SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija. Moskva 1980, s. 161; HOFSTADTER, U. B. Phillips and the Plantation Legend, p. 119.
- ¹⁸ BOLHOVITINOV, SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija, s. 158.
- ¹⁹ Autors savas sākotnējās idejas ieskicēja 1952. gadā izdotajā rakstā “Vēsturnieks un Dienvidu nēģeru verdzība” (*The Historian and Southern Negro Slavery*), kurā paziņoja par savu iecerī sarakstīt grāmatu, kas pilnībā apstrīdētu U. B. Filipsa spriedumus par verdzības modeli Dienvidos. Iecerētā grāmata “Īpašā institūcija” (*The Peculiar Institution*) tika izdota 1956. gadā.
- ²⁰ ROBERT W. FOGEL. *The Slavery Debates: A Retrospective 1952–1990*. Baton Rouge 2006, p. 2.
- ²¹ KENNETH STAMPP. Rebels and Sambos: The Search fo Negro’s personality in Slavery. In: *The Journal of Southern History* 37, 1971, No. 3, pp. 367–392, here p. 368.
- ²² *Ibidem*, p. 385.
- ²³ FOGEL, *The Slavery Debates: A Retrospective 1952–1990*, p. 11.
- ²⁴ HERBERT APTHEKER, VITTORIO DELLA CHIESA. The Study of American Negro Slavery. In: *Science & Society* 21, 1957, No. 3, pp. 257–263, here p. 260.
- ²⁵ STANLEY M. ELKINS. *Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life*. Chicago 1959.
- ²⁶ *Ibidem*, pp. 224–226.
- ²⁷ STAMPP, *Rebels and Sambos*, p. 373.
- ²⁸ BERTRAM WYATT-BROWN. Stanley Elkins’ Slavery: The Antislavery Interpretation Reexamined. In: *American Quaterly* 25, 1973, No. 2, pp. 154–176, here p. 172.
- ²⁹ EUGENE GENOVESE. *The World The Slaveholders Made: Two Essays in Interpretation*. Indianapolis 1969, p. 196.

- ³⁰ RICHARD H. KING. Marxism and the Slave South. In: American Quaterly 29, 1977, No. 1, pp. 117–131, here p. 121.
- ³¹ STAMPP, Rebels and Sambos, p. 387.
- ³² KING, Marxism and the Slave South, p. 127.
- ³³ Savos pētījumos Elkinss balstījās uz psihologa Teodora Sarbina (*Theodore Sarbin*) izstrādāto lomu teoriju (*Role Theory*).
- ³⁴ STAMPP, Rebels and Sambos, p. 388.
- ³⁵ Ibidem, p. 390.
- ³⁶ BOLHOVITINOV, SShA: problemy istorii i sovremennaja istoriografija, s. 169.
- ³⁷ DANIEL BOORSTIN. The Americans. The National Experience. New York 1965, 517 p.
- ³⁸ Ibidem, p. 196.
- ³⁹ Ibidem, p. 198.
- ⁴⁰ KING, Marxism and the Slave South, p. 128.
- ⁴¹ BOORSTIN, The Americans. The National Experience, p. 191.
- ⁴² ROBERT W. FOGEL, STANLEY L. ENGERMAN. Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery. Boston 1974, p. 78.
- ⁴³ APTHEKER, CHIESA, The Study of American Negro Slavery, p. 258.
- ⁴⁴ WENDELL H. STEPHENSON. Charles W. Ramsdell: Historian of the Confederacy. In: The Journal of Southern History 26, 1960, No. 4, pp. 501–525, here p. 518.
- ⁴⁵ FOGEL, ENGERMAN, Time on the Cross, p. 63.
- ⁴⁶ Ibidem.

SUMMARY

Article is devoted to one of the most important stages in the history of United States – plantation slavery and its coverage in US historiography. Its purpose is to characterize the origins of research dedicated to plantation slavery, academic debates about the model of slavery and to establish the prevailing opinions of the subject from the end of the 19th century, when history was established as an academic discipline in USA, until the 1970s, when academics started to use the cliometric research methodology. In order to understand the fundamental questions, the article analyzes the model of slavery created by U. B. Phillips, which was based on six pillars. U. B. Phillips was the pioneer in the study of slavery in the United States, and his findings were integrated into the curriculum, and the model created by him became the basis for future researchers of slavery until the mid-20th century. To reassess U. B. Phillips's views on slavery as a necessary educational school and challenge the existing racist beliefs, enforcing the perception of slaves as a creatures of lower rank, the representatives of “Consensus” school focused on analyzing the slave mentality, African tribal roots, religions and family ties, trying to explain the slavery from a slave's point of view.

The main contribution of “Consensus” school relates to creating a slave mentality model, offering both the obedient “sambo” and the rebellious slave types. As emphasized by U. B. Phillips, slaves came to US from “cultural desert”, “Consensus” academics placed a heightened importance to searching for African cultural roots in both Afro-American and white people's daily lives, trying to argue for co-existence as equals and racial symbiosis.

Numerous authors who researched slavery, included findings on profitability of plantation slavery, even though most of them tried to refute U. B. Phillips's findings about slavery as unprofitable system, however, because of similar source material they were unable to provide comprehensive conclusions. Arguing that slavery was not profitable, U. B. Phillips tried to justify the existence of a system that, in his words, would be beneficial for both races. This viewpoint was quickly invalidated by the representatives of "Consensus" school, but the most accurate conclusions regarding profitability of slavery were made by cliometrists in the 1970s.

To conclude, at the beginning of research dedicated to plantation slavery the academics developed a model of plantation slavery, placing relationship of slave and master at the centre of their research. Slave mentality features, religion and family, as well as African tribal culture played a critical role in slave's daily life. In the middle of the 20th century, academics arrived at the conclusion that the prevailing racist prejudices about black race were unjustified and exaggerated.

Vēstures avoti

Sources of History

Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stīvena Talentsa redzējums

Truce of Strazdumuiža in July 3, 1919 and Its Direct Consequences: Perspective
of Stephen Tallents, British Commissioner for the Baltic Provinces

Dokumentu publicēšanai sagatavojis, no angļu valodas tulkojis un komentējis
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

Latvijas Neatkarības kara vēsturē, īpaši 1919. gada pirmās puses norisēs, joprojām pastāv jautājumi, kuri nav izpētīti pietiekoši un vispusīgi, un pie tādiem pieder arī Strazdumuižas pamiers, kas noslēdza izšķirošās Cēsu kaujas, un tā noslēgšanas apstākļi. 16. aprīli vācu spēki Liepājā pret Kārļa Ulmaņa vadīto Latvijas Pagaidu valdību bija sarīkojuši apvērsumu, pēc kura tā bija spiesta uzturēties uz kuģa Liepājas ostas reidā; paralēli darbojās provāciskā Andrieva Niedras valdība, bet Rīgā – boļševistiskā Padomju Latvijas valdība. Vienlaikus Latvijas valdībai tieši vai netieši lojālās karaspēka vienības cīnījās gan landesvēra (Kurzemē un Zemgalē), gan Igaunijas armijas sastāvā (Ziemeļlatvijā). 22. maijā vācu spēki ieņēma Rīgu un pēc tam nevis sekoja strauji brūkošajai Padomju Latvijas armijai uz Latgali, bet centās pārņemt savā kontrolē igauņu un latviešu spēku kontrolēto Vidzemi. Vienlaikus miera sarunas Parīzē iegāja kritiskajā fāzē, pastāvot ļoti reālai karadarbības atjaunošanās iespējai, uz ko arī cerēja Rīdiger fon der Golca (*Rüdiger von der Goltz*) vadītā vācu militārā vadība Latvijā, – šādā gadījumā tā plānoja iegūt Vidzemi kā operatīvi stratēģisku priekšlauku tālākām operācijām. Jūnija sākumā uzsāktais konflikts ar igauņu un latviešu spēkiem pēc Rietumu Sabiedroto misiju panāktā pamiera izbeigšanās 19. jūnijā pārauga vairāku dienu ilgās smagās kaujās, kurās vācu landesvēra daļas un Dzelzsdivīzija pie Cēsīm tika sakautas, igauņu armijas daļām tās vajājot līdz Rīgas pievārtei.¹ Pulkveža Jāņa Baloža komandētā 1. latviešu atsevišķā brigāde Rīgā kauju laikā faktiski formāli ievēroja neitralitāti un pret vāciešiem vērstu darbību uzsāka tikai naktī uz 22. jūniju (atsevišķas apakšvienības izvirzījās uz Vidzemi, nodibinot

sakarus ar Ziemeļlatvijas brigādi). Tomēr brigādes 1. kavalērijas divizona 1. eskadrons jau no jūnija sākuma piedalījās Cēsu kaujās Ziemeļlatvijas brigādes pusē.²

29. jūnijā R. fon der Golcs Rīgā izsludināja izņēmuma stāvokli, jūnija beigās un 1. jūlijā igauņu bruņoto vilcienu un karakuģu eskadras artilērija uzsāka smagu Rīgas bombardēšanu (arī ar ķīmiskajiem šāviņiem), kurā bija arī civiliedzīvotāju upuri. 2. jūlijā igauņu karakuģu eskadra sekmīgi uzbruka Daugavgrīvai, ieņēma Mangaļsalu un Vecmilgrāvi. Rīgu steigšus pameta A. Niedras provāciskā valdība un pakāpeniski arī vācu militārie spēki, kam sekoja vairāki tūkstoši vācbaltiešu bēgļu – civiliedzīvotāju. 2. jūlijā Rīgā iestādes savā apsardzībā pārņēma J. Baloža komandētā brigāde.³ Uzvara pie Cēsīm deva arī iespēju K. Ulmaņa Pagaidu valdībai 27. jūnijā Liepājā nokāpt no kuģa, bet 8. jūlijā atgriezties Rīgā. Līdz ar to tā beidzot varēja pārņemt kontroli pār Latvijas teritoriju, kas bija atbrīvota no boļševiku varas. Beidza pastāvēt A. Niedras provāciskā valdība, un iespaidu zaudēja Padomju Latvijas valdība, kas formāli vēl kādu laiku darbojās Latgalē.

Pēc uzvaras pie Cēsīm 1919. gada jūlija sākumā ar Sabiedroto lielvalstu (ASV, Francijas un Lielbritānijas) misiju iesaistīšanos 3. jūlija naktī Strazdumuižā tika parakstīta vienošanās (pamiers) ar sakautajiem vācu spēkiem – vienošanās paredzēja tos izvest uz Zemgali, kur tiem tika dots noteikts laiks un iespēja sakārtoties galīgai evakuācijai uz Vāciju (Austrumprūsiju). Minēto pamieru parakstīja Igaunijas armijas, Vācijas armijas 6. rezerves korpusa, landesvēra, J. Baloža brigādes un tās krievu nodaļas (Anatola Līvena nodaļas) pārstāvji. Pēc tam Lielbritānijas civilās misijas vadītājs Stīvens Talents (Stephen Tallents) tika iecelts par Rīgas civilgubernatora pagaidu vietas izpildītāju, un tieši viņš faktiski vadīja administrācijas un normālu dzīves apstākļu atjaunošanu Rīgā.⁴

Dažus mēnešus vēlāk Zemgalē un Kurzemē, minētajiem spēkiem apvienojoties ar pretboļševistiskajām krievu vienībām, kas bija atbraukušas no Vācijas, izveidojās Pāvela Bermonta (*Pavel Bermond-Avalov*) komandētā Krievijas Rietumkrievijas brīvprātīgā armija, kas oktobrī uzsāka karadarbību pret Latvijas bruņotajiem spēkiem, bet novembra beigās tika pilnībā padzīta no Latvijas teritorijas.

Publicētais dokumenta oriģināls glabājas Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā Londonā – Ārlietu ministrijas dokumentu kolekcijā. Lielbritānijas ārlietu ministram nosūtītajā pārskatā par notikumiem britu politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs S. Talents, kurš faktiski tieši vadīja pamiera sarunu norisi Strazdumuižā, bet pēc tam līdz Latvijas valdības atgriešanās brīdim Rīgā pildīja civilgubernatora pienākumus Latvijas galvaspilsētā, ziņo par stāvokli Vidzemē un Rīgā no jūnija beigām līdz 8. jūlijam, atspoguļojot daudzus Latvijas historiogrāfijā līdz šim detalizētāk neskatītus aspektus. Uz 1919. gadā rakstītajiem ziņojumiem lielā mērā savas publicētās atmiņas balstījies pats S. Talents,⁵ taču abos variantos pastāv zināmas atšķirības. Sākotnēji publicēts dokumenta oriģinālteksts angļu valodā, pēc tam – tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem (iespeju robežās komentāros sniegta arī īsa papildinoša informācija no S. Talents publicētajām atmiņām). Tāpat iespēju robežās saglabāts dokumenta autora izteiksmes stils un arī rakstība angļu valodā.

REPORT BY COLONEL TALLENTS COVERING EVENTS FROM JUNE 27th TO JULY 8th

1. I sailed from Libau in the “Galatea” with General Gough at 5 o’clock on June 27th. Before going I despatched a personal letter to Mr. Uhlmanis on the “Saratov” congratulating him on his return to power and urging upon him emphatically the need of

moderation in the exercise of his authority. We sailed before he landed in Libau, but I subsequently received a telegram from Mr. Grant-Watson at Reval stating that he had been received with much popular enthusiasm on landing.

2. We arrived at Reval early on June 28th and travelled by special train to Hinzenberg. General Gough, General Marsh, and I there attended, at General Laidoner's request, a conference in his carriage. General Pedder, Colonel Reek, and Captain Parts were present. General Laidoner explained that captured papers showed the forces opposed to them to be primarily Germans, many of whom had quite recently been transferred from Mitau. A report had reached them to the effect that Colonel Ballod had risen in Riga and had been disarmed. He felt a special difficulty about Prince Lieven's forces. They wore the German uniform distinguished only by Russian cockade. Three times during the last fortnight they had been invited to pass through the Estonian lines to join the Northern Corps, but had refused on the ground that prince Lieven was occupied with affairs in Libau. Many officers in that corps were not pro-German, but on the other hand many were pro-Germans and must be treated as Germans. The only possible issue from their present situation was by attack, and orders had been given for an attack to be started within two minutes of the time at which was speaking (3 p.m.).
3. General Gough asked General Laidoner both before and at this conference whether any interference on his part would save useless bloodshed. On each occasion General Laidoner stated firmly that no intervention was practicable at the time. He suggested only that General Gough should telegraph home making clear their present position, and notably that the Esthonians [Estonians] had no aggressive designs and were faced with almost purely German troops. It appeared that on the previous day parlementaires had come out from Riga with an American flag. A conference had been held, which led to nothing, but incidentally had placed Esthonia [Estonia] at a local disadvantage.
4. As the fall of Riga was not immediately expected, General Gough and general Marsh decided to return at once to Helsingfors leaving me with Sir Victor Warrender at Wenden. On the following day (June 30th) I left Wenden about 2 p.m. with General Pedder and went up to the station Rodenpois, where a number of trains were massed. We also met Colonel Reek and Captain Parts again in conference and learnt that the Germans were holding the line from the mouth of the river Aa to Jagel Sea, that is to say, the old German positions heavily defended with barbed wire. The Germans were further using shells and appeared to be plentifully supplied with ammunition. Colonel Reek said they were as numerous as his men, but their spirit was inferior, and they would not advance. German aeroplanes frequently came over their positions. During our stay three came over Rodenpois station, and though met with machine gun and rifle fire inspected it from a comparatively low height. The Esthonians [Estonians] could not face the present German position very long. They could afford one more attack against it, and proposed to deliver this on the following day. In the meantime they were anxious that their most urgent requirements (for 6-inch howitzer shells, especially charges, armoured cars, and anti-aircraft guns) should be transmitted to General Gough. I promised to telegraph to General Gough accordingly, and said that I would do whatever they thought best for their cause, i.e. return immediately to Reval and keep in touch with General Gough or wait at the

front until the result of the next day's attack was known. They asked me to go back straight to General Gough and tell him of their needs. At this interview the officers present were clearly depressed. I therefore left Sir Victor Warrender at Rodenpois and returned to Reval. At Walk during the night I was handed telegraphic reports from Libau showing the situation in Riga about June 28th and giving news of the position at Libau. At Reval I found a telegram from Libau announcing the formation there of Coalition Government including Baltic representation. I first arranged to go to Libau by destroyer which was passing Reval at 6 o'clock the following morning, but afterwards in consultation with General Laidoner, and at his request decided to go back to the front at midnight. News of an advance by the Esthonians [Estonians] had in the meantime come through, and a telegram from sir Victor Warrender advising my immediate return. On my way to the train I was called off to the "Lucia" where three telegrams from General Gough were being deciphered. These proved to contain instructions, in parts indecipherable, for the arrangement of an armistice with the Germans. We finally left Reval station for the front at 1.30 a.m.

5. We reached Rodenpois station again at 5 p.m. where Sir Victor Warrender reported to me. It appeared that the French Colonel du Parquet on the previous day had come across the lines from the German side. He had obtained the assent of the Germans to certain terms, but had been rebuffed by the Esthonians [Estonians] on the ground that these terms conflicted with their orders from General Laidoner. He had therefore spent the night in the train at Rodenpois, returning early on the morning of July 2nd through the lines to Riga.
6. We unshipped from the train a motor which had brought with us, hung a Union Jack and white sheet from poles and drove out to the front. At 6.15 p.m. we reached the river Aa between the Kisch See and the Jagel See. We here found a broken bridge with German posts on the opposite bank. Upon signals from us two German soldiers brought a row boat and ferried us over. At Strasdenhof school on the opposite bank we found a German officer and a telephone. We spoke to the officer's headquarters on the telephone, and on a motor-car arriving from Riga I sent Colonel Dawley into town to bring out responsible officers from the German troops, the Landeswehr, Colonel's Ballod forces, and Prince Lieven's detachment. I sent back Sir Victor Warrender in our own car to fetch the Esthonian [Estonian] representatives, and in the meantime myself waited at Strasdenhof. I gathered from casual conversation with German soldiers there that they were tired of fighting and desired nothing but peace.
7. The representatives from Riga did not arrive till 9 o'clock. I then at once held a conference with Colonel Dawley and Colonel du Parquet, and in the light of the partially indecipherable instructions received from General Gough drafted the terms of an armistice. I then sent for the Esthonian [Estonian] representative, Colonel Reek, and went through this draft with him. He pointed out that the draft conflicted in material points with the instructions he had received from his own Commander-in-Chief General Laidoner, and it was only after stubborn discussion that I obtained his promise to sign on the footing that I would order him as General Gough's behalf to sign and that I would telegraph to General Laidoner explaining this and stating that, in my opinion, he had acted correctly in difficult circumstances.
8. I then called in German, Landeswehr, and other representatives from Riga and laid the draft, which I had amended in certain respects to meet Colonel Reek's difficulties

before them. They asked to be left to consider it and to this I agreed. When I returned to the room they raised a number of difficulties. Their two main requests were (a) that Estonians [Estonians] should be made to retire, and (b) that a guarantee should be embodied in the armistice to the effect that the Landeswehr would be used as a unit fighting against the Bolsheviks in the whole of North Latvia. I declined absolutely to embody either of these points in the armistice, but discussed several less important amendments suggested by them, for which they had reasonable grounds. Having then again amended the draft in accordance with the discussion I sent for Colonel Reek.

9. Colonel Reek first told me that he had thought the matter over and could not possibly sign without reference to General Laidoner. I said that this was an impossible position after the undertaking which he had given me. He then attempted to make several trivial alterations inserted as the result of my consultation with the Germans, an excuse for refusing to sign. Colonel Reek was very much overwrought during the whole of this conference and during my meetings both with him and with the Germans it appeared several times as though all hope of an armistice had gone. Finally, however, at 3.30 a.m. I was able to evolve a draft which all parties felt themselves able to sign, having regard to the instructions with which they had come. A copy of this armistice is attached. (Appendix 1).
10. I then sent sir Victor Warrender to Rodenpois with the Estonians [Estonians] to fetch my luggage and myself drove on into Riga. I went straight to Colonel Ballod's headquarters to give my news of the armistice, and took the opportunity of ensuring that instructions should be given to prevent any further executions in the town. I also settled the terms of a proclamation which was issued on the following day. A translation of this is attached. (Appendix 2). I also requested Colonel Ballod to meet me at the hotel at 9 o'clock and sent a similar request to major Fletcher and to supposed German Commandant of the town.
11. At 9 o'clock I met Colonel Ballod and told him that pending General Burt's arrival Colonel Dawley would be dealing with military affairs. In practice I subsequently found it necessary to deal primarily with military affairs myself. We ascertained from Colonel Ballod that he had 1300 men in the town, while the Russians had about 185. Major Fletcher then came in. Colonel Dawley informed him that he would be responsible for order in that part of Riga which his troops still occupied. This responsibility Major Fletcher accepted, while making it emphatically clear that he had no responsibility whatever for that part of Riga which was held by Iron Division.
12. As it was plain from our conversation that administration in Riga was in complete chaos, I arranged for various representatives to meet me the same day and take suitable steps with regard to the use of the wireless station, the restoration of telegraphic facilities between Riga and Rodenpois, the location of mines outside the port, and the restoration of the water supply. Upon information received from responsible officers I telegraphed to the Senior Naval Officer, Baltic, explaining that a statement sent out by Major Fletcher to the effect that he had laid fresh mines in the channel was false. I sent Sir Victor Warrender out to Rodenpois to deal with the water supply, and subsequently learnt from him that he had great difficulty I persuading Colonel Reek to take the necessary measures. In the early afternoon it was reported to me that landing parties from Esthonian [Estonian] ships were still fighting about

the mouth of the river, and I accordingly sent Colonel Alexander down there first in a motor car and afterwards in a tug. He spent the whole night on this duty and was able to satisfy himself that any Esthonians [Estonians] who had been landed there had since then been withdrawn.

13. On July 4th I arranged with colonel Ballod's concurrence for a meeting of the town council, established under the last Uhlmanis Government, to be called for the following day. I had a meeting with representatives of the Riga newspapers at which I explained the course of events during the last 36 hours, and urged them to insist on the need for maintaining law and order in the town. I also asked them to be careful to publish true news only. I then rode round the town accompanied by a Lettish officer and two orderlies. In the course of the day I had established my headquarters in the Ritterhaus, large and finely decorated building maintained by the nobility, which had been used in turn by Peter Stuchka, the Bolshevik Governor of the town, and major Fletcher. The staff of the latter had left in a hurry only the night before, and the building contained relics of its occupation by both these authorities.
14. In the afternoon Major Westernhagen, who had represented General von der Goltz at the conference on the preceding morning, came to see me, and requested that I should vary the armistice to the extent of allowing German troops to remain in the suburb of Thornesberg, where there were many German stores. I declined to discuss this proposal pointing out that I had no power to vary the terms of the armistice, but was able to settle a number of minor points with him, and handed him several notes for transmission to General von der Goltz. About this time major Keenan arrived in the "Waterhen" from Libau. He had been sent by General Burt to report on the situation in Riga. I received a protest from the Esthonians [Estonians] with regard to the detention of their military representative in Riga, Captain Jurgenson, and finally obtained from Major Fletcher an undertaking that he should be delivered to me on the following day.
15. The night of July 4/5 passed in comparative quiet, though occasionally disturbed by shots and machine-gun fire. Most of the shooting I subsequently learned was directed into the air. By the morning of July 5th the water supply of Riga had been reestablished. In the afternoon I formally opened the first meeting of the town council's new session, reading a brief speech in which I was careful to explain that I had merely been appointed Civil Governor of Riga to tide over the few critical days which must elapse between the signing of the armistice and the arrival of the Government, and should withdraw entirely from that post at the earliest possible opportunity. By 6.30 p.m. I visited the district of Thornesberg, satisfied myself that the Germans had evacuated the town, and saw only a few stragglers on the station platform, and a German officer with his luggage leaving town post haste in a motor car. I had in the meantime refused a request from the Esthonians [Estonians] to be allowed to send a squadron into the town to ascertain if the Germans had left, but I entertained Colonel Reek to dinner in the Ritterhaus.
16. On the morning of July 6th General Pedder and Colonel Reek came to see me by appointment and discussed future arrangements. About this time difficulties arose in connection with Colonel Semitan's troops. The Esthonians [Estonians] reported to me that the 2nd Wenden Regiment had torn up their telephones and proceeded to Riga without the orders or consent of the Esthonian [Estonian] Command. I sent orders to

- Colonel Semitan through Colonel Ballod that he should not advance into the town, but those appear to have met him on the march, and later in the morning I had an interview with both officers and some other Lettish representatives. There was danger of an outbreak between Esthonian [Estonian] and Lettish troops, and there was also danger of trouble if these were kept outside the town until General Gough's arrival, as I had intended. In consultation with Colonel Dawley I therefore agreed to allow them to enter the town under certain conditions, one of which was that during their stay in the town they would be at the disposal of Colonel Ballod whom I had throughout made responsible for the maintenance of order in Riga. They accordingly entered the town, and the day being a Lettish feast marched in somewhat disorganised processions about the streets during the evening. Late that night one of them was shot dead by one of Colonel Ballod's patrols, after he and his companions, who were drunk, had fired at the patrol.. This incident was reported to me the next morning.
17. On the afternoon of July 6th I visited the central prison. Colonel Alexander, who accompanied me, is making a separate report upon conditions. I inspected prisoners in most of the cells and ascertained from the Governor, a Russian, and the Attorney General, who accompanied me, that they had no records whatever in respect of large numbers of the prisoners. A commission was inquiring into their cases and numbers had already been released. I drafted a plan for the appointment of additional commissions on a scale which would allow of cases being investigated within four days, and left this to Attorney General and the prison doctor to submit to Colonel Ballod. I saw in the prison a woman who had been taken out to be shot, but had survived because she was the thirty-second in her party, and orders had been given to shoot only thirty-one. I also ascertained from the Governor of the prison that all executions there had stopped after the morning of June 9th, the day on which I had interviewed Major Fletcher on the subject on my way through Riga to Wenden. On the same evening I had news that General Gough would arrive on the morning of July 8th.
 18. On July 7th I again held a meeting of press representatives and gave them a full account of the present position. Colonel Semitan called on me formally upon his entry into the town and Colonel Dawley and I ascertained that he had brought with him a considerably larger number of men than he had mentioned to us on the previous day. At a Red Cross concert in a public garden on the previous evening I had observed a number of Esthonian [Estonian] officers and soldiers, and I sent a formal protest to General Pedder with regard to their presence. Colonel Dawley simultaneously gave orders to Colonel Ballod in the matter. I spent most of the rest of the day in preparing material for General Gough's visit and in securing that the necessary representatives of the various commands should be present to meet him.
 19. During the night of July 7/8 a telegram arrived communicating that General Gough and Mr. Uhlmanis would be both reach Riga on the morning of the 8th. A reception was accordingly arranged for them jointly. A subsequent telegram came in, however, showing that General Gough would not arrive till late in the evening, and the first reception was therefore confined to Mr. Uhlmanis. He landed from the "Saratov" across "Waterhen", and on coming off the ship was met first by Colonel Ballod who reported to him as the officer responsible for order in the town, and then by me. I told him that during five days, which has been critical for the future of Riga and Latvia, I had been acting as Civil Governor of the town. I welcomed him and I took this, the

earliest opportunity, to surrender to him my authority as Civil Governor. He then inspected his Guard of Honour, was introduced to members of the National Council and the Town Council, and with girls scattering flowers walked up the street stopping at intervals to receive and reply to addresses from numerous clubs. The British representatives followed immediately behind him with the Lettish Staff. On General Gough's arrival a conference was held on board the "Galatea", and at 7 o'clock he left the ship for an official concert in the old German theatre. He inspected the Guard of Honour and we then walked up through the town with Mr. Uhlmanis, Colonel Ballod and others, roses being pressed upon us by girls and children as we went. After the concert, which was devoted to Lettish music, we attended a dinner given by Colonel Ballod in the theater, at which General Gough replied to a speech proposing the health of the Entente representatives.

(Signed) S. G. Tallents

British Commissioner for the Baltic Province.

Riga, 9th July, 1919.

[Appendix 1]

An armistice is hereby concluded on the following terms between the troops under Esthonian [Estonian] command on the one hand and the Landeswehr and the troops under German command on the other:

1. Hostilities to cease by land, sea and air at noon, M.E.T., on July 3.
2. All German forces to be clear of Latvia as soon as possible in accordance with the terms of peace.

No forward movement to be made by German troops in any part of Latvia in the meantime, except against the Bolshevik troops of the Russian Soviet Republic, in accordance with the terms of the treaty of peace.

3. All German officers and troops to leave Riga and its suburbs at once, this evacuation to be completed by six p.m. July 5 M.E.T., except a few Staff officers to supervise the evacuation of German stores and the troops required to guard stores from pillage.
4. An Allied officer in Riga to ensure that no non-military stores are removed.
5. The Landeswehr to leave Riga and its suburbs at once, and to withdraw behind the river Dvina. This evacuation to be completed by six p.m. July 5 M.E.T. Their future disposition to be settled in accordance with para 9 below.
6. The Esthonians [Estonians] not to advance beyond the positions which they occupied at 3 a.m. on July 3.
7. Free communication by road, rail, and telegraph to be opened by the Germans between Riga and Libau.
8. Allied Governors to assume temporarily the administration of Riga in co-operation with the Lettish Governors,
9. Further details to be settled under the direction of the Head of the Allied Military Mission.

Done and signed at Strasdenhoff, 12 kilometres east of Riga, July 3rd 1919, at 3.30 a.m. M.E.T.

[...]

[Appendix 2]

To the people of Riga

.....
An armistice has been concluded.

The Uhlmanis Government has been restored by the Allies, and has resigned with a view to the formation of a new representative Government.

The first duty of the new Government will be the re-establishment of normal life in Latvia. The first duty of all citizens of Riga is to maintain order and peace. Pending the establishment of a new Government, Col. Tallents, the British Commissioner for the Baltic Provinces, has been appointed Acting Governor of Riga.

The execution of death sentences in the prisons of Riga has been suspended till further orders.

By order of General Gough,
Head of the Allied Military Mission.
Riga, July 3rd, 1919.

Dokuments

PULKVEŽA TALENTSA⁶ ZIŅOJUMS PAR NOTIKUMIEM NO 27. JŪNIJA LĪDZ 8. JŪLIJAM

1. Es atstāju Liepāju kopā ar ģenerāli Gofu kuģī *Galatea* 27. jūnijā plkst. 5. Pirms izbraukšanas es nosūtīju personisku vēstuli Ulmaņa⁷ kungam uz [kuģa] *Saratova*, apsveicu viņu ar atgriešanos pie varas un neatlaidīgi mudināju ievērot mērenību, realizējot savas pilnvaras. Mēs izbraucām, pirms viņš nokāpa krastā Liepājā,⁸ bet es pēc tam Tallinā saņēmu telegrammu no Grānta-Vatsona⁹ kunga, ka viņš krastā ticis sagaidīts ar lielāko tautas sajūsmu.
2. Mēs ieradāmies Tallinā 28. jūnijā agri no rīta un speciālā vilcienā devāmies uz Inčukalnu. Tur ģenerālis Gofs,¹⁰ ģenerālis Māršs¹¹ un es pēc ģenerāļa Laidonera¹² lūguma piedalījāmies apspriedē viņa vagonā. Klāt bija ģenerālis Peders,¹³ pulkvedis Rēks¹⁴ un kapteinis Partss.¹⁵ Ģenerālis Laidoners izstāstīja, ka pārtvertie dokumenti liecina – pretim esošie spēki sastāv galvenokārt no vāciešiem, daudzi no viņiem pavisam nesen pārvietoti no Jelgavas. Igaunus sasniesi ziņa, ka pulkvedis Balodis¹⁶ Rīgā esot sacēlies un ticis atbruņots. Viņš bija īpaši satraucies par firsta Līvena¹⁷ spēkiem. Viņi [karavīri] nēsāja vācu uniformas, kas izcēlās vienīgi ar Krievijas kokardēm. Trīs reizes pēdējo divu nedēļu laikā viņi tika aicināti iziet cauri igauņu linijai un pievienoties Ziemeļu korpusam,¹⁸ taču atteikušies, aizbildinoties, ka firstam Līvenam ir darīšanas Liepājā. Daudzi virsnieki šajā korpusā nebija provāciski, taču, no otras puses, daudzi bija provāciski, un kā pret tādiem pret tiem ir jāizturas. Vienīgā iespējamā izeja viņu toreizējā situācijā bija uzbrukums, un tika dotas pavēles sākt uzbrukumu divu minūšu laikā pēc mūsu sarunas (3 pēcpusdienā).
3. Gan pirms apspriedes, gan tās laikā ģenerālis Gofs jautāja ģenerālim Laidoneram, vai jebkāda iejaukšanās no viņa puses varētu novērst bezjēdzīgu asinsizliešanu. Katru reizi ģenerālis Laidoners stingri atbildēja, ka šoreiz jebkāda iejaukšanās neko nedos. Viņš vienīgi ieteica, ka ģenerālis Gofs varētu telegrafēt uz mājām [Londonu], parādot esošo stāvokli un uzsverot, ka igauņiem nav agresīvu plānu un ka viņiem pretī atrodas gandrīz pilnībā vācisks karaspēks. Uzzinājām, ka iepriekšējā dienā no Rīgas

bija ieradušies parlamentārieši ar amerikāņu karogu. Notika sarunas, kas nedeva neko, bet [zīmīgas] sagādīšanās dēļ nostādīja Igauniju [karaspēku] neizdevīgā lokālā situācijā.

4. Tā kā ātra Rīgas krišana nebija gaidāma, ģenerālis Gofs un ģenerālis Māršs nolēma uzreiz atgriezties Helsinkos, atstājot mani un seru Viktoru Varenderu Cēsīs.¹⁹ Nākamajā dienā (30. jūnijā) es ap pulksten diviem kopā ar ģenerāli Pederu no Cēsīm devos uz Ropažu staciju, kur bija sakoncentrēts lielāks skaits vilcienu.²⁰ Mēs arī atkal apspriedāmies ar pulkvedi Rēku un kapteini Partsu un uzzinājām, ka vācieši turas frontē no Gaujas ietekas līdz Juglas ezeram apmēram vecajās, dzeloņdrāšu labi sargātajās vācu pozīcijās. Vācieši turpināja šaut un izskatījās bagātīgi nodrošināti ar munīciju. Pulkvedis Rēks sacīja, ka viņu ir tikpat daudz, cik viņa vīru, taču vāciešu kaujasspars ir daudz zemāks un tie neuzbruks. Vācu lidmašīnas bieži lido virs viņu pozīcijām. Kamēr mēs tur atradāmies, trīs [lidmašīnas] pārlidoja virs Ropažu stacijas, un, kaut arī tika sagaidītas ar ložmetēju un šauteņu uguni, tās izpētīja stāvokli stacijā no samērā zema augstuma. Igaunī nevar ļoti ilgstoši noturēt vāciešus pašreizējā situācijā. Viņi var atļauties vēl vienu uzbrukumu vācu pozīcijām un piedāvāja veikt to nākamajā dienā. Vienlaikus viņi [igauņi] bija noraidījušies, lai viņu vissteidzamākās prasības (6 collu haubices šāviņi, īpaši lādiņi, bruņotie auto un zenītliegabali) tiktu nodotas ģenerālim Gofam. Es tādēļ apsoliu telegrafēt ģenerālim Gofam un sacīju, ka darišu visu, ko igauņi uzskatīs par pareizāko viņu lietas aizstāvēšanai, t. i., nekavējoties atgriezīšos Tallinā un uzturēšu sakarus ar ģenerāli Gofu vai arī palikšu frontē, kamēr būs zināms nākamās dienas uzbrukuma rezultāts. Viņi lūdza mani doties atpakaļ tieši pie ģenerāļa Gofa un izstāstīt tam viņu vajadzības. Šajā sarunā klātesošie virsnieki bija acīmredzami nospīstā garastāvokli. Tādējādi es atstāju seru Valteru Varenderu²¹ Ropažos un atgriezos Tallinā. Naktī Valkā man tika nodoti telegrāfiski ziņojumi no Liepājas, kuros bija atspoguļots stāvoklis Rīgā ap 28. jūniju un sniegta informācija par jaunumiem Liepājas situācijā. Tallinā mani gaidīja telegramma no Liepājas ar ziņu par koalīcijas valdības veidošanos ar vācbaltiešu pārstāvniecību tajā. Vispirms es nokārtoju izbraukšanu uz Liepāju ar iznīcinātājukuģi, kurš brauca gar Tallinu plkst. 6 nākamajā rītā, bet tad pēc apspriešanās ar ģenerāli Laidoneru un ievērojot viņa prasību, nolēmu pusnaktī doties atpakaļ uz fronti. Starplaikā pienāca ziņas par igauņu uzbrukumu kopā ar telegrammu no sera Viktora Varendera, kurš ieteica man nekavējoties atgriezties. Kad atrados ceļā uz vilcienu, tiku uzaicināts uz [britu karakuģi] *Lucia*, kur tika atšifrētas trīs telegrammas no ģenerāļa Gofa. Tajās izrādījās daļēji neatšifrējamas instrukcijas, kā nokārtot pamiera jautājumu ar vāciešiem. Visbeidzot mēs izbraucām no Tallinas stacijas uz fronti plkst. 1.30 naktī.
5. Mēs atkal ieradāmies Ropažu stacijā plkst. 5 pēcpusdienā, un sers Viktors Varenders ziņoja man par stāvokli. Izrādījās, ka franču pulkvedis Diparkē²² iepriekšējā dienā bija pārnācis pāri fronteī no vācu puses. Viņš bija panācis, ka vācieši piekrit noteiktiem nosacījumiem, taču igauņi tos noraidīja, pamatojot ar to, ka tie ir pretrunā ar pavēlēm, kuras viņiem devis ģenerālis Laidoners. Pēc tam viņš naktī pavadīja vilcienā Ropažos un 2. jūlijā agri no rīta, šķērsojot fronti, atgriezās Rīgā.
6. Mēs nocēlām no vilciena automašīnu, ko bijām atveduši līdzī, uz [divām] kārtīm [uzvilkām un] izkāram *Union Jack*²³ [karogu] un baltu drānu un izbraucām uz fronti.²⁴ Plkst. 6.15 pēcpusdienā mēs sasniedzām Gauju starp Ķišezeru un Juglas ezeru.

- Šeit mēs atradām bojātu tiltu ar vācu sargposteņiem otrā krastā. Pēc tam, kad bijām signalizējuši, divi vācu karavīri atveda airu laivu un pārcēla mūs pāri. Strazdumuižas skolā pretējā krastā mēs sastapām vācu virsnieku un atradām telefonu. Telefoniski sazinājāmies ar virsnieka vadību, un ar automašīnu, kas ieradās no Rīgas, es nosūtīju pulkvedi Dauliju²⁵ uz pilsētu atvest atbildīgos virsniekus no vācu karaspēka, landesvēra, pulkveža Baloža spēkiem²⁶ un firsta Livena nodaļas. Seru Viktoru Varenderu mūsu pašu automašīnā es nosūtīju atpakaļ atvest igauņu pārstāvjus, bet pats šajā laikā paliku gaidīt Strazdumuižā. No neformālām sarunām ar tur esošajiem vācu karavīriem sapratu, ka viņi ir noguruši no karošanas un nevēlas neko citu kā mieru.
7. Pārstāvji no Rīgas neieradās līdz plkst. 9 [vakarā]. Tad es nekavējoties noturēju apspriedi ar pulkvedi Dauliju un pulkvedi Diparkē un, ņemot vērā no ģenerāļa Gofa saņemtas, daļēji neatšifrējamās instrukcijas, sastādīju pamiera nosacījumu projektu. Pēc tam nosūtīju pēc igauņu pārstāvja pulkveža Rēka un kopā ar viņu izgāju cauri pamiera nosacījumiem. Viņš norādīja, ka projekts būtiskos punktos ir pretrunā ar instrukcijām, kuras viņš saņēmis no sava virspavēlnieka ģenerāļa Laidonera, un vienīgi pēc neatlaidīgas diskusijas es saņēmu viņa solījumu parakstīt [pamieru], balstoties uz to, ka ģenerāļa Gofa vārdā dodu viņam rīkojumu parakstīt to un pēc tam telegrammā izskaidroju to ģenerālim Laidoneram, sakot, ka, pēc manām domām, viņš sarežģītā situācijā rīkojies pareizi.
 8. Tad es ieaicināju iekšā vāciešu, landesvēra un citus [atmiņās – krievu nodaļas] pārstāvjus no Rīgas un izklāstīju tiem projektu, ko biju noteikts jautājumos grozījis, apmierinot pulkveža Rēka iebildumus.²⁷ Viņi lūdza tos atstāt vienatnē projekta apspriešanai, un es piekritu. Kad atgriezos istabā, viņi izvirzīja virkni prasību. Divas galvenās prasības bija, (a) ka igauņi jāpiespiež atkāpties un (b) ka pamiera noteikumos jāgarantē, lai landesvērs kā vienība tiek izmantots cīņā pret bolševikiem visā Ziemeļlatvijā. Es kategoriski atteicos iekļaut kādu no šiem punktiem pamiera noteikumos, bet pārrunāju vairākas mazāk nozīmīgas izmaiņas nosacījumos, ko viņi piedāvāja un kam bija pamatoti iemesli.²⁸ Pēc tam, kad diskusijas gaitā projekts atkal bija mainīts, es ieaicināju pulkvedi Rēku.
 9. Pulkvedis Rēks vispirms man sacīja, ka ir lietu pārdomājis un tomēr, iespējams, nevarot parakstīt bez ģenerāļa Laidonera ziņas. Sacīju, ka tā ir neiespējama nostāja pēc solījuma, ko viņš man bija devis. Tad viņš mēģināja dažas nenozīmīgās izmaiņas, kas bija ieviestas pēc manām sarunām ar vāciešiem, padarīt par ieganstu [savam] atteikumam parakstīt. Pulkvedis Rēks bija ļoti pārguris visu šo sarunu laikā, un man, tiekoties gan ar viņu, gan vāciešiem, tas bija redzams vairākas reizes, it kā visas cerības uz pamieru būtu izplēnējušas. Beidzot tomēr plkst. 3.30 naktī es varēju izstrādāt projektu, ko visi [septiņi] pārstāvji varēja parakstīt, ievērojot instrukcijas, ar kādām tie bija ieradušies. Pamiera [līguma] kopija ir pievienota. (1. pielikums).
 10. Pēc tam es nosūtīju seru Viktoru Varenderu uz Ropažiem kopā ar igauņiem atvest manu bagāžu, bet pats braucu uz Rīgu. Es devos tieši uz pulkveža Baloža štābu²⁹ paziņot jaunumus par pamieru un izmantoju izdevību nodrošināt, lai tiktu izdoti rīkojumi, kas aptur jebkādu navessodu izpildi pilsētā. Tāpat es izlēmu, kādiem nosacījumiem jābūt paziņojumā, kurš tika izdots nākamajā dienā. Tā tulkojums ir pievienots. (2. pielikums). Es arī lūdzu pulkvedi Balodi satīties ar mani viesnīcā plkst. 9 un nosūtīju tādu pašu lūgumu majoram Flečeram³⁰ un personai, ko uzskatīja par pilsētas vācu komandantu.³¹

11. Plkst. 9³² es sastapos ar pulkvedi Balodi un pateicu viņam, ka līdz ģenerāļa Berta³³ ierašanās brīdim pulkvedis Daulijs nodarbosies ar militāriem jautājumiem. Praktiski es vēlāk atradu par nepieciešamu pašam nodarboties pirmām kārtām ar militārām lietām.³⁴ No pulkveža Baloža mēs uzzinājām, ka viņa rīcībā pilsētā ir 1300 vīri, bet krieviem ir apmēram 185. Tad ieradās majors Flečers. Pulkvedis Daulijs informēja Flečeru, ka viņš ir atbildīgs par kārtību tajā Rīgas daļā, ko viņa karaspēks joprojām ir ieņēmis. Šo atbildību majors Flečers uzņēmās un vienlaikus noteikti paziņoja, ka viņš neenes nekādu atbildību ne par vienu pilsētas daļu, kur atrodas Dzelzsdivīzija.
12. Tā kā mūsu sarunā noskaidrojās, ka Rīgas pārvalde atrodas pilnīgā haosā, es noorganizēju dažādu pārstāvju tikšanos ar mani tajā pašā dienā un spēru attiecīgus soļus, lai nokārtotu bezdrāts telegrāfa stacijas izmantošanu, telegrāfa līnijas atjaunošanu starp Rīgu un Ropažiem, minū atrašanās vietu noteikšanu ārpus ostas un ūdens krājumu atjaunošanu. Kad biju saņēmis informāciju no atbildīgajiem virsniekiem, telegrafēju vecākajam Kara flotes virsniekam Baltijas jūrā, paskaidrojot, ka majora Flečera izsūtītais paziņojums, ka viņš izlicis jaunas mīnas kuģu ceļā, nav bijis paties. Es nosūtīju seru Viktoru Varenderu uz Ropažiem risināt ūdens krājuma jautājumu un pēc tam uzzināju no viņa, ka tam bijušas lielas grūtības pārliecināt pulkvedi Rēku veikt nepieciešamos pasākumus. Agrā pēcpusdienā man tika ziņots, ka desanta grupas no igauņu kuģiem joprojām cīnās upes ietekas rajonā, un tāpēc es nosūtīju pulkvedi Aleksanderu³⁵ uz turieni vispirms automašīnā, pēc tam velkonī.³⁶ Viņš pavadīja visu nakti, pildot savu pienākumu, un spēja panākt, ka visi igauņi, kas tur bija izsēdināti, kopš tā laika tikuši atvilkti atpakaļ.
13. 4. jūlijā es ar pulkveža Baloža piekrišanu noorganizēju, ka nākamajā dienā tiek saukta pēdējās Ulmaņa valdības laikā izveidotās pilsētas domes sēde. Man bija tikšanās ar Rīgas laikrakstu pārstāvjiem, es tajā paskaidroju notikumu gaitu pēdējo 36 stundu laikā un aicināju viņus pieprasīt nepieciešamo likuma un kārtības uzturēšanu pilsētā. Es arī lūdzu viņus būt piesardzīgiem un publicēt vienīgi patiesas ziņas. Pēc tam es apbraukāju pilsētu latviešu virsnieka un divu ziņnešu pavadībā.³⁷ Dienas laikā es izveidoju savu štābu bruņniecības namā³⁸ – lielā un skaisti rotātā celtnē, ko uzturēja dižciltīgie un ko bija izmantojis Pēteris Stučka,³⁹ pēc tam pilsētas boļševiku gubernators un majors Flečers. Pēdējā štābs steigā bija namu pametis iepriekšējā naktī, un namā bija redzamas abu šo varu okupācijas pēdas.⁴⁰
14. Pēcpusdienā majors Vesterhāgens⁴¹, kas bija pārstāvējis ģenerāli fon der Golcu⁴² sarunās iepriekšējā rītā, ieradās mani satikt un lūdza izmainīt pamiera nosacījumus, atļaujot vācu karaspēkam palikt Torņakalna priekšpilsētā, kur atradās lieli vācu krājumi. Atteicos apspriest šo priekšlikumu, norādot, ka man nav tiesību mainīt pamiera nosacījumus, taču varēju ar viņu atrisināt vairākus mazsvarīgākus jautājumus, tāpat iesniedzu viņam vairākas piezīmes nodošanai ģenerālim fon der Golcam. Ap šo laiku majors Kīnens⁴³ ieradās no Liepājas kuģī *Waterhen*. Viņu uz Rīgu ar ziņojumu par situāciju bija sūtījis ģenerālis Berts. Es pieņēmu protestu no igauņiem par viņu militārā pārstāvja – kapteiņa Jirgenzona⁴⁴ aizturēšanu Rīgā un galu galā saņēmu majora Flečera solījumu, ka viņš tiks nodots manā rīcībā nākamajā dienā.⁴⁵
15. Nakts no 4. uz 5. jūliju pagāja salīdzinoši mierīgi, kaut arī to laiku pa laikam pārtrauca šāvieni un ložmetēju uguns. Vēlāk noskaidrojās, ka lielākā daļa šāvieni tika raidīti gaisā.⁴⁶ 5. jūlija rītā Rīgas ūdens krājumi bija atjaunoti. Pēcpusdienā es oficiāli atklāju pilsētas domes jaunā sasaukuma pirmo sēdi, nolasot īsu runu, kurā uzmanīgi

paskaidroju, ka esmu vienīgi iecelts par Rīgas civilgubernatoru, lai tiktu galā ar situāciju dažās kritiskajās dienās, kuras gaidāmas starp pamiera [līguma] parakstīšanu un valdības ierašanos, un ka man pie pirmās iespējas pavisam jāatstāj šis amats. Plkst. 6.30 pēcpusdienā es apmeklēju Torņakalna rajonu un biju apmierināts, ka vācieši ir atstājuši pilsētu, redzēju tikai dažus klaidoņus uz stacijas platformas un vācu virsnieku, kas ar bagāžu automašīnā steigā atstāja pilsētu. Starplaikā es atteicu igauņu lūgumam atļaut ievest pilsētā eskadronu, lai pārliecinātos, ka vācieši ir aizgājuši, taču es uzcieņāju pulkvedi Rēku ar pusdienām bruņniecības namā.

16. 6. jūlijā no rīta ģenerālis Peders un pulkvedis Rēks ieradās uz norunāto tikšanos ar mani un mēs apspriedām tālāko kārtību. Šajā laikā radās sarežģījumi ar pulkveža Zemitāna⁴⁷ karaspēku. Igaunī man sacīja, ka 2. Cēsu kājnieku pulks ir pārgriezis savas telefona līnijas un devies uz Rīgu bez igauņu pavēlniecības pavēles un piekrišanas. Es caur pulkvedi Balodi nosūtīju pavēli pulkvedim Zemitānam neienākt pilsētā, taču tā sasniedza viņu, kad viņš jau atradās ceļā, un vēlāk no rīta man bija saruna ar abiem virsniekiem un dažiem citiem latviešu pārstāvjiem. Pastāvēja bīstamība, ka starp igauņu un latviešu spēkiem varētu izcelties sadursme, un tāpat arī draudēja sarežģījumi, ja tas [karaspēks] tiktu turēts ārpus pilsētas līdz ģenerāļa Gofa ierašanās brīdim, kā biju [sākotnēji] iecerējis. Tāpēc es, apspriedies ar pulkvedi Dauliju, piekritu atļaut tiem [igauņiem] ienākt pilsētā ar konkrētiem nosacījumiem, viens no tiem – kamēr atradīsies pilsētā, viņi būs pulkveža Baloža rīcībā, kuram es liku uzņemties visu atbildību par kārtības uzturēšanu Rīgā. Pēc tam viņi saskaņoti ienāca pilsētā, un šī diena kļuva par latviešu svētkiem, iedzīvotāji cauru vakaru zināmā mērā juceklīgās procesijās staigāja pa ielām. Vēlāk naktī vienu no viņiem nošāva viena no pulkveža Baloža [karaspēka] patruļām pēc tam, kad viņš un viņa biedri,⁴⁸ kas bija piedzērušies, izšāva uz patruļu. Par šo incidentu man tika ziņots nākamajā rītā.
17. 6. jūlijā pēcpusdienā es apmeklēju centrālcietumu. Pulkvedis Aleksanders, kurš mani pavadīja, gatavo atsevišķu ziņojumu par apstākļiem. Es apskatīju ieslodzītos lielākajā daļā kameru un uzzināju no [cietuma] priekšnieka, pēc tautības krieva,⁴⁹ un ģenerālprokurora,⁵⁰ kas mani pavadīja, ka viņiem trūkst jebkādas dokumentācijas par lielu skaitu ieslodzīto.⁵¹ Komisija bija iedziļinājusies viņu lietu apstākļos, daudzi jau tikuši atbrīvoti. Es uzrakstīju priekšlikumu izveidot papildu komisijas tādā apmērā, kas ļautu izmeklēt gadījumus četrās dienās, un atstāju to ģenerālprokuroram un cietuma ārstam, lai viņi nodotu tālāk pulkvedim Balodim. Cietumā redzēju sievieti, kas bija izvesta laukā nošaušanai, taču izdzīvoja, jo savā grupā bija trīsdesmit otrā, bet bija dota pavēle par trīsdesmit viena cilvēka nošaušanu.⁵² No cietuma priekšnieka arī uzzināju, ka visas nošaušanas tur ir pārtrauktas kopš 9. jūnija rīta – dienas, kad man par šo jautājumu bija saruna ar majoru Flečeru, caurbraucot Rīgai uz Cēsīm.⁵³ Tajā pašā vakarā es saņēmu ziņu, ka ģenerālis Gofs ieradās 8. jūlijā no rīta.
18. 7. jūlijā es atkal tikos ar preses pārstāvjiem un devu viņiem pilnu atskaiti par pašreizējo situāciju. Pulkvedis Zemitāns oficiāli paziņoja man par savu ienākšanu pilsētā, un mēs ar pulkvedi Dauliju konstatējām, ka viņš ir ievēdījis ievērojami lielāku skaitu vīru, nekā bija minējis mums iepriekšējā dienā. Sarkanā Krusta koncertā sabiedriskajā parkā iepriekšējā vakarā es biju pamanījies noteiktu skaitu igauņu virsnieku un karavīru, tāpēc es nosūtīju oficiālu protestu ģenerālim Pederam par viņu klātbūtni [Rīgā]. Vienlaikus pulkvedis Daulijs deva pavēles pulkvedim Balodim šajā lietā.

Lielāko atlikušās dienas daļu es pavadīju, gatavojot materiālus ģenerāļa Gofa vizītei un nodrošinot nepieciešamo dažādu grupu pārstāvju tikšanos ar viņu.⁵⁴

19. Naktī no 7. uz 8. jūliju tika saņemta telegramma, kurā bija paziņots, ka ģenerālis Gofs un Ulmaņa kungs abi varētu ierasties Rīgā 8. [jūlijā] no rīta. Tādējādi viņiem tika organizēta kopīga sagaidīšana. Tomēr sekoja vēl viena telegramma ar ziņu, ka ģenerālis Gofs neieradīsies ātrāk par vēlu vakaru, tādēļ pirmā sagaidīšana aprobežojās [tikai] ar Ulmaņa kungu. Viņš nokāpa no *Saratova*, kas bija piestājis blakus [britu kara kuģim] *Waterhen*, un, viņam nonākot no kuģa, vispirms stādījās priekšā pulkvedis Balodis un ziņoja kā par kārtību pilsētā atbildīgais virsnieks, un pēc tam es. Es pateicu, ka piecu dienu laikā, kuras bija izšķirošas Rīgas un Latvijas nākotnei, es darbojos kā pilsētas civilgubernators. Sveicu viņu un izmantoju šo pirmo iespēju, lai nodotu viņam manas civilgubernatora pilnvaras. Pēc tam Ulmanis apskatīja goda sardzi, tika iepazīstināts ar Tautas padomes un pilsētas domes locekļiem, un, kamēr meitenes kaisīja ziedus, devās augšup pa ielu, ik pa brīdim apstājoties, lai saņemtu daudzu grupu teiktās uzrunas un atbildētu uz tām. Britu pārstāvji sekoja tieši aiz viņa kopā ar latviešu štābu. Ierodoties ģenerālim Gofam, uz *Galatea* borta notika apspriede, un plkst. 7 viņš nokāpa no kuģa, lai dotos uz oficiālu koncertu vecajā Vācu teātrī.⁵⁵ Viņš apskatīja goda sardzi, un tad mēs devāmies cauri pilsētai ar Ulmaņa kungu, pulkvedi Balodi un citiem, un, kamēr mēs gājām, meitenes un bērni kaisīja mums priekšā rozes. Pēc koncerta, kurā skanēja latviešu mūzika, mēs apmeklējām pulkveža Baloža rīkotās pusdienas teātrī, tajās ģenerālis Gofs teica atbildes runu izteiktajam tostam uz Antantes pārstāvju veselību.⁵⁶

(Paraksts) S. Dž. Talentss

Britu komisijas vadītājs Baltijas provincēs.

Rīgā, 1919. gada 9. jūlijā.

[1. pielikums]

Ar šo tiek noslēgts pamiers uz šādiem pamatiem starp karaspēku, kas atrodas igauņu pavēlniecības pakļautībā, no vienas puses, un landesvēru un karaspēku, kas atrodas vācu pavēlniecības pakļautībā, no otras:

1. Karadarbība uz sauszemes, jūras un gaisā jāpārtrauc pusdienlaikā [plkst. 12.00] pēc Viduseiropas laika, 3. jūlijā.
2. Visiem vācu spēkiem jāatstāj Latvija tik drīz, cik vien iespējams saskaņā ar miera [līguma] nosacījumiem.
Līdz tam nekāda vācu spēku kustība nevienā Latvijas daļā nav pieļaujama, izņemot pret Padomju Krievijas Republikas boļševiku karaspēku saskaņā ar miera līguma nosacījumiem.
3. Visiem vācu virsniekiem un karaspēkam uzreiz jāatstāj Rīga un tās priekšpilsētas, šai evakuācijai jābūt pabeigtai līdz 5. jūlijam plkst. sešiem pēcpusdienā pēc Viduseiropas laika, atskaitot dažus štāba virsniekus vācu krājumu pārraudzīšanai un vienības, kas nepieciešamas krājumu apsargāšanai no izlaupišanas.
4. Sabiedroto virsniekam Rīgā jānodrošina, ka netiek izvesti nemilitāri krājumi.
5. Landesvēram uzreiz jāatstāj Rīga un tās priekšpilsētas un jāatkāpjas aiz Daugavas. Šai evakuācijai jābūt pabeigtai līdz 5. jūlijam plkst. sešiem pēcpusdienā pēc Viduseiropas laika. Landesvēra tālākais izvietojums izlemjams saskaņā ar 9. punktu zemāk.

6. Igauņi nedrīkst izvīzīties no pozīcijām, ko tie ieņēmuši 3. jūlijā plkst. 3 naktī.
7. Vāciešiem jāatklāj brīva ceļu, dzelzceļa satiksme un telegrāfa sakari starp Rīgu un Liepāju.
8. Sabiedroto gubernatoriem pagaidām jāuzņemas Rīgas administrēšana sadarbībā ar latviešu pārvaldniekiem [*Governors*].
9. Pārējie jautājumi jāatrisina Sabiedroto militārās misijas vadītāja uzraudzībā.
Sastādīts un parakstīts Strazdumuižā, 12 kilometrus uz austrumiem no Rīgas, 1919. gada 3. jūlijā plkst. 3.30 naktī pēc Viduseiropas laika.
[...]

[2. pielikums]

Rīgas pilsoņiem⁵⁷

.....

Pamiers ir noslēgts.

Ulmaņa valdību Sabiedrotie ir atzinuši, un tā ir nolikusi savas pilnvaras, lai tiktu sastādīta jauna priekšstāvēniecības valdība.

Jaunās valdības pirmais uzdevums būs atjaunot mierīgus ikdienas apstākļus Latvijā. Visu Rīgas pilsoņu pirmais uzdevums ir uzturēt kārtību un mieru.

Līdz jaunās valdības nodibināšanai pulkvedis Talentss, Anglijas pilnvarotais Baltijas provincēm, ir iecelts par Rīgas civilgubernatoru.

Nāves sodu izpildīšana Rīgas cietumos ir apturēta Rīgā līdz turpmākiem rīkojumiem.

Ģenerāļa Gofa uzdevumā

Sabiedroto militārās misijas priekšnieks.

Rīgā, 1919. gada 3. jūlijā.

Avots: National Archives of United Kingdom, Foreign Office, 608/192/44-60.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Sk.: VALDIS BĒRZIŅŠ. Vēlreiz par Cēsu kaujām. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1999, Nr. 2, 73.–84. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Cēsis, Battle of 1914–1918 Online. International Encyclopedia of the First World War. 2014. Pieejams: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/cesis_battle_of (skatīts 10.05.2017.).

² Sk.: Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, 1501-1-7, 5. lp. Sīkāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas armijas jātnieku vienības 1919.–1921. gadā. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata V, Rīga 2004, 67.–105. lpp., šeit 72. lpp.

³ Sk.: EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture 1914–1920. Stockholm 1967, 465.–471. lpp.

⁴ Par situāciju Rīgā aplūkojamajā laikā sk. arī: ĒRIKS JĒKABSONS. Amerikāņi Rīgā: Amerikas palīdzības administrācija 1919. gada jūnija beigās – jūlija vidū, darbības otrais posms. In: Latvijas Arhīvi 2014, Nr. 1, 119.–147. lpp.

⁵ Sk.: STEPHEN TALLENTS. Man and Boy. London 1943.

⁶ Stīvens Džordžs Talentss (*Stephen George Tallents*, 1884–1958), Lielbritānijas valsts ierēdnis, kara laikā – virsnieks, pulkvežleitnants. No 1919. gada februāra – politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs.

⁷ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs, 1918.–1921. gadā Pagaidu valdības Ministru prezidents.

- ⁸ K. Ulmaņa valdība no kuģa pilsētā atgriezās tajā pašā dienā – 27. jūnijā.
- ⁹ Herberts Grānts-Vatsons (*Herbert Grant-Watson*, 1881 – pēc 1966), diplomāts, 1919. gadā – Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvis Latvijā.
- ¹⁰ Hjūberts Gofs (*Hubert Gough*, 1870–1963), Lielbritānijas armijas ģenerālis, no 1919. gada 19. maija – Sabiedroto militārās misijas vadītājs Latvijā un Igaunijā.
- ¹¹ Frenks Māršs (*Frank Marsh*, 1875–1957), Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, 1919. gadā – Sabiedroto militārās misijas Baltijas valstīs vadītāja vietnieks.
- ¹² Johans Laidoners (*Johan Laidoner*, 1884–1953), ģenerālmajors, vēlāk ģenerālis, 1918.–1920. gadā – Igaunijas armijas virspavēlnieks,
- ¹³ Ernsts Peders (*Ernst Pödder*, 1879–1932), ģenerālmajors, no 1919. gada pavasara – Igaunijas armijas Dienvidu frontes pavēlnieks un 3. divīzijas komandieris.
- ¹⁴ Nikolajs Rēks (*Nikolai Reek*, dzimtais uzvārds Bazikovs, 1890–1942), Igaunijas armijas pulkvežleitnants, vēlāk pulkvedis, ģenerālis, no 1919. gada aprīļa – 3. divīzijas štāba priekšnieks.
- ¹⁵ Karls Partss (*Karl Parts*, 1886–1941), kapteinis, vēlāk pulkvedis, 1919. gadā – Igaunijas armijas Bruņoto vilcienu divīziona komandieris.
- ¹⁶ Jānis Balodis (1881–1965), pulkvedis, vēlāk ģenerālis, 1919. gada pavasarī un vasarā – 1. latviešu atsevišķās brigādes komandieris landesvēra sastāvā.
- ¹⁷ Anatols Līvens (1873–1937), Mežotnes muižas īpašnieks, rotmistrs, 1919. gada pirmajā pusē – landesvēra krievu nodaļas komandieris.
- ¹⁸ Domāti Nikolaja Judeniča pretboļševistiskie spēki Igaunijā un Ziemeļrietumkrievijā.
- ¹⁹ Šajā vietā atmiņās S. Talentss raksta, ka nakti pavadījis vagonā Cēsu stacijā, bet no rīta apskatījis Cēsu pilsdrupas, kas agrāk piederējušas Ziversu dzimtai, un vācu karaspēka nodedzinātās, vēl dūmojošās pilsētas ēkas (TALLENTS, Man and Boy, p. 325).
- ²⁰ Atmiņās S. Talentss atzīmē, ka lietusgāzē ieradies Ropažu stacijā, kur atradušies pieci vilcieni (TALLENTS, Man and Boy, p. 325).
- ²¹ Viktors Varenders (*Victor Warrender*, 1899–1993), Lielbritānijas konservatīvo politiskais darbinieks, Pirmajā pasaules karā – leitnants grenadiergvardu vienībā, 1919. gadā dienējis britu misijas sastāvā Baltijas valstīs.
- ²² Emanuels Diparkē (*Emmanuel Du Parquet*, 1869–1933), pulkvežleitnants, 1919. gadā – Francijas militārās misijas vadītājs Latvijā.
- ²³ *Union Jack* – Lielbritānijas valsts karoga nosaukums.
- ²⁴ Atmiņās: “*izmantojot uguns pārtraukumu, lika igauņu šoferim doties frontes virzienā, pa ceļam redzēja vairākus artilērijas šāviņa nogalinātus zirgus un Gauju sasniedza īsi pēc 6 vakarā*” (TALLENTS, Man and Boy, p. 327).
- ²⁵ Ernsts Daulijs (*Ernst Dawley*, 1886–1973), ASV armijas pulkvežleitnants, vēlāk ģenerālmajors. 1919. gada aprīli un vasarā – ASV Miera delegācijas misijas Baltijas valstīs vadītāja vietnieks.
- ²⁶ 1. latviešu atsevišķo brigādi sarunās pārstāvēja leitnants Aleksandrs Šulmanis.
- ²⁷ Atmiņās: “*šajā laikā bija gandrīz pilnībā satumsis un istabu apgaismoja vienīgi dažas sveces, kas bija iespraustas pudelēs uz galda, ārpusē bija dzirdams saraustīts atāļu šāvienu troksnis*” (TALLENTS, Man and Boy, p. 328).
- ²⁸ Atmiņās: galvenais runātājs bijis 6. rezerves korpusa štāba priekšnieks majors fon Vesterhāgens, savukārt krievu nodaļas pārstāvis – “*pavecāks ģenerālis*” – vispār nav runājis, bet landesvēra pārstāvis kapteinis fon Jagovs (“*liela auguma, apbruņots līdz zobiem, ar monokli*”) cieši sadarbojies ar Vesterhāģenu, bet runājis maz. Kad S. Talentss diskusijas gaitā gribējis uzklaut klātesošā Francijas misijas vadītāja E. Diparkē viedokli, tad konstatējis, ka tas pie sarunu galda iesnaudivs, nolīcis galvu uz rokām. Pēc ASV misijas pārstāvja E. Daulija aicinājuma sarunu gaitā abi izgājuši no telpas un apspriedušies ārpusē, turklāt amerikānis uzskatījis, ka sarunas ir laika tērēšana, piedāvājis nosviest papirus uz galda un doties prom. Talentss tam nav piekritis un uzaicinājis

- uz sarunu Vesterhāģenu, konstatējot, ka tas pārpratis vārda “materiāli” nozīmi angļu valodā tapušajā līguma uzmetumā, tad abi atgriezušies sarunu istabā, un trīs tur esošie pārstāvji projektu atbalstījuši. Pēc tam “vācieši” izgājuši un ieaicināts Rēks (TALLENTS, Man and Boy, pp. 328–329). Sarunās piedalījās un līgumu parakstīja arī Līvena nodaļas apakšpulkvedis Bušens, kā arī landesvēra pārstāvji – bijušais Krievijas armijas ģenerālmajors, vācbaltietis Leo fon Timrots (acīmredzot viņu domājis Talentss, rakstot par “pavecāko ģenerāli”), bet fon Jagovs īstenībā pārstāvēja 6. rezerves korpusu.
- ²⁹ Atmiņās: S. Talentss juties atvieglots, redzot J. Balodi sveiku un neskartu, jo ziņas par viņa spēku sacelšanos izrādījušās baumas (TALLENTS, Man and Boy, p. 332).
- ³⁰ Alfrēds Flečers (*Alfred Fletcher*, 1875–1959), Vācijas armijas majors, 1919. gada februārī–jūlijā – landesvēra komandieris.
- ³¹ 29. jūnijā R. fon der Golcs par Rīgas militāro gubernatoru bija iecēlis majoru Sikstu fon Arnimu (*Sixt von Arnim*).
- ³² Atmiņās: pēc plkst. 6 vakarā S. Talentss devās uz viesnīcu, lai dažas stundas nosnaustos (TALLENTS, Man and Boy, p. 332).
- ³³ Alfrēds Berts (*Alfred Burt*, 1875–1949), ģenerālmajors, 1919.–1920. gadā – Lielbritānijas militārās misijas vadītājs Latvijā.
- ³⁴ Atmiņās: S. Talentss atcerējās, ka viens no pirmajiem lēmumiem, ko Daulijs pieņēmis šajās sarežģītākajās dienās, bijis par Latvijas karaspēka vienību futbola sacensību organizēšanu. Kad Daulijs ar šo priekšlikumu ieradies pie Talentsā, tas tieši izmeklējis nogalināta latviešu jūrnieka lietu, tāpēc nekavējoties apturējis Daulija lēmuma izdošanu (TALLENTS, Man and Boy, p. 334).
- ³⁵ Harolds Aleksanders (*Harold Alexander*, 1891–1969), Lielbritānijas armijas pulkvežleitnants, vēlāk feldmaršals, 1919. gadā – Lielbritānijas misijas vadītājs Baltijas valstīs, 1919. gada jūlijā – 1920. gada februārī bija Latvijas armijas Vācu zemessargu komandieris.
- ³⁶ Atmiņās: informēt igauņu kuģus par pamiera noslēgšanu.
- ³⁷ Atmiņās S. Talentss ir precizāks: vēlēdamies pastiprināt pilsētā drošības sajūtu, viņš nolēmis veikt izjādi pa galvenajām ielām. Pieprasījis zirgus no latviešu jātnieku vienības un kopā ar V. Valenderu un pulkvežleitnantu H. Aleksanderu, ietērpušies britu armijas gvardu uniformās, latviešu virsnieka un vairāku ziņnešu pavadībā mēģinājuši veikt izjādi. Tomēr tā neizdevusies, jo zirgi bijuši sliktas kvalitātes, turklāt uz bruģa tiem krituši nost pakavi, tāpēc izjāde gandrīz uzreiz pārtraukta (TALLENTS, Man and Boy, p. 336).
- ³⁸ Vidzemes bruņniecības nams Rīgā, Jēkaba ielā 11, – tagadējā Saeimas ēka.
- ³⁹ Pēteris Stučka (1865–1932), latviešu izcelsmes Padomju Krievijas, vēlāk PSRS valstsvīrs, 1918. gada beigās – 1920. gada sākumā bija Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Komisāru padomes (valdības) priekšsēdētājs.
- ⁴⁰ Atmiņās S. Talentss piemin lielu daudzumu boļševiku propagandas literatūras, Kārļa Marksa koka statuju kamīntelpā, P. Stučkas galda piederumus, kā arī daudzas landesvēra štābam piederējušas kartes (TALLENTS, Man and Boy, p. 336).
- ⁴¹ Fon Vesterhāģens (*von Westerhagen*), Vācijas armijas majors, 1919. gadā – 6. rezerves armijas korpusa štāba virsnieks.
- ⁴² Rīdigers fon der Golcs (*Rüdiger von der Goltz*, 1865–1946), Vācijas armijas ģenerālis, 1919. gadā – 6. rezerves korpusa komandieris Latvijā un Lietuvā.
- ⁴³ Alfrēds Kinens (*Alfred Keenan*), Lielbritānijas armijas majors, 1919. gadā – militārās misijas vadītājs Latvijā.
- ⁴⁴ Juliuss Jirģensons (*Julius Jürgenson*, 1892–1927), Igaunijas armijas kapteinis, 1919. gadā – militārais pārstāvis Latvijā.
- ⁴⁵ Atmiņās detalizētāk: Igaunijas valdība telegrāfiski lūdza Talentsu panākt Jirģensona atbrīvošanu, ko tas arī panāca. Tiesa, nākamajā dienā, kā bija solīts, tas nenotika, un viņš atbrīvots tikai dažas dienas vēlāk, pēc atkārtotas Talentsā prasības vācu pusei, turklāt, kad Jirģensons beidzot ieradies

- bruņniecības namā, viņš izskatījies labi paēdis, tādējādi jau ar savu izskatu apgāžot apgalvojumus par slikto izturēšanos pret viņu gūsta laikā (TALLENTS, Man and Boy, p. 337).
- ⁴⁶ Atmiņās: agri no rīta S. Talentsu pamodinājusi dziesma *Die Wacht am Rhein*, ko zem logiem dziedājušas vācu karaspēka vienības, kas soļojušas uz tiltu pusi.
- ⁴⁷ Jorģis Zemitāns (1873–1928), pulkvedis, 1919. gada pavasarī un vasarā bija Ziemeļlatvijas brigādes, vēlāk – Vidzemes divīzijas komandieris.
- ⁴⁸ Atmiņās Talentss min, ka runa ir par diviem karavīriem, no kuriem viens tika nošauts (TALLENTS, Man and Boy, p. 339).
- ⁴⁹ Runa ir par Rīgas Centrālcietuma priekšnieku Teodoru Boslaku-Boslakovu, kurš 1920. gada sākumā tika atbrīvots no amata latviešu valodas nezināšanas dēļ (vēlāk bija Centrālcietuma priekšnieka palīgs).
- ⁵⁰ Iespējams, runa ir par Latvijas kara tiesas prokuroru, virsleitnantu Viktoru Dāli.
- ⁵¹ Atmiņās: daži ieslodzītie bija vieninieku kamerās, bet lielākā daļa – lielās kamerās (katrā apmēram 30 cilvēki), kas Talentsam atgādināja “*lauvu krātiņus zooloģiskajā dārzā*”, sanitārie apstākļi bijuši šausminoši, pagalmā viņš redzējis ložu izrobtu sienu, pie kuras izpildīti nāvessodi (TALLENTS, Man and Boy, p. 339).
- ⁵² 8. jūlijā prese ziņoja, ka, “*ievērojot sabiedroto aizrādījumus*”, izveidotas četras kara tiesas, kuras šajā dienā uzsākušas darbību “*apcietināto lietu caurskatīšanā un iztiesāšanā*,” turklāt minētais noticis “*kara prokurora*” V. Dāles vadībā. Sk.: Rīgas cietumu inspekcija. In: Jaunākās Ziņas, 08.07.1919., 5. lpp.
- ⁵³ 1919. gada 9. jūnijā S. Talentss un ASV misijas vadītājs V. Grīns Rīgā bruņniecības namā tikās ar landesvēra komandieri A. Flečeru, saņemot no viņa solījumu turpmāk kontrolēt un ierobežot kara tiesu darbību, piespriežot nāvessodus.
- ⁵⁴ Saskaņā ar atmiņām 7. jūlija vakarā S. Talentss bija uzaicināts uz latviešu brigādes rīkoto koncertu teātrī, kur nosēdināts goda ložā un sveikts ar trīskāršu Lielbritānijas himnas nospēlēšanu, kam sekojušas skumjas un skaistas latviešu karavīru dziesmas (TALLENTS, Man and Boy, p. 340).
- ⁵⁵ Domāts Pilsētas vācu teātris, tagadējais Operas un baleta nams.
- ⁵⁶ Detalizētu aprakstu par norisēm sk.: Pagaidu valdības saņemšanas svinības. In: Jaunākās Ziņas, 09.07.1919., 2.–3. lpp. Atmiņās S. Talentss, kuram 1919. gada 6. jūlijā Londonā piedzima dēls, atzīmē, ka svinīgajā rautā pēc koncerta to pastāstījis blakussēdošajam K. Ulmanim, izsakot pieņēmumu, ka saistībā ar piedzimšanas laiku dēlam jādod latviešu vārds. K. Ulmanis piedāvājis nosaukt dēlu par Lāčplēsi, Imantu vai Tālivaldi, Talentss izvēlējis pēdējo (dēlam tiešām dots tāds vārds kā otrais), un sajūsminātā publika viņu sirsnīgi sveikusi (TALLENTS, Man and Boy, p. 341).
- ⁵⁷ Šeit sniegts J. Baloža komandētās brigādes štābā 1919. gada 3. jūlijā veiktais tulkojums, kas kopā ar krievu un vācu valodas tekstiem tika izplatīts pilsētā (TALLENTS, Man and Boy, p. 333).

Pirmā pasaules kara vēstures liecības vācbaltiešu muižnieka Silvio Brēdriha atmiņās (1914–1915)

Events of the First World War in the Memoirs of the Baltic German Landlord Silvio Broedrich (1914–1915)

Publicēšanai sagatavojis, no vācu valodas tulkojis un komentējis
Translation from German and commentary by

Klāvs Zariņš, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050

Sākoties Pirmajam pasaules karam, vācbaltieši nonāca sarežģītā situācijā – Krievijas impērija atradās karastāvoklī ar Vāciju. Kaut gan vairums vācbaltiešu saglabāja lojalitāti pret Krievijas kroni, cīnoties arī pret ienaidnieku frontē, tas viņus nepasargāja no izteikti pretvāciskā noskaņojuma, kas pakāpeniski pieauga un pārņēma sabiedrību. Karš pret Vāciju bija arī karš pret visu vācisko. Vācbaltiešus uzlūkoja ar aizdomām, saskatot viņos neuzticamus nodevējus un spieģus. Jau no 1914. gada rudens pret vāciešiem sāka vērsties valstiskā līmenī, aizliedzot izdot vācu presi, publiski runāt vācu valodā, kā arī ierobežoja vācu valodas lietojumu skolās. Tāpat tika atsavināti īpašumi, slēgtas vācu biedrības, kā arī norisinājās piespiedu izsūtīšanas uz Iekškrīeviju.

Daudziem vācbaltiešiem tā bija personiska traģēdija, kas uz visiem laikiem izmainīja viņu attieksmi un lojalitāti pret Krievijas impēriju. Viens no šādiem cilvēkiem bija 1870. gadā Jelgavā dzimušais vācbaltietis Silvio Brēdrihs,¹ kurš bija pazīstams saistībā ar Kurzemes kolonizācijas idejas ģenēzi un realizāciju pēc 1905. gada revolūcijas. S. Brēdrihs Pirmā pasaules kara sākumu sagaidīja, būdams ceļā no Berlīnes uz viņam piederošo Kurmāles muižu Kuldīgas apriņķī. Kurmālē S. Brēdrihs bez pārtraukumiem nodzīvoja līdz pat 1915. gada pavasarim, kad mainīgās frontes un krievu karaspēka uzbrukuma dēļ bija spiests pamest dzimteni, lai atkal atgrieztos dažus mēnešus vēlāk, kad vācu karaspēks jau kontrolēja lielāko daļu Kurzemes guberņas teritorijas.

1943. gadā S. Brēdrihs notikumus, ko bija piedzīvojis laikā no 1905. gada revolūcijas līdz vācu karaspēka ienākšanai Kurzemes guberņā 1915. gadā, izklāstīja atmiņu manuskriptā “Cīņa par vācu dzīves telpu”.² Manuskripts mašīnrakstā glabājas Karla Širrena biedrības

(*Carl Schürren Gesellschaft*) bibliotēkā Lineburgā, Vācijā. Tas ir unikāls Pirmā pasaules kara vēstures avots, kas ne tikai atspoguļo militārās un politiskās norises Latvijas teritorijā 1914.–1915. gadā, bet arī atklāj vācbaltiešu sabiedrības dažādos uzskatus un attieksmi pret karu ar Vāciju, lojalitāti pret Krieviju un Baltijas zemju nākotni. Avots, kura fragments³ šeit publicēts, padziļina izpratni par aplūkojamo Latvijas vēstures posmu, ļaujot iedziļināties notikumu vērtējumā, kas atšķiras no mūsdienās ierastā.

Silvio Brēdrihs. “Cīņa par vācu dzīves telpu”

Pasaules karš

[...]

Pēc ierašanās Berlīnē es nolēmu jau nākamajā dienā ceļot atpakaļ uz mājām un vienojos ar mūsu draudzīgo viesnīcas pārvaldnieku Knornu, ka viņš visu, ko esam iegādājušies priekš mūsu mājām, kā arī apģērbu utt. uzglabās mūsu lielajos koferos, kamēr mēs paši ar mazajiem rokas koferiem brauksim atpakaļ. [...] Šādā brīdī bija neizmērojami grūti atstāt Vāciju, taču rūpes par maniem daudzajiem zemnieku kolonistiem [Kurzemē] piespieda mani doties mājup.

Pēcpusdienā un līdz pat vēlai naktij es staigāju pa Berlīni caur visdažādākajiem lokāliem, lai iegūtu pēc iespējas skaidrāku priekšstatu par tautas noskaņojumu. Mani pārsteidza lielais patriotisma uzliesmojums un stingrā pārliecība likt lietā visu, lai aizsargātu Dzimteni, impēriju un tautu. No vienkārša strādnieka līdz pat augstākajai sabiedrībai valdīja uzskats, ka mums frivolā un neģēlīgā veidā uzbrūk un ka ienaidnieku naids pret mums ir radies Vācijas uzplaukuma dēļ.

Nākamajā rītā plkst. 10 vilciens izbrauca no Šarlotenburgas⁴ uz Austrumiem. [...] Mūsu vilciens piestāja Insterburgā,⁵ jo šeit tika atvienots vagonš, kuram bija paredzēts doties uz Mēmeli.⁶ Pārējais vilciena sastāvs devās tālāk. Kad mūsu vagonš tika pievienots Mēmeles vilcienam, pēkšņi svinīgi sāka skanēt zvani. Dzelzceļa stacijā jau atradās karaspēks, un es dzirdēju, ka iemesls zvanu skandināšanai ir tikko no Berlīnes pienākusi ziņa par kara pieteikumu⁷ [Krievijai]. Tie iezvanīja varenāko karu, kurš līdz tam bija pieredzēts pasaules vēsturē.

[...] Ieradušies Skodā,⁸ mēs uzzinājām, ka iepriekšējā vakarā vācu karakuģis (kreiseris *Magdeburg*⁹) apšaudīja¹⁰ Liepājas kara ostu un ka cietokšņa komandieris ģenerālmajors Kisels¹¹ esot tā nobijies, ka devis pavēli uzspridzināt visus Liepājas fortus un iznīcināt visus [pārtikas] krājumus, kā arī aizdedzināt milzīgās kara materiālu noliktavas ostā. Lai arī cik neticami tas mums likās, tā izrādījās patiesība. Pēc tam šo cietokšņa komandantu kara tiesa pazemināja [dienesta pakāpē], kā arī notiesāja ar ieslodzījumu labošanās iestādē.

Skodas tirgus laukumā es satiku zirgu tirgotāju Kazaku no Aizputes, apķēriģu ebreju, no kura es pa reizei iegādājos darba zirgus manām kolonistu apmetnēm. Atbildot uz manu jautājumu, ko viņš dara Skodā, viņš, viltīgi piemiedzis ar aci, man skaidroja: “Aizvakar, kamēr mobilizācija norisinājās Skodā, es ar saviem zirgiem biju Aizputē, un šodien, kamēr mobilizācija notiek Aizputē, es savus zirgus esmu atvedis uz Skodu.” Šādā veidā viņš uzturēja savus zirgus, klejojot pāri Kurzemes un Lietuvas robežai. Es no viņa ieguvu divus zirgus ar ratiem, kas mūs aizveda uz Kazdangu pie apriņķa maršala fon Manteifela.¹² Mēs tur ieradāmies ap astoņiem vakarā, un es nekavējoties telefoniski sazinājos ar apriņķa maršalu, kurš kā karaklausības komisijas priekšsēdētājs vadīja mobilizāciju

Aizputē. Viņš man sacīja, ka starp plkst. 12 un 1 nakti vēlas doties uz Kazdangu, lai ar mani tiktos, un mums vajadzētu tur arī pārnakšņot. Viņš ieradās, un es viņam izklāstīju visus savus iespaidus par Berlīni un mājupceļu, un mēs ar dziļu aizkustinājumu un cerību pilnām sirdīm par vācu uzvaru šķīrāmiem nākamajā rītā. 53 kilometrus līdz Kurmālei mēs devāmies ar viņa zirgiem.

Cik nekrietni krievu pārvalde vērsās pret vācbaltiešiem, bija redzams arī attieksmē pret aprīņa maršalu fon Manteifelu. Valdība ļāva viņam mierīgi pabeigt mobilizāciju, un pēc tam, kad viņš bija ar vācu rūpību savu pienākumu izpildījis, tā viņu apcietināja un izsūtīja uz Sibīriju, jo viņš iepriekš ir bijis Kurzemes vācu apvienības priekšsēdētājs.

No sākuma cara¹³ impērijā pret visu vācisko bangoja drausmīgs musināšanas un naida vilnis, kas nebija vērsti pret mani un pret manu brāli,¹⁴ jo mēs [1905. gada] revolūcijas apspiešanas laikā tikām uzskatīti par monarhistiskiem, un pārvalde mūs sākotnēji lika mierā. Mana brāļa pēctecis, kāds krievs, dibināja Krievijas Sarkanā krusta apakškomiteju, kuru vadīja viņa sieva. Es tās kasei katru nedēļu ar lielāko apzinību ziedoju 100 rubļus, nelūdzot, lai man par to izraksta kvīti. Es pieņēmu, ka, šādi rīkojoties, [Kurzemes] gubernatoram¹⁵ nepienāks ziņojumi no aprīņa varas par manu uzvedību, kas mani varbūt visai ātri nogādātu Sibīrijā. Citādi es visu laiku uzturējos savā lauku īpašumā un uzmeklēju apmetnēs savus kolonistus, lai tos mierinātu un stiprinātu viņu cerības. Pavisam drīz tika izdots arī aizliegums runāt vāciski ielās, veikalos, gandrīz visur ārpus paša mājvietas slēgtajām telpām, un pastāvīgi bija dzirdams par labiem draugiem un mūsu tautiešiem vadošos amatos Rīgā, Rēvelē,¹⁶ kā arī Kurzemē, kas bija izraidīti uz Sibīriju vai Krievijas ziemeļaustrumiem tikai par to, ka viņi bija vācu izcelsmes.

Kaut gan policijas un krievu cenzūras neredzētās stingribas dēļ mēs bijām noslēgti no ārvalstu ziņu avotiem, bija pārsteidzoši, cik veiksmīgi mums izdevās iegūt informāciju par turpmākajām kara norisēm. Krievu armijas ziņojumiem, protams, nevarēja ticēt. Tie bija tikpat vērti kā lielās, krāsainās bilžu izdrukas, kuras kā neirupīniešu¹⁷ stila darbus pārdeva Kuldīgā un citās aprīņa, kā arī vidēja lieluma pilsētās par piecām kapeikām gabalā, uz tām naivi bērnišķīgā veidā bija atspoguļota krievu karavīru varonīgā rīcība [...]. Es sev biju sagādājis lielu kolekciju šādu bilžu izdevumu, kuri slavināja krievu patriotismu, un vēl šodien nožēloju, ka tie sadega Kurmālē, kad krievi pielaida uguni manai dzīvojamai mājai, kur es glabāju šīs lietas.

Vispretīgākā bija tieši tā sauktā šausmu kūdišana – [šādus izdevumus] mazajā un vidējā provinciālajā presē apzināti izplatīja Krievijas informācijas birojs, un tajos visu laiku tika attēlots, nepamatoti fantazējot, kā vācu karavīri saviem ienaidniekiem, viņu sievām, bērniem un sirmgalvjiem griež nost ausis un degunu, nocērt rokas, uzšķērš miesu utt., utt. – kā viņi visi zog, izlaupa un iznīcina. Vārdu sakot, nebija nevienas maskaviskas neģēlības, ar kuru netiktu apmelots godājamais vācu karavīrs. Kā es novēroju, ar laiku šādi attēlojumi atstāja pat iespaidu uz daudz vairāk izglītajiem latviešiem, jo arī latviešu preseī, protams, bija jānodarbojas ar kūdišanu, tāpat kā krievu avīzēm. Diemžēl starp kreisās preses žurnālistiem bija pietiekams skaits bez sirdsapziņas esošu, vāciskumu ienīstošu skribentu, kuri aiz sava prieka tam visam pielika klāt vēl zemisku nekrietnību.

Man Kurmāles saimniecībā bija lielisks dāņu palīgs. Zīdelmans bija šī brašuļa vārds, viņš jau divus gadus Kurmālē bija muižas pārvaldnieks, un viņš pie sevis glabāja dāņu avīzi *Politiken*.¹⁸ Kara norišu pielikumā, protams, viss, kas atbilda patiesībai par karu, bija aizkrāsots ar melnu. Taču, pateicoties krievu cenzūras amatpersonu paviršībai, ar nelieliem burtiem rakstītais saturs zem avīzes galvas nekad nebija aizkrāsots, jo acimredzot

netika ievērots, ka saturā īsu telegrammu veidā bija aprakstītas [kara] norises, par kurām vairāk izklāstīts turpmākajā tekstā. Tā mēs no satura uzzinājām par Ljēžas gadījumu¹⁹ utt. utt., kā arī par to, ka pie Tannenbergas²⁰ ir sagūstīti 90 000 krievu.

Tad pastāvīgi uz Rēveli un Rīgu devās zviedri, kuri sev līdzi ņēma zviedru avīzes, un līdz pat vēlam rudenim ieradās arī atsevišķi tautieši no Vācijas, kuri caur Zviedriju un Somiju vēlējās nokļūt mājās un kuri savos zābakos un koferos starp apģērba gabaliem ietina un sabāza vācu avīzes, kuras Rīgā tika slēptas un nodotas no rokas rokā. Es pats divas reizes braucu uz Rīgu, lai uzmeklētu šādus tautiešus, kuri 1914. gada vēlā rudenī bija šādā veidā ievēduši avīzes.

[...] Aprīļa sākumā mans brālis no savas Labraga muižas, kas atrodas 65 kilometrus uz ziemeļiem no Liepājas, atveda uz Kurmāli savus bērnus un sievu, jo sākotnēji šķita, ka mūsu saimniecībā ir drošāk. Pie mums nonāca baumas, ka vācu karaspēks no Mēmeles cauri Lietuvai dodas Liepājas virzienā.

Aptuveni naktī uz 20. aprīli mani divreiz pamodināja. Pirmajā reizē mani modināja Kurmāles pagasta vecākais, kārtīgs latviešu zemnieks, kura ģimene jau vairākās paaudzēs dzīvo pie Āpezera Kurmālē, tādā pašā vārdā nosauktā saimniecībā. Viņš nakts laikā bija pie manis devies viens pats, piekļāvēja pie mana loga un sacīja, ka ir ieradies naktī, lai jautātu man padomu, kā viņam rīkoties tālāk. Pirms stundas viņš ir no žandarma saņēmis pavēli visā pagastā vēl nakts laikā izziņot, ka iedzīvotājiem jāpamet savas dzīvesvietas un caur Kuldīgu jādodas austrumu virzienā, jo tuvojoties ienaidnieks. Žandarms nav varējis norādīt galamērķi, un ir taču šausmīgi, ka ir jāpamet māja, sēta un jādodas nezināmajā uz Austrumiem. Līdz ar to viņš nolēmis lūgt man padomu, jo šajā grūtajā laikā viņam neesot neviena, kam varētu uzticēties. Viņš atjāja ar zirgu un tagad man jautāja, kas viņam darāms, – izpildīt pavēli vai ne. Ņemot vērā tā brīža stāvokli, es nevarēju zināt, vai tas viss nebija paredzēts manis iegāšanai, pēc tam apsūdzot mani valsts nodevībā, ja es būtu ieteicis viņam nepakļauties valdības rīkojumam. Tāpēc es sacīju, ka viņam kā pagasta vecākajam pašam ir jānes atbildība par savu rīcību un es šajā lietā nevaru un nespēju viņam sniegt padomu. Tad viņš, būdams ļoti izmisis, devās prom un, kā es vēlāk uzzināju, ar saviem piederīgajiem aizbrauca no savas saimniecības, par to informējot tikai tuvējos kaimiņus.

Ritasmā pie mana loga klauvēja otrreiz, un, kad es to atvēru, pie tā stāvēja Kuldīgas apriņķa priekšnieka kancelejas rakstvedis. Viņš šajā postenī strādāja jau mana brāļa laikā, un mans brālis viņu uzskatīja par uzticamu vīru. Viņa gados jaunā sieva tolaik sirga ar plaušu slimību, un mans brālis, lai viņam palīdzētu, lūdza man viņa sievu uz laiku uzņemt Kurmālē, lai tā varētu atpūsties un tiktu labi apkopta. Viņas [veselības] stāvoklis uzlabojās, un šī uzticamā pazišanās man tagad bija no svara. Šis pieklājīgais cilvēks sacīja, ka viņš ir ieradies, lai mani brīdinātu. Ar vakara pastu, ko viņš [saņem] no apriņķa priekšnieka [un kas viņam] ir jāizplata, ir pienākusi pavēle par manis un manas sievas izsūtīšanu uz Austrumiem. Varbūt es vēl varot kaut ko darīt, lai to novērstu. Es sirsnīgi pateicos par viņa līdzcietību un sacīju, ka viņam pēc iespējas ātrāk būtu jādodas prom no pagalma, lai viņu neieraudzītu mani cilvēki, kuri viņu noteikti atpazītu.

Es nolēmu nekavējoties mēģināt bēgt rietumu virzienā un liku sagatavot manu līnjdrošku – specifiskus Kurzemes ratus, ar kuriem var braukt caur uguni un ūdeni. Es vēlējos ņemt līdzi tikai mūsu mazos rokas koferus, un, ar sievu aizbildinoties, ka dosimies caur mežu uz Kuldīgu, mēs mežā pagriezto pretējā virzienā, mēģinot nokļūt pēc iespējas tālāk uz rietumiem, šādā veidā, cerams, aizbēgot no krieviem. Kad es plkst. 8 pēc rita kafijas

devos ārā un liku iejūgt ratus, pagalmā atskanēja briesmīgi manu strādnieku sievu un darbinieku kliegzieni. Viņi pēc brokastīm bija vēlējušies doties uz saviem dārziem, lai tos sagatavotu agrīnai sējai. Es uzsaucu, vai kas noticis, un viņi pārbijušies rādīja uz ziemeļrietumiem, kur no pakalnā esošā Kurmāles meža, caur kuru gāja zemes ceļš uz Kuldīgu, varēja redzēt jājam ulānu vienību ar melni sarkaniem karodziņiem uz pīķiem. Sieviešu kliegzieni palika skaļāki, jo viņas ticēja, ka ir pienākusi pēdējā stundiņa un tagad viņām tiks nogriezts deguns un ausis – kā jau viņas pēdējā gada laikā nepārtraukti bija dzirdējušas. Es pavēlēju viņām doties uz saviem dzīvokļiem un nekustēties no vietas. Pie manis pienāca mans uzticamais miesassargs un mūrnieks Kozlovskis, un es viņam sacīju: “Kāpiet nekavējoties linijdroškā un brauciet, cik vien ātri iespējams, uz Kuldīgu pie aprīnča priekšnieka un no manis viņam ziņojiet, ka pie mums ir ienākusi liela vācu karaspēka daļa.” Man bija skaidrs, ka tagad aprīnča priekšnieka kungs mani uz Austrumiem neizsūtīs. Es uzsaucu savai sievai un svainei, ka viņām vajadzētu pasaukt bērnus un doties dārzā uz verandu, jo es negribēju, lai viņas sveic ulānus mūsu sētā. Es došos preti “ienaidniekam”, lai muižas cilvēki neredzētu mūsu prieku. Mums bija jāreķinās arī ar mūsu latviešu cilvēkiem, kuri vācu karavīros saskatīja ienaidniekus. Es pats devos ulāniem preti. Viņi bija pareizi nogriezušies uz zemes ceļa un jāja pa aleju, kas bija preti muižai. Tālu priekšā bija divi vīri, kuri man par pārsteigumu jautāja, vai es esot Brēdriha kungs. Kad es atbildēju apstiprinoši, viņi man sacīja, lai es dodos vien tālāk, viņu leitnants jānot šajā virzienā. Tik tiešām, leitnants jāja kopā ar aptuveni 18 vīriem. Tā bija lieliska Demmīnes²¹ ulānu karaspēka daļa. Es nespēju izklāstīt, kā es toreiz jutos [...], bet es atcerējos mana mirušā tēva vārdus, ka mēs noteikti piedzīvosim, kā vācu karavīri atkal soļos mūsu Dzimtenē.

[...] Aprīļa pēdējā dienā vēlā vakara stundā es vēl pavadīju fon Holšteina²² kungu, kamēr viņš, ejot Kuldīgas virzienā, pārbaudīja savus sargposteņus, un pēc tam mēs devāmies pie miera. Fon Holšteins gulēja viesistabā, kamēr es biju iededzis lampu un ar visām drēbēm gulēju hallē uz dīvāna. Es biju ļoti nemierīgs, jo reķinājos ar iespējamu krievu uzbrukumu, lai arī mēs dienas laikā nebijām neko dzirdējuši par krieviem, kas it kā tuvojas Kuldīgai. Jau bija pusnakts, kad mans brāļadēls, kurš bija ģimnāzists Kuldīgā un dzīvoja pie mūsu [ģimenes] draugiem Grābēm pansijā, mani modināja ar šādiem vārdiem: “Tēvoci, krievi atrodas Kuldīgā un šis nakts laikā jums uzbruks.” Es piecēlos, pamodināju fon Holšteinu un triecos uz stalli, lai bridinātu cilvēkus. Es atgriezos, un zēns izstāstīja man un [fon] Holšteina, ka līdz ar saulrietu Kuldīgā iejāja divi krievu dragūnu eskadroni, nekavējoties ieņemot visus ceļus, kas veda ārā no pilsētas rietumu virzienā, tādējādi neļaujot nevienam pilsētai atstāt. Tad viņi aplenca Grābu aptieku, meklējot mani. Mans brāļadēls dzirdēja, ka vahtmistrs saviem cilvēkiem sacīja: “Šeit viņa nav, bet mēs viņu savāksim nakts laikā viņa muižā.” Kurmāles dzīvojamā māja atrodas dārza un parka perimetrā, kas to padara grūti aizstāvamam. Es pamodināju savu kučieri, liku viņam nekavējoties iejūgt manu vieglo linijdrošku un sacīju [fon] Holšteina, ka es, protams, nekavējoties vedīšu prom savu sievu un [viņas] māsu. Es devu viņam padomu arī doties prom un ar saviem cilvēkiem ieņemt pozīcijas uz mežotā pakalna rietumos no muižas, no kurienes var apšaudīt visu muižu, turklāt no turienes var lieliski caur mežiem doties uz rietumiem un aizbēgt uz Aizputi. Par to fon Holšteina kungs neko negribēja dzirdēt, jo viņš neticēja, ka krievi tūlīt nakts laikā varētu uzbrukt. Es viņam sacīju, ka esmu pilnīgi par to pārliecināts, turklāt krieviem ir izdevies noskaidrot, ka [fon Holšteina] ulānu patruļa ir neliela. Viņš, protams, uzskatīja par pareizu, ka es vedu prom sievu un [viņas]

māsu, taču viņš pats nolēma palikt. Tā mēs braucām prom, un mana sieva ar namamātes gādību nodeva fon Holšteina kungam pieliekamā atslēgas.

Mēs tik tikko bijām pametuši sētu un sasnieguši mežu, kad sākās krievu uzbrukums muižai. Fon Holšteina kungam un viņa cilvēkiem izdevās izsisties cauri līdz mežam. Viens ulāns krita, kā arī viens, būdams ievainots, krita gūstā. Ar pārējiem fon Holšteina kungs aizbēga mežā un tālāk uz Aizputi, atkāpdamies nodarot krieviem lielus zaudējumus.

Pa to laiku kopā ar saviem piederīgajiem es devos cauri mežiem, pļavām un nelieliem lauku ceļiem Labraga virzienā, kur es ierados 1. maija agrā rītā, pa ceļam nesastopot nevienu krievu. Labragā es no sava brāļa uzzināju, ka 18 kilometrus uz dienvidiem Pāvilostā pie Sakas upes atrodas Pāzevalkas²³ kirasieri, kamēr piecus kilometrus uz ziemeļiem no Jūrkalnes atrodas krievu kavalērija. Vakar priekšpusdienā cauri Labragam esot jājuši pāzevalkieši, bet pēcpusdienā – krievi. Mūsu ierašanās dienā nebija redzami nedz vācieši, nedz krievi. Taču agrā nākamās dienas rītā, 2. maijā, Labragā ieradās mana uzticamā kolonista un kučiera Šmita dēls no Kurmāles un paziņoja, ka viņš ir ceļā uz Aizputi, taču ieradies, lai informētu mani par norisēm mājās. Viņš izklāstīja krievu uzbrukuma norisi un stāstīja, ka krievi ir nodedzinājuši darba zirgu stalli un divstāvu kungu māju, taču vecā koka kungu māja, kurā mēs dzīvojam, ir palikusi neskarta. Tāpat viņš stāstīja, ka ceļā starp Kuldīgu un Aizputi atrodas liela Demmīnes ulānu karaspēka daļa, kurā ir arī cilvēki, kas bija Kurmālē. Viņi jautājuši, uz kuriem viņš brauc, un, kad viņš atbildējis, ka pie manis, viņi lūguši nodot sveicienus un man pateikt, ka viņi ir ceļā uz Kuldīgu, lai pavisam padzītu krievus. Man esot jānododas atkal mājās.

Pēc tam es ar savu sievu nekavējoties devos ceļā. [...] Mums pretī brauca kāds zemnieks. Es pieturēju un sacīju, ka man ir jānododas uz Kuldīgu, un jautāju, vai tas ir droši un vai vācu karaspēks nav bloķējis ceļu. Viņš atbildēja: “Droši brauciet. Es tieši braucu no Kuldīgas. Tur vakar iegāja 10 000 krievu ar lielgabaliem.” Un tad viņš piebilda: “Un Kurmāli, kurai es tik tikko braucu garām, viņi ir nodedzinājuši, drupas joprojām kūp. Kurmāles saimnieks pats ir aizbēdzis un slēpjas mežā, taču viņš tiek meklēts un viņu atradīs. Viņš noteikti ir spiegs. Un vienu versti²⁴ no šejienes mežā pie Biržu mežsardzes atrodas krievu dragūnu patruļa, kura apsargā ceļu.” Viņš aizbrauca tālāk. Es, protams, pagriezu zirgus un lēnām braucu atpakaļ [...], un rikšiem devos pa ceļu cauri Apriķu muižai, kas veda uz Liepāju.

[...] Aizputē es devos uz pili pie Pāzevalkas kirasieru komandiera. Pēc tam, kad viņš bija izdzirdējis, ka es esmu [tās] muižas īpašnieks, kurā notika uzbrukums Demmīnes ulāniem, viņš mani uzrunāja, un tā izvērtās par ilgstošu sarunu. Viss, ko es stāstīju par stāvokli Krievijā, atstāja uz viņu lielu iespaidu. Viņš man jautāja, ko es plānoju darīt, un es sacīju, ka, manuprāt, labākais veids, kā es varētu kalpot vācu lietai, būtu doties uz Vāciju, lai tur savas zināšanas par apstākļiem Krievijā liktu lietā.

Darba sākums Berlīnē

[...] Baltiešu stāvoklis bija smags – viņi bija tīri vācieši, taču viņus saistīja cara palastnieku zvērests, un viņi ar degmi cīnījās pret Vācijas impēriju. [...] Taču baltieši cīnījās nevis kāda vācu kunga labā, bet gan neuzticama tirāna labā, kas par viņu uzticību atmaksāja ar zemiskām vajāšanām, kas pēc visām cilvēciskām un dievišķām tiesībām atcēla viņu pienākumu būt lojāliem. Es to uztvēru kā dvēselisku atvieglojumu, kad cara dragūni

ar pavēli iznīcināt manus piederīgos un mani iegāja Kuldīgā. Ar to es biju atbrīvots no saviem pienākumiem pret caru. Ar Krieviju un maskavisko mani vairs nekas nesaistīja.

Protams, cilvēkiem bija dažāda izpratne un uztvere. Es gribu minēt atsevišķas personas, kas bija tik tālu [sevi] apraiņējušas, ka baltiešu sabiedrībā viņi vairs netika uzskatīti par vienlīdzīgiem, kā, piemēram, grāfs Konstantīns Pālens,²⁵ kuram savulaik pirmās boļševiku revolūcijas laikā²⁶ bija konflikts ar manu brāli un kuru no vācu skatpunkta varēja uzlūkot tikai kā renegātu. Viņš, starp citu, arī atradās vilcienā, ar kuru mēs kara pieteikuma dienās pametām Berlīni. Viņš brauca nevis caur Mēmeli, bet gan pa Eidkūņu–Virbales²⁷ dzelzceļu un tur piedzīvoja, kā viņu un pārējos krievus, kas atradās vilcienā, krievu karaspēks nepārļaida pāri robežai, kuru tas kontrolēja. Vilciena vadītājs bija spiests doties atpakaļ uz Eidkūņiem. Ņemot vērā, ka neilgi pēc tam sākās karadarbība, vilciens turpināja braukt atpakaļ, un tas tika novirzīts uz blakus esošām sliedēm. Bija atkal jāgaida, līdz tas piecu līdz sešu nedēļu laikā nonāca Dancigā.²⁸ Tur ceļotājiem atļāva kāpt kuģi un doties mājup caur Zviedriju. Pasažieriem bija jādodas grupās pa četri, un tos uz ostu pavadīja žandarmi. Grāfs Konstantīns Pālens atļāvās attālināties no vilciena, kam bija jāturpina ceļš pa dzelzceļu, un doties tālāk pa ietvi. Kad žandarms vērsa viņa uzmanību uz to, ka tas ir pretrunā norādēm, grāfs sacīja: “Es taču līdz ostai varēšu aiziet arī pats. Es esmu grāfs Pālens un [personīgi] labi pazīstu jūsu ķeizaru,” uz ko žandarms atbildēja ar spēcīgu [šautenes] laides sitienu pa [grāfa] ribām, pamudinot viņu atgriezties pie vilciena, ar vārdiem: “Šāds krievu mēsla grāfs pazīstot ķeizaru!” Grāfs bija pietiekami mierīgs, lai šo piedzīvojumu izstāstītu pēc atgriešanās mājup Jelgavā [...]. Tā kā viņš plašās aprindās nebija ļoti gaidīts, žandarma sniegtais [grāfa] raksturojums Dancigā vēl saglabājās ilgu laiku.

[...] Daudz biežāk par atsevišķajiem grāfa Konstantīna Pālena domubiedriem bija [redzami] tādi baltieši kā barons Hamilkārs fon Felkerzāms,²⁹ kurš bija Kurzemes pārstāvis Krievijas Valsts domē, kā arī Kurzemes [muižniecības] zemes pilnvarotais grāfs Reiterns-Nolkens,³⁰ viņi pārstāvēja viedokli, ka nodotais zvērests viņus saista ar caru. Felkerzāms savā runā [Krievijas Valsts] domē sacīja: “Mēs veiksīm savus pienākumus pret caru un impēriju līdz pēdējam, bet nekad neaizmirsīsim, ka esam vācieši.” Ja šie vīri būtu domājuši citādāk, Kurzemes muižniecība viņus nekad nebūtu ievēlējusi tos pārstāvēt Valsts domē un padomē. Tā bija nostāja, kas atbilda vecajai ģermāņu lēņu uzticībai un kas bija jāatzīst, kaut arī tai varēja nepiekrīst.

Baltijas vāciešu lielais vairums vēlējās vācu zobena uzvaru, cerot, ka tas atbrīvos viņus no krievu atkarības un nesis pievienošanu [Vācijas] impērijai. Šāds uzskats bija plaši izplatīts un vispārpieņemts un, ņemot vērā nekrietno izturēšanos pret mūsu tautu, kuru cars piecieta, ar paša parakstītiem likumu priekšrakstiem iznīcinot vācu kolonistu zemnieku īpašumus,³¹ jebkāds pienākums cīnīties par Krieviju un caru bija zudis. Bet katram vācietim Krievijā bija tiesības pievienoties Vācijas impērijas cīņai pret maskavismu. Šādas pārlicības pārņemts, es toreiz nolēmu pamest Kurzemi.

Nākamajā dienā pēc mūsu ierašanās Berlīnē es uzmeklēju slepenpadomnieku Teodoru Šimani,³² kuru es pēdējo reizi redzēju Kuronijas³³ 100 gadu jubilejas svinībās 1908. gada septembrī Tērbatā. Viņš pelnīti [Vācijas] impērijas vadošajās aprindās tika uzskatīts par lielisku Krievijas pazinēju. [...] Tā bija aizkustinoša atkalredzēšanās, un man Šimanim bija jāizstāsta viss, ko es redzēju un pieredzēju Krievijā pirmajā kara gadā.

Jau 1905. gadā pirmās boļševistiskās revolūcijas laikā Krievijā, kad baltieši bija grūtībās, pēc slepenpadomnieka Teodora Šimana iniciatīvas Berlīnē sanāca kopā vairāki prominenti baltieši, kuri rusifikācijas sākumā bija pametuši Dzimteni, lai Berlīnē sev radītu

jaunu dzīvi, veidojot Baltijas Uzticības padomi,³⁴ pie kuras piederēja tās priekšsēdētājs justīcijas padomnieks fon Vē,³⁵ pazīstamais baznīcas vēsturnieks Ārends Būholcs,³⁶ Berlīnes pilsētas bibliotekārs, slepenpadomnieks profesors Zēbergs³⁷ un citi. Šie paši kungi arī tagad bija sanākuši kopā, lai kā valstsvācieši pēc iespējas vairāk veicinātu baltiešu intereses. Šīmanis mani uzaicināja uz sēdi, un tagad man bija iespēja šiem uzticamajiem tautiešiem sniegt kopbildi par stāvokli Dzimtenē un Krievijā, kā arī panākt kopīgu sadarbību. Tā kā pēc Baltijas Uzticības padomes statūtiem biedri varēja būt tikai valstsvācieši, mani ielūdza piedalīties visās sēdēs kā viesim. Uzticības padomei bija lielisks un taisnīgs priekšsēdētāja vietnieks barons Rihards fon Bērs,³⁸ kurš man bija tuvs draugs un korporācijas biedrs. Viņš vienlaicīgi bija arī *Berliner Lokalanzeiger*³⁹ redaktors, kur viņš kā referents rediģēja ar Krieviju saistītos jautājumus. Līdz ar to mums jau no paša sākuma bija iespēja šajā daudz lasītajā avīzē piedāvāt sabiedrībai savu skatījumu par Krieviju.

[...] Baltijas Uzticības padomē kancleram fon Betmanim-Holvegam⁴⁰ tagad tika gatavots raksts,⁴¹ kuru ir parakstījuši desmiti tūkstoši, prasot Baltijas aneksiju Vācijas impērijai izvirzīt kā vienu no vācu tautas kara mērķiem. Lai iegūtu vajadzīgos apmērus, šī lieta tika rūpīgi gatavota, jo bija nepieciešams, lai [raksts] pauž sabiedrības viedokli. [Rakstam] bija liels atbalsts, pateicoties skaidrojošajam darbam, kuru veica mūsu četriņnieks – Rorbahs⁴² un es, kamēr Šmits⁴³ darbojās vairāk ar presi un Hākens⁴⁴ galvenokārt apstrādāja materiālus.

Sākotnēji manas uzturēšanās laikā Berlīnē es, protams, aizbraucu arī uz Frankfurti pie Oderas, lai apraudzītu, kā tur dzīvo mani brāļi un māsa un sveicinātu tur esošos radniekus [...]. Izmantojot izdevību, es devos vizītē arī pie apgabala prezidenta Fridriha fon Šverīna.⁴⁵ [...] Viņš bija pazīstams ar to, ka ir strādājis pie Prūsijas karaliskajām [kolonistu] nometināšanas komisijām Pozenē⁴⁶ un bija celmlauzis zemnieku nometināšanai austrumos no Elbas. [...] Mani uzņēma ļoti laipni. Viņu interesēja mans [kolonistu] nometināšanas darbs Kurzemē, par kuru viņš bija jau dzirdējis. Viņš rūpīgi mani uzklusīja un saveda mani kopā ar kungiem no Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības⁴⁷ un [kolonistu] nometināšanas biedrības “Pašu zeme”.⁴⁸

[...] Šajā sabiedrībā, kas pulcējās pie apgabala prezidenta, es pirmo reizi ieguvu kopskatu par kolonizācijas garu un bagātību, kas vācu zemniekos joprojām mita ar tikpat spītīgu mērķtiecību, kāda bija sastopama pie Krievijas kolonistu zemniekiem. No tā es guvu skaidru atziņu, ka nav nekā svarīgāka mūsu kara mērķu sasniegšanai kā iespēja Austrumos, īpaši mūsu Baltijas dzimtenē, pierādīt, ka vācu tautas lielā vajadzība pēc zemnieku nometināšanas var tikt apmierināta. Tādēļ es nolēmu visu savu propagandu par Dzimtenes pievienošanu vācu impērijai balstīt uz šīs domas [...].

Turpmāk es apmeklēju arī Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētāja vietnieku slepenpadomnieku Zēringu.⁴⁹ Es viņā saskatīju augsti izglītotu vācieti ar priekšzīmīgu raksturu, ar visaptverošām zināšanām agrārās un kolonizācijas vēstures jautājumos, kā arī ar lielu interesi par politiku un valstsvīra [cienīgu] pasaules skatījumu. Aizkustinoša bija viņa sirsnīgā līdzjūtība, ko viņš juta pret Baltijas vāciešu smago likteni un cīņu, un viņa interese par manu kolonizācijas darbu raisīja aktīvu domu apmaiņu.

Brauciens uz Kurzemi

[...] Jūlija beigās slepenpadomnieks Zērings mani informēja, ka kanclers viņam ir devis uzdevumu doties izzinošā braucienā pa okupētajiem Austrumu apgabaliem un ka

viņam ir nolūks augustā doties uz Lietuvas militārās pārvaldes apgabalu un no turienes tālāk uz Kurzemi un Poliju. Tai laikā vācu karaspēks jau atradās aiz Jelgavas⁵⁰ un bija izrāvies uz priekšu pie Rīgas un Daugavas, un vecā Jelgava, Kurzemes galvaspilsēta, ar savu kādreizējo hercogu rezidenci jau atradās aiz vācu galvenajām kaujas līnijām. Kancelers vēlējās, lai slepenpadomnieks viņam šī brauciena rezultātā sniedz priekšstatu par šo apgabalu saimniecisko vērtību, jo viņš plānoja tos izmantot kā rokas ķilu eventuālajās miera sarunās ar Krieviju. Es tajā saskatīju zināmu mūsu izvērstās propagandas ietekmi, un man tagad bija ļoti svarīgi nonākt Dzimtenē, lai uzņemtu ar to sakarus un iegūtu pilnvaras turpināt savu politisko darbību. Līdz šim es propagandas darbus veicu ar personīgo kapacitāti.⁵¹ Tā būtu daudz efektīvāka, ja ar savu autoritāti aiz tās stāvētu kāda [lielāka] zemes pārstāvniecība. Tā kā es redzēju, ka slepenpadomnieks bija zināmā mērā uztraucies par spējām orientēties svešajā apgabalā, es viņam ierosināju ņemt mani līdzi braucienā kā ceļa pazinēju, jo es varēju viņu iepazīstināt ar [vietējiem] apstākļiem, kurus viņš vēlējās tuvāk izpētīt. Taču pāri visam man tas būtu liels gandarījums un prieks, ja es varētu viņu izvadīt pa manām vācu zemnieku [kolonistu] apmetnēm. Slepenpadomnieks ar prieku piekrita manam ierosinājumam, un viņam nebija sarežģīti caur Reichskancelejas ārvalstu dienesta centrāli man sagādāt atvaļinājumu viņa pavadīšanai. It īpaši tāpēc, ka mans tiešais priekšnieks ģenerālkonsuls Kiliāni⁵² mana referāta vietā par krievu presi saņēma tādu pašu no Aksela Šmita, kurš bija gatavs mani aizvietot prombūtnes laikā.

Par gaidāmo slepenpadomnieka braucienu es nekavējoties informēju brāli, un man bija prieks neilgi pēc tam personīgi iepazīties ar fon Goslera kungu,⁵³ kurš dienesta vizītes laikā Berlīnē mani apciemoja, lai par slepenpadomnieka Zēringa braucienu uzzinātu ko vairāk. Es viņam ierosināju telefoniski sazināties ar slepenpadomnieku, kurš ļoti priecājās iepazīties ar Lietuvas militārās pārvaldes vadītāju.⁵⁴ Izmantojot gadījumu, fon Goslera kungs man izstāstīja, ka līdzās pašreizējam pārvaldes apgabalam Krievijai atņemtajā Kurzemē tiks veidota jauna "Kurzemes militārā pārvalde", par kuras priekšnieku tiks iecelts viņš. Par viņa pēcnācēju Lietuvā ir iecelts kāds princis Īzenburgs.⁵⁵ Viņš ielūdza mani un slepenpadomnieku kļūt par viņa viesiem mūsu uzturēšanās laikā Lietuvā. Kā galamērķi viņš norādīja Tilzīti,⁵⁶ no kurienes viņš vada sava militārā apgabala pārvaldi.

Augusta vidū mēs sākām ceļojumu uz Austrumiem un sveiki un veseli ieradāmies Tilzītē. Tur es uzzināju, ka fon Goslera kungs manu brāli jau bija nosūtījis uz Kurzemi, dodot viņam uzdevumu veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai nosargātu zemes ražu. Vienlaikus fon Goslera kungs man darija zināmu, ka viņš pēc mana brāļa lūguma ir uzticējies viņam Kuldīgas apriņķa militāro pārvaldi, ņemot vērā apstākli, ka viņš jau krievu [laikā] strādāja par apriņķa priekšnieku. Man tas sagādāja patiesu prieku, jo man uzreiz bija skaidrs, kādu iespaidu tas atstās uz apriņķa iedzīvotājiem, pie kuriem mans brālis bija ieredzēts. Viņš baudīja lielu uzticību, ņemot vērā viņa pārvaldes darbu krievu laikos. Taču vislielākā nozīme tam bija saistībā ar iedzīvotāju politisko nostāju pret okupācijas varu. Es sacīju fon Goslera kungam, ka turpmākai attīstībai ir ļoti nozīmīgi apriņķu priekšnieku amatos piesaistīt vīrus, kas pilnībā pārzina zemes apstākļus un, protams, ir iepazīlušies arī ar valstsvāciešu jautājumiem.⁵⁷

Vietējo valodu pārzināšana apriņķu priekšnieku darbu ļoti atvieglotu, it īpaši [saskarē] ar latviešiem, kuriem no jauna radies uzticība vecajai vācu pārvaldei, kura tos ir paglābusi no rusifikācijas. Fon Goslera kungs bija līdzīgos ieskatos, un tas mani radīja lielu gandarījumu. Viņš man jautāja, vai es viņam varu ieteikt piemērotas personas. Es nosaucu Veimāras lielhercoga pils pārvaldnieku grāfu fon Mēdemu,⁵⁸ vecu Tērbatas kuronieti, kurš

savu lielīpašumu Kuldīgas apriņķī savulaik pārdeva un kļuva par Vācijas pavalstnieku. Mana propagandas darba ietvaros grāfs mani bija ielūdzis uz Veimāru, kur es baudīju viņa laipno viesmīlību, kā arī Veimāras pilsētas baznīcā runāju par Austrumiem un Baltijas likteni. Šajā baznīcā bija sludinājis arī Lutērs,⁵⁹ un šeit patriotiskās apvienības regulāri rīkoja priekšlasījumus par karu, kurus rosīgi apmeklēja Veimāras iedzīvotāji. Lai gan esmu Tērbatā studējis teoloģiju, šajā baznīcā es pirmo reizi mūžā runāju no kanceles. Uzturēšanās laikā grāfa mājās tika daudz runāts par nākotni un mūsu Dzimtenes cerībām, un es ieteicu fon Goslera kungam grāfu Jelgavas–Dobeles apriņķa priekšnieka postenim. Vecajā zemes galvaspilsētā Jelgavā atradās muižniecības pārstāvniecība, tādēļ tā arī bija dzīvesvieta daudzām pie muižniecības piederošām ģimenēm, pie kurām piederēja arī grāfa Mēdema ģimene kā viena no vecākajām dižciltīgajām zemes dzimtām. No visām pusēm [grāfs fon Mēdems ir] radniecīgi saistīts ar muižniecību, kā kuronietis [pazīstams] ar izglītotajām vācu akadēmiskajām aprindām, draudzīgs un populārs, kā bijušais lielgruntnieks labi pazīst arī lauku iedzīvotājus. Viņš likās īpaši piemērots Kurzemes militārās pārvaldes centrālajā mītnē kā apriņķa priekšnieks.

Par Aizputes apriņķa priekšnieku iecēla baronu Otto fon Bēru,⁶⁰ kurš jau ilgāku laiku bija dzīvojis Vācijā, turpretī Grobiņas apriņķi saņēma landrāts⁶¹ Arnolds Kreicburgs,⁶² mans kaimiņš no bērnu dienām, kurš jau kā jaunietis bija devies uz Vāciju. Ventspils apriņķī [par priekšnieku] iecēla muižnieku grāfu Keizerlingu no Austrumprūsijas, kurš, pateicoties radnieciskiem sakariem Kurzemē, labi pazina zemi, savukārt Tukumā iecēla arī muižnieku no Austrumprūsijas, rotmīstru van Zetenu. No pašas zemes Talsu apriņķī fon Goslera kungs iecēla muižnieku baronu Anatolu fon Brinkenu.⁶³ Viņš bija vienīgais, kurš vēl bija Krievijas pavalstnieks, taču viņš jau no sākuma ir piederējis pie mērķtiecīgākajiem pārstāvjiem izšķirošajā cīņā pret krievisko, un viņš baudīja lielu popularitāti latviešu lauku iedzīvotāju vidū. Pilsētas apriņķi Liepājā pārvaldīja policijas priekšnieks Beherers, kuram kā pirmo saimniecības virsnieku⁶⁴ piekomandēja kurzemnieku, brīvkungu Knigi,⁶⁵ kurš vēlāk kļuva par Liepājas un Grobiņas apriņķa priekšnieku. Brīvkungs Knige bija Reihstāga deputāts un fon Goslera kunga frakcijas biedrs.⁶⁶

Militārās nepieciešamības dēļ Grobiņas apriņķis neilgi pēc militārās pārvaldes izveides tika apvienots ar Liepājas pilsētas apriņķi, kurā par apriņķa priekšnieku iecēla Liepājas policijas priekšnieku, bet landrātu Kreicburgu kā apriņķa priekšnieku pārcēla uz Bauskas apriņķi. Par galvaspilsētas Jelgavas priekšnieku kļuva Kēnigsbergas advokāts Zerafims.⁶⁷ Viņa brālis,⁶⁸ Kēnigsbergas profesors un pilsētas bibliotekārs, kļuva par skolu un baznīcas lietu vadītāju militārās pārvaldes centrālajā nodaļā. Abi brāļi man bija ļoti tuvi draugi. Viņi bija lieliski vīri, kuriem kā dzimušiem jelgavniekiem bija dziļas zināšanas par apstākļiem zemē, kas viņu svarīgajos amatos bija absolūti nepieciešamas.

Visos pārējos amatos galvenajā pārvaldē un tās centrālajā, saimniecības, mežu un juridiskajā nodaļā fon Goslera kungs iecēla valstsvāciešus, izcilas personības. Ar to viņš savai pārvaldei bija radījis rīku, ar kuru uzturēt kārtību frontes aizmugurē zemē, kura viņam tika uzticēta un kurā viņš sastapās ar ārkārtīgi sarežģītiem apstākļiem. Zeme atguvās no smagajiem kara postījumiem, un [viņš] izpelnījās dziļu cieņu ne tikai sev, savai pārvaldei, ķeizaram un reiham, bet arī ieguva iedzīvotāju simpātijas un uzticību, kas radīja priekšnoteikumus, lai zemes vācieši un arī visu latviešu iedzīvotāju pārstāvji 1917. gadā [Kurzemes] Zemes sapulcē⁶⁹ vienbalsīgi nolemtu lūgt ķeizaram un reiham aizsardzību, lūdzot arī tās pievienošanu reiham.

Laikam nekad tik smaga un ilgstoša kara laikā okupētas zemes pārvaldei nav izdevies tik dabiski sasniegt patiesi spīdošu rezultātu politiskā ziņā, turklāt zemē, kura jau visu pirmo kara gadu bija smagi cietusi no krieviem un kurai bija jānes smagas nastas. Tas nebūtu bijis iespējams bez fon Goslera lielajām valstsvīra dotībām, kurš spēja aptvert šīs svešās zemes problēmas un apmierinoši novest tās līdz atrisinājumam. Lai arī [Vācijas] impērijas sabrukuma rezultātā viņa lielās pūles šķietami ir bijušas veltas, tas nebūt tā nav, jo viņa darba rezultāts ir redzams Baltijas apgabala politisko problēmu [risinājumā], un viņa iespaidu mēs vēl varam sajust šodien, kad vācu pārvalde atkal atrodas Baltijas zemēs. Būtu vēlams, lai tā novērtētu fon Goslera kunga lielās pūles un panākumus, ņemot tos par priekšzīmi.

Mūsu uzturēšanās Tilzītē ilga tikai dažas dienas. 18. augustā, ķeizara Franča Jozefa⁷⁰ dzimšanas dienā, triecienā tika ieņemts spēcīgais Kauņas cietoksnis, un ekselence fon Harbū,⁷¹ Hindenburga⁷² etapa priekšnieks, kura mītne tajā laikā arī atradās Tilzītē, par godu sabiedrotajam Viņa Majestātei rikoja pusdienas, uz kurām viņš uzaicināja arī mūs. Man bija liels prieks atkal redzēties ar šo izcilo un labvēlīgo ģenerāli, kuram pateicoties mēs galu galā nonācām saskarē ar fon Goslera kungu. Viņš ielūdza slepenpadomnieku Zēringu un mani pēcpusdienā doties izbraucienā Kauņas virzienā, tā laikā man bija iespēja redzēt lielos vilcienus ar krievu karagūstekņiem, kuri bija padevušies Kauņas iekarošanas laikā.

Nākamajā dienā [mēs] uzsākām braucienu uz Kurzemi. Brauciens noritēja divās automašīnās. Vienā sēdēja fon Goslera kungs ar slepenpadomnieku, šeit vietu kā trešais atradu arī es. Tikmēr otrajā automašīnā brauca fon Goslera kunga tuvākie līdzstrādnieki. Ceļš mūs veda caur skaisto Mēmelzemi, un Neištates⁷³ tuvumā mēs šķērsojām veco Krievijas robežu. Lielu iespaidu uz slepenpadomnieku atstāja nepabeigtas grieķu ortodoksālās baznīcas būve, kuru es viņam parādīju un kura atradās kāda krievu ciemata vidū. Tā bija uz [Krievijas] Zemnieku agrārbankas pirktas muižas zemes, tīri katoliskā un lietuviskā apvidū, taču [ciematu] apdzīvoja krievu zemnieki. Tādējādi šī maskaviskā tauta ir izvirzīta līdz pat Vācijas impērijas robežai. Uzskatāmāk vairs nebija iespējams parādīt, kā cars vēlējās no to dzimtajām vietām padzīt savus pavalstniekus – sveštautiešus.

Mūsu pirmās dienas brauciena mērķis bija pie skaista ezera augstienē esošā aprīņķa pilsēta Telši, Lietuvas militārās pārvaldes priekšnieka mītnes vieta, viņš ar fon Goslera kungu bija pazīstams jau no agrākiem laikiem. Majors, kuru smagi ievainoja Rietumu frontē. Viņš mūs uzņēma ar lielu laipnību, un mēs [šeit] pavadījām skaistu vakaru, kurā kā ēdiens tika pasniegti ārkārtīgi skaisti vēži no Telšu ezera. Slepenpadomnieks Zērings, kuram es vairākkārt iepriekš un arī šajā braucienā esmu stāstījis par manas Dzimtenes priekšrocībām, ieraudzījis mani, pār galdu norādoši smīnēdams vēžu virzienā, sacīja: “Tik varenius vēžus un tādā daudzumā es vēl nekad neesmu redzējis, un kā tāda jau jums Kurzemē noteikti nav, neskatoties uz visām jūsu Dzimtenes priekšrocībām.” “Daudz vareņāki, slepenpadomnieka kungs,” es sacīju, un viņš droši atbildēja, ka tas nav iespējams. Vakars norisinājās Telšu pilsētas vienīgajā labajā viesu namā, kas, protams, piederēja vecai Austrumu ebrejietei, un šeit mēs apmetāmies arī uz nakti. Nākamās dienas agrā rītā plkst. 7 bija jāsāk brauciens uz Kurzemi. Pēc vakariņām es neuzkrītoši devos pie vecās ebreju saimnieces un teicu, ka viņai līdz plkst. 5 rītā, pārējiem kungiem nemanot, man ir jāsgādā aptuveni 100 vēži, lai arī ko tas prasītu, bet, ja iespējams, tiem vajadzētu būt vēl lielākiem par mums servētajiem. Viņa sacīja, ka darīs visu iespējamo un nekavējoties nosūtīs zemniekus ķert vēžus. Nākamās dienas agrā rītā, kad es ap plkst. 6 atstāju savu

istabu, viņa bija maisā iesaiņojusi 100 milzīgus vēžus. Tā kā es automašīnā sēdēju priekšējā sēdekli līdzās vadītājam, es viņam uzticēju vērtīgo guvumu, un viņš to novietoja zem mūsu sēdekļa tā, ka nedz slepenpadomnieks, nedz fon Goslera kungs to nepamanīja.

Par ceļojuma otrās dienas galamērķi bija jāklūst Kuldīgai, kur mūs gaidīja mans brālis. Es nebraucu īsāko ceļu, bet pēc Kurzemes robežas šķērsošanas garā autobrauciena laikā veicu nelielus apkārtceļus, lai izvadītu kungus caur īpaši skaistiem Dzimtenes apvidiem, un man tas veiksmīgi izdevās. Viņi bija sajūsmināti par mežiem un muižām, kā arī par auglīgo zemi, kuras vasaras lauki izskatījās lieliski. Ierodoties [virsnieku] klubā, mūs sagaidīja mans brālis, kurš uz sagaidīšanu bija uzaicinājis visu vadošo [pilsētas] vācu sabiedrību. Ar saviem vēžiem es slepus devos caur dārzu uz [virsnieku] kluba virtuvi, kur mani draudzīgi sveica mūsu krietnā saimniece. Es viņai ierosināju vēžus nekavējoties kārtīgi izvērit, pagatavot un likt vakariņu galdā tieši pretī slepenpadomniekam Zēringam paredzētajai vietai. Pie galda es sēdēju pretī slepenpadomniekam, fon Goslera kungam un manam brālim, un, kā jau ierasts mūsu Dzimtenē, pirms pamatēdiena tika pasniegtas uzkodas, pie kurām tad uz galda starp mums jau stāvēja milzīgie vēži. Kad vecā slepenpadomnieka Zēringa skatiens krita uz milzīgajiem vēžiem, viņš iesaucās: "Fon Goslera kungs, apskatieties uz šiem vēžiem, Brēdrihs patiešām nav melojis!" Tikai ar piepūli es spēju palikt nopietns, un tikai daudz vēlāk Berlīnē es viņa sievai atklāju patiesību par vēžiem. Viņa par to karaliski smējās un ķircināja savu vīru, ka viņš tos uzskatījis par Kurzemes vēžiem, pat braukdamas veselu dienu ar mani un vēžiem vienā automašīnā no Lietuvas uz Kuldīgu. Mūsu Dzimtenes goda dēļ jānorāda, ka arī Kurzeme ir bagātīga ar vareniem vēžiem, bet šādā veidā bija vienkāršāk pārliecināt slepenpadomnieku.

Pēc vakariņām mēs vēl ilgi sēdējām kopā brīnišķīgā noskaņojumā, kas mūs pārņēma Kuldīgā. Tagad mēs esam piedzīvojuši, ka vācu ķeizara un karaspēka pārstāvji ir ienākuši mūsu Dzimtenē un mūsu labajā pilsētā Kuldīgā, lai to pārvaldītu. Gandrīz visi klātesošie bija veci Tērbatas studenti, paužot [...] sajūsmu, milestību un ilgas pēc vācu Tēvzemes šajās nozīmīgajās stundās, kurās mēs cerējām uz visiem laikiem būt atbrīvoti no Krievijas un zem vācu zobena aizsardzības just aicinājumu sākt jaunu dzīvi un darbu. Man radās iespaids, ka šī dziļi dvēseliskā sajūsma atstāja iespaidu arī uz fon Goslera kungu, slepenpadomnieku un citiem valstsvācu kungiem, un tas radīja labus priekšnoteikumus viņu smagajam, bet lielajam uzdevumam.

Fon Goslera kungs ar savu štābu jau nākamajā dienā turpināja ceļu uz Jelgavu, kamēr slepenpadomnieks palika Kuldīgā, kur viņš vēlējās apskatīt un izpētīt manas kolonistu nometināšanas vietas. Es ar viņu braucu uz Kurmāli un, izmantojot kartes, vispirms demonstrēju viņam katras atsevišķās kolonistu apmetnes plānus un vadlīnijas, bet pēc tam kopējo mana darba plānu Kuldīgas apkārtnē. Pēc tam es vēl šajā un nākamajās dienās ar viņu devos izbraucienos pa nometināšanas vietām, iepriekš informējot kolonistus, lai tie sapulcējas skolās un pagastmājās, sniedzot slepenpadomniekam kopēju iespaidu par zemes vācu zemniekiem. Planīcā, kuras vienmērīgais dalījums slepenpadomniekam īpaši patika, mēs dzērām kafiju un viņš ilgu laiku sarunājās ar šeit esošās kolonijas galvu, manu seno uzticības personu un draugu Jēkabu Šmitu. Kad viņam tika jautāts, kas viņu ir pamudinājis galu galā pamest Volīniju un doties uz Kurzemi, pie tam ņemot vērā, ka Volīnijā ir skaista zeme, 1908. gadā tur viss vēl bija mierīgi un krievu pārvalde vēl nebija sākusī vācu kolonistu tirdišanu, Šmits atbildēja: "Mūsu kungs Brēdrihs toreiz sacīja, ka, visticamāk, drīzumā sāksies karš starp Krieviju un Vācijas impēriju un Austriju. Tad Volīnija kļūs par galveno karalauku, kur neviens akmens uz otra vairs nepaliks un mēs, vācu

zemnieki, starp krieviem tur iesim zudībā. Bet Kurzeme atrodas nomaļus un robežojas ar Prūsiju. Karā Vācija uzvarēs, un Kurzeme noteikti iekļausies reihā. Tas viņam un pārējiem bija galvenais iemesls izceļošanai.” “Un vai jūs tam tiešām ticējāt?” – jautāja slepenpadomnieks. Jēkabs Šmits satraucies sacīja: “Vai tad viņam nebija taisnība? Volīnija tagad ir sagrauta un nodedzināta, un krievi ir visus kolonistus aizdzinuši uz Sibīriju, bet šeit mēs esam glābti, un viņa brālis tagad ir valstsvācu apriņķa priekšnieks!”

Kad mēs bijām atgriezušies Kuldīgā, slepenpadomnieks man sacīja: “Ja ir iespējams iegūt tik lielu zemnieku uzticību un lojalitāti, kā tas ir izdevies jums, tad kolonizācijai būs panākumi!” – “Tā ir taisnība, taču, lai kolonizācija izdotos, ir nepieciešams arī pietiekams daudzums zemes, lai to var nodot kolonistiem par piemērotu naudas summu. Kā jau jūs šodien redzējāt, abas lietas šeit ir iespējamas, un cerams, ka arī nākamajās dienās es jums to varēšu parādīt.” Viņš man piebalsoja un piekrita visam, ko redzēja turpmākajās dienās.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Silvio Brēdrihs-Kurmālenš (*Silvio Alois Max Broedrich-Kurmahlen*, 1870–1952) – vācbaltiešu publicists, muižnieks, zemes kolonizācijas jautājumu speciālists. Dzimis Jelgavā, 1889.–1892. gadā studējis teoloģiju Tērbatas (Tartu) Universitātē. Atgriezies Kurzemē, apsaimniekojis Kurmāles muižu, par kuras īpašnieku vēlāk kļuva. 1901.–1902. gadā arī Labraga muižas īpašnieks. Darbojies Kuldīgas pilsētas domē, piedalījies 1905. gada revolūcijas apspiešanā. Aktīvi uzpircis muižu īpašumus un organizējis vācu kolonistu ievēšanu Kurzemē, galvenokārt no Volīnijas guberņas, veidojot kolonistu apmetnes Kuldīgas apriņķī un citos tuvējos apriņķos. Pirmā pasaules kara laikā publicējis vairākas brošūras, vēltītas Baltijas zemēm un tam, ka Vācijai nepieciešama to aneksija. 1918. gadā kļuvis par *Landgesellschaft Kurland* direktoru un organizējis zemes uzpirkšanu, kas paredzēta Baltijas kolonizācijai. Pēc kara dzīvojis Kauņā, 1926. gadā strādājis Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrībā Berlīnē. No 1929. gada pasniedzis lauksaimniecības pamatus Jeserihā, Brandenburgā. No 1945. gada dzīvojis Holšteinā. Miris 1952. gadā.
- ² SILVIO BROEDRICH. Kampf um Deutschen Lebensraum. Manuskript. o.O. 1943, S. 590.
- ³ Ibidem, S. 443, 449–454, 461–464, 469–472, 480–483, 516–520, 562–571.
- ⁴ Pilsēta Vācijā līdz 1920. gadam, kad tā administratīvi tika iekļauta Berlīnē.
- ⁵ Pilsēta Austrumprūsijā, mūsdienās – Čerņahovska, Krievija.
- ⁶ Pilsēta Austrumprūsijā, mūsdienās – Klaipēda, Lietuva.
- ⁷ Vācija pieteica karu Krievijai 1914. gada 1. augustā.
- ⁸ Pilsēta Lietuvā pie Bārtas upes, 2 kilometrus uz dienvidiem no Latvijas robežas.
- ⁹ *Magdeburg* – pirmais *Magdeburg* klases vieglais kreiseris, uzbūvēts 1912. gadā. 1914. gada augustā iesaistīts karadarbībā Baltijas jūrā. 26. augustā pie ieejas Somu līcī Osmusāres salas tuvumā uzskrēja uz sēkļa. Vēlākajā kaujā Krievijas kara flotei izdevās kuģi daļēji iznīcināt, saņemot gūstā apkalpi, kā arī iegūstot vācu kodu šifru grāmatas.
- ¹⁰ Kreiseri *Magdeburg* un *Augsburg* Liepājas kara ostu apšaudīja pusstundu jau nākamajā dienā pēc Vācijas kara pieteikuma Krievijai – 2. augustā.
- ¹¹ Domāts kontradmirālis Andrejs Zagorjanskis-Kisels (*Andrej Zagorjanskij-Kisel'*) – Liepājas kara ostas komandieris no 1911. līdz 1914. gadam.
- ¹² Kārlis Manteifels-Cēģe (*Carl Baron Manteuffel-Szoegge*, 1872–1948) – Kurzemes muižnieks, landtāga deputāts, Aizputes apriņķa maršals.
- ¹³ Nikolajs II (*Nikolaj II Romanov*, 1868–1918) – pēdējais Krievijas imperators no 1894. līdz 1917. gadam.

- ¹⁴ Roberts Brēdrihs (*Robert Otto Alexander Broedrich*, 1869–1945) – vācbaltiešu muižnieks, no 1905. gada beigām līdz 1912. gadam bijis Kuldīgas apriņķa priekšnieks. Pēc Kurzemes guberņas okupācijas 1915. gadā atkārtoti iecelts par Kuldīgas apriņķa priekšnieku.
- ¹⁵ Sergejs Nabokovs (*Sergej Nabokov*, 1866–1940) – Kurzemes guberņas gubernators no 1910. gada līdz 1915. gadam.
- ¹⁶ Vēsturiskais Tallinas nosaukums.
- ¹⁷ Vācijas pilsētā Neirupinē dzīvojušā grāmatu iespiedēja Johana Bernharda Kūna (*Johann Bernhard Kühn*, 1750–1826) gludspiedes darbi.
- ¹⁸ *Politiken* – viens no lielākajiem periodiskajiem izdevumiem Dānijā, kas turpina iznākt kopš 1884. gada. Pirms Pirmā pasaules kara avīzes tirāža pārsniedza 40 000 eksemplāru.
- ¹⁹ 1914. gada augustā vācu karaspēka virzību Beļģijā tika apturēta pie Ljēžas cietokšņa, kas izrādīja ievērojamu pretestību un aizkavēja vācu ofensīvu Francijas virzienā par vairākām dienām. Lai salauztu negaidīto pretestību, vācu karaspēks vērsās arī pret civiliedzīvotājiem, kara pirmajos mēnešos nogalinot vairāk nekā 6000 cilvēku.
- ²⁰ Tannenbergas kauja 1914. gada 26.–31. augustā. Lai gan kauja bija norisinājusies Olštinas (Allenšteinas) tuvumā, Austrumu frontes štāba priekšnieka Ēriha Ludendorfa (*Erich Ludendorff*, 1865–1937) adjutants Makss Hofmans (*Max Hoffmann*, 1869–1927) ierosināja kaujai dot Tannenbergas nosaukumu, šādā veidā radot jaunu mitu, kurš aizēnotu Vācu ordeņa sakāvi Grīnvaldes (Tannenbergas) kaujā 1410. gadā.
- ²¹ Mazpilsēta Vācijā.
- ²² 1915. gadā Oto fon Lauenšteina armijas grupas sastāvā pie Kuldīgas un Jelgavas cīņās Demmīnes ulānu 9. pulks, kurā dienēja arī konkrētās patruļas komandieris leitnants fon Holšteins.
- ²³ Mazpilsēta Vācijā.
- ²⁴ Krievijas impērijā lietota garuma mērvienība. 1 versts atbilst 1066 metriem.
- ²⁵ Grāfs Konstantīns fon der Pālēns (*Graf Konstantin von der Pahlen*, 1861–1923) – Krievijas valsts darbinieks, Viļņas gubernators (1902–1905), senators (1906–1907).
- ²⁶ Domāta 1905. gada revolūcija.
- ²⁷ Eidkūņi – vietas nosaukums Austrumprūsijā, dzelzceļa robežstacija. Mūsdienās – Čerņiņevska Krievijā. Virbale – līdz 1917. gadam – Veržbolova, robežstacija Krievijas impērijā. Mūsdienās – Virbale Lietuvā.
- ²⁸ Pilsētā Vācijā, mūsdienās – Gdaņska Polijā.
- ²⁹ Hamilkārs fon Felkerzāms (*Hamilcar Magnus von Foelckersahm*, 1854–1929) – Krievijas impērijas Valsts domes deputāts.
- ³⁰ Grāfs Voldemārs fon Reiterns-Nolkens (*Woldemar von Reutern-Nolcken*, 1851–1917) – slepenpadomnieks, Kurzemes zemes pilnvarotais.
- ³¹ 1915. gada 2. februārī un 13. decembrī tika pieņemti t. s. likvidācijas likumi, kas paredzēja atsavināt zemi vācu, austriešu un ungāru izcelsmes Krievijas pilsoņiem pierobežas zonā ar Vāciju un Austroungāriju.
- ³² Teodors Šimanis (*Theodor Schiemann*, 1847–1921) – vācbaltiešu vēsturnieks, publicists, Austrumeiropas vēstures profesors Berlīnē.
- ³³ 1808. gadā Tērbatā dibinātā vācbaltiešu studentu korporācija *Curonia*.
- ³⁴ Baltijas Uzticības padomi oficiāli dibināja 1915. gada 10. maijā Berlīnē.
- ³⁵ Oto fon Vē (*Otto von Veh*, 1850–1927) – vācbaltiešu jurists, sabiedriskais darbinieks, justīcijas padomnieks Berlīnē. 1915. gadā dibinātās Baltijas Uzticības padomes priekšsēdētājs.
- ³⁶ Ārends Būholcs (*Arend Buchholz*, 1857–1938) – vācbaltiešu bibliotekārs un vēsturnieks.
- ³⁷ Reinholds Zēbergs (*Reinhold Seeberg*, 1859–1935) – vācbaltiešu teologs.
- ³⁸ Barons Rihards fon Bērs (*Richard Eduard von Behr*, 1866–1926) – vācbaltiešu žurnālists, publicists.

- ³⁹ *Berliner Lokalanzeiger* – 1883. gadā dibināts nacionāli konservatīvs laikraksts. Turpināja iznākt līdz pat Otrajam pasaules karam.
- ⁴⁰ Teobalds fon Betmans-Holvegs (*Theobald von Bethmann-Hollweg*, 1856–1921) – vācu politiķis, kanclers no 1909. līdz 1917. gadam.
- ⁴¹ Memorands, kura autors bija Teodors Šīmanis, kancleram tika iesniegts 1915. gada 28. jūlijā, tajā aicinot Baltijas zemes “*no Palangas līdz Rēvelei un Narvai*” inkorporēt Vācijas sastāvā.
- ⁴² Pauls Rorbahs (*Paul Rohrbach*, 1869–1956) – vācbaltiešu teologs, politiķis un publicists.
- ⁴³ Aksels Šmits (*Axel Schmidt*, 1870–1940) – vācbaltiešu publicists, žurnālists, bijis *Libausche Zeitung* redaktors.
- ⁴⁴ Frīdrihs fon Hākens (*Friedrich von Haken*) – vācbaltiešu jurists, 1915. gadā iecelts par miertiesnesi vācu okupētās Kurzemes guberņas Kuldīgas apriņķī.
- ⁴⁵ Frīdrihs fon Šverīns (*Friedrich Wilhelm Ludwig von Schwerin*, 1862–1925) – Prūsijas ierēdnis, Frankfurtes pie Oderas apgabala prezidents, Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības priekšsēdētājs.
- ⁴⁶ Pilsēta Vācijā, mūsdienās – Poznaņa Polijā.
- ⁴⁷ 1912. gadā dibināta biedrība, kuras mērķis bija veicināt vācu zemnieku apmešanos mazapdzīvotajos Vācijas austrumu apgabalos.
- ⁴⁸ Vācu val. – *Eigene Scholle*, dibināta 20. gadsimta sākumā.
- ⁴⁹ Makss Zēriņš (*Max Sering*, 1857–1939) – vācu ekonomists, viens no Iekšējās kolonizācijas veicināšanas biedrības dibinātājiem.
- ⁵⁰ Vācu karaspēks Jelgavā iegāja 1915. gada 1. augustā.
- ⁵¹ Laikā no 1914. līdz 1915. gadam S. Brēdrihs aktīvi publicējās vācu presē un izdeva vairākas brošūras, veltītas Baltijas jautājumam, kā arī sagatavoja rakstus, kurus nosūtīja dažādām organizācijām. Sk., piemēram: SILVIO BROEDRICH. Das Neue Ostland. Charlottenburg 1916; Siedlungsland in Kurland und Litauen. In: Stimmen Aus Dem Osten, 04.07.1917.; Die Machtgelüste Russlands. Beitrag zur Psyche des Russischen Volkes. 1915. Denkschrift; Kommt es zur Revolution in Russland? 1915. Denkschrift u. c.
- ⁵² Rihards Kiliāni (*Richard Kiliāni*, 1861–1927) – vācu jurists un diplomāts.
- ⁵³ Alfrēds fon Goslers (*Alfred von Gossler*, 1867–1946) – vācu jurists, rezerves majors, Reihstāga deputāts, no 1915. gada Kurzemes vācu pārvaldes priekšnieks, no 1918. gada augusta – Baltijas Militārās pārvaldes priekšnieks.
- ⁵⁴ A. fon Goslers īsu laiku 1915. gada pavasarī pārvaldīja vācu karaspēka okupētās Lietuvas teritorijas.
- ⁵⁵ Francis Jozefs Īzenburgs-Biršteins (*Franz-Joseph zu Isenburg-Birstein*, 1869–1939) – Lietuvas militārās pārvaldes priekšnieks no 1915. gada. Represīvās politikas dēļ nonācis konfliktā ar Reihstāgu, 1918. gada sākumā no amata atcelts.
- ⁵⁶ Pilsēta Austrumprūsijā. Mūsdienās – Sovetska Krievijā.
- ⁵⁷ No septiņiem apriņķu priekšniekiem, kurus iecēla amatos 1915. gada vasarā, seši bija dzimuši kurzemieki. A. fon Goslers atmiņās norāda, ka viņš par šādu izvēli tika kritizēts, jo armijas vadībā pastāvēja bažas par vācbaltiešu – Krievijas pavalstnieku – lojalitāti. Sk.: Alfred von Gossler, “Baltische Erinnerungen 1915–1919”. Bundesarchiv Militärarchiv, N98-2, S. 11.
- ⁵⁸ Grāfs Karls fon Mēdems (*Karl Graf von Medem*, 1860–1926) – vācbaltiešu muižnieks, no 1915. gada Dobeles apriņķa priekšnieks vācu okupētajā Kurzemes guberņā.
- ⁵⁹ Mārtiņš Luters (*Martin Luter*, 1483–1546) – teologs, mācītājs, reformācijas aizsācējs.
- ⁶⁰ Otto fon Bērs (*Otto von Behr*, 1872–1934) – Aizputes apriņķa priekšnieks vācu okupētajā Kurzemes guberņā no 1915. līdz 1918. gadam.
- ⁶¹ Valsts padomnieks.

- ⁶² Arnolds Kreicburgs (*Arnold Creuzburg*) Grobiņas apriņķa priekšnieka amatā atradās īsu brīdi 1915. gada rudenī. No 1916. gada janvāra bija Bauskas apriņķa priekšnieks, taču darbu pārvaldē turpmākajos gados atstāja.
- ⁶³ Anatols fon den Brinkens (*Anatol von den Brincken*, 1864–1933) – vācbaltiešu muižnieks, no 1915. līdz 1918. gadam Talsu apriņķa priekšnieks vācu okupētajā Kurzemes guberņā.
- ⁶⁴ Amats vācu okupētās Kurzemes guberņas apriņķu pārvaldēs. Saimniecības virsnieki bija atbildīgi par lauksaimniecību un lopkopību apriņķī, par izejvielām un nepieciešamajiem iepirkumiem.
- ⁶⁵ Brivkungs Vilhelms Knige (*Wilhelm Freiherr Knigge*, 1863–1932) – vācbaltiešu muižnieks, Reihstāga deputāts, no 1915. gada Grobiņas apriņķa priekšnieks vācu okupētajā Kurzemes guberņā.
- ⁶⁶ A. fon Goslers un V. Knige pārstāvēja Vācu konservatīvo partiju.
- ⁶⁷ Rihards Vilhelms Zerafims (*Richard Wilhelm Seraphim*, 1866–1939) – vācbaltiešu jurists, no 1915. gada Jelgavas pilsētas pārvaldes priekšnieks vācu okupētajā Kurzemes guberņā.
- ⁶⁸ Augusts Roberts Zerafims (*August Robert Seraphim*, 1863–1924) – vācbaltiešu vēsturnieks, Kēnigsbergas pilsētas bibliotēkas un arhīva direktors, no 1915. gada Skolu un baznīcas lietu nodaļas vadītājs Jelgavas pilsētas pārvaldē vācu okupētajā Kurzemes guberņā.
- ⁶⁹ Kurzemes Zemes sapulce 80 locekļu sastāvā (50 vācieši (ieskaitot Kurzemē esošus vācu kolonistus), 28 latvieši, 1 lietuvietis, 1 ebrejs) sanāca 1917. gada 21. septembrī Jelgavā, pieņemot lēmumu par Kurzemes Zemes padomes (*Kurländischer Landesrat*) dibināšanu. Tās izveidi vairākus mēnešus rūpīgi organizēja gan militārās pārvaldes amatpersonas Kurzemē, gan augstākā armijas vadība Berlīnē. Kurzemes Zemes padomes izveides nolūks bija radīt priekšstatu par tautu pašnoteikšanās principa ievērošanu, tai eventuāli prasot inkorporāciju Vācijas sastāvā. Tā pilnībā pakļāvās vācu militārās pārvaldes norādēm un rīkojumiem. Dažas dienas pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas 1918. gada martā Kurzemes Zemes padome proklamēja Kurzemes hercogistes izveidi, piedāvājot kroni Vācijas ķeizaram Vilhelmam II.
- ⁷⁰ Francis Jozefs I (*Franz Joseph I*, 1830–1916) – Austroungārijas monarhs (Austrijas imperators un Ungārijas karalis).
- ⁷¹ Karls fon Harbū (*Carl Franz Adolph von Harbou*, 1860–1927) – vācu ģenerālis, etapa inspektors, 1916. gadā Viļņas pārvaldes apgabala priekšnieks, no 1918. gada augusta – Lietuvas pārvaldes apgabala priekšnieks.
- ⁷² Pauls fon Hindenburgs (*Paul von Hindenburg*, 1847–1934) – vācu ģenerālis, no 1914. gada novembra līdz 1916. gada augustam Austrumu frontes virspavēlnieks, pēc tam Vācijas impērijas ģenerālštāba priekšnieks.
- ⁷³ Pilsēta Austrumprūsijā (vācu val. – *Neustadt*), mūsdienās Kudirkas Naumieste Lietuvā.

Recenzijas

Reviews

Nacionālā pretestība un Rietumi. Recenzija par Ulda Neiburga monogrāfiju “Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”

Jānis Taurēns

2017. gadā apgādā “Mansards”, kas plaši pazīstams ar latviešu vēsturnieku darbu publikācijām, klajā nāca Latvijas Okupācijas muzeja Publiskās vēstures nodaļas vadītāja vēstures doktora Ulda Neiburga monogrāfija “Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”. Grāmatas pamatā ir autora disertācija “Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”, kas aizstāvēta 2012. gada oktobrī LU Vēstures promocijas padomē. Doktora darba un monogrāfijas nosaukums,

kā redzams, atšķiras ne tikai ar grāmatas virsraksta māksliniecisko pirmo daļu, bet arī ar dažām citām būtiskām niansēm.

Grāmatas struktūra ir tuva klasiskai disertācijas struktūrai, monogrāfija sastāv no ievada, avotu un literatūras apskata, sešām pamatnodaļām un nobeiguma. Monogrāfijā ir avotu un literatūras saraksts, personu rādītājs un kopsavilkums angļu valodā. Profesionāls vēsturnieks priecātos, ja grāmatā būtu ievietots arī apskatīto tēmu rādītājs. Lasītājs var iepazīties ar tiešām iespaidīgo 1972. gadā dzimušā vēsturnieka biogrāfiju, kurā minēts, ka Uldis Neiburgs ir 80 zinātnisku rakstu autors un līdzautors vairākām monogrāfijām un grāmatām, kas veltītas Otrā pasaules kara tematikai.¹

Grāmatas ievadā, pamatojot tās aktualitāti, autors kritiski analizē līdzšinējās vēstures literatūras devumu, norādot, ka nepieciešams pretošanās kustības norises nacistu okupētajā Latvijā skatīt plašākā kontekstā, analizējot dažādu pretestības grupu un kustību darbību, kā arī Latvijas pretestības kustības ārējo kontekstu. Pašu pretošanās kustību autors definē kā okupācijas apstākļos notiekošu Latvijas Republikas iedzīvotāju iestāšanos par 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts atjaunošanu.² Šāda definīcija acīmredzot ir jāskata iepriekšējo zinātnisko diskusiju kontekstā. Tā Inesis Feldmanis 2004. gadā rakstīja, ka *“pretošanās kustībā būtu iekļaujamas tikai tās grupas, kuras pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem, par mērķi izvirzot Latvijas neatkarības atjaunošanu. Šādā skatījumā ārpus pretošanās kustības ietvariem paliek vietējā komunistiskā pagrīde un sarkanie partizāni, kuri gan cīnījās pret vāciešiem, bet par padomju okupācijas atjaunošanu”*.³ Šo nostādni Uldis Neiburgs monogrāfijā turpina apstrīdēt, raksturojot kā līdz galam nepārdomātu.⁴ Neuzņemoties atbildību ieviest kādu skaidrību šajā problemātikā, vēlos vienkārši atzīmēt zinātnisko diskusiju pozitīvo ietekmi uz vēstures kā zinātniskās

disciplīnas attīstību Latvijā, kā arī to, ka tās palīdzējušas precizēt grāmatā piedāvāto pretošanās kustības definīciju.

No avotu un literatūras apskata, kas bijis par pamatu monogrāfijai, lasītājs var uzziņāt, ka autors strādājis daudzu pasaules valstu arhīvos, izmantojot plašu tā saukto fondražu loka materiālus. Šeit minami Apvienotās Karalistes, Amerikas Savienoto Valstu, Zviedrijas un, protams, Latvijas arhīvu dokumenti. Pēc izcelsmes raksta pamatā ir nacionālsociālistiskās Vācijas iestāžu dokumenti, Latvijas pretošanās kustības dokumenti, Latvijas diplomātu (Rietumos) dokumenti, Rietumvalstu ārlietu institūciju un izlūkošanas dienestu dokumenti, Latvijas PSR Valsts drošības komitejas krimināllietu dokumenti.

Darbā izmantots plašs zinātniskās literatūras klāsts, kā slavējams sasniegums jāatzīmē, ka tajā izmantoti un kritiski analizēti arī pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas publicētie pētījumi. Analizējot zinātnisko literatūru, apskatā un citviet Uldis Neiburgs, līdzīgi kā grāmatas ievadā, nevairās ne tikai analizēt, bet arī kritizēt to autoru ieguldījumu, kas pētījuši pretošanās kustības problemātiku. Tā, piemēram, autors aicina kritiski izvērtēt Dzintara Ērgļa secinājumus, kas pārāk pesimistiski vērtē pretošanās kustības lomu Vācijas okupētajā Latvijā.⁵ Lielu uzmanību autors veltījis Edgara Andersona un Leonīda Siliņa darba “Latvijas Centrālā padome. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945” kritiskai analīzei, konfrontējot to ar plašu citu avotu klāstu.

Monogrāfijas pirmā nodaļa veltīta teorētiskiem jautājumiem. Tajā apskatītas pretošanās kustības formas, analizētas to klasifikācijas iespējas (aktīvā un pasīvā pretošanās, pēc pretošanās kustības mērķiem – par un/vai pret ko tā bija vēsta), norādīts uz Latvijas specifiskajiem apstākļiem. Svarīga liekas atziņa, ka Latvijas sabiedrība starpkaru periodā nebija sagatavota ilgstošai pretestībai

svešas totalitāras varas okupācijas gadījumā un pretestību apgrūtināja apziņa, ka pretošanās vienai okupācijas varai stiprināja otras okupācijas varas pozīcijas.⁶ Kopumā šādas nodaļas klātbūtne ir ļoti apsveicama, jo tā raksturo arī vēstures literatūrā līdz šim paveikto, ievietojot paša autora pētījumus pastāvošās historiogrāfijas kontekstā.

Monogrāfijas otrajā nodaļā apskatīta Rietumu sabiedroto politika attiecībā uz Latviju Otrā pasaules kara augstās, globālās politikas līmenī. Pirmajā apakšnodaļā, balstoties galvenokārt uz zinātnisko literatūru, aplūkots Baltijas jautājums ASV, Lielbritānijas un PSRS attiecībās Otrā pasaules kara laikā. Nevar nepieņemt autora secinājumam, ka lielvalstu diplomātijā “morāles principu ievērošanas vietā dominēja politiski aprēķini”. PSRS vēstnieks ASV Andrejs Gromiko 1944. gadā bija secinājis, ka Franklina Rūzvelta administrācijai Baltijas jautājums atrisināsies pats no sevis, kad Sarkanā armija ieņems to teritoriju.⁷ Novatoriskākās šai monogrāfijas nodaļā ir apakšnodaļas par Zviedrijas politiku attiecībā uz Baltijas valstu likteni un Latvijas diplomātu darbību Rietumos. Autors ne tikai pacietīgi apkopojis patiesībā samērā fragmentāru vēstures avotu materiālu, bet arī uzdevis pareizos jautājumus. Viens no šādiem pareizajiem jautājumiem ir Baltijas valstu sadarbības problēmas izpēte gan diplomātu sadarbības, gan pretošanās kustības struktūru līmenī.

Grāmatas trešajā un ceturtajā nodaļā atspoguļojas pretošanās kustības informatīvā un politiskā darbība un tās iespaids Rietumos. Svarīgs informācijas plūsmas kanāls bija pretošanās kustības kontakti ar Latvijas sūtni Zviedrijā Voldemāru Salno, kurš informāciju nodeva tālāk Latvijas pārstāvjiem Londonā un Vašingtonā – Kārlim Zariņam un Alfrēdam Bilmanim. Monogrāfijā atspoguļota gan Latvijas diplomātu informētības pakāpe par notikumiem Vācijas okupētajā Latvijā, gan Latvijas politiskās

elites – Latvijā un Rietumos – priekšstati par Latvijas un Baltijas valstu attīstības ceļiem. Tomēr Latvijas pretošanās kustības iespaidu nevar vērtēt kā pārāk nozīmīgu. Pretošanās kustības politiskie dokumenti atbilda Rietumu “*pasludinātajiem demokrātijas un tautu pašnoteikšanās principiem*”, tomēr to ideju īstenošana “*konkrētajā politiskajā un militārajā situācijā nebija iespējama*”.⁸ Uldis Neiburgs detalizēti analizējis 1944. gada martā sagatavoto 188 latviešu sabiedrisko darbinieku deklarāciju, izpētot tās ceļu uz Rietumiem, vācu okupācijas varas iestāžu reakciju un rezonansi okupētās Latvijas sabiedrībā. Diezgan pamanāma ir autora atturīgā attieksme, atsakoties komentēt un vērtēt šo dokumentu. Tomēr šī dokumenta pārmērīga izcelšana piesardzīgi un korekti apšaubīta monogrāfijas 1. nodaļā.⁹ Interesanti atzīmēt, ka Latvijas situāciju zināmā mērā apgrūtināja tiesiskuma problēmas. Sūtņi Zariņš un Bilmanis pārstāvēja Kārļa Ulmaņa valdību, savukārt Latvijas Centrālā padome pretendēja uz demokrātiskās Latvijas pārstāvību, ceturtais Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš saskaņā ar Satversmi bija Valsts prezidenta pienākumu izpildītājs. Autoritārais režīms dažkārt arī pēckara posmā sagādāja neērtības latviešu trimdai komunikācijā ar demokrātisko valstu varas iestādēm.

Monogrāfijas piektajā nodaļā aplūkots pretošanās kustības ieguldījums bēgļu laivu organizēšanā. Šī nodaļa ir detalizēti dokumentēta un reizē ar pāreju no diplomātijas augstajām sfērām uz tautas likteņiem tuvinās sociālajai vēsturei, minot, piemēram, to zvejnieku un jūrnieceku vārdus, kuri “*neskaitāmas reizes šķērsoja Baltijas jūru starp Latviju un Zviedriju*”.¹⁰ Monogrāfija kopumā atspoguļo latviešu tautas smagās 20. gadsimta vēstures būtisku sastāvdaļu. Tā iekļaujas liberālajā vēstures rakstīšanas tradīcijā, uzsverot tos pretošanās kustības komponentus, kas orientējās uz demokrātijas atjaunošanu un savas cerības šai sakarā

saistīja ar Rietumu lielvalstīm. Būtiski arī, ka grāmata ir svarīga sastāvdaļa un kārtējais posms tām zinātniskajām diskusijām,

kas Latvijā aizsākās ar Latvijas Vēsturnieku komisijas dibināšanu 1998. gadā un ir vēltas Otrā pasaules kara problemātikai.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk., piemēram, KĀRLIS KANGERIS, ULDIS NEIBURGS, RUDĪTE VĪKSNE. Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne, 1941–1944. Rīga 2016; ULDIS NEIBURGS. “Dievs, Tava zeme deg!” Latvijas Otrā pasaules kara stāsti. Rīga 2014; ULDIS NEIBURGS, VITA ZELČE (red.). (Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš latviešu karavīru dienasgrāmatās. Rīga 2012.
- ² ULDIS NEIBURGS. Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945). Rīga 2017, 10.–13. lpp.
- ³ INESIS FELDMANIS. Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945 / Latvia under Nazi German Occupation. Rīga 2004 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11), 59.–71. lpp., šeit 62. lpp.
- ⁴ NEIBURGS, Draudu un cerību lokā, 61.–62. lpp.
- ⁵ Ibidem, 80.–81. lpp.
- ⁶ Ibidem, 69. lpp.
- ⁷ Ibidem, 128. lpp.
- ⁸ Ibidem, 285. lpp.
- ⁹ Ibidem, 81.–82. lpp.
- ¹⁰ Ibidem, 298. lpp.

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Viktors Dāboliņš (1984) ir kultūras teorijas maģistrs (Latvijas Kultūras akadēmija, 2011), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma darba speciālists un Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents. 2016. gadā uzsāka doktorantūras studijas vēsturē Tartu Universitātē. Izstrādā promocijas darbu par tēmu “Šiliņu kalšanas vēsture Rīgā (1581–1665)” (*The Rise and Fall of Riga Schillings (1581–1665)*). Zinātniskās intereses: numismātika, vācbaltiešu kultūras mantojums, muzeju un privāto kolekciju vēsture, ekonomikas vēsture.

Viktors Dāboliņš (1984) holds a MA degree in theory of culture (Latvian Academy of Culture, 2011). He is the collection specialist at the Museum of the History of Riga and Navigation, and holds the position of the scientific assistant at the Institute of Latvian History, University of Latvia. In 2016, the author commenced doctoral studies in history at the University of Tartu, working on the PhD thesis “The Rise and Fall of Riga Schillings (1581–1665)”. Research interests: numismatics, cultural heritage of Baltic Germans, history of museum and private collections, history of economics.

Māris Goldmanis (1988) ir vēstures maģistrs (LU, 2012), Latvijas Universitātes Jūdaiskas studiju centra pētnieks. Izstrādā promocijas darbu par tēmu “Nacionālo attiecību atspoguļojums latviešu presē 1918–1934”. Zinātniskās intereses: 20. gadsimta pirmās puses vēsture, starpkaru posma vēsture, preses vēsture, nacionālās minoritātes, nacionālās attiecības un antisemitisma un holokausta jautājumi.

Māris Goldmanis (1988) holds a degree of MA in history (UL, 2012). He is a researcher at Center for Judaic Studies, University of Latvia. At present, the author is working on his PhD thesis “National Relations in Latvian Press 1918–1934”. Research interests: the history of the first half of 20th century history, history of press, national minorities, national relations, antisemitism and Holocaust issues.

Andrea Griffante (1980) has received his PhD from the University of Klaipėda and the Lithuanian Institute of History in 2011. Currently, he is a research fellow at Vytautas Magnus University in Kaunas, Faculty of Political Sciences and Diplomacy. He is an author of several articles dedicated to Lithuania during the Great First World War. Research interests: processes of nation-building in the Baltic states, humanitarianism, World War I, history of the Baltic region.

Andrea Griffante (1980) ir ieguvis doktora grādu Klaipēdas Universitātē un Lietuvas Vēstures institūtā (2011). Kauņas Vitauta Dižā universitātes Politisko zinātņu un diplomātijas fakultātes pētnieks. Publicējis vairākus rakstus par Lietuvu Pirmā pasaules kara laikā. Zinātniskās intereses: nāciju veidošanās Baltijas valstīs, humānisms, Pirmais pasaules karš un Baltijas reģiona vēsture.

Andrejs Gusačenko (1982) ir vēstures maģistrs (LU, 2017). Maģistra darba tēma: “*Sokol* organizāciju darbība Latvijā (1928.–1940. g.)”. Pētnieciskās intereses: Latvija starpkaru periodā, krievu emigrācija, vēsture un kultūras vēsture.

Andrejs Gusačenko (1982) holds a MA degree in history (UL, 2017). The master's thesis title is “*Sokol* Organisations Activity in Latvia (1928–1940)”. Research interests: interwar Latvia, Russian emigration, history and history of culture.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). 17 grāmatu (trīs no tām izdotas ārvalstīs) un 210 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 160 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelni krustu. 2012./2013. akadēmiskajā gadā Fulbraita *Scholar Programme* stipendiāts Stenforda Universitātē. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965) is a Professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (UL, 1995). An author of 17 books (3 of them published abroad) and 210 scientific articles (about half of them published in 13 countries), he has taken part in 160 scientific conferences, expert of the Latvian Scientific Council, foreign expert of Polish, Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Merit Cross, a participant of Fulbright Scholar Programme at Stanford University during the academic year 2012/2013. Research interests: political and military history of Latvia and region, history at the first half of the 20th century.

Zane Rozīte (1989) ir vēstures maģistre (LU, 2016), Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente, Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra vēsturniece. Izstrādājusi maģistra darbu “Sieviete Latvijas inteliģencē: Latvijas Universitātes studentu sociālais portrets 1919–1920”. Zinātniskās intereses: Latvijas 20. gadsimta politiskā un sociālā vēsture, sieviešu vēsture.

Zane Rozīte (1989) holds a MA degree in history (UL, 2016). She is a research assistant at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia and a historian at the Baltic Centre for Strategic Studies, Latvian Academy of Sciences. The title of her master's thesis is “Women in Latvian Intelligence: Social Portrait of Female Students at the University of Latvia, 1919–1920”. Research interests: political and social history of Latvia at the 20th century, women's history.

Roberts Saulītis (1992) ir vēstures maģistrs (LU, 2015) un politikas zinātnes maģistrs (LU, 2017). Pētnieciskās intereses: verdzības institūcija ASV Dienvidu štatos, afroamerikāņu

vēsture, melnādaino nacionālisms un afrocentrisma fenomens. Maģistra darba tēma – “Afroamerikāņu nacionālisms Obamas administrācijas laikā”.

Roberts Saulītis (1992) holds a MA in history (UL, 2015) and political science (UL, 2017). His research interests encompass the institution of slavery in US Southern States, history of African Americans, Black nationalism and the phenomenon of Afrocentrism. The topic of his master’s thesis is “African-American Nationalism in Obama Administration”.

Kārlis Sils (1990) ir vēstures maģistrs (LU, 2017). Maģistra darba tēma – “Municipālo īres namu būvniecības sociālie aspekti starpkaru periodā Rīgā”. Vada radio raidījumu “Vēstures ķilis” Latvijas Radio 6 – Latvijas Universitātes Radio NABA. Pētnieciskās intereses: sociālā vēsture, politikas vēsture, modernitāte un pilsētu vēsture.

Kārlis Sils holds a MA degree in history (UL, 2017). The title of his master’s thesis is “Social Aspects of Municipal Housing Construction Projects During Interwar Period in Riga”. He hosts a radio show about history *Vēstures ķilis* on Radio Latvia 6 – University of Latvia Radio NABA. Research interests: social history, political history, modernity, and urban history.

Jānis Taurēns (1969) ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijas loceklis. Žurnāla “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” galvenais redaktors. Monogrāfijas “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” (2015–2016) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns (1969) is an Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (UL, 1999). A member of the Commission for Research of Latvian SSR State Security Committee of the UL. General editor of the periodical “History. Journal of the University of Latvia”. A co-author of the collective monograph “Foreign policy and diplomacy of Latvia in the 20th century” (in Latvian, 2015–2016). Research interests: history of Latvia’s foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Guntis Vāveris (1985) ir uzņēmumu un organizāciju vadīšanas un vēstures maģistrs (Banku augstskola, 2009; LU, 2014) un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu analītikas un uzziņu sistēmas nodaļas galvenais arhivists. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants. Izstrādā promocijas darbu par tēmu: “Atturības kustība kā sociālās disciplīnas instruments Latvijā, 1891.–1940. gads”. Zinātniskās intereses: 19. gadsimta – 20. gadsimta pirmās puses vēsture, atturības kustības, sporta un pilsētībūvniecības vēstures un kultūras mantojuma aizsardzības jautājumi.

Guntis Vāveris (1985) holds a MA degree in Master of Business Administration and history (BA School of Business and Finance, 2009; UL, 2014). He is an archivist at the Latvian National Archives Latvian State History Archive, Division of Fund Analysis and Information

Systems. Currently a doctoral student at Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, working on the PhD thesis “Temperance Movement as a Tool of Social Discipline in Latvia, 1891–1940”. Research interests: history of the 19th century – the first half of the 20th century, interwar period history, Temperance movement history, sports history, urban construction history of the 19th and 20th centuries, history of cultural heritage protection.

Klāvs Zariņš (1989) ir vēstures maģistrs (LU, 2013), Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents, Latvijas Kara muzeja vēsturnieks. Izstrādā promocijas darbu par vācu okupācijas politiku Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara laikā. Zinātniskās intereses: Pirmais pasaules karš Baltijas reģionā, Latvijas 20. gadsimta politiskā un sociālā vēsture.

Klāvs Zariņš (1989) holds a MA degree in history (UL, 2013). He holds the position of the research assistant at the Institute of Latvian History, University of Latvia, and a historian at the Latvian War Museum, and currently works on his PhD thesis dedicated to the German occupation policies in Latvian territory during World War I. Research interests: World War I in the Baltic region, political and social history of Latvia at the 20th century.

Lilita Zemīte (1961) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore. Vēstures doktore (LU, 1993). Monogrāfijas *Latvia in the League of Nations* autore. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika un starptautiskās attiecības 20. gadsimtā, ASV vēstures un historiogrāfijas problēmas.

Lilita Zemīte (1961) is an Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of history (UL, 1993), an author of the monograph “Latvia in the League of Nations”. Research interests: foreign policy of Latvia and international relations in the 20th century, problems of history and historiography of the USA.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīgā, LV-1050
Tālrunis: 67034635
www.lu.lv/apgads

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938